

Catalan Historical Review

Number 17 / 2024

Institut
d'Estudis
Catalans Barcelona • Catalonia

Free online access via
<https://revistes.iec.cat/index.php/CHR>

Aims and scope

THE CATALAN HISTORICAL REVIEW, the international journal of the History and Archaeology Section of the Institut d'Estudis Catalans (IEC), aims to enable the current state of knowledge about the history of the Catalan-speaking lands – Catalonia, the Valencian Land, the Balearic Islands, and other lands related to them – to be known throughout the world. It will achieve this by publishing articles of synthesis dealing with ongoing research into major topics of political, social, economic, legal, literary and artistic history of all periods, from the most ancient to the most recent, on the basis of the literature published in recent years.

Copyright

Submission of a manuscript to the CATALAN HISTORICAL REVIEW implies: that the work described has not been published before, including publication on the World Wide Web (except in the form of an abstract or as part of a published lecture, review, or thesis); that it is not under consideration for publication elsewhere; that all co-authors have agreed to its publication. The corresponding author signs for and accepts responsibility for releasing this material and will act on behalf of any and all co-authors regarding the editorial review and publication processes.

If an article is accepted for publication in the CATALAN HISTORICAL REVIEW, the authors (or other copyright holder) must transfer to the journal the copyright, which covers the non-exclusive right to reproduce and distribute the article, including reprints, translations, photographic reproductions, microform, electronic form (offline, online) or any other reproductions of a similar nature. Nevertheless, all articles in the CATALAN HISTORICAL REVIEW will be available on the internet to any reader at no cost. The journal allows users to freely download, copy, print, distribute, search, and link to the full text of any article, provided the authorship and source of the published article is cited. The copyright owner's consent does not include copying for new works or resale. In such cases, the specific written permission of the CATALAN HISTORICAL REVIEW must first be obtained.

This work is subject, unless the contrary is indicated in the text or in the graphic material, to an Attribution – Non Commercial – Non-Derivative

Works 3.0 Spain (by-nc-nd) Creative Commons License, the full text of which can be consulted at <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>. You are free to share, copy, distribute and transmit the work provided that the author is credited and re-use of the material is restricted to non-commercial purposes only and that no derivative works are created from the original material.

Disclaimer

While the contents of this journal are believed to be true and accurate at the date of its publication, neither the authors and the editors nor the publisher can accept any legal responsibility for any errors or omissions that may be made. The publisher makes no guarantee, expressed or implied, with respect to material contained herein.

Subscription information

ISSN print edition: 2013-407X
ISSN electronic edition: 2013-4088
Legal Deposit: B-14914-2009

1 issue will appear in 2024.

The annual subscription fee (including handling charges) is 40.00 € (VAT not included).

Subscription orders should be sent to:

CATALAN HISTORICAL REVIEW
Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47
E-08001 Barcelona, Catalonia, EU
Tel. +34 932 701 636
Fax: +34 932 701 180
E-mail: publicacions@iec.cat

Cancellations must be received by 30 September to take effect at the end of the same year.

Change of address: allow six weeks for all changes to become effective. All communications should include both old and new addresses (with postal codes) and should be accompanied by a mailing label from a recent issue.

Electronic edition

An electronic edition of this journal is available at <https://revistes.iec.cat/index.php/CHR>

E-prints of the articles may be published before distribution of the printed journal. Authors must be aware that, after electronic publication, they cannot withdraw an article or change its content. Any corrections have to be made in an Erratum, which will be hyperlinked to the article.

Editorial Office

Alfons Tiñena, Journal Manager
Josep M. Palau, Assistant

CATALAN HISTORICAL REVIEW
Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47
E-08001 Barcelona, Catalonia, EU
Tel. +34 932 701 629
Fax: +34 932 701 180
E-mail: cathistorical@iec.cat

Editorial support

Mary Black, Catalan-English translation.

Cover illustration

A French engraving of the city of Barcelona and its port during the War of Jenkins' Ear from 1739 to 1748.

Catalan **Historical** Review

Number 17 / 2024

Institut
d'Estudis
Catalans · Barcelona · Catalonia

Free online access via
<https://revistes.iec.cat/index.php/CHR>

Aims and scope

THE CATALAN HISTORICAL REVIEW, the international journal of the History and Archaeology Section of the Institut d'Estudis Catalans (IEC), aims to enable the current state of knowledge about the history of the Catalan-speaking lands – Catalonia, the Valencian Land, the Balearic Islands, and other lands related to them – to be known throughout the world. It will achieve this by publishing articles of synthesis dealing with ongoing research into major topics of political, social, economic, legal, literary and artistic history of all periods, from the most ancient to the most recent, on the basis of the literature published in recent years.

Copyright

Submission of a manuscript to the CATALAN HISTORICAL REVIEW implies: that the work described has not been published before, including publication on the World Wide Web (except in the form of an abstract or as part of a published lecture, review, or thesis); that it is not under consideration for publication elsewhere; that all co-authors have agreed to its publication. The corresponding author signs for and accepts responsibility for releasing this material and will act on behalf of any and all co-authors regarding the editorial review and publication processes.

If an article is accepted for publication in the CATALAN HISTORICAL REVIEW, the authors (or other copyright holder) must transfer to the journal the copyright, which covers the non-exclusive right to reproduce and distribute the article, including reprints, translations, photographic reproductions, microform, electronic form (offline, online) or any other reproductions of a similar nature. Nevertheless, all articles in the CATALAN HISTORICAL REVIEW will be available on the internet to any reader at no cost. The journal allows users to freely download, copy, print, distribute, search, and link to the full text of any article, provided the authorship and source of the published article is cited. The copyright owner's consent does not include copying for new works or resale. In such cases, the specific written permission of the CATALAN HISTORICAL REVIEW must first be obtained.

This work is subject, unless the contrary is indicated in the text or in the graphic material, to an Attribution – Non Commercial – Non-Derivative Works 3.0 Spain (by-nc-nd) Creative Commons License, the full text of which can be consulted at <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>.

You are free to share, copy, distribute and transmit the work provided that the author is credited and re-use of the material is restricted to non-commercial purposes only and that no derivative works are created from the original material.

Disclaimer

While the contents of this journal are believed to be true and accurate at the date of its publication, neither the authors and the editors nor the publisher can accept any legal responsibility for any errors or omissions that may be made. The publisher makes no guarantee, expressed or implied, with respect to material contained herein.

Subscription information

ISSN print edition: 2013-407X
ISSN electronic edition: 2013-4088
Legal Deposit: B-14914-2009

1 issue will appear in 2024.

The annual subscription fee (including handling charges) is 40.00 € (VAT not included).

Subscription orders should be sent to:

CATALAN HISTORICAL REVIEW
Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47
E-08001 Barcelona, Catalonia, EU
Tel. +34 932 701 636
Fax: +34 932 701 180
E-mail: publicacions@iec.cat

Cancellations must be received by 30 September to take effect at the end of the same year. Change of address: allow six weeks for all changes to become effective. All communications should include both old and new addresses (with postal codes) and should be accompanied by a mailing label from a recent issue.

Electronic edition

An electronic edition of this journal is available at <https://revistes.iec.cat/index.php/CHR>
E-prints of the articles may be published before distribution of the printed journal. Authors must be aware that, after electronic publication, they cannot withdraw an article or change its content. Any corrections have to be made in an Erratum, which will be hyperlinked to the article.

Editorial Office

Alfons Tiñena, Journal Manager
Josep M. Palau, Assistant

CATALAN HISTORICAL REVIEW
Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47
E-08001 Barcelona, Catalonia, EU
Tel. +34 932 701 629
Fax: +34 932 701 180
E-mail: cathistorical@iec.cat

Editorial support

Mary Black, Catalan-English translation.

Cover illustration

A French engraving of the city of Barcelona and its port during the War of Jenkins' Ear from 1739 to 1748.

With the support of:

EDITOR-IN-CHIEF*

Albert Balcells, Institut d'Estudis Catalans

ASSOCIATE EDITORS*

Francesc Fontbona, Institut d'Estudis Catalans

Josep Guitart, Universitat Autònoma de Barcelona

Tomàs de Montagut, Universitat Pompeu Fabra

Ramon Pinyol, Universitat de Vic

Antoni Simon, Universitat Autònoma de Barcelona

ADVISORY BOARD*

Teresa Abelló, Universitat de Barcelona

Josep Amengual, Universidad de Deusto

Ferran Arasa, Universitat de València

Montserrat Bacardí, Universitat Autònoma de Barcelona

Ignasi J. Baiges, Universitat de Barcelona

Jordi Ballester, Societat Catalana de Musicologia

Carme Barceló, Universitat de València

Xavier Barral, Institut d'Estudis Catalans

Bonaventura Bassegoda, Universitat Autònoma de Barcelona

Maria Carme Belarte, Institut Català d'Arqueologia Clàssica

Ernest Belenguer, Universitat de Barcelona

Vicenç Beltran, Institut d'Estudis Catalans

Thomas N. Bisson, Harvard University

Dolors Bramon, Institut d'Estudis Catalans

Josep Capdeferro, Universitat Pompeu Fabra

Marià Carbonell, Universitat Autònoma de Barcelona

Daniel Casals, Societat Catalana de Llengua i Literatura

Rosend Casanova, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics

Jordi Casassas, Universitat de Barcelona

Rafael Cornudella, Universitat Autònoma de Barcelona

Dominique de Courcelles, Centre National de la Recherche Scientifique

Eulàlia Duran, Institut d'Estudis Catalans

Romà Escalas, Institut d'Estudis Catalans

Vicent Josep Escartí, Universitat de València

Georges Fabre, Université de Pau
Gaspar Feliu, Universitat de Barcelona

Paul Freedman, Yale University

Roger Friedlein, Ruhr-Universität Bochum

Antoni Furió, Universitat de València

Enric Gallén, Universitat de Barcelona

Francisco M. Gimeno, Universitat de València

Carme Gràcia, Universitat de València

Josep Maria Gregori, Universitat Autònoma de Barcelona

Miquel Gros, Societat Catalana d'Estudis Litúrgics

Christian Guilleré, Université de Savoie

Enric Guinot, Universitat de València

Albert G. Hauf, Institut d'Estudis Catalans

Nikolas Jaspert, Ruhr-Universität Bochum

Manuel Jorba, Universitat Autònoma de Barcelona

Miljenko Jurković, Sveučilište u Zagrebu

Immaculada Lorés, Universitat de Lleida

Vicenza Lucherini, Università di Napoli

Henry de Lumley, Musée National d'Histoire Naturelle de Paris

Tomàs Martínez, Universitat Jaume I

Joan Mas, Universitat de les Illes Balears

Marc Mayer, Universitat de Barcelona

Concepció Mir, Universitat de Lleida

Miquel Molist, Universitat Autònoma de Barcelona

Josep Maria Nolla, Universitat de Girona

Veronica Orazi, Università di Torino

Antoni Pladevall, Institut d'Estudis Catalans

Olivier Poisson, Université de Paris

Patrici Pojada, Universitat de Perpinyà

Damià Pons, Universitat de les Illes Balears

Paul Preston, London School of Economics and Political Science

Marta Prevosti, Universitat de Barcelona

Enric Pujol, Universitat Autònoma de Barcelona

Joan Ramon, Universitat d'Alacant

Antoni Riera, Universitat de Barcelona

Patrizio Rigobon, Università Ca' Foscari Venècia

Rafael Roca, Universitat de València

Albert Rossich, Universitat de Girona

Flocel Sabaté, Universitat de Lleida

Roser Salicrú, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona

Josep Maria Salrach, Institut d'Estudis Catalans

Carles Santacana, Universitat de Barcelona

Anna Sawicka, Uniwersytet Jagiellonski, Kraków

Meritxell Simó, Universitat de Barcelona

Jaume Sobrequés, Societat Catalana d'Estudis Històrics

Narcís Soler, Universitat de Girona

Paolo Sommella, Università «La Sapienza» di Roma

Joaquim Tremoleda, Universitat Autònoma de Barcelona

Eliseu Trenc, Université de Reims

Joan Valero, Amics de l'Art Romànic

Eduard Vallès, Museu Nacional d'Art de Catalunya

Jill R. Webster, University of Toronto

Michel Zimmermann, Université de Versailles-Saint-Quentin-en-Yvelines

* Members of the History and Archeology Section and Presidents of its the Institut d'Estudis Catalan's Affiliated Societies

Catalan Historical Review

Institut d'Estudis Catalans, Barcelona

Contents

Number 17

2024

Albert Balcells	7	Foreword
Miquel Molist and Anna Bach-Gómez	9	Life and death of the first groups of farmers on the Catalan coast. Historical essay on the settlement of the Catalan coast between 5500 and 4000 BCE
Pere Ripoll Sastre	23	The late mediaeval General Court of Catalonia and early constitutionalism
Pablo Pérez García	35	The <i>Germanies</i> (revolts of the Brotherhoods) in the kingdoms of Valencia and Mallorca
David Ferré Gispets	53	Catalonia's eighteenth-century economic growth and the Bourbon State
Eduard Vallès	67	Picasso and Catalonia. An international corpus
	81	Biographical sketches of the new members of the History-Archaeology Section
	87	Historical publications of the Institut d'Estudis Catalans during 2023
	93	Catalan Version

Institut
d'Estudis
Catalans · Barcelona · Catalonia

Foreword

Issue 17 of this journal continues to offer readers from all over the world overviews of different topics in the Catalan-speaking lands from all historical eras. The first article examines the current state of knowledge on the spread of crop and livestock farming in this region from the sixth to the fifth millennia BC, the long period traditionally known as the Neolithic, before the advent of metal implements. That period witnessed a revolution in humanity's means of subsistence which left a deep mark on the peoples of the westernmost coasts of the Mediterranean.

The second article studies the course of relations between the Catalan institution that represented the country on the one hand and the monarchy on the other between the thirteenth and fifteenth centuries. This institution was an assembly called by the monarch; it met on and off and was made up organically and corporatively by the three branches or estates: the Church, the nobility and the one representing the cities with their own governing regime. More than in other European kingdoms, the monarchy in Catalonia was limited by the representation of 'the land', giving rise to what has been called Catalan pactism, which can be considered early constitutionalism, not yet democratic but certainly opposed to unlimited power on the part of the monarch and his officials. The system worked until the conflicts in the fifteenth century, with a civil war which weakened mediaeval constitutionalism. It nonetheless survived within the Spanish monarchy in the sixteenth and seventeenth centuries, albeit with an armed conflict in the mid-seventeenth century when the Spanish monarchy aspired to become absolute, as were its counterparts in the rest of Europe, the topic of another article in the next issue of the *Catalan Historical Review*. A forerunner of contemporary freedoms but different from political liberalism, the development of this mediaeval constitutionalism is analysed in this issue while also highlighting its organic corporativism, where privilege was compatible with freedoms, just as it was in the rest of Europe.

In the early sixteenth century, this system fell into crisis in the Kingdom of Valencia and in Mallorca, with political and social revolts that challenged the seigneurial regimes backed by the monarchy of Charles I of Spain (Charles V, Holy Roman Emperor and Archduke of Austria), a conflict that took place at the dawn of what is known as the modern age. This article takes stock of the causes and consequences of these movements, which were ultimately thwarted and are not comparable to those in what we call the contemporary age—the nineteenth and twentieth centuries—although they did contain claims related to representation of the common people and improvements in their living conditions.

Regarding the history of Catalonia in the eighteenth century, a period of economic growth which laid the groundwork for the subsequent development that would distinguish Catalonia from the rest of the Iberian Peninsula, there is an ongoing debate about to what extent it was due to Catalonia's internal social dynamism or to the policies of the first Bourbon kings in Spain. The fourth article in this issue examines this topic. Attributing Catalonia's economic take-off in the eighteenth century to the more or less enlightened despotism of Spain's central power is as debatable as positing a similar relationship between Catalonia's economic leap forward in the 1960s and the policies of the Franco dictatorship, which were known in Spanish as *desarrollismo*, or developmentalism. Clearly, in both cases fewer obstacles and hurdles and a limited liberalising tendency in the economy—though not in politics—helped Catalonia to make up for the lost time caused by the destruction and policies of the absolutist regimes imposed by the military victories over Catalonia in 1714 and 1939. However, the internal dynamism of the Catalan economy in the eighteenth century played a more decisive role than the changes in the tax system and state control over trade with the Spanish possessions in the Americas. Catalonia did not benefit from the 1714 defeat, as some Spanish historiography has intimated. Instead, the War of the Spanish Succession and its consequences interrupted and delayed an economic turnaround that had begun in the last few decades of the seventeenth century in the absence of any political factor that directly favoured it. The cover of this issue shows a French engraving of the city of Barcelona and its port during the War of Jenkins' Ear from 1739 to 1748.

Picasso's oeuvre and figure were commemorated in 2023, on the fiftieth anniversary of this internationally renowned artist's death. Even though he was not born in Catalonia and created the bulk of his oeuvre in Paris, Picasso always kept up close ties with the Catalan-speaking lands after his training in Barcelona in the early twentieth century, as explained in another article in this issue of the *Catalan Historical Review*. The artist's last connection with Catalonia is the current Museu Picasso of Barcelona, opened in 1963, which contains more than 4,000 Picasso works lent by collectors like Sabartés and others, and by Picasso himself.

Issue 17 of the *Catalan Historical Review* closes with biographical sketches of four new members of the History-Archaeology Section of the Institut d'Estudis Catalans, along with the usual list of the Institut d'Estudis Catalans' historical publications in 2023.

Life and death of the first groups of farmers on the Catalan coast. Historical essay on the settlement of the Catalan coast between 5500 and 4000 BCE

Miquel Molist and Anna Bach-Gómez*
Universitat Autònoma de Barcelona

Received 2 March 2023 · Accepted 17 June 2023

ABSTRACT

Historical analyses of the appearance of the earliest crop and livestock farming societies on the Catalan coast have always been the focus of debate within the overarching topic of the arrival of new settlers who came by sea and/or land to bring knowledge associated with the production economy based on the adoption of crop and livestock farming. In order to examine this topic, we consider the archaeological documents that make it possible to identify the places these groups lived and frequented, along with the records from their funerary practices. All of this data, coupled with the associated materials, are considered essential in analysing the evolution and diversity of the different types of settlements of these crop or livestock farmers within the timeframe of the sixth to fourth millennia BCE in the stretch of land running along the extensive Catalan coastline.

KEYWORDS: Early Neolithic, coast, Catalonia, archaeology.

INTRODUCTION: CHRONOLOGICAL AND SPATIAL FRAMEWORK AND OBJECTIVES

The historical transformation of hunting-gathering societies into crop and livestock farming societies is one of the most fascinating yet complex phenomena in recent prehistory. It is common knowledge that the development of the interdisciplinary methodology of analysing data and archaeological documents has fostered a global vision, with contributions from the fields of 'classic' archaeology, along with bioarchaeology (populations, relationship with the environment, etc.) and geoarchaeology, coupled with the study of the evolution of techniques and examinations of the symbolic world. This diversity and complementarity has prompted many innovations in and contributions to our knowledge, leading to the emergence of new hypotheses and elements to update our study of the existing data.

Current studies of the Neolithic in Catalonia share these general features, although it is difficult to offer a general summary of the entire period that encompasses all the available data. Gatherings, colloquia and international symposia attempt to, although they often, unsurprisingly, highlight the most innovative data. On the

other hand, it is common in archaeology for the analyses to be compartmentalised into brief time periods to make them easier to describe. Thus, Catalan prehistory, more specifically in the Neolithic period, has traditionally established the existence of time periods identified by precise cultural, social and economic features which often correspond to sets of archaeological evidence (tangible elements) that help to identify and describe them. These methodological practices have very positive aspects, as they facilitate the analysis of the tangible evidence found at the site, yet they also lead to some degree of immobility and often a failure to analyse (and debate) the transformations and evolution in the historical sense of the term.

Based on comparisons with trans-Pyrenean models since the 1980s, a broad chronological period lasting almost 1500 years has been established for the early Neolithic in the northeast Iberian Peninsula, divided into three successive phases: the Early Cardial Neolithic (ECN), the Early Epicardial Neolithic (EEN) and the Early Postcardial or Evolved Neolithic (PEN). The subsequent stages or periods, named the Middle and Recent Neolithic, represent more evolved phases. Of the two, the Middle Neolithic stands out for its culture of 'pit burials', with more or less clear regional variations, although they all signalled the consolidation of the new crop and livestock farming economies and left extensive archaeological evidence which facilitates historical analyses. The last

* **Contact address:** Departament de Prehistòria, Edifici B. Campus de la Universitat Autònoma de Barcelona, 08193 Bellaterra (Cerdanyola del Vallès). Tel. +3493 581 4310.
E-mail: miquel.molist@uab.cat; Anna.Bach.Gomez@uab.cat

stage, the Recent Neolithic, reveals profound transformations which linked up with the new economic, cultural and social mores of the complex societies in the Chalcolithic and Early Bronze Age. These periods have constantly been adjusted and improved with further details through the addition of new data, but the basic scheme remains quite similar to the original one proposed and overall has barely been questioned. The revisions in recent years, once again thanks to synchronisation with nearby models (Region of Valencia, France's Midi region, etc.), and especially a considerable increase in absolute datings and more detailed analyses using Bayesian models, have enabled a time sequence to be proposed in different phases, some of them new. Thus, an early phase or Phase 0 has been proposed prior to 5500 BCE, associated with the presence of *impressa* pottery, which is scarcely documented in Catalonia but is clearly present elsewhere on the Iberian Peninsula, such as the coast of Region of Valencia (Pardo et al. 2020). Phase 1 is called the Early Cardial Neolithic (c. 5500—5000 cal BC), although some evidence may reveal a more archaic subperiod up until 5200 cal BC. Phase 2 encompasses the documentation from the sites dating from the first quarter of the fifth millennium, which have been called Epicardial based on pottery morphologies (5000—4560 cal BC). Once again, we find variations in around 4800—4700 which may lead to a new subdivision in the near future. Phase 3 encompasses the documentation and evidence from the Early Postcardial Neolithic, which has now been defined as the Middle Neolithic by its Molinot and Montboló pottery styles (c. 4690—4000—3800 cal BC), which come from the Middle Neolithic II or the Full Neolithic (c. 4150—3680 cal BC). This last period is not covered in this article.¹

The goal of this text is to provide a summary of the historical evolution of the earliest crop and livestock farming societies on the coastal region of Catalonia. We shall do so by organising, presenting and analysing the historically most significant aspects of the archaeological data from the sites located and extensively studied in these areas. More specifically, the emphasis will be on the evidence of settlement and funerary practices, including the latest discoveries from research currently underway in different geographical areas, such as the Plain of Barcelona, the lower stretch of the Ebro River and the region near the mouths of the Ter and Fluvià Rivers. We shall seek to analyse them with a global vision; therefore, we will include other coastal regions and provide an overview of the origin and development of the first stable settlements in this geographic and ecological context.

The study of the most significant changes documented in that millennium and a half (c. 5600-4000 cal BC) is highly significant and becoming crucial in learning about the development of the founding sedentary, stable population as we attempt to ascertain their main economic and cultural features and overall evolution during this period. The priority of this historical analysis will be to study the settlement and funerary data, both of which are highly

significant in understanding the evolution of farming groups.

We should note that in their syntheses, both P. Bosch-Gimpera and later especially M. Tarradell had posited the 'cave-dwelling' nature of settlers in this period, naming them after 'the cave-dwelling shepherds and farmers; the cave civilisation with decorated pottery'.² Yet the outlook is totally different since the development of preventive archaeology in Catalonia 40 years ago drastically revamped our knowledge. The convergence of research projects with preventive campaigns at heritage sites and areas prompted by construction or landscape actions has led to the discovery and study of hundreds of outdoor prehistorical archaeological sites. This evidence is plentiful in areas or zones where there has been a major upswing in economic activity in recent years, like the Vallès and the Alt Penedès, as well as the Plain of Barcelona and the coastal areas of the Maresme.

The increase in the number of sites has come with an in-depth update in the methodology, which has led to advances in dating, such that the use of absolute dating tools is no longer one of the goals of the campaigns, as well as in the study of the record found, be it mineral (abiotic) or organic (biotic), knowledge of group activities, techniques to determine plant and/or animal species and population studies.

Catalonia's geographic diversity hinders the establishment of general analyses; instead, the mosaic of ecosystems imprints specific variations on the interrelations between human groups and the environment that are quite interesting, given their specific implications in each geographic region. In this article, we shall study the coastal region and the land near it. Catalonia has extensive, diverse coasts and coastal areas in terms of both the orography of the landscape upon contact with the coastline, with gentle coasts (Maresme, Costa Daurada) and more rugged ones (Costa Brava), and their relationship with river courses and particularly with river mouths (wetlands, brackish water and diverse ecology), which foster the appearance of ecosystems rich in resources.

One prime example is the Plain of Barcelona, an area located in the central coastal area which is essentially delimited by the mouths of the Llobregat and Besòs Rivers. They are joined on the coast by dense hydrography: in addition to the lower stretches of these two rivers, an extensive series of seasonal water resources descending from near Montjuïc and the Collserola mountains has been documented. Plus, the existence of a significant settlement on the coastline during this period is currently being studied and described spatially (geomorphology), palaeobotanically and geomorphologically.

But the Plain of Barcelona is not the only example. Other coastal areas of keen interest in the establishment of human occupations include the lower stretch of the Ebro River and the area near Cap de Creus and Cap de Begur, with the lower stretches and the mouths of two important rivers, the Ter and the Fluvià, along with the Cap

de Salou area as far as the mouth of the Gaià River. The existence of the Marina mountains on the northern part creates a coastline that is scarcely articulated and narrow, which is not particularly attractive as a dwelling place, as we shall see in the archaic periods. The delta or alluvial plains in this zone are often marshy, such as along the Ter River. In the southernmost part of the Pre-coastal Mountain Range, the coastline is at a lower altitude. There are some proposed reconstructions of the coastline and its variations throughout recent prehistory which include changes in the coastline and the morphology of nearby areas, one of the most significant being the decrease in lakes and wetlands and changes in the shape of river deltas. On the other hand, we have no proof of prehistoric settlements flooded by the current seashore, even though they most likely exist.³ However, we should consider the possibility of islands and other formations where a means of sailing would be necessary.

COASTAL SETTLEMENT, A CONTINUOUS EVOLUTION TOWARDS STABLE SETTLEMENTS

Settlement prior to 5500 BCE

The arrival by sea of crop and livestock farming practices in Catalonia prior to 5500 before the common era (henceforth, BCE) is increasingly well documented. This is a well-documented sea-based arrival, which does not, however, preclude the continental route inland over the Pyrenees, although right now information on the latter is much less precise. Given the current data, the point of origin would have been the central Mediterranean zone, in southern Italy, although the initial point should be considered the Near East.

This new archaic possibility of a maritime arrival has been facilitated by the discovery and analysis of pottery vessels decorated with a particular decorative technique that has been called *impressa*, which has been found in different settlements spanning from the Gulf of Lyon to the region of Alicante. They include a handful of outdoor settlements located in Provence, Languedoc and Mas d'Is near Alicante, all of them in the coastal area with an absolute chronology of earlier than 5500 BCE. They have enabled us to retrieve pottery imprinted with dentate microfauna that create simple motifs with discontinuous vertical pressure.

Several archaeological sites in the Catalan coastal regions have yielded evidence that could be associated with *impressa* pottery, but at this point the evidence is not conclusive and may be associated with a later period. However, the sites of Caserna de Sant Pau del Camp (Barcelonès), Guixeres de Vilobí (Alt Penedès), Cova de Sant Llorenç (Sitges) and El Cavet (Cambrils) may be the first farming settlements in the Mediterranean.⁴ If we expand the area of analysis of this early evidence to the entire western Mediterranean, we find highly homogeneous morphologies: anthropic settlements very near the coastline, dwellings in the guise of cabins built with perishable

materials, and most notably pits dug out to be used for household activities, especially storage, the origin of buried silos. In fact, the carbonised fragments of coal and grain seeds conserved and the remains of animals that had been consumed enable us to determine that crop and livestock farming was a widespread, consolidated practice, with very little exploitation of the resources near the settlements. The hypothesis of the arrival of small groups of people/settlers to ecologically rich zones that were suitable for farming is now dominant.

Settlement between 5500 and 5000 BCE

There is an increase in the record of sites and occupations after 5500 BCE and during the second half of the sixth millennium, which has been interpreted as demographic growth that led to the gradual colonisation of the territory. The Catalan coast and the nearby pre-coastal areas played a crucial role in this as the sites of entry and expansion. With the current documentation, several areas contain evidence of these groups from the Early Cardial Neolithic, including the Plain of Barcelona and the lower stretch of the Llobregat River; the Garraf coast, with the wealth of evidence in the Alt Penedès; and the area of the Costa Daurada near the Francolí River and the Riudoms stream.

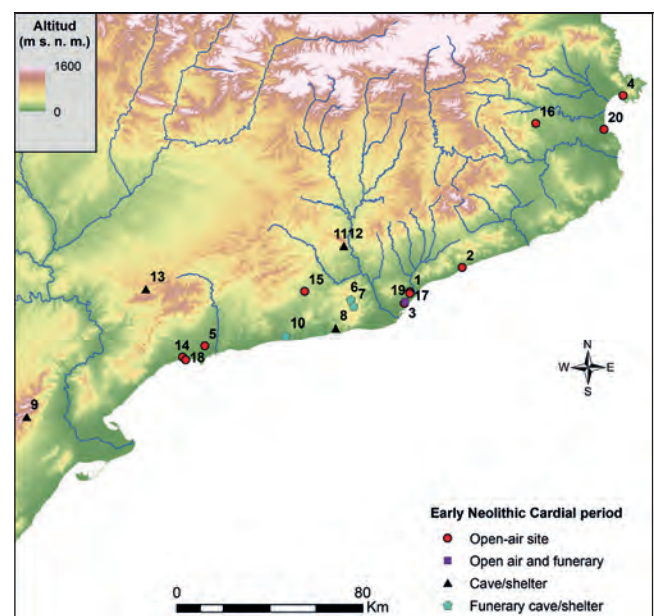

FIG. 1. Map showing the dispersion of sites from the Early Cardial Neolithic period (Source: I. Gironès, GRAMPO-SAPPO, UAB).

In the Plain of Barcelona, the most archaic sites within this period are the ones in the Caserna de Sant Pau del Camp, 52-62 Berenguer de Palou, Sagrera – high-speed railway station and the grave in Barcelona's Plaça Vila de Madrid.⁵ Studies of the habitat sites reveal that they were located in zones with plentiful water resources, which were also quite close to the coast. They are outdoor locations which could be described as settlements, even though most of what has been documented is clusters of

FIG. 2. Image of silos 3 and 4 at the Caserna de Sant Pau del Camp site (Barcelona) (Source: Fons MUHBA).

pits and other structures dug out of the ground, primarily used to prepare, store and conserve foodstuffs (especially grains and legumes).

These settlements may show broader local exploitation or use areas, which could include settlements in caves on the massif of Montserrat (Cova Gran and Cova Freda) and/or in the mountainous foothills in the Baix Llobregat region, like Cova de Can Sadurní and Cova Bonica, all of them contemporary with each other and with more specific functions like stabling or hunting grounds. We should note that even though the technology and technique used to make pottery are very similar, the diverse range of motifs differs significantly among sites and geographic areas.

One of the areas which also housed these archaic settlements with crop and livestock farming are the coasts of Garraf and Baix Penedès, but a different situation has been documented there, as we are aware of only two occupied caves at coast level: Cova Sant Llorenç (Sitges) and Cova Foradada (Calafell). In contrast, there is dense outdoor settlement on the inland plains, primarily in the Alt Penedès. The partial information on the settlements in the coastal cave contrasts significantly with the information available from the outdoor settlements/sites, which has enabled us to posit the restitution of cabins in Les Guixeres de Vilobí and a generic settlement model for the zone.

Three outdoor settlements which also have these archaic occupations have been documented in the third zone, the Costa Daurada near the Francolí River: Cavet and Mas de l'Isidre (Cambrils) and Coll Blanc (Reus). Their complementarity with the cave or shelter settlements in the mountainous areas, such as Cova de la Font Major (Espluga de Francolí) and Cova de la Fem (Ulldemolins), as posited for other areas mentioned above, is

not very clear given the current data. A small outdoor establishment in Can Xammar (Mataró) on the gentle Maresme coast has provided clear documentation of a circular habitation structure.

With the current documentation, the most archaic and well-documented occupations on the lower stretch of the Ebro River are in the Els Ports massif, such as the spacious, spectacular Cova del Vidre (Roquetes). Similarly, a small cave called Cau de les Guilles (Roses) in the coastal area of the Alt Empordà shows occupation, with very partial remains from this period as well.

In the latter two cases, this lack of dwellings, which are better documented in flatter areas nearer the sea or along the Ebro or Ter Rivers, is surprising given their geographic and environmental features, which are optimal for agricultural settlements. However, we believe that this can be attributed to the lack of more systematic research. For example, the scant evidence in Turó de les Corts in L'Escala and the extensive surveying done in the terraces on the lower stretch of the Ebro River provide glimpses of the existence of these settlements. Nor should we forget the settlement of La Draga (Banyoles), an exceptional site near Banyoles Lake, which is contemporary with them but has not been included in this study because it is located further inland. Nonetheless, it is a wonderful example of an agricultural settlement located near rivers and plentiful water resources.

In short, the coastal and/or pre-coastal areas were highly prized geographic zones for the earliest farmers to build small settlements or villages. They are outdoor settlements with just a few domestic structures, like a cabin, and especially domestic structures featuring pits used for storage and hearths or ovens used to cook food. Complementarity between outdoor establishments and occupations of caves and/or shelters nearby has been posited at

different points along the coast since the archaic periods. The archaeological record discovered in the caves is the most solid documentation to support this hypothesis, as it often yields elements with specific functions, such as graves, hunting grounds or watchpoints.

Settlement between 5000 and 4500 BCE

Pottery remains have enabled us to distinguish morphological and decorative variations from the late fifth millennium which have traditionally served as tangible guides for this period. In this new era, the settlements retained the same general features as in the previous phase, while evidence of constructions and/or spatial organisation becomes more common. Simultaneously, there are more sites, which indicates the continuity and gradual consolidation of the earliest farmers' habitats and economic forms.

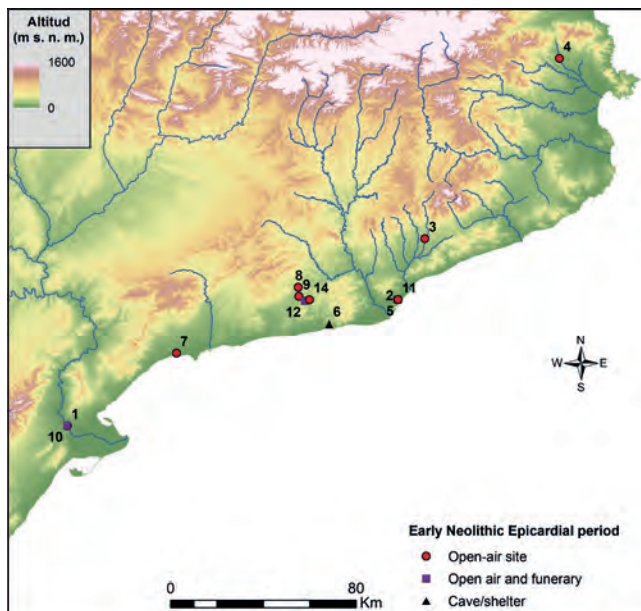

FIG. 3. Map showing the dispersion of sites from the Early Epicardial Neolithic (Source: I. Gironès, GRAMPO-SAPPO, UAB).

One geographic location where this transformation can be seen is the Plain of Barcelona, where a total of six settlements in two distinct geographic zones have been documented. Three of them are located in what is today the Raval neighbourhood: the sites at 31-33 Reina Amàlia, Caserna de Sant Pau del Camp and 82 Nou de la Rambla. The others are located in the zones of Sant Andreu and La Sagrera.⁶ Although they are separate, these two areas share ecological characteristics, such as the presence of streams, wetlands and plenty of freshwater with ancient lakes and the nearby coastline.

A similar situation can be found in the northern part of the Alt Empordà, the site of two outdoor settlements: one in Camí dels Banys de la Mercè (Capmany) and another in Vilafant called Serra del Mas Bonet. They both have occupations from different periods and buried structures

(pits, the foundations of cabins with stake holes, etc.).⁷ The record from Garraf and the Alt Penedès shows strong continuity with new reoccupations of Cova de Sant Llorenç (Sitges) and Guixeres de Vilobí, while many new sites have been discovered in this region, like Mas d'en Boixos (Pacs del Penedès), Pujolet de Moja and Vinya d'en Pau (Vilafranca del Penedès). A similar situation has been documented in the southern part of Catalonia, where the Cavet site (Cambrils) is still occupied, and the settlements of Barranc del Fabra and Molló de la Torre (Amposta) stand out along the lower stretch of the Ebro River.

This large body of evidence has enabled us to better grasp the form of the settlements and habitation structures, given that in the previous period there is not just one construction tradition but instead differences in both the materials and the construction elements used. Stone, dirt in the form of adobe or mud walls and plant elements, primarily branches and/or trunks, were the main materials used. The other clearly differentiating feature of the dwellings is the way they were built with regard to the ground; they are semi-buried, and therefore part of the cabin is a large pit or an excavated part, or alternatively the structure was built directly on the surface of the ground. Semi-buried dwellings, or more accurately dwellings partly built slightly beneath the former soil level, are a tendency in this period that continued to be used throughout the entire millennium. The wide variety of dwelling forms and dimensions has sparked a debate on the building techniques used and the purpose of the 'excavated' part, the evidence that has been conserved, facilitated by the fact that it is buried. Although the purpose of the cabin floor can easily be guessed in some cases, in others it is less clear, such as pits where clay for cladding was extracted or an open area with small complementary structures like indoor hearths or stake holes, which indicate that they were used as sites for productive activities.

One well-documented example of this type of dwelling can once again be seen in the evidence from the Raval district of what is today Barcelona. They are always large settlements, with only the negative structures still conserved, which enable us to propose a major labour investment. The dwelling at 31-33 Reina Amàlia stands out in that it enables us to better observe and describe the domestic space of a residential unit. It is a large, oval-shaped semi-excavated pit around 20 m² large, inside of which a central hearth, an oven and two stake holes have been documented, which enable us to posit a roof that likely had a conical or gabled morphology.⁸ This is among the oldest evidence of a cabin built in the north-east Iberian Peninsula, which is also associated with five pits or silos around it and different combustion structures that indicate a stable domestic installation. The chronological and stratigraphic analysis of the structure has enabled us to determine that it was initially used as a dwelling, and the documentation indicates a complex subsequent process in which it was filled with natural sedimentation and other anthropic phenomena, includ-

FIG. 4. Image of the Reina Amàlia 31-33 site (Barcelona) under excavation. (Source: Javier González, GRAMPO-SAPPO, UAB).

ing its use as a burial site. Studying it has also enabled us to fine-tune its chronology, indicating that it began to be used between 4670 and 4460 BCE; that is, the house's life and death occurred within a timeframe of approximately 150 years.

These data are very interesting because they enable us to further our chronological approximation of the farming occupation model, which indicates fully sedentary settlements but a middle-term cycle of occupation/abandonment, given primitive farming practices' need to renew croplands and practise fallow cropping.

Settlements placed directly on the ground, with a higher variability of materials and building techniques, are well illustrated in Barranc del Fabra (Amposta). Archaeological surveys and image analyses have documented nine circular or slightly oval-shaped cabins in this settlement with walls made of clay and stone mortar, and with hearths, stake holes and a wall made of regular stones that must have surrounded the entire settlement.⁹ Although it is slightly further inland, we also wanted to highlight the settlement of Ca l'Estrada-2 in Canovelles, where two cabins have recently been discovered with floors made of carefully arranged calcareous rocks laid out to create a baseboard and a set of seven hearths and ovens.¹⁰

Settlement between 4500 and 4000 BCE

A set of tangible evidence from the second half of the fifth millennium or slightly earlier has made it possible to distinguish and describe a new period. Although it is clearly a continuation of the previous periods, a series of major transformations are in evidence.

The evidence from the settlements is similar to the previous period; that is, most of them were outdoors, with complementary occupations in nearby caves and shelters. Likewise, there is also evidence of several isolated groups or groups clustered together with other domestic structures, which also help to define the settlements as essentially domestic. They include combustion structures, pits primarily used for storage, irregular pits whose purpose is unknown and others whose morphological features ena-

ble us to associate them with different purposes, like stake holes, supports for vessels, etc.

In the northern area, there is a series of settlements on hilltops or slightly elevated spots perched near the coastline. Noteworthy among them is the settlement of Ca n'Isach (Palau-saverdera), which was occupied for the first time in this period and would go on to have many subsequent occupations over a long period.¹¹ The only element documented from the initial stage is a rectangular cabin, defined by grooves dug out from the rock with medium-diameter (15 cm) stake holes inside, which must have been for the trunks holding up the walls. Inside, only a brazier-style hearth has been identified, while outside there are other domestic elements. Likewise, a series of settlements from around the same period but located slightly further south may also be dwellings, although they are more partially documented. They include Puig Mascaró in Torroella de Montgrí, with archaeological materials attributed to the epicardial, and La Bassa (Fonteta, Forallac) and Saus II near the ancient lake of Camallera.

An upswing in population and settlements is found in all the coastal zones and the pre-coastal region. For example, a large group of settlements has been documented in the zone slightly inland from the central coast on the Vallès plain, including Mallols (Cerdanyola del Vallès), Can Roqueta II (Sabadell), La Vinya del Regalat (Castellar del Vallès) and, slightly further away, the interesting cabin in Vilars de Tous (Igualada). A similar situation can be found on the Alt Penedès plain, with the proposal of the last occupation of Guixeres de Vilobí and the occupations of Mas d'en Boixos (Pacs), Hort d'en Grimau (Castellví), La Serreta, Pujolet de Moja and Els Cirerers (Vilafranca), Pou Nou (Olèrdola), Camí de Cal Piques (Olèrdola) and Turó de la Font del Roure (Fontrubí). That is, there are many sites, an estimated total of more than 200 in this region, all of them outdoor and with a variable number of buried structures interpreted as silos.¹² A detailed analysis of this type of settlement with only silos has enabled them to be interpreted as specific establishments used ex-

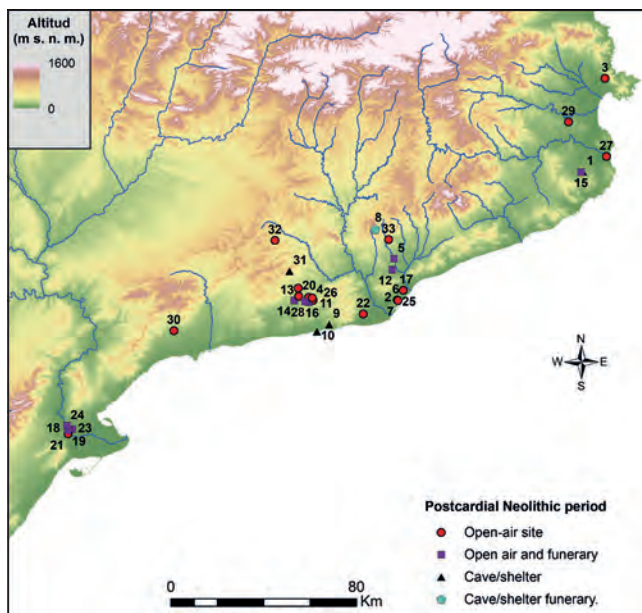

FIG. 5. Map showing the dispersion of sites from the Postcardial Neolithic period (Source: I. Gironès, GRAMPO-SAPPO, UAB).

clusively for farmwork, especially storage, located near crop fields. They may be yet further proof of the intensification of farming. There are also many cave occupations both on the coastline, where Cova Sant Llorenç and Cova del Gegant (Sitges) continued to be occupied, and slightly inland, like Cova de Can Sadurní in Begues, which was used as a burial space and later a livestock stable. One very significant new development is associated with the settlement of the Gavà zone, as this is when mining of variscite in the prehistoric mines of Gavà got underway (see below).

The occupations of the Plain of Barcelona continue to yield a very rich archaeological record which not only documents its settlement but also allows us to study domestic activities. One example is combustion structures shaped like basins or buried pits. This is a type of hearth/oven is not exclusive to the Catalan coastal region, although many of them have been found here. Most noteworthy are the ones in the current Raval district, with around 30 hearths in the Caserna de Sant Pau del Camp site, along with the well-conserved one at 14B Carrer Aurora. A detailed, expert analysis has enabled several types to be documented, all of them with an excavated basin filled with burned blocks of stone or other elements. An analysis of them, particularly of the refittings, has shed light on their purpose. It is interesting to note that they are not associated with enclosed habitation spaces but instead with spacious outdoor areas. They show middle- to long-term thermal properties, like the stone fillers that seem to indicate the addition of heat and rapid illumination. In all cases, their use to transform products has been set forth repeatedly, although the multifunctionality and reuse of these structures hinder any general interpretation.¹³

Within this same category of structures we should note the existence of large hearths like the ones discovered in the sites at 82 Nou de la Rambla and 38 Riereta. These are large structures (some of them more than 2.4 metres in diameter) with a regular morphology which are filled with blocks with irregular signs of burning over oak, pine and tamarind trunks and branches, which formed the lower bed at the bottom of the basin. Both the structural and functional characteristics have made it plausible to propose that they were used for collective activities, with authors suggesting ritualistic or symbolic uses associated with festive activities and community gatherings for the purpose of group cohesion.

Finally, we should highlight the habitat complex in the Sagrera zone, where the existence of a large number of stake holes, that is, simple excavated structures used to insert the stakes that held up the roof or walls, has led to the proposal that they were for fences or lightweight constructions meant for work areas and/or a range of activities to treat surplus products (drying grains, etc.). This thus provides further proof of the theory that the extensive, albeit intermittent, settlement was located in a site with very favourable features near the Estadella stream and on the edge of the 'graó barceloni' (a change in topographical level), with visual control over the lower plain, and near the floodplain of the Besòs River due to its proximity to the marshy area on Via Trajana. Regarding this information gap, and in order to propose a more comprehensive settlement model, further research is needed into the nature and variability of the types of settlements and their functional and domestic use. The current documentation enables us to posit different communities which may have consumed similar products but nonetheless show significant variations. There was greater diversification of the resources exploited, both lithic materials like jasper and marine resources, primarily malacofauna, to both consume and create ornaments, and of the forms and decorations of the ceramic vessels, with an expanded repertoire of shapes, although the decorations are mainly smooth with arched cords, polished and burnished finishes, comb marks and a few incisions. Likewise, major differences can be seen in the types of settlements, as proven by the variability in the stake holes and combustion structures, as well as the existence of platforms where biotic and abiotic products were prepared and transformed.

The hypothesis that this variability is related to the ecological areas in the settlements' precise locations is worth considering. But it likely has more to do with the increasingly diverse groups' economic and social practices. In fact, studying the occupations in Sagrera from the fifth millennium reveals an important and somewhat rare feature in Catalan prehistory: an enclosure with a farmyard made of perishable material. We also find other differences, such as in funerary practices, in which the two concentrations in the necropolis of Caserna de Sant Pau del Camp stand out for their uniqueness.

On the southern part of the Catalan coast, Timba d'en Barenys and especially the rich documentation in the terraced area on the lower stretch of the Ebro River show some evidence of dwellings, although primarily of necropolises. Sites in Masdenvergenc, El Molló de la Torre and Mas Benita make it possible to maintain the proposal of a habitat model with semi-permanent outdoor settlements located primarily near the fluvial terraces of the Ebro River, complementary to the caves/shelters located in the foothills of El Ports.

FUNERARY EXPRESSIONS: INNOVATION AND DIVERSITY

Funerary records are one kind of evidence of past peoples that shed light on many of the social, economic and symbolic features of living populations. They are studies of the 'dead' to examine the living, always bearing in mind certain basic caveats regarding the limits of the archaeological record (nature of the sample studied, limitations on the conservation of organic matter, etc.).

Generally speaking, the first farming populations are believed to have 'normalised' funerary practices, primarily for sociological reasons, such as changes in the social structure and the importance of ancestors in the new forms of production, especially agriculture, like land value and ownership. Burial was not a new phenomenon, nor was it exclusive to crop and livestock farming groups, given that examples of graves and even necropolises—albeit not many—can be found among hunter-gatherer populations. Nearby examples on the Valencian coast are the necropolis in El Collado (Oliva),¹⁴ which has 14 graves, and the use of Cingle del Mas Nou cave (Castelló), which has the remains of seven individuals in a burial space. It is assumed that the treatment and burial of community members became normalised with the new economic forms in the Neolithic period.

When studying farming societies in Western Europe and the Mediterranean region, we find an evolution marked by the close spatial relationship between the worlds of the living and the dead in the early phases, alongside a vast diversity of grave shapes and funerary gestures. The phenomenon of the necropolis located away from dwellings only appeared gradually, and later the monumentality of funerary structures came with the emergence of megalithism and the increasing number of objects associated with graves. These developments enable us to document gradual social and economic distinctions within the population.

Focusing on the topic of this article, we can document and debate these general features by analysing the earliest Neolithic manifestations documented on the northeast coast of the Iberian Peninsula.

During the oldest period in the second half of the sixth millennium, the Early Cardial Neolithic, the most common funerary evidence shows the use of caves and shelters

as burial sites. We find evidence of this in Cova de Can Sadurní, Cova Bonica and Cova Foradada, just to cite the ones near the central coast, although similar sites can also be found further inland. Cova de Can Sadurní is paradigmatic because it houses successive primary burials, which thus far have enabled us to acknowledge the existence of ten individuals with food offerings, as well as other items such as the remains of clothing, ceramic vessels and the lithic parts of tools. It is also paradigmatic because it was used for multiple purposes which varied over time, with the space alternately used as a grave, as mentioned above, and for other purposes, such as to stable animals.¹⁵

With regard to outdoor burials, the funerary record from the Early Neolithic is rarer and more difficult to document, but the evidence found in the Plain of Barcelona is innovative and enables us to raise a series of historical questions which affect the overall discussion of this record on the northeast Peninsula. Essentially, it involves noting the presence of individual outdoor graves associated with the earliest settlements in the sixth millennium, as well as describing the variability of the funerary practices in the fifth millennium and debating their influence on the initial standardisation of graves in the fourth millennium, with evidence from what are known as 'pit burials'.

Very briefly, the funerary units located in the subsoil of Barcelona include three graves from the oldest phases of the Neolithic period. One located in Plaça de Vila de Madrid dates from around the Cardial period, and two graves located in the remains of the habitation structure at number 31-33 Reina Amàlia date from the mid-fifth millennium. In all three cases, the burials use very simple graves as receptacles, and virtually no objects accompany the skeletons.

The largest body of evidence is unquestionably the necropolis of Caserna de Sant Pau del Camp, which has a total of 25 graves dating from around 4600-4400 BCE. The new information comes from the discovery of an outdoor necropolis, that is, the deliberate grouping of a cluster of graves, in this case individual graves in the primary position, each in a pit. They are structurally very simple, and some variability in the funerary gestures has been found. The documentation on the associated objects deposited as grave goods is more important, and they have become the foundation of pioneering interpretations of the socioeconomic features of the society, as well as hypotheses on the sexual division of labour. This same record of objects may also enable us to detect trade networks. The objects documented at the funerary sites in the Plain of Barcelona and the nearby areas like the Alt Penedès show how finished goods linking the settlers of this region with other zones in the Iberian Peninsula or Central Europe had been circulating since the mid-fifth millennium. One of the most important documents is the lithic part of polished tools made with jadeite, a material from the Alps that indicates the existence of these middle- and long-distance trade networks.

FIG. 6. Burial E-19 from Caserna de Sant Pau del Camp (Barcelona) (Source: MUHBA Collection).

The continuity of the funerary record in the coastal region between the Llobregat and Besós Rivers in the fourth millennium is shown by the existence of six graves associated with what is known as the ‘pit burial’ culture distributed irregularly in sites scattered about the entire Plain of Barcelona.

The discovery of this necropolis on the coast of what is today Barcelona and its association with the origin of the structural normalisation of ‘pit burial’ graves may be debatable. In fact, even though the wide variability in the arrangement of the skeletons departs from the rigid rules of the fourth millennium, the morphology and the very creation of the necropolis do prefigure it. In fact, this may be similar to the conclusions that could be reached about the funerary world in the Alt Penedès. This rich, thoroughly studied area has also yielded the concept of small necropolises, like Hort d’en Grimau, La Serreta and Pujolet de Moja, all of them dating from around 4300-4000 BCE. The morphology of the graves enables us to distinguish two main forms: first, hypogea built in wells and a lateral funerary chamber sealed with vertical slabs, and secondly, a pit with a bench, that is, a structure made of a circular depression with an oval pit that serves as the burial chamber in the centre. Analyses of both the structures themselves and the associated archaeological materials enable us to suggest a slightly more recent date. The sites in the Vallès, including Can Roqueta and Cova de les Ànimes, likely reflect similar features. In short, as stated above in the interpretation of the necropolis in Caserna de Sant Pau del Camp, we can propose that in the coastal and pre-coastal regions both the morphology and the generic features of the associated materials in the middle and last quarter of the fifth millennium prefigured the elements that would become the defining features of ‘pit burials’ in the first half of the fourth millennium. In our view, this proposal is associated with the need to link both the phenomenon of the mid-Neolithic funerary normalisation in

the northeast with the cultural evidence from the Chas-sense (France) or Cortaillod groups on the other side of the Pyrenees. This was unquestionably based on broad networks of exchange and information that enable us to document some degree of uniformity in individual funerary practices which are directly associated with the consolidation of the economic and especially social structures of the early crop and livestock farming societies.

In the southernmost region of Catalonia, the abundant funerary practices in the region near Amposta fall fully within this debate. There is an extensive funerary record with more than 80 graves which are widely distributed throughout 16 sites, including Mas Seros II, Molló de la Torre and El Molinàs, some of which are veritable necropolises which may have had up to 25 graves. The timeline is quite extensive, given that it is posited as spanning from the second half of the fifth to the first half of the fourth millennia. Therefore, just like the examples on the central coast, these may also be the earliest necropolises. However, the morphology of the graves and the associated materials show particularities which are thus far specific to this territory. Regarding the shape of the graves, two that are identical to the ones in the northern coastal zones have been identified: first, hypogea with wells and a chamber, here forming small lateral closed caves with vertical slabs, and secondly rectangular pits, here with walls clad with stone slabs. The difference lies in the discovery of a type of grave or grave structure defined as a cist or slab box with a small stone mound around it, the clearest example being the grave in El Molinàs. We do not believe that the morphology and especially the size of these latter graves can be classified as megalithic, even though they do share certain structural similarities.¹⁶

The burials are primary and individual and represent the entire population, both men and women, and more adults than youths or children. Many of the graves have accompanying objects, including pottery vessels, stone

industry and polished tools, but objects made with shells and valves are particularly prominent, especially long necklaces wrapped around the upper part of the bodies. These elements are not exclusive to this region, given that they are found—albeit in lower numbers—in other zones, yet they are local to this area. They are made of beads crafted with carved and perforated shells, and some unique stone pieces arranged in the central part indicate planned design and production. Some of them are longer than one metre, which would have made them quite heavy and difficult to wear during festive or everyday activities. Some bracelets made with *Glycimeris* valves carved inside to create a ring or circular element have also been found there.

The last aspect worth highlighting is the appearance of megalithism in the course of the fifth millennium, that is, the specific aim of making monumental funerary structures. The current documentation for Catalonia and the neighbouring areas indicates that this phenomenon also occurred in the mid-fifth millennium and first arose primarily in the zone of Cabreres and the middle Ter River valley, and perhaps in other pre-Pyrenean and Pyrenean regions. The coast studied in this article has yielded no evidence of such archaic monumental graves; however, the work underway in Vilanera - Empúries near the wetlands and the former mouth of the Ter River may yield new information that would change this.

DISCUSSION

The geographic areas near the northeast coast of the Iberian Peninsula show extensive documentation of settlements dating from the Neolithic period. The preferred occupation near the country's most important water resources is particularly significant around the mouths of the main rivers, which enables us to posit some control over river navigation, as well as a swift, planned occupation of the territory and an intensification of the use of resources, especially towards the end of the period. The analysis has documented settlements covering the entire geographic region, although in some areas our knowledge is more detailed and the continuation of the settlements is better documented due to both more research and better preservation. The main structures found are cabins, pits used as silos or graves, combustion structures and stake holes, which also indicate the presence of walls and other structures to delimit the perimeters. This is the main evidence from the earliest settlements, most likely comprised of a few habitation units that housed a small population. We also find diversity in the types of dwellings according to the different materials used, including dirt in the guise of adobe or wattle, low dry-stone walls and branches. Even though there are only a few of them, the houses are circular, oval-shaped or rectangular and share a generic common model, although their materialisation adapts to the geographic and ecological context where they were

built. The hypothesis of a duality and complementarity between cave and shelter establishments and those located outdoors gains credibility in areas like the Penedès and Alta Garrotxa, although this would not preclude the possibility that some caves or shelters were used as homes. The record also indicates an increasing number of settlements throughout the 1500 years studied, which should be interpreted as the gradual consolidation of the settlements and the new economic and social system associated with better use of and control over the crop and livestock farming cycle. Everything seems to indicate that the growth was not constant but accelerated in certain periods, such as in the second half of the fifth millennium, when the record indicates heavy demographic and population growth in general, although this is also clearly shown along the entire coastline.

Productive practices aimed at securing the means of subsistence are closely associated with this population dynamic. We should note that the early Neolithic populations in Catalonia were crop and livestock farmers, which is common in all the populations of the Western Mediterranean if not all of Western Europe. In recent decades, it has been accepted that the economic transformation brought about by the shift from the hunter-gatherer economy to subsistence production was prompted by the arrival of new products and animals, as well as techniques and systems to manage and exploit them. Setting aside dogs, which may have archaic domesticated forerunners in different geographic areas, the other products used in crop and livestock farming arrived already showing domesticated morphology. That was the earliest time of grain cultivation, primarily naked wheat (*Triticum aestivum/durum/turgidum*), emmer wheat (*Triticum dicoccum*) and einkorn wheat (*Triticum monococcum*), along with barley, probably hulled (*Hordeum vulgare var. vulgare*). Slightly later, spanning the sixth to the fifth millennia, naked barley (*Hordeum vulgare var. nudum*) and durum wheat (*Triticum tipus durum/turgidum*) were more common, along with possible evidence of cultivation of the opium poppy (*Papaver somniferum*). There is continued proof of the cultivation and consumption of barley and naked wheat in the first half of the fifth millennium, along with a significant presence of peas (*Pisum sativum*) and the opium poppy.¹⁷

There is also ample proof of livestock from the early period, with the breeding and consumption of sheep (*Ovis aries*), goats (*Capra hircus*), pigs (*Sus domesticus*) and cattle (*Bos taurus*), species that were subject to reproductive control, livestock husbandry and widespread consumption. They were all new species, and just like with the plants no autochthonous domestication process has been discovered. In the early stages, ovicaprids were quite prominent, but the documentation shows gradually more diversified livestock, with some slight regional variations. Pigs were prized and bred primarily for meat; the selective slaughter of males at the end of the growth stage, when their meat is optimal, has been documented in the

sites of Caserna de Sant Pau del Camp and Reina Amàlia (Barcelona). The importance of bovines varies greatly; they were quite rare in the majority of settlements but occasionally found in larger quantities, such as in the cabin in Reina Amàlia (Barcelona).

This economic activity of livestock farming was supplemented by wild resources exploited at the different settlements. Hunting and gathering wild plants is well documented, although their contribution to food resources is considered minor. Different species near the settlements were hunted, most notably deer (*Cervus elaphus*), wild boar (*Sus scrofa*), roe deer (*Capreolus capreolus*) and Iberian ibex (*Capra pyrenaica*).

For our study, it is interesting to note the importance of practices that involved gathering wild resources from the sea. None of the sites analysed is located far from the coastline, and therefore the potential exploitation of these resources would be logical; furthermore, we assume the settlers had thorough knowledge of the maritime world, given that they had travelled by sea. The information comes from different sources, the first being tools and implements associated with fishing, and later the biotic remains of their consumption/gathering (fish or malacological remains) found at archaeological sites, and more recently the results of isotopic analyses aimed at establishing these groups' diets.

Blocks of polished stone with lateral incisions have been found in the Plain of Barcelona, which have been interpreted as fishing net weights, and several remains of fish spines have also been documented there, along with a quill from a sea urchin and teeth from porgies, most likely food waste. There are just a handful of these remains, but given the fact that they are difficult to both conserve and discover, they are good indicators that they were consumed in the fifth millennium.

Slightly more recently, more remains have been found in the mines of Gavà, including fish from the porgy family

FIG. 7. Fish bones from the old Epicardial Neolithic from the site of Reina Amàlia 31-33 (Barcelona) (Source: GRAMPO-SAPPO, UAB).

like common dentex (*Dentex sp*), common pandora (*Pagellus erythrinus*) and red porgy (*Pagrus pagrus*), along with a vertebra from the Triakidae family, a cartilaginous species including the houndfish. Many more malacological remains are located in the settlements from this period, which would indicate that molluscs were collected. They have been found in the settlement of Cavet and most of the settlements on the central Catalan coast (Caserna de Sant Pau del Camp, Reina Amàlia 31, the prehistoric mines of Gavà). We should note that their large numbers are not a direct indicator that they were consumed, given that their presence in coastal settlements could be either natural (often indicated by a high degree of wear) or anthropic, but for non-dietary purposes, such as manufacturing ornaments. Recent studies indicate that even though the most plentiful taxon is always bivalves, primarily from the *Glycymeris* genus, the ones consumed the most were shells from the *Patella* genus called limpets.¹⁸

In short, the settlements got most of their food from crop and livestock farming, economic practices that were integrated into the groups' social and populational relations. The current data from both the record and more specialised analyses indicate little interrelation with and consumption of products from the sea, which starkly contrasts with their clear spatial distribution near the coast and the settlers' status as seafarers, bearing in mind that the sea was one of the means of mobility they used.

CONCLUSIONS

As stated in the analysis of the archaeological evidence documented in the coastal area of Catalonia, the data enable us to reflect and historically interpret the cultural, technological and population transformations between the sixth and fourth millennia BCE.

The first evidence is the high degree of continuous settlement by the earliest farmers based on both the location of the settlements and the nature of the evidence from the habitat structures and the food conservation and production, that is, the very structure of the settlements. Regarding the geographic and territorial analysis, we find that primarily zones with plentiful water resources were occupied, taking advantage of freshwater lagoons near the areas where streams approach and flow into the sea. The current documents seem to indicate that the sedentary settlements were made up of small clusters of cabins and complementary domestic structures which show significant technological and structural diversity. As reported above, the record is incomplete at this level because we are only able to archaeologically document the negative structures and those that are only partially conserved likely due to effects and alterations at more upper levels.

From a more general perspective, the population model defined as a set of stable settlements in the coastal area near the mouths of rivers, taking advantage of the resources from the ecosystems around them, has not yet

been well identified throughout the millennium and a half studied. However, other regions with research programmes underway, such as the lower stretch of the Ebro River and the Baix Empordà, where research of this type is currently ongoing, can now make population dynamics part of their working hypotheses.

Likewise, just like with the dwellings, the evidence from the funerary world found in the zone studied shows considerable continuity throughout the entire period. One of the most significant features is the appearance of necropolises, as they are considered innovative social signs, with the separation between the dwelling and grave spaces, along with the individualisation of the grave of the person buried there. Funerary practices also play a prominent role in the discussion of societies from the sixth millennium, with evidence of the phenomena of the normalisation of death and the value attached to ancestors, which are unusual in hunter-gatherer groups. With the current documentation, we should emphasise the hypothesis posited years ago on the existence of a vast variety of funerary forms during these periods: natural caves used as hypogea or pantheons, simple graves in pits, the occasional use of other pits that were initially not for funerary purposes as graves, and the advent of megalithic-type monumentalisation, even though there are no clear cases of the latter in the coastal sites. The diversity of 'containers' and structures with a heavy investment in labour and technical knowledge nonetheless reveals a very similar and common funerary practice centred around individual primary burials. Here we should wonder whether they are the forerunners and origins of the structural normalisation of the fourth-millennium 'pit burials'. They unquestionably are by date, but we should not discard the possibility of outside cultural influences, especially from Europe, because, as found with the spread of goods, there was an early intensification of the circulation of crafted goods and raw materials after 4300 BCE, especially from beyond the Pyrenees.

The very uniqueness of these early crop and livestock farming groups currently enables us to identify and sequence a wide range of strategies revolving around their settlement patterns and relationship to the goods manufactured, consumed and circulated via redistribution networks that can be considered extensive, albeit intermittent, as well as the genetic and technological exchanges that were essential to the expansion and success of the Neolithic model. As evidenced, this was a crucial and extraordinarily interesting period because it was the seed of the formation and consolidation of the phenomenon of preindustrial peasant societies, which essentially form the foundation of our diet today.

NOTES AND REFERENCES

[1] An overview of the entire period can be found in M. MOLIST, M. SAÑA and R. BUXÓ. *El neolític a Catalunya:*

entre la civilització de pastors i agricultors cavernícoles i els primers pagesos del pla. *Cota Zero: revista d'arqueologia i ciència*, No. 18: 34-53. Vic, 2003. Also see R. BUXÓ, J. F. GIBAJA, A. PALOMO, R. PIQUE and X. TERRADAS (Eds): *Les primeres societats neolítiques a Catalunya 5600-4500 aC: estat de la qüestió i nous respes de recerca*. *Revista Cypsela* 22. Vol 22. Museu d'Arqueologia de Catalunya 2022, 412 pp. Regarding specifically chronological studies, see F. X. OMS, X. TERRADAS, B. MORELL and J. F. GIBAJA. Mesolithic-Neolithic transition in the northeast of Iberia: Chronology and socioeconomic dynamics. *Quaternary International* 470 (2018) 383-397.

- [2] P. BOSCH GIMPERA. *Etnologia de la Península Ibérica* [1932]. Recently published by J. Cortadella Pamplona, Urgoiti Editores, 2003; M. TARRADELL. *Les arrels de Catalunya*. Editorial Vicens Vives, Barcelona 1962; A. M. MUÑOZ. *La cultura neolítica catalana de los 'sepulcros de fosa'*. Publicaciones Eventuales 9, Instituto de Arqueología y Prehistoria, Universidad de Barcelona, 1965.
- [3] S. RIERA, R. JULIA and L. PICORNELL. Evolució del paleoambient de la Plana barcelonina al Neolític. In A. GÓMEZ and M. MOLIST (eds.) *La prehistòria al pla de Barcelona. Documents per una nova síntesi*. MUHBA Documents 11, Barcelona 2016: 65-73; R. JULIA and S. RIERA. Proposta d'evolució del front marítim de Barcelona durant l'holocè, a partir de la integració de dades geotècniques, intervencions arqueològiques i cronologies absolutes. *Quarhis: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, ISSN 1699-793X, No. 8, 2012, pp. 16-37
- [4] A. GOMEZ-BACH and M. MOLIST. Caserna de Sant Pau del Camp (Barcelona): noves dades per al neolític antic cardial del nord-est peninsular. *Cypsela* 2017; S. PARDO, A. GÓMEZ-BACH, M. MOLIST and J. BERNABEU (COORD.) (2020): *Contextualizando la cerámica impresa: horizontes culturales en la península ibérica*. Servei de Publicacions. Universitat Autònoma de Barcelona.
- [5] I. PEREIRA, A. GÓMEZ-BACH, J. NADAL and M. MOLIST (2021): *Les ocupacions prehistòriques del carrer Berenguer de Palou (La Sagrera, Barcelona) en el context de la Prehistòria al Pla de Barcelona*. *Tribuna d'Arqueologia 2018-2019*. Generalitat de Catalunya. R. POU, M. MARTI, X. JORDANA, A. MALGOSA and J. F. GIBAJA. L'enterrament del neolític antic de la Plaça de la Vila de Madrid (Barcelona). Una estructura funerària del VI è mil·lenni a C. *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, period II, no. 6: 94-107. Barcelona, 2010.
- [6] M. MOLIST, A. GÓMEZ, A. BREU, J. GONZALEZ, A. BORDAS, K. HARZBECHER and J. FERNANDEZ. Buried structures in Barcelona plain's neolithic settlements: A general revision, morphological and morphometric analysis gaining a functional interpretation. *Quaternary International* Volume 472, Part B: 246-258. 2018.
- [7] R. ROSILLO, A. PALOMO, J. TARRUS, A. BOSCH, R. GARCIA, F. ANTOLIN, G. CAMPPENY, I. CLEMENTE, X. CLOP, E. GARCIA, J. F. GIBAJA, M. OLIVA, R. PIQUE, M. SAÑA and X. TERRADAS. *Darrereres troballes de la prehistòria-*

- cent a l'Alt Empordà. Dos assentaments a l'aire lliure: la Serra del Mas Bonet (Vilafant) i els Banys de la Mercè (Capmany), *Tribuna d'Arqueologia 2010-2011*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura: 41-62.
- [8] J. GONZALEZ, K. HARZBECHER and M. MOLIST. Un assentament del V mil·lenni a la costa de Barcelona. *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, period II, no. 7: 95-107. Barcelona 2011
- [9] J. BOSCH. *El procés de neolitització a la regió del curs inferior de l'Ebre*. Doctoral thesis. Universidad de Barcelona, 2005.
- [10] J. ROIG, J. M. COLL, J. A. MOLINA and R. GÓMEZ. El poblament neolític de ca l'Estrada-2 (Canovelles, Vallès Oriental). *Tribuna d'Arqueologia 2016-2017*: 217-239. Barcelona, 2018.
- [11] J. TARRUS (ed.). *El poblament neolític de Ca n'Isach (Palau-Saverdera, Alt Empordà)*. Girona. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Monographic series 27. Girona, 2017.
- [12] J. MESTRES and X. ESTEVE. Sitges, Cenotafis i sepulcres. 20 anys d'intervencions arqueològiques al Penedès. In X. ESTEVE, C. MIRÓ, M. MOLIST and G. SABATÉ (eds.), *Jornades d'Arqueologia del Penedès 2011*. Vilafranca del Penedès 2016, ISBN: 255454.
- [13] A. GÓMEZ and M. MOLIST (ed.). *La prehistòria al pla de Barcelona*. Documents per una nova síntesi. MUHBA Documents 11, Barcelona, 2016.
- [14] J. F. GIBAJA, M. E. SUBIRÀ, X. TERRADAS, F. J. SANTOS, L. AGULLÓ, I. GÓMEZ-MARTÍNEZ, F. ALLIÈSE and J. FERNÁNDEZ-LÓPEZ DE PABLO (2015): The Emergence of Mesolithic Cemeteries in SW Europe: Insights from the El Collado (Oliva, Valencia, Spain) Radiocarbon Record. *PLoS One*; San Francisco Vol. 10, No. 1, (Jan., 2015): e0115505. DOI:10.1371/journal.pone.0115505.
- [15] M. EDO, F. ANTOLÍN, P. MARTINEZ, M. J. VILLALBA, J. M. FULLOLA, et al. La cueva de Can Sadurní (Begues, Barcelona): El episodio funerario del neolítico antiguo cardial pleno. Estado actual de la cuestión. J. F. GIBAJA, M. E. SUBIRÀ, A. MARTÍN, M. MOZOTA and J. ROIG. Mirando a la Muerte: Las prácticas funerarias durante el neolítico en el noreste peninsular, E-ditArx – Publicaciones Digitales, pp. 207-377, 2019. fihal-03032528
- [16] J. BOSCH. *El procés de neolitització a la regió del curs inferior de l'Ebre*. Doctoral thesis. Universidad de Barcelona, 2005.
- [17] F. ANTOLIN and M. SAÑA. Les activitats de subsistència en el neolític antic del nord-est peninsular. *Cypsela 22* Museu d'Arqueologia de Catalunya 2022. pp. 125-146.
- [18] L. LLOVERAS, O. ORIOL VICENTE, M. MOLIST, J. NADAL, S. RIERA and A. ESTRADA. Interpretación tafonómica de la malacofauna marina en el yacimiento neolítico de la Caserna de Sant Pau (Barcelona). *Archaeofauna 23*: 169-179, 2014. A. GOMEZ, J. NADAL and M. MOLIST. El mar i les comunitats humanes al llarg de la prehistòria al Pla de Barcelona. *Quaderns d'història*, No. 21, 2014, ISSN-e 2339-9805, ISSN 1135-3058. *Barcelona i el mar. Homenatge a Antoni de Capmany, 1742-1813*, pp. 61-71.

BIOGRAPHICAL NOTE

Miquel Molist (Manlleu, 1956) is a professor in the Department of Prehistory at the Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) and a full member of the Institut d'Estudis Catalans (Historical-Archaeological Section). He has been a professor at the UAB since 1988, and between 2000 and 2004, he served as Director of the National Archaeological Museum of Catalonia (MAC). He completed his academic training at the Universitat de Barcelona (Degree in Geography and History, 1981) and at the University of Lyon-2 / Maison de l'Orient Méditerranéen, France (PhD in Oriental Prehistory, 1986). Between 2011 and 2015, he was an ICREA-Academia researcher. His main lines of research are the study of the first agricultural societies in the Near East (Neolithic) and, complementarily, the Recent Prehistory of Catalonia. Among his scientific activities, several archaeological research projects stand out.

Anna Bach Gómez (Centelles, 1977) is an Associate Professor in the Department of Prehistory at the Universitat Autònoma de Barcelona. She holds a PhD in Prehistoric Archaeology from the UAB and in Archaeology, History and Art History from the University of Liège (Belgium). Her main research areas have focused on the study of ceramic productions and the first agricultural societies in the Near East and the Western Mediterranean. She is a member of the quality research groups SAPPO and GRAMPO, led by Professor Miquel Molist, and has been part of the project *La Prehistòria de Barcelona* (2006-present). She has worked at various institutions such as the Diputació de Barcelona, the National Art Museum of Catalonia, the Museum of History of Barcelona, and the Archaeological Service of the Generalitat de Catalunya and the City Council of Vic, serving as a municipal archaeologist and documentalist.

The late mediaeval General Court of Catalonia and early constitutionalism¹

Pere Ripoll Sastre*
Universitat Pompeu Fabra

Received 10 April 2023 · Accepted 20 June 2023

ABSTRACT

This text analyses the main characteristics of the Cort General de Catalunya (General Court of Catalonia) in the late Middle Ages, an entity which served as the venue where the *universitas* and the monarchy—the two general institutions that represented Catalonia politically and shaped this nation's unique political dualism—met to discuss the affairs of the land. This institution became the core of Catalan pactism, and its constitutional importance is based not only on the approval of general laws and the creation of a new state's taxation, but also on the creation of dynamics meant to ensure the rule of law, along with the establishment of institutions like the Diputació del General of Catalonia, which played a key political and social role in Catalonia's institutional system until the Bourbons' Nueva Planta Decree imposed in the early eighteenth century dictated that it be eliminated.

KEYWORDS: mediaeval Catalan institutional history, mediaeval Catalan parliamentarism, legal pactism, political dualism.

The Cort General de Catalunya² (henceforth, General Court of Catalonia) is one of the prime examples of European assemblies in which dialogue, negotiation and constant exchanges between a prince and the general community represented took place. It engendered a political reality in which the monarch never had absolute power, while his subjects used these assemblies to both contest and share the sovereign's *plenitudo potestatis*.

In Catalonia, this entire political and institutional dimension was indisputably linked to another mediaeval phenomenon or doctrine that has been extensively studied, namely pactism, whose utmost expression was the general laws approved in the General Court thanks to the Estates' ability to co-legislate.³ This is reflected in the *Extragravatorium Curiae* by the jurist Jaume Callís, which was finished in 1423⁴ and printed in 1518,⁵ a crucial work with widespread repercussions which is believed to be the first treatise on the workings of the late mediaeval Court. Other reference works on the late mediaeval Court's procedures were published in the modern period, like the *Speculum principum ac iustitiae* by the Valencian Pere Belluga (written in 1441 and published in 1530)⁶ and the *Apparatus super constitutionibus Curiarum Generalium Cathalonie* by the equally famous Tomàs Mieres (also written in the late fifteenth century and printed in 1631).⁷

More works were published in the modern period, when the Court met less frequently. One of the most prominent was the *Pràctica, forma y stil de celebrar Corts Generals en Cathalunya y matèries incidents en aquelles* [Practice, form and way of holding General Courts in Catalonia and matters that affects them] by Lluís de Peguera (written between 1604 and 1610 and published in 1632),⁸ a work heavily influenced by Callís which must therefore be accounted for in a study on the dynamic of the late mediaeval Court, even if it was published in the modern period.⁹

Not only do these works describe the procedural issues of an institution that was an accessory to the monarch, who convened it precisely to seek counsel and financial aid, but they also reveal the Court's political, legal and social centrality.

The historiography of the General Court has been quite bountiful, especially regarding the modern period, with seminal works like 'El dret públic català' by Víctor Ferrer,¹⁰ a work that is still a must-read for any study that seeks to address the structure, logic and nature of the General Court; and the proceedings of the Barcelona conference on the Catalan Courts in 1988,¹¹ which continue to afford a broad overview of the matter. Those proceedings, along with the contributions by Oriol Oleart¹² and Núria Sales,¹³ are part of the body of work that Àngel Casals claims Eva Serra considered crucial to '*donar cos a una nova lectura de les Corts*' (give rise to a new interpretation of the Courts).¹⁴ Serra also stands out not only for

* **Contact address:** Universitat Pompeu Fabra. Department of Law. Edifici Roger de Llúria. Carrer de Ramon Trias Fargas, 25-27, 08005 Barcelona. Tel.: +34 935 42 26 17. Office 40.124. Email: pere.ripoll@upf.edu

her contributions that survey the institutional dimension of the modern General Court and compare it with the Courts of Aragon and Valencia but also because she provides a vision of the municipal dimension represented, which sheds light on the Principality's thinking and political base, even though this perspective has yet to materialise for the late mediaeval period.¹⁵ On the other hand, among many other works cited in this article, we cannot downplay the importance of the different volumes that *Textos Jurídics Catalans* has published thus far on the laws of the mediaeval and modern Courts, nor the works by Manuel Sánchez, Pere Ortí and Pere Verdés on taxation and the treasury, subjects that are impossible to dissociate from the General Court.

ON THE ASSEMBLIES OF PAU I TREVA AND THE FEUDAL CURIA IN THE GENERAL COURT

The origin and evolution of the General Court of Catalonia can be seen in the handful of rules of parliamentary law that the institution itself enacted, given that most of the regulations that determined its processes were originally based on customary law, and the Catalan jurists' role was to compile them and fill any possible regulatory gaps based on *ius commune*.¹⁶ Proof of this can be seen in the different treatises and tracts mentioned above in both the mediaeval and especially modern periods.

The General Court in the late Middle Ages was the outcome of the merger, so to speak, of two feudal institutions: the comital court and the *Pau i Treva* [Peace and Truce of the Lord] assemblies. The latter were promoted by the Church, which lacked the political power to repress private feudal violence and thus sought the protection of certain social sectors and a limit on the armed struggle to certain days of the week. The *Pau i Treva* assemblies also had the greatest influence on the institutionalisation of the General Court, given their organisation as an assembly with the extensive participation of the country's political and social elites, unlike the feudal court, which was more restricted, and the laws that were approved in them, which were based on general pacts. Therefore, they were very useful for monarchs like James I, who watched as the state structures grew and sought political compromise. The General Court gradually took root as an institution under this king and had developed its basic and indispensable features especially by 1228; components of both institutions could be seen in its structure until 1264, when the *Pau i Treva* ceased being negotiated and, according to Gener Gonzalvo, the precursor of what would become the submission of grievances appeared. The General Court received its *de iure* institutionalisation in 1283 under the reign of Peter II, ushering in the famous legal pactism. Indeed, even though the legislative power was held solely by the monarch under James I, this was actually an entire evolution and tradition which got underway with this king in Lleida

in 1214.¹⁷ The General Court was solidly institutionalised by the fourteenth century, and under Peter the Ceremonious it was held via a very formal exchange process characterised by the absence of virtually any spontaneity. Peter attached a great deal of importance to holding the Court and first deployed the parliamentary rhetorical richness that his successors would carry on. The General Courts held by this king, especially the universal ones involving all the realms and lands, were as important and representative in the history of European mediaeval parliamentarism as the French parliaments held during the same period or the English parliaments, especially the one in 1376 in which the figure of the speaker emerged as the spokesman of the general community.¹⁸

Jaume Callís was a jurist whose close relationship with the General Court (he was the *habilitador*, judge of grievances and *tractador de Corts* [Court procurator]¹⁹ between 1414 and 1432) made him one of the great late mediaeval experts in the parliamentary institution. In his *Extragravatorium Curiarum*, he posed the following eight questions or doubts about the entire universe represented by the General Court: 1) Where does the name *Cúria* or *Cort* come from?; 2) What are the different way the terms *Cúria* or *Cort* are used?; 3) When is the General Court of Catalonia convened?; 4) How is the General Court of Catalonia convened?; 5) Where should it be held?; 6) Who should be convened and who are the interested parties?; 7) Who should negotiate and take decisions in the Court?; and 8) How should be Court be concluded and certified?²⁰ On the other hand, the first compilation of Catalan law, which was ordered by the 1412-1413 General Court and printed for the first time in 1495, had a part entitled *De celebrar Corts e en quin temps e lochs e ab quals persones se deu fer e com lo iuy de la Cort deu ésser observat* [On holding the Courts, time and place, with whom and how the Court's judgement must be followed] and elaborates on some of the questions posed by Callís, which is no coincidence if we bear in mind that he was one of the jurists in charge of codifying the general law of the Principality and translating it into Catalan.²¹

FIG. 1. The royal coat-of-arms (with the traditional red pales) and the coat-of-arms of the General of Catalonia (Cross of Saint George) are shown the same size and height on folio 1 of the *Llibre de Vuit Senyals*, revealing their equality, in which neither prevailed over the other. This aspect represents the political dualism of the Principality of Catalonia and the parity of the two entities within the institutional system and in the production of laws. (p. 5)

Therefore, both this compilation and the *Extragravatorium Curiarum* must have been written parallel to each other during the same period and mutually influenced each other, a factor that we shall see below through the rules from the late mediaeval period stipulated in that compilation:²²

- *Usatge*²³ number 80, called *Iudicium in curia datum*, attributed to the Court the ability to exercise judicial functions and therefore referred back to one of the typically feudal competences of the comital Curia, which was to mete out justice. Flocel Sabaté tells us that the count usually presided over the Curia, which was frequent after the second half of the twelfth century, but he also had to submit to it in disputes against his vassals. In this case, he ceased presiding over it to instead become a party in the case subjected to trial to prevent him from serving as both judge and party in the same case. Thus, the Curia was revealed to be not merely the count's auxiliary wing but also a supreme judicial instance where the count himself had to appear and whose rulings he had to abide.²⁴
- *Usatge* number 81, called *Iudicia curiae*, was an important rule that established the priority of sources for a judicial proceeding: the *usatges* were the main source and the Visigothic *liber iudiciorum* the subsidiary source, followed by the prince's judgement and the decisions of the Curia.²⁵ Therefore, it shows one of the historical features of the Catalan legal system, namely the plethora of rules establishing the priority of sources since the early periods.
- Constitution number 23 of the General Court of Barcelona in 1283 established that the *General Cort als catalans per al bon stament e reformació de la terra* [the General Court for the Catalans for the good state and reform of the land] had to be held at least once a year within the territory of Catalonia. Therefore, it recognised the importance of meeting regularly at an interval between Court assemblies that was not overly long, while also pointing to the institution's political centrality in public affairs by showing that it was comprised of the three Estates and therefore the country's political elites (*prelats, religiosos, barons, cavallers, ciutadans e hòmens de viles* [men of the Church, barons, knights, citizens and village men]). However, this rule had an exceptional clause which allowed the king not to convene the Court within the stipulated timeframe *si per alguna justa rahó* [if for fair cause] he was prevented from doing so, which removed some of the rigidity, the reason it was largely ignored.
- Constitution number 4 of the General Court of Barcelona in 1299 specified that the first Sunday of Lent every year was the day when the General Court would meet, alternating in the cities of Lleida and Barcelona, although another location could be chosen as long as it was in Catalonia and provided the king sent notification at least two months in advance. Any

Court which could not be held due to the king's illness or absence for other reasons would meet one month after his recovery or return.

- Court chapter number 33 of the aforementioned Court was approved after a case of contumacy, in which one of the Estates sought to block any agreement by its absence. In this specific case, the Church estate left the Court in order not to be subject to certain decisions and thus be able to continue enjoying certain exemptions and freedoms. Faced with this situation, the Estates present at Court (nobility and citizens) protested and asked the king to stipulate that from then on contumacy and potential absence could not block the Court's proceedings, and that any agreements taken would be fully valid and applicable to the absent estate. This situation may have arisen because the Court had decided that the *bovatge*, a tax that the kings often requested at the beginning of their reign, was only collected by the Church, given that the military and citizen Estates had become exempt from it after agreeing with the monarch to sell it for 200,000 pounds.²⁶ Consequently, this regulation on contumacy established an extremely important general rule in parliamentary law, which Víctor Ferro claimed was decisively applied in taxation in the General Court in 1362-1363, when the *generalitats* were created (the taxes of the general community used to pay off public debt), which all the Estates were obligated to pay, with the Church estate remaining subject to the jurisdiction of the Diputació del General de Catalunya (the governing body of the Estates created by the General Court) on ordinary tax matters.²⁷ On the other hand, the *universitas Cathalonie* appeared in this provision, here with the name of the *General de Catalunya* (henceforth, the General of Catalonia), which represented the institutionalisation of the Catalan *populus* and their recognition as a political community.²⁸ This revealed their continuity and validity even though they were one of the Estates that did not attend the Court. Along with the king, this clearly described the political dualism typical of the Principality.
- Constitution number 2 of the General Court of Lleida in 1301 was a rule that expanded the minimum interval between Courts to three years, while also giving the General of Catalonia the right to ask that the Court be held before the established times. Therefore, the initiative to convene the Courts was no longer exclusive to the king, although this did not seem to generate an obligation on the part of the monarch given that the final decision was his and his alone. This constitution also stipulated that the people convened to attend the General Court had to be represented by procurators if their absence was justified. Furthermore, if they could not attend or they or their procurator arrived late, the agreements already taken would be fully valid and compulsory for everyone.

- Court chapter number 10 of the aforementioned General Court repealed the provisions that prevented future tax redemptions, given the Church estate's return to the General Court.²⁹
 - Constitution number 24 of the General Court of Girona in 1321 regulated knights' representation through *síndics* (village representatives) or procurators, who were called *tractadors* in this provision. They had to be elected in a type of assembly held in the vigueries, which apparently not all knights could attend, where the affairs of the Court were to be discussed and later forwarded by those representatives. Callís states that unless someone already had the right to serve as a representative by law or by custom, the *síndic* or representative of the *universitas* or corporation was also chosen by means of a general meeting of the entire village, its council or other mechanisms defined by the city, by the majority of those attending and with the authority of the veguer and the bailiff.³⁰
 - Constitution number 30 of the General Court of Perpignan in 1351 regulated the parliamentary procedure of the procuration of the *síndics* of the chapters and *universitas*. Specifically, it established that the procurators had to be Catalans and could only be proxies for one person, and that a person with the right to attend the Court could not serve as the procurator of a person who could not attend, except knights, who could serve as the procurators (*tractadors* in the previous rule) of other knights. On the other hand, it stipulated that a person summoned but who could not attend the Court had to notify the reason via a notary deed that was sworn on oath. Through its *habilitadors*, the Court would reserve the right to declare whether or not the reason for their absence was justified. The procurator had to submit the notary document which attested to the party's impediment to attending, while this regulation also established the penalty of not being able to submit grievances if it was determined that the cause of the absence and procuration was not justified.
 - Constitution number 19 of the General Court of Cervera in 1359 stipulated that when the impediment to attending the Court might be a source of shame, danger or harm, it was sufficient to mention these causes without having to specify them and have them verified. According to Callís, this entailed impediments to the nobility who were unable to ride a horse because of disease in their private parts, the *pudendes* according to Peguera (we are guessing they are referring to a type of haemorrhoids). Both authors also note that the category of *shame* included the fact that the *persona noble o molt noble* [noble or very noble person] had an inferior-ranking enemy who might endanger their life on their way to Court.³¹
 - Court chapter number 8 of the General Court of Barcelona in 1365, presided over by queen Elionor, led the Estates to regard the king failing to preside over the General Court as harmful, as the Court could only be held with the holder of public power. This is why they accepted the delegated presidency of the queen as an exceptional measure, while protesting that it could not create a parliamentary custom that would serve as a precedent and become the monarch's right. The monarch accepted the Court chapter but reserved the right to allow the queen to preside when necessary.
 - Constitution number 4 of the General Court of Sant Cugat in 1419 regulated the physical layout of the attendees of the General Court and the Parliaments. As seen in the miniature of the 1495 compilation, the king would occupy the highest place in the gathering, where his seat of honour would be located; the king's man-at-arms would be on the first tier next to the throne level, the only person who could occupy one of the throne levels. The remaining attendees would be placed below, while the chancellor, the vice-chancellor and the king's other officials would occupy the bench right in front of the seat of honour, and the other attendees would be arranged on the benches on the sides and in the back.
 - Constitution number 3 of the General Court of Barcelona in 1422 stipulated that if the king was unable to reach the town where the General Court or the Parliament was convened and met (*injució*), it could only be delayed a maximum of 40 days. After this period, the Court or the Parliament would dissolve itself (*re ipsa circumductus*) and be called off, and the attendees would be absolved and allowed to leave with no consequences.
 - Constitution number 4 of the aforementioned Court stipulated that the meetings of the Courts and Parliaments could not be held in towns with fewer than 200 hearths due to logistics, we believe, as there had to be enough houses to accommodate all the participants, as well as the services needed for an organisation of this size.
- Therefore, it is clear that the legal system of the General Court was initially based on the feudal regulations of the *usatges* of Barcelona, which centred on the administration of justice, and were later complemented with the regulations characteristic of the late mediaeval Court, namely constitutions and Court chapters, given that it had become the supreme legislative body of Catalonia, influenced by the pactist spirit of the *Pau i Treva*. This important attribution was determined by the celebrated constitution number 14 of the General Court of Barcelona in 1283, which, as is common knowledge, laid the foundations of legal pactism by attributing the aforementioned co-legislative capacity to the three Estates in conjunction with the king. However, that had not been part of the section in aforementioned compilation from 1495 but instead was part of a series which clearly show the in-

FIG. 2. Miniature of the 1495 compilation of Catalan law that shows the distribution of the attendees of the General Court, as stipulated by constitution number 3 of the General Court of Sant Cugat in 1419 (p. 8).

stitution's subsequent role, in that they contained rules regulating reparations of grievances. The rules define who the lawmaker is and what the different generally valid rules are, as well as aspects regarding the laws' interpretation and observance, especially the monarchy's being beholden to the rule of law and the pact-based rules.³²

THE GENERAL COURT AND THE PRODUCTION OF LAWS

The legislative authority of the General Court is unquestionably the utmost materialisation of Catalan pactism, as well as this institution's most important attribution and characteristic. The celebrated constitution number 14 of the General Court of Barcelona in 1283,³³ mentioned above, confirmed and legally established the synallagmatic nature of the traditional production of Catalan general law, which became a constant constitutional precept until the Bourbons' Nueva Planta was imposed. Just as happened with the Diputació del General of Catalonia, aspects of the Court took shape during the course of the fourteenth century; thus, it reached the fifteenth century

and the modern period in a more structured, well-defined form. That holds true of the type of rules that the Court generated, given that, as Josep Maria Gay states, initially the Court's legal provisions were indistinctly called *estatuts*, *ordinacions*, *capítols*, *constitucions*, *restitucions*, *declaracions* or *confirmacions* [statutes, ordinances, chapters, constitutions, restitutions, declarations or confirmations]. The Court's dynamic did not create a clearer division in the rules until the second half of the fourteenth century, dovetailing with the advent of the Court chapters, rules formulated by the Estates and sanctioned by the monarch³⁴ at least since the General Court of Cervera in 1359 to regulate the conditions of the donations and begin to organise the powers of the Diputació del General of Catalonia, which entailed restricting some of the king's privileges.

The legislation produced by the Court, regulations that jurists and authors refer to as *lleis generals pactades*, *lleis paccionades* or *lleis pacte* [general pact-based laws, pact-based laws or pact laws], has been classified into three different forms: *constitucions*, *capítols de Cort* and *actes de Cort* [constitutions, Court chapters and acts of Court].

Constitutions were rules proposed by the monarch which had to receive the approval of the Estates by virtue of the aforementioned constitution 14 of 1283, although Víctor Ferro believes that this royal initiative may have been either real or fictitious. According to this author, '*la fórmula més corrent, després del preàmbul on s'expressaven els motius i la intenció de la norma, deia "amb lloació i aprovació de Cort estatuim i ordenam"*' [the most usual formula, after the preamble, which outlined the motives and intention of the rule, said 'with the praise and approval of the Court we hereby enact and order'].³⁵ Constitutions at least formally gave the legislative initiative to the king. In contrast, in the Court chapters, the Estates had the legislative initiative, while the king's role was to consent and enforce the law. Thus, Court chapters were composed of two essential parts: the proposal from the Estates and the royal provision, which tends to appear at the end of it with the formula *Plau al senyor rei* [It pleases the king] regardless of whether this consent was given totally or through amendments if only partially accepted. Could the king totally reject a Court chapter? Yes, although it was not very common, and what we find in the *Llibre de Vuit Senyals*, the first compilation of the legal system of the late mediaeval Diputació del General which the Court ordered as a reaffirmation of its jurisdiction after the arrival of the Trastámaras, is that two things could happen: the first is that the king would respond with a proposal aimed at satisfying the Estates, which would respond with the provision *Plau a la Cort* [It pleases the Court] if they agreed (whereupon the Court chapter would enter into force), and the second is that the king would directly reject the proposal without a counter-proposal, allowing the Estates the sole option of leaving the proposal suspended and presenting it again at the next Court. This is what happened—just to cite an example—

with Court chapter 59 in 1376, in which the Estates asked the king to give up the right of taxation for a just cause (which, through *ius commune*, enabled him to unconditionally ask for financing due to marriage, cavalry or rescue), given that the general communities of the different realms were very *oppremutis e encarregats* (oppressed and burdened) by the taxation and donations they had to pay. The monarch responded that *no demanen just* (the petition was not just), and the Court chapter did not enter into force. It was again presented at the 1378 Court, but the king merely referred back to his response in 1376. Finally, a milder version of the proposal (only limited to the progenitor's second marriage) was presented in 1380, when it did enter into force.³⁶

According to Josep Maria Gay, a Court chapter was ultimately a request from the Estates that did not culminate with or could not be formulated as a constitution.³⁷ In the *Llibre de Vuit Senyals*, we find that in 1380 the Estates asked the king *fer d'aquells e de cascú d'aquells* (Court chapters), *constitució o constitucions, privilegi o privilegis* [turn those (Court chapters) into constitution or constitutions, privilege or privileges]. Regarding the motivation behind this petition, bearing in mind that both constitutions and Court chapters are general pact-based laws, Núria Sales says that a constitution is a 'supreme juridical rule' and that a Court chapter 'had to be confirmed in each new Court'.³⁸ Therefore, perhaps the Estates wanted to make the agreements reached on their initiative more robust and thus provide stronger legal armour to the jurisdiction of the General of Catalonia. In this sense, it should be noted that in any case the Court chapter was a widely used device, and there is no evidence that the Estates regularly and insistently asked a Court chapter to be transposed into a constitution. Therefore, we should not assume that the purpose of the former was always to become the latter. On the other hand, Court chapter number 27, also from 1380, asked all the Court chapters of the Court and their provisions made by the king to have the *força e eficàcia de constitució e d'acte de Cort General* [power and efficacy of constitution and act of the General Court] and be observed as such. This shows that in that period they had a sufficiently clear view of the nature of Court chapters, which was considered an official act of Court, and therefore the outcome of any decision taken during the Court that had the authority and efficacy of a constitution and thus the rank of pact-based law and general law.³⁹ Consequently, as Josep Maria Gay notes, there does not seem to be any tangible criterion that enabled a constitution to be distinguished from a Court chapter.⁴⁰

The third type of rule that emanated from the Court, the act of Court, is a kind of law that has prompted many opinions and is difficult to distinguish from the constitutions in light of the aforementioned Court chapter 27 of 1380. The majority of authors concur that an act of Court generically refers to any act agreed upon or enacted by the General Court, which could encompass internal or occasional provisions taken to ensure that the Court operated

smoothly, particular laws decreed by the king at the request or one or more Estate, pre-existing lower-ranking laws that were elevated to the status of pact-based law on the request of the Estates, or future regulations that the Court let the Diputació del General draft on its own judgement.⁴¹ However, Josep Maria Gay states that these regulations did not solely involve a regulatory act, as demonstrated by the rulings on grievances, but also included provisions that emerged from outside the Court, which it would elevate with the power of law, even though normally they would not have been published or compiled outside the Courts.⁴² The first Court chapter of the General Court of 1368-1369, as reported in the *Llibre de Vuit Senyals* and in line with the ideas of Soler and Gay, is enlightening: it stated that the regulatory authority granted to a committee of the Estates to promulgate ordinances and provisions that regulated the tributes of the General of Catalonia would have *plena força e valor e fos haüt per acte de Cort* [full force and value and would be applied as an Act of the Court]⁴³ Thus, the way the act of Court is expressed in this case is through these ordinations and provisions, which would rank as pact-based laws. Finally, Eva Serra states that although it is still open to debate, an act of Court was also a broad, versatile type of content in Valencia and Aragon that along with constitutions, *furs* and Court chapters could not be revoked by just one of the parties; instead, the consent of the king and Estates was needed to amend and revoke them, a fundamental principle in the laws of these three countries.⁴⁴

THE OBSERVANCE OF LAW, THE JURISDICTION OF THE GENERAL OF CATALONIA AND THE ROYAL OATH

Poc valdria fer lleis i constitucions si no eren per nos i nostres oficials observades [...] [It would make little sense to make laws and constitutions if they were not followed by me (the king) and by our officers]. This is how constitution number 32 of the Court of 1481 began, also known as the *observança* or *poc valdria* constitution, which reveals that the creation of law through pactism could hardly be separated from those dynamics and instruments whose goal was to ensure fulfilment of the general laws and the legal system itself. The General Court also played a crucial role in this, and in this specific case all it did was set down in law what by then, in the late Middle Ages, was already part of Catalan constitutionalism, namely the supreme nature of general law over any authority held by the prince, especially the monarchy and its officials. This assumed that any provision not reached by pact that could harm the legal system would be declared null and void *ipso facto*, and therefore no authority in the country should enforce it without criminal or administrative repercussions. In the prelude to the Nueva Planta, it was ultimately unable to forestall the creation of Tribunal de Contrafaccions [Court of Contraventions], a mixed Court

equally representing the king and the General of Catalonia which operated as a perfectly bilateral Court of constitutional guarantees, given that none of the two parties could cast the deciding vote.⁴⁵

But before the *poc valdria* constitution was approved, the General Court had had certain dynamics and attributions of its own since the thirteenth century which enforced fulfilment of the laws and preservation of the principle of legality. One example is submitting grievances in which the Estates asked for the reparation of all harm that the royal administration caused by violating the recognised rights of any of the Estates, the General of Catalonia, *llocs singulars* [universities and other municipalities] or private individuals. In this procedure, a commission had to be appointed with equal representation, including nine judges [*proveïdors*] appointed by the Estates and nine more appointed by the king, who would hear, determine, define and execute all the grievances submitted to the Court. The rulings of this commission were considered *acte de Cort i judici en Cort*, as mentioned above, and their proper fulfilment was made a condition for granting them, while part of the donation was set aside for potential monetary indemnification.⁴⁶ This aspect turned this important attribution of the General Court into yet another instrument to defend pact-based laws, as it was in this institution that the Estates awarded the financing that the Crown needed, usually for wars. According to Sebastià Soler, the fact that the donation was ultimately voted on, after resolving grievances and approving laws, is the key to the Estates' power in front of the king, which perfectly expresses the synallagmatic nature of the General Court and the entire political system. The Estates always approved such funding with the reminder that it was a *donatiu graciós fet per aquesta vegada tan solament* [kind donation made solely on this occasion], emphasising its extraordinary nature to prevent it from becoming a regular obligation. However, in practice it could actually be considered an obligation, just as it was elsewhere. They also asked the monarchy to be strictly kept away from any affair related to the donation (collection, management, execution, expenses, etc.), leaving it in the hands of the bodies delegated by the Estates, like the *Diputació del*

General, unlike in other places like France, England and Castile, where it remained in the monarch's hands.⁴⁷

Here is where we find the origin of the formation of a treasury parallel to the royal one, with an entire fiscal and tax administration meant to provide the assistance granted to the monarch. This became widely used in the fourteenth century under the intense war policy implemented by Peter the Ceremonious, when the General Court took decisions that transformed the state's tax system, especially after 1365, when the highest fiscal pressure in the entire century was being exerted, dovetailing with the award of the largest donation that the General Court ever granted a monarch until then. Given this situation, and borrowing the example of the policy developed by municipalities since the 1330s and 1340s, the General Court was forced to issue public debt by selling perpetual and lifetime pensions known as *censals morts* and *violaris* due to the difficulty of urgently collecting the tributes created in 1362-1363 to pay the donations, the aforementioned *generalitats* that were levied on the production and sale of wool, as well as the import and export of other products at certain customs points in the Crown, which would remain as a guarantee of fulfilment of the interest and repayment of the debt.⁴⁸

In the late 1360s, that temporary committee of the Estates made up of a dozen deputies plus a dozen councillors-advisors that the General Court had appointed to manage the donation in 1359 had become a standing administration known officially as the *Diputació del General de Catalunya*, and unofficially as the *Generalitat* after the second half of the sixteenth century,⁴⁹ which was gradually institutionalised due primarily to the difficulties paying off the public debt. In 1367, the General Court noticed that large amounts of money from the major donation in 1365 had yet to be collected and suspected that cases of corruption might exist within the *Diputació*. Therefore, it decided to terminate all the staff and audit all the accounts, leaving the institution in the hands of a single leader, the regent Pere Vicenç, who was succeeded by Bernat Bussot. A model was established that lasted until 1375, when the institution's collegial governing system was permanently restored.⁵⁰ This reveals the important role played by the General Court in the oversight of the country's institutions and the creation of anti-corruption policies, which would later lead to the creation of the *Visita del General*, an institution that was in charge of overseeing the actions of the senior officials of the *Generalitat* particularly during the modern period, until the Bourbons eliminated all the Catalan institutions in 1714.⁵¹

Therefore, it is impossible to dissociate the General Court of Catalonia from the *Generalitat*, thus making it one of the most representative examples of political dualism in Europe. However, it is not the only one, as there were similar experiments in the Comtat Venaissin, in Normandy, in Provence, in Friuli and in the Duchy of Brabant in the thirteenth and especially fourteenth centuries. However, none of these experiments achieved the

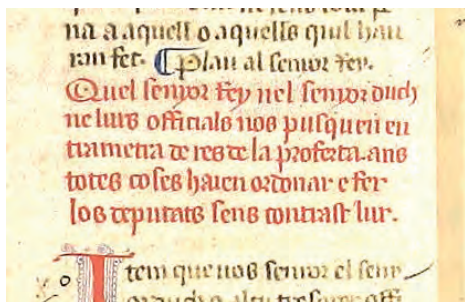

FIG. 3. Heading of Court chapter number 52 of the General Courts of 1376, which shows the limitations of royal power, such that the monarch may not intervene in the autonomy of the General of Catalonia under any pretext (p. 13).

level of institutionalisation, the large degree of autonomy and the political and social clout of the Diputació del General of Catalonia.⁵²

All of this was possible thanks to the centrality of Catalan parliamentarism and its awareness and ability to limit the king's *plenitudo potestatis* permanently in anything related to a donation. This fostered the creation of the General of Catalonia's jurisdiction, as well as other provisional or temporary powers like the *Princeps namque usatge* (an important feudal power that allowed the king to impose military service on the entire population in the case of a defensive war) in 1373, as the General Court banned the king from invoking it for three years and only allowed him to regain the privilege when the loan of 130,000 *lliures* [pounds] that the Court had granted him had been repaid or when only 20,000 *lliures* remained. During the period when the king was unable to invoke this *usatge*, its interpretation and the management of the expenses was overseen by a committee of the Estates which advised the regent of the Diputació regarding under what circumstances it could be used, as well as what money was requested and how it would be raised.⁵³

Last but not least, it is worth highlighting the General Court's role as an institution in charge of validating the king's jurisdiction via the oath. Unlike in other places like France and England, the aphorism *the king/queen has died; long live the king/queen*, which meant that the successor ascended to power as soon as his or her forerunner died⁵⁴ (this is what we have seen even today with the death of Queen Elizabeth II of the United Kingdom), did not apply in Catalonia. Here, succession was conditioned by the new king swearing the oath to the General law of the Principality and the union of the Crown's realms and lands before the subjects would swear fealty to him. Furthermore, the laws stated that if the General of Catalonia swore fealty before the successor or new lord did, this oath would have no validity and the subjects would be under no obligation to the successor, nor could he impose any punishment on them.⁵⁵

CONCLUSIONS

The General Court's forerunners dated from the feudal period, but it started to be institutionalised and found the political place that would characterise it in the mediaeval and modern periods in the thirteenth century with James I. The birth of this institution is closely tied to the city representatives' access to the power in that century that had traditionally been reserved for the privileged orders. This phenomenon occurred not only in Catalonia in 1214, but also in the rest of Europe, and in the fourteenth century it played a key role in representing the general community and creating a new treasury which, according to Michel Hébert, gave rise to a kind of fiscal contract that sought a right to veto for most of the aspects that institutionalised it. More frequent gatherings, the creation of

standing committees of the Estates, the compulsory nature of consent for tax policy, the submission of grievances and the limitations on the monarch's privileges transformed the simple fiscal contract into a complex political contract that allowed an administration parallel to the royal one to be constructed, along with the establishment of election and deliberation processes under the concept of co-governance⁵⁶ or political dualism.

The General Court was not an institution serving the monarchy, which used it solely for counsel and financial aid, but instead the arena that issued the constitutional practices and rules that brought stability to the institutions and defined the legal and political culture of Catalonia, one of whose mainstays was pactism. The monarchy's submission to the rule of law and tax rules was associated with this phenomenon, as was oversight of the General of Catalonia's activities, which would acquire a jurisdiction with extraordinary clout in political and social life thanks to the General Court. This is why when faced with any sign that this entire reality could be questioned or changed, the Court's response was to harness the different compilations of the general law of the Principality or the specific law of the General of Catalonia to show that this entire dimension could only be altered via pactism itself, and therefore that the jurisdiction of the General of Catalonia could only be upset via the General Court, that certain institutions had to have an equal composition and that, in short, the monarchy could not prompt a rupture between the country and its laws, which is what the imposition of the Nueva Planta ultimately achieved in 1714-16, putting an end to that constitutional stability that had remained unchanged for centuries.

NOTES AND REFERENCES

- [1] This text is part of the RDI project entitled 'Conflictos singulares para juzgar, arbitrar o concordar (siglos XII-XX)', financed by the Agencia Estatal de Investigación of the Ministry of Science and Innovation of Spain (Code PID2020-117702GA-I00).
- [2] Ever since the first studies on this matter appeared in the nineteenth century, it has been common in the literature to use the plural form *Corts Generals* to refer to gatherings of the Court of Catalonia due to the influence of Spanish. However, its real name in Catalan is in the singular form, *Cort General*, which refers to gatherings of the king and the Estates, or simply the *Cort*, although the latter refers only to the Estates in many provisions. This is how the majority of sources refer to it, along with the main authors on the subject such as Víctor Ferro, Oriol Oleart and Sebastià Soler. Indeed, Soler also tells us that the Catalan name comes from the vulgar Latin *cors*, *cortis*, which in turn comes from the Latin *cohors*, *cohortis* (enclosure, farmyard), which would have been used to refer to everything from the site where animals were enclosed to the place where the king and his retinue met. In contrast,

when the institution appears in the mediaeval Latin form *Curia Generalis*, this tells us that it comes from the Latin word that means ‘site of the Senate and other assemblies’, while with mediaeval Latin after the eleventh century it came to mean ‘court of a prince, judicial court’. Finally, what does appear in the plural form *Corts Generals* is the joint gathering of the Courts from all three peninsular kingdoms in geographically strategic locations, like Montsó. VÍCTOR FERRO. *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Societat Catalana d’Estudis Jurídics. Barcelona 2015, pp. 222-223; Oriol OLEART. ‘Organització i atribucions de la Cort General’. In: *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d’Història Institucional*. Generalitat de Catalunya. Barcelona 1991, pp. 22-23; Sebastià SOLER. ‘La Cort General a Catalunya. Síntesi de la institució. Projectió posterior a la seva extinció’. In: Josep SERRANO (Coord.). *El territori i les seves institucions històriques. Actes. Volum 1*. Fundació Noguera. Barcelona 1999, pp. 120-123.

- [3] Vid. Tomàs de MONTAGUT and Pere RIPOLL. ‘El pactisme a Catalunya: una concepció dual de la comunitat política’. In: *Revista de Dret Històric Català* [Societat Catalana d’Estudis Jurídics]. Vol. 20. Barcelona 2021, pp. 189-201; this article is based on the English version of the article published online, ‘Pactism in Catalonia: A Dual Conception of the Political Community’. In: *Journal of Catalan Intellectual History*. 12: 8-24, DOI: 10.2478/jocih-2019-0012; Vicent BAYDAL. ‘Los orígenes historiográficos del concepto “pactismo”’. In: *Historia y política*. No. 34. Madrid 2015, pp. 269-295.
- [4] Jesús LALINDE. *La persona y la obra del jurisconsulto vicense Jaume Callís*. Il·lustre Col·legi d’Advocats de Vic. 1980, p. 62.
- [5] Jaume CALLÍS. *Extragravatorium curiarum per dominum Jacobum de Calicio*. Petrum Posa. Barcelona 1518.
- [6] Preti Vidonaei. Paris 1530.
- [7] Sebastiani A. Comellas. 2 vols. Barcelona 1621.
- [8] Gerony Margarit, Barcelona 1632; vid. Tomàs de MONTAGUT. ‘Estudi introductor’. In: Lluis de Peguera. *Pràctica, forma, y estil, de celebrar Corts Generals en Cathalunya y materias incidentes en aquellas*. Rafel Figueró. Barcelona 1701. Facsimile edition. Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia. Centre d’Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales. Madrid 1998.
- [9] Regarding the treatises and tracts devoted to the Courts’ dynamic in the modern age, Eva Serra pointed to the most important works in the Catalan and Aragonese areas prior to the Nueva Planta, like *Commentariorum de actionibus* by Antoni Oliba (1606), *De pactis nuptialibus* by Joan Pere Fontanella (1612-1622), *Ceremonial de Cort* by Miquel Sarrovira (1599), *Adnotationes decisivae, non minus utiles quam necessariae, ad causam debitorum quae in Curiis Generalibus Cathaloniae [...]* by Bernabé Serra (1563), *Discurso breve sobre la celebración de Cortes de los fidelísimos Reynos de la Corona de Aragón* by Gabriel Berart dedicated to Count-Duke Olivares (1626), *Discursos sobre la calidad del Principado de Cataluña, inclinación de sus habitantes y su gobierno* by Francesc Gilabert (1671), *Summari, índex o epítome dels admirables y nobilíssims títols d’honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya* by Andreu Bosch (1628), *Epítome* by Francesc Grases i Gralla (1711), *Modo de proceder en Cortes de Aragón* by Jerónimo de Blancas (1641), *Forma de celebrar Cortes en Aragón* by Jerónimo Martel and *Tratado de celebración de Cortes Generales del reino de Valencia* by Llorenç Matheu i Sans (1652). Eva Serra, citing Montagut, also says that while the authors of the Courts held in Aragon were historians, in Catalonia they were jurists who experienced parliamentary life from the inside, such as Callís, an author whom all the others have borne in mind. Eva SERRA. ‘La vida parlamentària a la Corona d’Aragó: segles XVI i XVII. Una aproximació comparativa’. In: J. SOBREQÜÉS, J. AGIRREAZKUENAGA, M. MORALES, M. URQUIJO and M. CISNEROS (coords.). *Actes del 53è Congrés de la Comissió Internacional per a l’Estudi de la Història de les Institucions Representatives i Parlamentàries*. Vol. 1. Parlament de Catalunya. Barcelona 2005, pp. 501-504.
- [10] VÍCTOR FERRO. *El dret públic català...*, *op. cit.*
- [11] *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d’Història Institucional...*, *op. cit.*
- [12] Oriol OLEART. *Els greuges de cort a la Catalunya del segle XVI*. Universitat de Barcelona. Barcelona 1992.
- [13] Núria SALES. ‘Diputació, síndics i diputats. Alguns dels errors evitables’. *Pedralbes: revista d’Història moderna*, 15 (1995), pp. 95-102.
- [14] He said this referring to the new historiography that started to appear in the 1980s and especially the 1990s, which signalled a change in the view of Catalonia’s institutional history in the sixteenth and seventeenth centuries, given that some authors, like Cárcel, had offered biased, negative interpretations of the Catalan Courts. Àngel CASALS. ‘La Cort General: una gran herència i un gran repte de futur’. In: Agustí ALCOBERRO and Diego SOLA (Coords.). *Eva Serra i Puig. Sessió en memòria*. Institut d’Estudis Catalans. Barcelona 2020, pp. 107-108.
- [15] Ibid. *Vid.*, among other works, Eva SERRA. ‘La vida parlamentària a la Corona d’Aragó: segles XVI i XVII. Una aproximació comparativa’, *op. cit.*; and ‘Butlletí bibliogràfic sobre les Corts catalanes’. In: *Arxiu de Textos Catalans Antics*. Institut d’Estudis Catalans. Barcelona 2007.
- [16] Eva SERRA. ‘La vida parlamentària a la Corona d’Aragó...’, *op. cit.* p. 501.
- [17] For a more exhaustive picture of the origin of the *Pau i Treva* and how it evolved into the General Court, see Gener GONZALVO. ‘Les assemblees de Pau i Treva i l’origen de la Cort General de Catalunya’. In: *Les Corts a Catalunya. Actes del congrés d’història institucional*. Generalitat de Catalunya. Ministry of Culture. Barcelona 1991, pp. 87-88; regarding the claim that the General Court of 1214 must have been the first one, given that it was the first time the citizen estate was convened, and

- thereafter it always attended it alongside the privileged Estates, see Stefano M. CINGOLANI. 'Lleida Agost (?) 1214'. *Revista de Dret Històric Català [Societat Catalana d'Estudis Jurídics]*. vol. 15. 2015; and Flocel SABATÉ. 'Cortes y representatividad en la Cataluña bajomedieval'. In: G. NAVARRO and C. VILLANUEVA (Coords.) *Cortes y parlamentos en la Edad Media peninsular*. Monografías de la Sociedad Española de Estudios Medievales. Murcia 2020.
- [18] Michel HÉBERT. *Parlamentar. Assemblées représentatives et échange politique en Europe occidentale à la fin du Moyen Age*. Éditions de Boccard. Paris 2014. pp. 39-41, 61, 66, 345-347.
- [19] The *habilitador* was a figure who was charged with enforcing the rules regulating participation and representation in the General Court. A commission of 18 *habilitadors* was appointed, three chosen from each of the Estates and nine more chosen by the monarchy, and their main job was to check that those attending the General Court had the right to attend it. Regarding the figure of the judge of grievances, see the explanation below about the submission of grievances, and regarding the functions of the *tractadors*, they were similar to the function of intercommuning in the English parliament, which conveyed stances, initiatives and decisions that the king and the Estates took separately, especially in matters related to legislation and donations. See Víctor FERRO. *El dret públic català...*, op. cit.
- [20] Jesús LALINDE. *La persona y la obra del jurisconsulto vi-cense Jaume Callís*. op. cit., p. 62.
- [21] For an exhaustive picture of the first compilation and the role played by Callís and the other jurists, see Daniel ÁLVAREZ. 'Elaboració de la Compilació de 1413'. In: *INITIUM - Revista catalana d'història del Dret*. No. 21. 2016, pp. 429-469; *Compendium Constitutionum Cathalonie Narcís de Sant Dionís*, Textos Jurídics Catalans, Parlament de Catalunya – Departament de Justícia, Barcelona 2016.
- [22] Regarding the laws that date from the modern period, and bearing in mind the 1702 compilation, they include the following provisions: constitution 15 of the General Court of Montsó in 1510, which stipulated that family trials should be conserved in the archives of the corresponding Estates (the Church Archive in Tarragona for the Ecclesiastic Estate, the archive of the Diputació for the military Estate and the archive of the city of Barcelona for the citizen Estate); Court chapter 12 of the General Court of Montsó in 1553 on the compulsory condition that the *síndics* attending the Court had to be natives of the *universitas* that they represented; constitution 15 of the General Court of Barcelona in 1599, which established that a soldier under the age of 20 could not vote at Court or in the proceedings of the branches or Estates; constitution 23 of the General Court of Barcelona in 1702, which added further provisions to the previous one; and Court chapter 35 of the same Court, which banned any official or staff of the king who received a salary or pension from him from attending Court (and parliaments) or meetings of the Estate to which they belonged (and from sending a *procurador* there) because this would be tantamount to infiltration by the royal milieu. Therefore, this was a regulation on incompatibility over a potential conflict of interest which reaffirmed that it had always been like that, a policy that sought the stability of pactism. Joan-Pau MARTÍ and Josep LLOPIS. *Constitucions i altres drets de Catalunya. Edició facsimil [1704]*. Textos Jurídics Catalans. Departament de Justícia. Generalitat de Catalunya. Barcelona 1995.
- [23] The Usatges of Barcelona are a set of feudal customary law rules which came about in the early Middle Ages and were written down in the first half of the twelfth century. They remained in force until the Nueva Planta decrees from the early eighteenth century and are considered the legal and political foundations of Catalonia. The English version can be seen in Donald J. Kagay, *The Usatges of Barcelona: the Fundamental Law of Catalonia*, University of Pennsylvania Press, 1995.
- [24] Flocel SABATÉ. 'Judici entre el comte Ramon Berenguer IV i Bernat d'Anglesola'. In: *Ilerda*. No. 49. 1991, p. 129.
- [25] *Que iuys de la Cort e els usatges de grat sien rebuts e seguits com sien per temprar la duresa de la ley; e que les coses sien jutjades segons lo[s] usatge[s], e on no bastaran usatges torna hom a les leys e arbitre del príncep e a son uiy de la Cort*.
- [26] Despite the apparent discontent of the Ecclesiastic Estate, the fact is that this tax, only found in the Principality of Catalonia but not in the king's other realms or lands, was collected just twice in the entire fourteenth century, when Alphonse the Benign (1327) and Peter the Ceremonious (1336) ascended to the throne. According to Manuel Sánchez, it is a tribute whose sale launched it on the road to extinction late in the century. Manuel SÁNCHEZ. 'La evolución de la fiscalidad regia en los países de la Corona de Aragón (c. 1280-1356)'. In: *Europa en los umbrales de la crisis. 1250-1350: [proceedings of the] XXI Semana de Estudios Medievales*. Estella, 18 to 22 July 1994. 1995, pp. 397, 407. Jordi MORELLÓ. 'Vers l'obtenció d'una franquesa fiscal: el rescat del bovatge al Camp de Tarragona (1347)'. In: *Historia et documenta*. No. 4. 1998, pp. 42-43.
- [27] Víctor FERRO. 'El dret català durant els segles XVI i XVII'. In: *Revista de Dret Històric Català [Societat Catalana d'Estudis Jurídics]*. Vol. 12. Barcelona 2013. pp. 49-50.
- [28] Tomàs de MONTAGUT. 'La monarquia i les institucions dels territoris. Les diputacions del General'. In: E. BELENGUER (ed.), *Ferran II i la Corona d'Aragó*. Barcelona 2018, p. 368.
- [29] This Court chapter does not appear in the first compilation but was included in the 1702 compilation.
- [30] Jesús LALINDE. *La persona y la obra del jurisconsulto vi-cense Jaume Callís*. op. cit. p. 67.
- [31] Jesús LALINDE. *La persona y la obra del jurisconsulto vi-cense Jaume Callís*. op. cit., p. 65; Lluís de PEGUERA. *Práctica, forma y stil de celebrar Cortes Generals en Cathalunya*

- y matèries incidents en aquelles*. Geroni Margarit. Barcelona 1632. p. 70.
- [32] The titles in question are the following: *De reparació de greuges en la Cort o per quals persones sia faedora; De leys, usatges e constitucions; De interpretació de constitucions;* and *De observar constitucions axí per oficials reals com de la senyora reyna*. Pere MICHEL and Diego GUMIEL. *Constitucions de Catalunya: incunable de 1495*. Facsimile edition. Textos Jurídics Catalans. Departament de Justícia. Generalitat de Catalunya. Barcelona 1988.
- [33] *Volem, estatuïm i ordenem que si nos o els successors nostres alguna constitució general o estatut voldrem fer a Catalunya, aquella o aquell el fem amb l'aprovació i el consentiment dels prelats, dels barons, dels cavallers i dels ciutadans de Catalunya o, ells apellats, de la major i la més sana part de aquells*, that is, that it was approved by the majority of attendees.
- [34] Josep Maria GAY. 'La creació del dret a Corts i el control institucional de la seva observança'. In: *Les Corts a Catalunya. Actes del congrés d'història institucional*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Barcelona 1991, pp. 87-88.
- [35] VÍCTOR FERRO. *El dret públic català... op. cit.*, p. 349.
- [36] Pere RIPOLL. *El Llibre de Vuit Senyals de la Generalitat de Catalunya (segle XV)*. Textos Jurídics Catalans. Parlament de Catalunya. Barcelona 2023.
- [37] Josep Maria GAY. 'La creació del dret a Corts i el control institucional de la seva observança', *op. cit.*, p. 88.
- [38] Núria SALES. 'Diputació, síndics i diputats. Alguns dels errors evitables', *op. cit.*, p. 99.
- [39] Pere RIPOLL. *El Llibre de Vuit Senyals de la Generalitat de Catalunya... op. cit.*
- [40] The same author also tells us that Tomàs Mieres's definition is still valid; it stated that *les constitucions són les lleis fetes en Corts Generals a súplica dels tres braços i el rei hi parla en primera persona; capítol de Cort és el que es fa en Cort a súplica dels tres braços, o de dos, o d'un sol, i el rei hi parla en tercera persona amb la fórmula 'Plau al senyor rei'* [the constitutions are made by the General Court at the request of the three Estates, in which the king speaks in the first person; the Court chapter is the rule made on the request of all three Estates, or two, or a single one, in which the king speaks in the third person with the formula 'It pleases the king']. Josep Maria GAY. 'La creació del dret a Corts...', *op. cit.*, p. 88.
- [41] Sebastià SOLER. 'La Cort General a Catalunya...' *op. cit.*, pp. 136-137.
- [42] Josep Maria GAY. 'La creació del dret a Corts...', *op. cit.*, p. 89.
- [43] Pere RIPOLL. *El Llibre de Vuit Senyals de la Generalitat de Catalunya... op. cit.*
- [44] Eva SERRA. 'La vida parlamentària a la Corona d'Aragó...' *op. cit.*, p. 525.
- [45] The *poc valdria* constitution was not a Court chapter as claimed by some authors, who are likely confused by the 1702 compilation that refers to it as a constitution 'chapter'; instead, it was a rule formally proposed by the king, which in this case shows the fictitious nature of his legislative initiative that Víctor Ferro discusses, given that the monarchy would have been unlikely to limit its own regulatory power so categorically. The monarchy's submission to the rule of law and the nullity of its acts that ran counter to the general law encompassed those acts motivated by exceptional measures (*motu proprio* or *certa scientia*) and extended to any act or decision that any official or judge handed down to enforce the illegitimate law. Therefore, it also included pecuniary and spiritual punishments, as well as appeals to the Reial Audiència (appellate court) in the case of disputes. This institution and the impossibility of questioning the rulings from a Court that was closer to the king in some periods prompted the need to revise the system, especially after the sixteenth century. For a more exhaustive review of this matter, see Ernest BELENGUER. 'La legislació político-judicial de les Corts de 1599 a Catalunya'. In: *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*. Barcelona 1987; Eva SERRA. 'El sistema constitucional català i el dret de les persones entre 1702 i 1706'. In: *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*. No. XXVI. Barcelona 2015; Regarding the Tribunal de Contrafaccions (Court of Contraventions), see Josep CAPDEFERRO and Eva SERRA. *La defensa de les Constitucions de Catalunya: el Tribunal de Contrafaccions (1702-1713)*. Departament de Justícia. Generalitat de Catalunya, Barcelona 2014; Josep CAPDEFERRO. 'Zones grises de l'observança. Diputació i/versus contrafaccions'. In: *I Jornada de Dret Públic Català Víctor Ferro Pomà*. Societat Catalana d'Estudis Jurídics. 2020. Regarding the formula *obedézcase pero no se cumpla*, its nature and the cases that entailed the nullification of the illegitimate law without criminal or administrative consequences, see Benjamín González. 'La fórmula "Obedézcase pero no se cumpla" en el Derecho castellano de la Baja Edad Media'. In: *Anuario de historia del derecho español*. No. 50. 1908. Regarding Castilian decisionism, see José GARRIDO. 'Quod principi placuit legis habet vigorem: su recepción en la Corona de Castilla'. In: *Fundamentos romanísticos del derecho contemporáneo*. Vol. 1. 2021.
- [46] VÍCTOR FERRO. *El dret públic català... op. cit.*, pp. 269-273; Court chapter number 87 of the Courts of 1376.
- [47] Sebastià SOLER. 'La Cort General a Catalunya...' pp. 140-142; VÍCTOR FERRO. 'La Deputació del General, un organisme creat per les Corts'. In: *L'autogovern de Catalunya: els precedents*. Tomàs de MONTAGUT, Josep M. SANS I TRAVÉ, Carles VIVER I PI-SUNYER (Coords.), Fundació Lluís Carulla. Barcelona 2004.
- [48] For a more exhaustive view of the impact of the public debt policy, see Manuel SÁNCHEZ. 'Las primeras emisiones de deuda pública por la Diputación del General de Cataluña (1365-1369)'. In: *La deuda pública en la Cataluña bajomedieval*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC). Institución Milá y Fontanals. Departamento de Estudios Medievales. Barcelona 2009; Manuel SÁNCHEZ. *Pagar al rey en la Corona de Aragón du-*

- rante el siglo XIV (estudios sobre fiscalidad y finanzas reales y urbanas)*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC). Institución Milá y Fontanals. Departamento de Estudios Medievales. Barcelona 2003.
- [49] Pere RIPOLL. 'Les Corts catalanes del 1376: un moment representatiu de la consolidació jurisdiccional i institucional de la Generalitat de Catalunya segons el *Llibre de Vuit Senyals* (s. XV)'. In: *La memòria del regne: arxius, fonts i tipologies documentals. 600 anys de la Generalitat Valenciana*. Publicacions Universitat de València. At press.
- [50] For a more exhaustive view of the newly created figure of the regent, see Pere RIPOLL. 'La Generalitat de Catalunya bajo el gobierno del regente Pere Vicenç (1367-1369)'. In: *Revista de Estudios Histórico-Jurídicos*. XLII. Valparaíso. Chile 2020.
- [51] For a more exhaustive view of the *Visita del General*, see Ricard TORRA. *Anticorrupció i pactisme: la Visita del General a Catalunya (1431-1714)*. Afers Editorial. 2020.
- [52] For an examination of the phenomenon of committees of the Estates in Europe, see Pere RIPOLL. 'Processos d'emancipació estamental a l'Europa medieval: les altres Generalitats' In: *Afers. Dossier: Una historiografia emergent*. Vol. XXXVI. Josep CAPDEFERRO, Ricard TORRA (Coords.). Editorial Afers. Catarroja 2022.
- [53] This was stipulated in Court chapter number 4 of the aforementioned General Court. For a more exhaustive view of the transformation of the fiscal apparatus due to the influence of this *usatge*, see Manuel SÁNCHEZ. *La convocatoria del usatge Princeps namque en 1368 y sus repercusiones en la ciudad de Barcelona*. Quaderns d'Història Barcelona 2001.
- [54] This is what Ernst Kantorowicz expounded on at length in 1957 when he spoke about the royal duality based on the 'body natural', which dies, and the 'body politic', which remains. ERNST KANTOROWICZ. *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*. Princeton Classics. 2016 (latest edition). This matter has been examined more recently by Stanis PEREZ. *Le Corps du roi. Incarner l'État. De Philippe Auguste à Louis-Philippe*. Perrin. 2018.
- [55] For an exhaustive view of the oath, see Montserrat BAJET. *El jurament i el seu significat jurídic al Principat segons el dret general de Catalunya (segles XIII-XVIII)*. Edició de la 'forma i pràctica de celebrar els juraments i les eleccions a la ciutat de Barcelona en el segle XV'. Universitat Pompeu Fabra. Seminari Permanent i Interuniversitari d'Història del Dret Català 'Josep M. Font Rius'. Barcelona 2009, p. 44-60.
- [56] Michel HÉBERT. *Parlamentar...*, *op. cit.*, pp. 7, 583-590.

BIOGRAPHICAL NOTE

Pere Ripoll Sastre holds a PhD in law and is a professor at the Universitat Pompeu Fabra. His main lines of research are the legal system of the fourteenth-century Generalitat de Catalunya and mediaeval Catalan public law. He has been a member of different research groups in this field since 2014 and has served as a visiting researcher at Corpus Christi College in Oxford University and the University of Quebec in Montreal.

The *Germanies* (revolts of the Brotherhoods) in the kingdoms of Valencia and Mallorca*

Pablo Pérez García**
Universitat de València

Received 29 December 2022 · Accepted 16 April 2023

ABSTRACT

This article offers a comparative analysis of the brotherhoods (*germanies*¹) and their respective revolts (also called *Germanies*) in Valencia and Mallorca from the historical, historiographic and memorialist vantage points. The most salient aspects of both movements within the historical context of the early 1520s are highlighted.

KEYWORDS: Crisis of the late Middle Ages, early modern period, revolts of the 1520s, Revolt of the Brotherhoods (*revolta de la Germania*), Kingdom of Valencia, Kingdom of Mallorca, Spanish monarchy, Charles I.

VANISHED FROM MEMORY

Memory is a public, open, controversial and contradictory arena. It encompasses those who erect statues and those who douse them in red paint; those who deliver speeches and those who hiss at them; those in favour and those against; the committed and the indifferent; the actors and, to some extent, the spectators. However, the right to express ideas and positions should not conceal the fact that not everyone who participates has the same responsibility. In Spain, the national government and the executive branches in the autonomous communities are able to promote all sorts of commemorations with initiatives, subsidies and public funding, or they can simply look the other way. Some historical events have prompted a broad consensus, such as the '*fasti*' of the fifth centennial of the 'discovery' of America (1492-1992) and the 1992 Universal Exposition in Seville. Others, like the death of Philip II (1998), the birth of Charles V (2000) and the deaths of Isabella the Catholic (2004), Columbus (2006) and Ferdinand II (2016) are being met with less and less interest. Today it is becoming more common not to publicly celebrate certain 'historical taboos'. While Mexican president López Obrador has waxed eloquent about Tenochtitlan, Cortez and Spain, we have turned our backs on these 'fiery and bloody' events and instead chosen to su-

perficially evoke the supposedly 'kinder' globalisation somehow represented by Magellan and Elcano.

And that was the Spanish government. The leaders of the autonomous regions have—or appropriate, or take... it's a bit of a grab bag—their own commemorative calendar. The president of the Generalitat (executive branch) and the Corts (legislative branch) of Valencia have undertaken fairly interesting initiatives. Five years ago, the regional government declared 2017 Blasco Ibáñez Year and consequently promoted and supported a range of cultural initiatives and conferences on this republican writer and politician. The following year, the same government almost forgot the sixth centennial of its own founding: 2018 was left without an official declaration, and a brilliant scholarly conference was held on the origins of the institution and its era thanks only to the last-minute initiative of professor Antoni Furió, leaving a good many local authorities, like the mayor of Xàtiva, off the guest list.²

In 2019, it was time for the *Revolta de la Germania* (Revolt of the Brotherhoods, 1519-1522) to take pride of place on the official commemorative calendar, even though in view of its length, any year between 2019 and 2022 would have worked. In fact, a group of professors from the Faculty of Geography and History at the Universitat de València had met with senior officials in the Generalitat Valenciana's Ministry of Education and Culture back in 2017 to remind them the impending milestone and its importance. However, the Generalitat and its advisors had their own calendar: 2019 was declared Saint Vicent Ferrer Year, in 2020 the institution took a break, 2021 was declared (Luis) García Berlanga Year and 2022

* This article is part of the research project entitled *Privilegio, trabajo y conflictividad. La sociedad moderna de los territorios hispánicos del Mediterráneo occidental entre el cambio y las resistencias* (PGC2018-094150-B-C21), financed by the Ministry of Economy and Competitiveness of the government of Spain.

** Contact address: pablo.perez@uv.es

was Joan Fuster Year, although officially it was also Marià Benlliure Year in honour of the sculptor, even though no specific activities are scheduled.

However, the fact that the *Germania* has officially been relegated to oblivion in Valencia stands in contrast to the record of comparable events in other autonomous regions, like Castilla-León, Castilla-La Mancha and the Balearic Islands. It is common knowledge that the Revolt of the *Comuneros* in Castile (1520-1521) and the *Germanies* on Mallorca (1521-1523) also dovetailed and overlapped with the *Germanies* in Valencia. Regarding their historiographic assessment—which we shall duly discuss—both milestones are clichéd referents in public memory, perhaps more in Castilla-León given that the date of the defeat of Padilla, Bravo and Maldonado in the Battle of Villalar (23-IV-1521) was chosen to be this autonomous community's regional holiday in 1986. Apparently the regional government of Castilla-La Mancha chose to celebrate the *Comunidades* on their own, focusing on Toledo and María de Pacheco—a statue of whom is planned—after having signed a commemorative partnership agreement with Madrid and Castilla-León, which Madrid ended up nixing. Likewise, in Castilla-León there was a rift between the Fundación de Castilla y León, which depends on the region's legislative body, and the Comisión Ciudadana para el Quinto Centenario de la Revolución de las Comunidades de Castilla (1520-1522). Even though its resources were minimal and its composition skewed towards nationalistic and progressive political stances, the latter had a large footprint and became widely known among the public (23 April 2021). In turn, the legislative body of Castilla-León and its foundation held the international conference entitled *El tiempo de la libertad. Comuneros V Centenario* (Valladolid, 19-21 May 2021) with the scholarly support of the eight universities in this autonomous community. A few months later, the Villalar de los Comuneros Town Hall, the Universidad de Valladolid and the Fundación de Castilla y León itself held the *VIII Simposio Internacional de Historia Comunera* (Villalar, 7/9-X-2021) with the theme of *Medio Milenio de la Batalla de Villalar. Comunidades de Castilla y republicanismo: ciudades y estados*.

Compared to Castilla-León and the Community of Valencia, Mallorca's response was much more unified. Civil society's and public institutions' reactions to the fifth centennial of the *Germanies* was coherent and could even serve as a model. A prominent group of the island's cultural promoters associated with political nationalism had created the *Comissió 500 Anys de Germanies, 500 Anys de Lluites Compartides*. Organisations like the *Fundacions Emili Darder-Pere Mascaró*, the *Assemblea Sobirana de Mallorca* and the *Obra Cultural Balear* and personalities from the worlds of culture and academia like Bartomeu Mestre i Sureda, better known as Balutxo,³ Guillem Morro Veny (president of *Esquerra Republicana* on the Balearic Islands between 2015 and 2016) and Maria Margalida Perelló⁴ contributed to founding it. This

civic platform was publicly unveiled on 6 February 2021. The next day a manifesto was read, which was adhered to by the first 19 town halls of the 54 on Mallorca. On 19 May 2021, this initiative was also backed by the government of the Balearic Islands and its Ministry of Education and Culture, the regional Parliament and the *Universitat de les Illes Balears*.⁵ The upshot of these synergies included several milestones: '500 anys de la Germania: memòria i revolta'⁶ was published in issue 101 of the journal *L'Altra Mirada*; the *Jornades la Germania a Mallorca i la seva transcendència* was held (7 and 8 October 2021) at the rectorate of the *Universitat de les Illes Balears*; and the lecture series on *Les Germanies, 1521-1523* organised by the Archive of the Kingdom of Mallorca, was held in the first four months of 2022.⁷

Therefore, of the four public commemorations of the events that transpired between 1519 and 1523, the one on Mallorca was the most consensual,⁸ the Castilian one the most fragmented, the Valencian one the most embarrassing⁹ and the Spanish national one, as General Fernández Campos of the General Navy said on the night of 23 February 1918, '*ni està, ni ningú l'espera*' (it's neither there, nor is anyone expecting it). Some colleagues have mentioned certain keys that, depending on the vantage point, might account for the suppression by the Valencian institutions—at that time governed by the PSPV and *Compromís*—of the public memory of the *Germanies*. Antoni Furió has alluded to the huge budgetary outlay needed for the commemoration of the sixth centennial of the founding of the *Generalitat*.¹⁰ Pau Viciano has offered his view of this 'reaction', explaining it as a kind of 'woke cancellation' of the left and local nationalism in view of a certain 'supposed' homophobia and islamophobia by the Valencian brotherhood members.¹¹ And the woke universe does work like that: as quick, brief, elementary, simplistic and expeditious as stoning. I hope that over the ensuing pages we are able to provide ideas and fodder for judgement in order to first provide an updated overview of the *Germanies* in Valencia and Mallorca and secondly explain why twenty-first-century Valencians and Mallorcans have approached their ancestors from half a millennium ago so differently.

THE EXPLANATORY FRAMEWORK OF THE LATE-MEDIAEVAL CRISIS: ADEQUATE FOR MALLORCA, INSUFFICIENT FOR VALENCIA

Perhaps the most extensive study of the *Germanies* was published 40 years ago by the philologist and historian Eulàlia Duran i Grau.¹² The most surprising aspect of this book may not be so much her goal of showing the Revolt of the Brotherhoods as an event with widespread repercussions in the Catalan-speaking lands—which forced the author to highlight brief episodes in Catalonia,¹³ like Cambrils, Tortosa and Ulldecona—as the book's geohistorical imbalance, with an overwhelming focus on Mal-

lorca, a somewhat *événementiel* focus on what happened in Valencia and a very minor role for the *soi-disant* Catalan *Germania*. In fact, this book's most noteworthy contribution may be the pages devoted to the historiography, demographics, conjuncture, events, war and repression of the revolt and the sociology of the *Germania* on Mallorca, all of which are topics that Mallorcan historian Josep Juan Vidal had helped to update after the contributions of Álvaro Santamaria.¹⁴ With unusual detail and rigour, and with laudable bibliographic and archival work, Eulàlia Duran very satisfactorily organised and filled in everything known about the Mallorcan *Germania* at that time. Her working method was the same for Valencia, but her narrative seemed to be an uncanny echo of the story published by the chronicler Martí de Viciana in 1566.¹⁵ Furthermore, Ricardo García Cárcel's doctoral thesis on the Valencian revolt from 1519 to 1522 had been published in 1975, with a heavily reworked version issued in 1981,¹⁶ so readers had a painstaking reconstruction of the events grounded upon the great classical chronicle of the *Germania*, along with a catalogue of historiographic themes and problems addressed in a synthetic and somewhat provocative style.

Two issues seemed clear at that time and remain so today.¹⁷ First, the *Germanies* of Valencia and Mallorca are part of a series of social conflicts dating back to at least the second half of the fourteenth century and lasting until at least the mid-1530s. This series of fractures in the social order—some of them briefer and others longer, some rural and others urban, many of them both¹⁸—was the most visible, violent aspect of a broad cleft, the late-mediaeval crisis,¹⁹ which signalled the end of the Middle Ages and ushered in modern period with its socioeconomic detonators and its anti-tax, anti-oligarchic and anti-feudal objectives.²⁰ Obviously, no one can question the complexity of European society in the fourteenth and fifteenth centuries, nor its serious problems, nor the state of affairs that drove society towards upheaval and conflict. The social fabric's splinters and wounds were expressed at the time with words, names and demands common to the era's moral and religious language. However, the events and goals of all the social protests should be understood within their historical context. In this sense, it is also true that the Mallorcan *Germania* and its historiography was then and continues to be fairly consensual, with a story that fits perfectly within the overall explanatory scheme of the late-mediaeval crisis.²¹

The conclusion is slightly different in Valencia, if only because the three uprisings and revolts that account for the late-mediaeval crisis in Mallorca (the 1391 Pogrom, the 1450 *Revolta Forana* [or countryside revolt] and the 1521 *Germania*) are not unanimously confirmed by Valencian historians, for example in the 1347–48 War of the Union and the 1519–22 *Germanies*.²² However, the *Germania* was not a revolt from the very beginning. What was called the '*avalot de la Seu*', or cathedral riot (7 August 1519),²³ simply had nothing to do with the *Germa-*

nia.²⁴ In fact, at that time, nobody was speaking about *agermanament* or *sindicació* [unionising] yet but if anything about *adesenament* [enlistment]. If the *Germania* had been a subversive movement, its main players could have easily seized power in the summer of 1519, taking advantage of that 'perfect storm' stirred up by the epidemic, the flight of the patricians, the power vacuum, the state of need, awareness of the intolerable and the identification of the guilty parties. But that is not what transpired. The brotherhoods and officers obeyed governor Lluís de Cabanyelles (22 June 1519) and helped to defend the capital, accepting the enlistment orders of Ferdinand the Catholic (1515).²⁵ What nobody at the time imagined was that this move could give rise to a political reorganisation—a commune-style recomposition—of the traditional roles of the plebes, that is, *agermanament* or the development of brotherhoods.²⁶

The *adesenament* was an old order from Ferdinand the Catholic which had never been applied until then. It had been arbitrated in August 1515, within the context of the fierce defence of Bugía (*Béjaïa*) against the attack by the troops of Aruj Barbarossa. Valencian and Mallorcan forces had participated under the command of Ramon Carrós and the Balearic viceroy Miguel de Gurrea,²⁷ which some authors have viewed as the people's—especially the Mallorcan people's—first contact with modern firearms.²⁸ In the summer of 1519, after the Valencian estates' refusal to pay for a regular army to defend the coast,²⁹ governor Cabanyelles, with the authorisation of an inexperienced monarch and a court with only a vague understanding of the situation, turned to the brotherhoods not only to defend the city but more importantly to mobilise their economic resources to acquire modern firearms and what was known as *ordenanza*, the military organisation with modern armaments introduced by the Catholic Kings in 1496 and still in force at that time.³⁰ The corporations representing the tradesmen found it strange that the governor would ask them to buy weapons and organise themselves militarily into captaincies, *cinquantenes* (groups of fifty) and *desenes* (groups of ten), without being under the command of the city's 'natural' authorities, that is, without the participation of the patrician class made up of gentlemen, squires and citizens.³¹ However, stressing the dire need and the absence of many patrician families due to the plague, Cabanyelles pressurised the brotherhoods and thus paved the way for their supra-corporate organisation, the *tretzena* (the thirteen), an institution that was necessary to manage the *adesenament*.

Nonetheless, the Crown and the authorities had feared the brotherhoods. These organisations' chapters or assemblies posed clear risks. They actually debated any issue, not only their own affairs, even though this was explicitly forbidden. Many of their constitutions required the authorities'—mainly the governor's—prior permission to meet and even the presence of a royal official during the event. Despite this, the pressure on the brotherhoods and trades had diminished over the course of the

fifteenth century.³² Governor Cabanyelles' attitude, allowing the 'guilds' of the city of Valencia to meet freely and discuss the *adesenament*, is not entirely surprising. Unfortunately, the minutes³³ no longer survive of those confraternal chapters where the decision to manage the reform of the militia—the *adesenament*—was discussed through a new corporate formula: brotherhoods.³⁴

Besides the agreements on the allocation of flags, insignias, drums, offensive and defensive weapons, the payment of fees and the organisation of military parades and exercises,³⁵ the most surprising and yet fascinating outcome of those meetings was the creation of a league, alliance, confraternity or *coniuratio* among the different brotherhoods.³⁶ Throughout the third quarter of 1519, July to September, the brotherhoods and their representatives—the *electes*—met several times and reached agreements that ventured beyond the city of Valencia's traditional corporate and sociopolitical frameworks. The trade brotherhoods agreed to gather them all together in a confraternity³⁷ and to establish a more functional commission than the first boards of *electes*. Instead of those 45 to 51 people, a smaller group of 13 *síndics* or *prohoms*—no longer *electes*—was created to be called the '*tretze síndics dels pobles de la ciutat de València i quatre quarters de l'horta*' (thirteen representatives of the peoples of the city of Valencia and four quarters of the agrarian hinterland). This thirteen (*tretzena*) may have been established—as Vallés guesses—in early October 1519. Its constitutional agreement stipulated that the members of this committee would be renovated on an annual basis. Among the thirteen members, there would always be one representative of the largest trades or groups: the farmers from the *horta* (agrarian hinterland), velvet-makers, weavers and wool workers. The remaining new places would rotate among the other trades by lottery. One of the first decisions taken by the first *tretzena* was precisely to send an ambassador—Guillem Sorolla—to court to secure royal approval of this associative process and seek specific measures to offset the scarcity of currency in the kingdom. The backing of certain royal officials and Sorolla's expressions of fealty to the Crown led to the monarch's approval of the grassroots movement in the capital.³⁸

The word for 'brotherhood' in Catalan, *germania*, and similar terms like *ajust*, *cloca*, *confederació*, *conspiració*, *empreniment*, *gabella*, *rebellió*, *unió* and *unió sacramental* (variously translated as clutch, confederation, conspiracy, rebellion, union or sacramental union), were used not by the brotherhood members but by their enemies. Even though it is very clear that it was, its ideologues never considered the brotherhood new. Instead, they viewed it as a '*confraria de confraries*', a brotherhood of brotherhoods, a confraternal union or a confederation of brotherhoods.³⁹ In coherence with the moral and political principles stemming from the Christian imperative of brotherhood,⁴⁰ the thirteen representatives of this 'super-brotherhood' soon expressed their desire to man-

FIG. 1. Valencian brotherhood members before Cardinal Adrian of Utrecht (26 February 1520). In 1872, a total of seven painters participated in the first contest under the rule of the Diputació de València to earn a pension to study in Rome. The topic chosen, 'Cardinal Adrian welcoming the Valencian brotherhood members', had been proposed by the liberal chronicler and historian Vicent Boix i Ricarte (1813-1880). The participants in the contest included the young Josep Benlliure Gil (1855-1937), who did not win the grant. Later, the paintings were exhibited in public on the occasion of the July Fair, where Benlliure did win the prize. After being acquired by the Reial Societat Econòmica d'Amics del País de València, the work became part of its painting collection. This painting was temporarily lent to the Museum of the City of Valencia (2014) and is currently on display in the headquarters of the Corts Valencianes (Palau de Benicarló or Palau dels Borja).

age the *adesenament*, as well as to promote the 'common good'.⁴¹ Until the *tretzena* was established, the brotherhoods had been a movement in which the confraternal and trade elites figured prominently. From then on, however, its spirit began to descend into the lower strata of craftsmen and peasants, penetrated society as a whole and revealed its mission to spread around all of Valencia.⁴²

The members of the brotherhoods not only sought to set up *tretzenes* in the towns of Valencia; they also aspired to overcome the traditional corporate cadres and local *estatutaris* (bylaws). This tension was implicit in the new concept of '*pobles*' or peoples created by brotherhoods. The 'people' would become an example of what Peter Blicke has called 'the common man' or 'commonfolk' (*gemeiner Mann*),⁴³ that is, the amalgam of different social groups—peasants, tradesmen, merchants, artists and the bourgeoisie—united because they had been excluded from full political rights as either individuals or families, or as part of the traditional corporations. The members of these social groups and professions were aware that they were unable to participate in the exercise of local or regional power except as members (*pobles*) of a community, alliance or brotherhood.⁴⁴ The future of this *new* holistic sociopolitical body comprised of peasants, artisans, shopkeepers, merchants and artists in the royal villages—plus middle classes characteristic of the rural world—protected in theory by the king and led by the local *tretzenes*, was not yet clear by late 1519 and early 1520.

VALENCIA AND MALLORCA: DIFFERENT PATHS TO REVOLT

The early stages of the *Germania* in Valencia did not resemble the lead-up to a revolt or even the Hungarian revolution of 1514, which started with the recruitment of 15,000 *hajduk*—volunteer peasant soldiers—to fight the Ottomans.⁴⁵ During the second half of 1519, Valencian artisans organised themselves, signed contracts to supply weapons, debated the political implications of the *adesenament* and sent Guillem Sorolla to court.⁴⁶ The voices against the commoners were soon raised. When Charles I ordered the tradesmen to obey the governor and store the war materiel (4 January 1520), the alarms went off and the tradesmen decided to send a second ambassador to court. This commission's instructions were written by the prestigious jurist and lawyer from Aragon, Jerónimo Soriano, on 6 January 1520.⁴⁷ Guillem Sorolla, accompanied by Joan Llorens, known as the 'father of the *Germania*', according to Viciana; Joan Caro, the future master rational of the brotherhoods; and the notary Jeroni Coll were in charge of defending the Valencian tradesmen's position.

The eleven points in this text include no reference to mayhem or disorder, nor any 'corporate' complaint or claim. Instead, they attest to a deep fealty to the king and the conviction that they had obeyed the Crown at all times via the *adesenament* and the military displays and exercises undertaken by the brotherhoods. The noble estate's accusation of promoting unions, *gabelles* or *cloques* (conspiracies or betrayals) had been malicious.⁴⁸ The tradesmen and their representatives only sought two objectives: to be armed in order to defend the king and the fatherland against the French and the Berbers, and to foster the '*bon govern de la terra*' (good governance of the land), boost trade and tend to the people's needs under the sovereign's authority.⁴⁹ And those needs were manifold, including the decline in the royal patrimony, the partiality of justice, oppression of the people, obsolete and illicit taxes, corruption and fraud, and a lack of currency. The reforms to be undertaken were the king's prerogative; informing him and backing him were the responsibility of '*tot aquest poble i vassalls fidelíssims de S.A.*' (this entire people and the most faithful vassals of Your Majesty), duly advised by their lawyers and procurators.⁵⁰ The mission could not have been more successful. The letter patent from Fraga (31 January 1520) confirmed the *adesenament* and the *tretzenes*, while also authorising the establishment of a legal council of the thirteen made up of the lawyers Jerónimo Soriano and Bartomeu Monfort, along with several procurators, including most notably the king's public prosecutor Nofre Oller, and Miquel Llavata, a personal friend of the regent of the Council of Aragon, Garcia Garcés de Jaunas.⁵¹

Thereafter, the *adesenament* and brotherhoods spread through all the cities and large royal villages of Valencia. By May 1520, the towns of Xàtiva, Sagunt, Oriola and Alacant had joined the capital city's initiative. Between

May and July, Alcoi, Castelló, Alzira, Ontinyent, Vila Joiosa, Vila-real, Peníscola and Borriana joined the brotherhood. Only the royal villages of Morella, Onda, Bocairent and Ademús never joined it.⁵² Therefore, the *Germania* had not begun as a social protest or class conflict, nor had it gained momentum and spread around the territory—especially the royal lands—without royal authorisation, sound legal underpinnings or legal counsel. For an entire year, from June 1519 to May 1520, the *Germania* was an organised, peaceful, defensive and legal movement that stemmed from self-managed *adesenament*⁵³ which inspired a sort of programme of political and institutional reforms in the kingdom. What happened later, what made the *Germania* gradually resemble other revolts of its time and ended up turning it into a social and civil struggle with its own religious, millenarian and xenophobic imaginary⁵⁴ was not the outcome of the movement's natural development but the product of political missteps—extraordinarily serious ones—by King Charles and his advisors and ministers, who were determined to dismantle a movement that they themselves had promoted, up-lifted and confirmed.⁵⁵

It has been claimed that the *Germania* in Valencia was an uprising by artisans who were being smothered by very harsh economic and corporate pressures, joined by peasants tyrannised by their lords and at odds with a Mudejar minority that had accepted the harsh conditions of the seigneurial regime in exchange for tolerance.⁵⁶ It has also been written that this union denaturalised the 'bourgeois' impetus of the *Germania*, and that the poorest and most radical members ended up prevailing over the wealthier and more moderate ones who were in favour of reforms and negotiation.⁵⁷ However, a picture like this poses two problems. First, it views the movement as an event instead of a process, and secondly, it more accurately reflects the phase that García Cárcel considers characterised by 'revolutionary radicalism' (from June 1520 to June 1521).⁵⁸ However, the trajectory of the *Germania* was not a straight line. The violence in 1519—the lynching of sodomites, for example—was not promoted by the actors of the *adesenament*, nor did they have anything to do with its claims. 'Radicalism' was not entirely absent from the movement's initial drive, as proven by Sorolla's bold actions and Pere Palomares's early anti-Mudejar speeches in Oriola. Yet anti-seigneurial sentiments could not yet be perceived in the solution of Carlet and Benomodo's lawsuit against their lord, Galceran de Castellví (July-August 1520), nor was anti-Islamism a widespread attitude among the brotherhood members, as shown in the defence of the Mudejar residents of Albaida and Elche in the summer of 1521.⁵⁹

The events that ended up turning the *Germania* first into defiance, later into rebellion and revolt and ultimately into war and resistance are well known. The new viceroy, Count Mélito, was supposed to disarticulate the movement and prevent the promotion of two tradesmen jurors.⁶⁰ However, the election was held. After a mutiny

orchestrated by Sorolla, Mérito fled the capital and took refuge in Cocentaina, Xàtiva and finally Dénia, where he stayed an entire year. The emissaries sent by the king—Garcés de Jaunas, Bernat Despuig and González de Vilasimpliz—did not manage to get the thirteen in the capital to buckle, as they were simultaneously promoting an expedition to punish the viscounty of Xelva (August 1520), while expressing reluctance towards the desires of Elche and Crevillent to revert to royal property (8 September 1520). Even though Mérito declared war—*host i cavalcada*—against the *Germania* on 25 August 1520, not even the nobility responded to the call issued from Dénia. Five months later, the first letters from the Mallorcan wool-worker Joan Crespí (8 and 15 February 1521), the head of the island's resistance to the government of the viceroy Miguel de Gurrea, reached Valencia.⁶¹ The influence of the Valencian movement on Mallorca, whatever it was, could not conceal the fact that the peninsular and the insular *Germanies*, though convergent at that precise time, had had different points of departure and would also go on to evolve quite differently.

On Mallorca, the *Germania* was a reaction—perhaps induced by the events in Valencia, but with strong local roots—to the dire problem of public debt and the onerous fiscal pressure that even king Ferdinand II had been incapable of mitigating despite the Pragmatic of Granada of 1499 and the Arbitral Sentence of Burgos of 1512. Unlike in Valencia, on Mallorca things had begun with a conspiracy similar to the *bewegung Bundschuh* in Schlettstadt/Sélestat in 1493.⁶² The island's viceroy, Miguel Gurrea, imprisoned seven people, including the future *Germania* leaders Joan Crespí and Joannot Colom (6 February 1521).⁶³ The next day, Maundy Thursday (7 February 1521), a mutinous band of armed artisans freed the prisoners, proclaimed Crespí 'captain of the people' and took possession of the Casa de la Consignació, where the debt deeds—the *censals*—and the names of their owners, were kept. Even though the Valencian *adesenament* in June 1519 and the Mallorcan uprising in February 1521 were wholly unrelated, the convergence of both trajectories is quite interesting. On the one hand, the Mallorcan movement adopted certain formulas characteristic of the Valencian *Germania* that had not existed in the *Revolta Forana* rebellion in 1450, while the Valencian movement got the momentum to pursue the issues—perhaps postponed but nonetheless pressing—of fiscal pressure, public debt and the debtors and defaulters of the municipal treasuries.

Regarding the Mallorcan revolt, Valencia's influence was greater organisationally than politically. On Mallorca, the *tretzena* was a late-blooming institution that did not last very long; it also had a much more pyramidal structure and much more *de facto* power than in Valencia.⁶⁴ Crespí had been appointed 'captain of the people' as soon as he was liberated (7 February 1521); however, the next day, his mission shifted towards the political arena when he was appointed the '*instador* (solicitor) of the

FIG. 2. Portrait of the Mallorcan brotherhood leaders Joanot Colom and Joan Crespí. Twenty years after the first rehabilitation of the last Mallorcan brotherhood leader, Joanot Colom, during the Liberal Triennium, when his severed head was finally taken down from Porta Pintada (1822) after hanging there for 299 years, the artist from Alaró Gabriel Reinés Pocoví (1807-1885) made this oil painting in the throes of the enthusiasm caused by the fall of the regent María Cristina and the arrival of the progressive general Baldomero Espartero (1840) to power. Colom was named an illustrious son of Palma (8 December 1841) and his portrait was hung in Plaça del Roser. The portrait was once again taken around the city in 1865, after the street running from the Cort to Plaça Major had been dedicated to this radical leader, and again in 1868, on the occasion of the Glorious Revolution. The second portrait, depicting the first *instador* of the brotherhood, Joan Crespí, was commissioned by the Palma Town Hall to the Montpellier-born painter and photographer Jules Virenque Chastain (1824-1876) in 1870 during General Prim's presidency of the government and shortly before the Cortes voted the Duke of Aosta, Amadeus I, as the monarch.

common good' (8 February 1521). In turn, the city officials began to appoint '*electes*', while those from the hinterland appointed '*síndics*'.⁶⁵ In theory, those representatives were supposed to create a mixed commission—with the authorities—to inspect the consignment books and organise the militia, control the artillery and defend the island.⁶⁶ However, Gurrea's failure to cooperate led to his forced dismissal (16 March 1521), even though his appointment was grounded on a royal privilege granted by king Peter IV (1344), which apparently prevented the Aragonese from holding a position that Gurrea had held since 1512 without any impediments. His successor, Pere de Pachs, the bailiff of Mallorca and warden of Bellver castle, catered much more to the brotherhoods. Pachs promoted agreements between the *electes* and the local authorities from the hinterland and authorised the establishment of the first *tretzena* in Palma, presided over by the *instador* and comprised of twelve '*conservadors*' (managers): eight elected from the city and four from the hinterland.⁶⁷

Mallorca's *tretzena* was created with the intention of acting with full jurisdiction, authority and power throughout the entire island. Crespí's envoys achieved incredible propagandistic success on Mallorca, except in the towns of Alcúdia and Santueri. However, they did not manage to convince Menorca and Ibiza to join. Generally

speaking, the two *electes* sent by Palma tended to garner a good number of followers among the locals and—just like in Valencia⁶⁸—they swore the oath,⁶⁹ after which a local *instador* and a board of *electes*, or *tretzena*, was chosen with the same oversight authority of the local government as in Palma. Overall, the brotherhood members respected the existing local authorities, such that wherever the local bailiff and jurors were strong, the *tretzena* did not gain much power, but, conversely, wherever the council of *electes* was founded with considerable momentum—such as in Lluçmajor and Felanitx—the bailiff and jurors were subjected to their authority. The arrival on Mallorca of the imperial warrant signed in Worms (30 March 1521) in June 1521, which vigorously condemned the *Germania*, prompted major tensions among the royal officials and sparked keen radicalisation among the rebels.⁷⁰ Crespí was stripped of his post and locked away in the Torre de l'Àngel in the Almudaina royal palace (23 September 1521), where he died under somewhat murky circumstances.⁷¹ The new *instador*, the milliner Joannot Colom, set out to exert his power in a somewhat dictatorial fashion, putting an end to any prior democratic vestiges (December 1521 to January 1522). He not only dissolved the *tretzena* and replaced it with a loyal council of officers from the city and the hinterland; he also interfered in the election of jurors, councillors and other municipal officials and appointed bailiffs loyal to him in many villages.⁷² His strategy of terrorising the knights and their families began in January 1522 and lasted until the defeat of the *Germania* and the surrender of the city of Palma on 7 March 1521.

At that time, Mallorca and Valencia were grappling with a dire public debt problem. The two kingdoms suffered from extremely heavy fiscal pressure stemming from the payment of interest on the *censals*, although there was a major difference between them. While Valencia enjoyed relative momentum, with moderately dynamic population, production and trade,⁷³ Mallorca was being asphyxiated by a heavy recession⁷⁴ that was only aggravated by a steep reduction in fiscal units due to depopulation, migration from the countryside to the city and the acquisition of peasant lands in ruins by members of the privileged estates in Palma. The impression that the interest payments on many *censals* had far exceeded the initial loan and that certain temporary taxes had become permanent was quite keen among commoners. Furthermore, the way certain taxes were charged—like the '*bollat*' in Valencia—was very slow, bureaucratic and frustrating, which favoured merchants, large textile manufacturers and shopkeepers over smaller and humbler workshops.⁷⁵ The issue of taxes had sparked the *Revolta Forana* in 1450 and had actually been dragging down Mallorca's economy throughout the entire fifteenth century. In Valencia, fiscal pressure, abusive rights, fraud and the graft of the royal officials and lease of taxes had given rise to corporate and local protests but had not promoted united proposals or actions.⁷⁶

The issue was rather complex. In any case, the brotherhood member Joan Caro, the master rational of the capital since 10 September 1520, and the fourteen treasurers of the debt cancellation elected on 28 September 1520 strove to do everything within their power to lower the *censal* debt (lods).⁷⁷ The Mallorcan influence likely contributed to accelerating the adoption of much more radical measures, including those contained in the tax report prepared by the councillors and brotherhood members Ballester, Llàtzer and Guanyador in early February 1521.⁷⁸ Given the silence of Caro and the members of the second *tretzena*, the three councillors appeared before the velvet-makers, one of the most defiant trades because it had been severely harmed. Even though the velvet-makers forced an ad-hoc board of *electes* to be created, it primarily came out against abolition. At that point, the person who would become the top military leader between June 1521 and early 1522, the master velvet-maker originally from Sogorb, Vicent Peris, was catapulted to the pinnacle of the *Germania*. In the company of his fellow velvet-maker Gonçal d'Arcos and other colleagues, Peris attacked the committees where the taxes were charged and violently abolished them on 21 and 23 February 1521. A total of eleven taxes were eliminated. Six taxed consumption and affected the entire population: the *quint* on fish and dried fish; the *almodí* on grain and the *cisa* on wine, oil and coal. Another five were applied to trade and affected the tradesmen: the tax on goods, the *portuguès*, the road toll, the *quema* and the *tall*.⁷⁹ The abolition was short-lived—it only lasted eleven days—but it had profound effects on Valencia's economy: the measure was imitated in other towns, the taxes were never fully restored, trade was paralysed and the taxpayer earners' and financiers' losses were immense. Indeed, the violent abolition of rights became one of the main detonators in the war against the brotherhood, led by the viceroy and nobility and backed by many *censal*-holding creditors.⁸⁰

Even though the amortisation or settlement of the *censals* had been the trigger of the pre-*Germania* conspiracies, the fact is that discontent was widespread on Mallorca. Creditors had witnessed their principal diminish and did not always get paid on time. The military estate's immunities and exemptions had been suspended for ten years in 1499, in 1509 and again in 1519. The commission in charge of estimating the kingdom's wealth in order to apply the debt payment system established in the Sentence of Burgos in 1512 based on assets—not production or consumption—had not yet been implemented by 1521. The settlement of the debt—the '*santa quitació*' (holy cancellation)—was in fact the detonator, the key, the epicentre and unfortunately the unfinished business of the Mallorcan *Germania*. Debt settlement had been the main task that Crespí assigned the *tretzena*. The operations, more symbolic than effective, were publicly announced with trumpets, drums and dances. The brotherhood tried to apply the 1512 Sentence by asking all the gentlemen for their property titles (2 May 1521); it announced that it would

use the money owed from delayed pensions to pay *censals* (23 May 1521), actually paid off £22,500 of the salt customs charge (*gabella*) (August 1521), asked the jurors of Palma to renew the commission established in 1512 (12 October 1521)⁸¹ and ended up eliminating taxes on consumption (October 1521) in exchange for a *talla* that had not yet been paid by March 1522. Meantime, the emperor had declared the Mallorcan *Germania* a crime of lese-majesty (Valenciennes, 14 October 1521) and had ordered the jurors of Palma to pay the creditors punctually (Brussels, February 1522). However, the local commissions never took decisive steps to estimate the wealth, and the Sentence of 1512 had yet to be implemented by the time the rebellion was defeated. Only the plunder of the assets of wealthy ‘undercover’ converts (since 14 May 1522) made it possible to finance the war, though only up to a certain point.⁸²

REVOLTS AND WARS OF THE GERMANIES IN MALLORCA AND VALENCIA: A COMPARATIVE APPROACH AND SOME FIGURES

It took almost 350 years to clear the besmirched record of the *Germanies* as a betrayal of the king, blind rebellion, fanaticism, excess and lunacy.⁸³ In the mid-nineteenth century, for the first time progressive liberal historians in Valencia like Vicent Boix and Mallorcans like Antoni Furió, along with celebrated romantic playwrights like Antonio García Gutiérrez and federalist republican essayists like Manuel Fernández Herrero situated the conflict within the historical struggle for freedom and justice. But the figures and events of the *Germania* were definitively vindicated in the *Renaixença* at the end of the same century. From a more grassroots and progressive approach (Constantí Llobart) to a more elitist one (Antonino Chocomeli, Vicent W. Querol, Teodor Llorente), the intellectuals of the *Renaixença* rescued the members of the brotherhoods from their centuries-old historiographic hell,⁸⁴ as well as from being indiscriminately mixed up with the *Comuneros* in Castile and considered mere emulators of their heroes Padilla, Bravo and Maldonado.

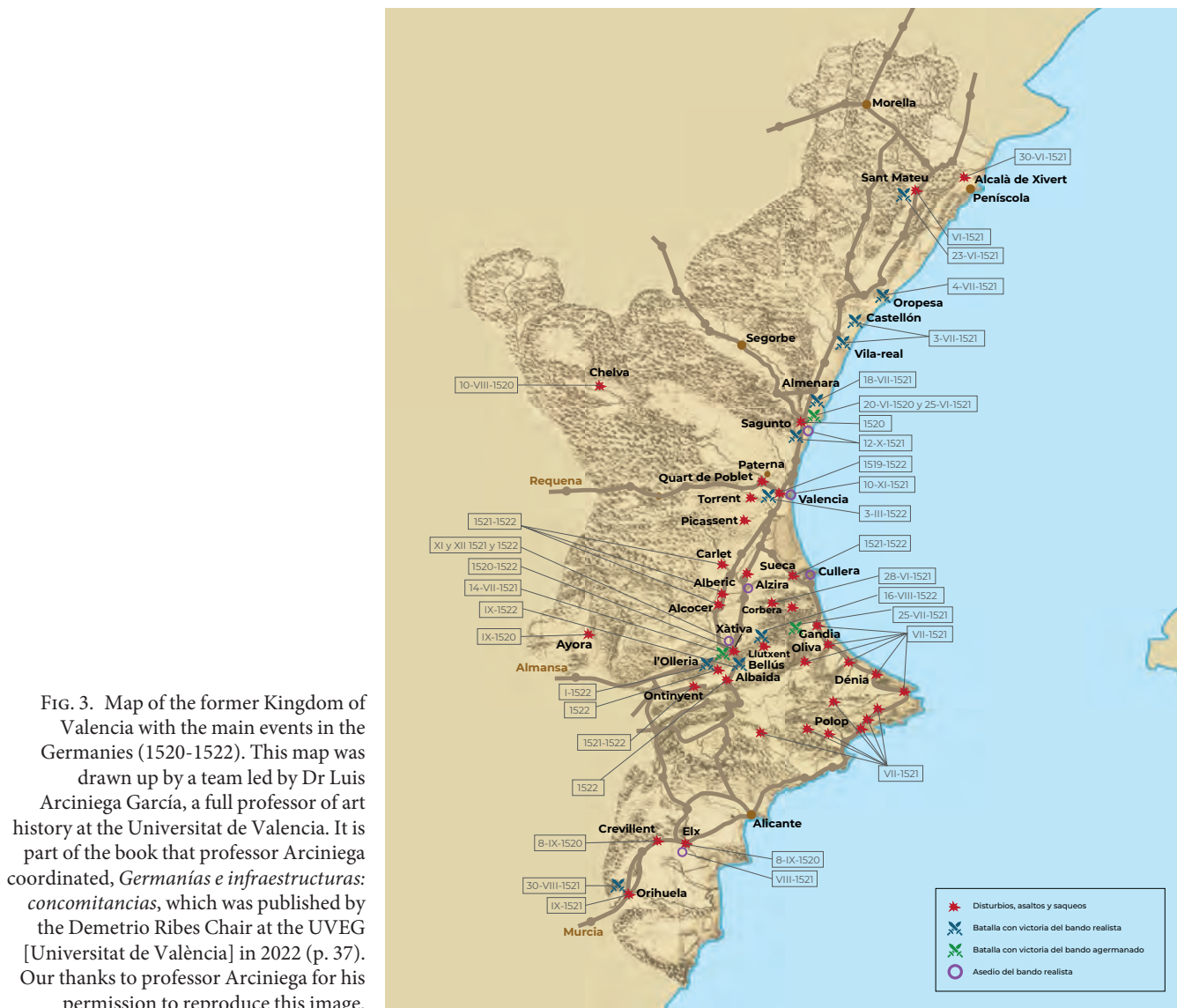
In fact, progressive Spanish liberalism had given the *Comuneros* a key role in the process of constructing the political nation, while reducing the *Germanies* to a mere reflex or a simple episode of social or class struggle.⁸⁵ The clearest example is Modesto Lafuente’s *Historia General de España*, originally published between 1850 and 1867. Based on the famous works by William Robertson and Antonio Ferrer del Río,⁸⁶ Lafuente considered the *Germania* of Valencia and Mallorca a ‘grassroots, anarchic, bloody movement’ and essentially a ‘reaction against the oppression of the nobility’.⁸⁷ From a different ideological position—conservative Catholic, in this case—Manuel Danvila accepted this contrast between the ‘organised, political’ *Comuneros* and the ‘poorly organised, social’ *Germanies*.⁸⁸ The same could be said of the neo-Catholic Menorcan Josep Maria Quadrado—at least to some extent.⁸⁹

In the late nineteenth century, the *Germanies* occupied a very low rung within late mediaeval social conflicts, and yet their memory at the time was becoming remarkably rose-tinged. The speech delivered by Pedro de Alcántara Peña on 7 February 1870 at the hanging of the portrait of Joan Crespí in the session room of the Palma Town Hall signalled the starting point.⁹⁰ Streets and broad avenues in Gandia (1884) and Valencia (1885) were dedicated to the *Germanies* thanks to the initiative of liberal and progressive politicians like Josep Rausell and Félix Pizcueta. In turn, in 1887, the man of letters Santiago Ladrón de Cegama i Cortet spotlighted the contribution of the *Germanies* not only to the construction of the political nation but also to the struggle for the very liberation of humanity. In contrast to the assessments of Lafuente, Danvila and Quadrado, Ladrón underscored that the *Germanies* had not only been a fundamental episode in the history of Spain but also a crucial chapter in universal history: no more and no less than the oldest European forerunner of the French Revolution.⁹¹

But the more serious and scholarly historiographic and academic vindication of the *Germanies* did not come until the second half of the twentieth century. Certain examinations, essays, studies and doctoral theses particularly stand out within it, like those by Leopoldo Piles, Joan Fuster, Joan Reglà, Manuel Sanchis Guarner, Álvaro Santamaría, Ricardo García Cárcel, Josep Juan Vidal and Eulàlia Duran, which subsequent historians have tried to carry on.⁹² All these studies enable us to weigh the similarities and differences between the three major conflicts in the 1520s.⁹³

The historical contexts in Valencia and Mallorca were quite different during the *Germanies*. The Balearic Islands were a series of islands measuring approximately 5,000 km², compared to the 20,000 km² of Valencian territory. The kingdom of Mallorca probably had 50,000 inhabitants, while Valencia may have reached the figure of 250,000 by then. One-third of this population was made up of Muslims or Mudejars, none of whom lived on the Balearic Islands since being expelled by James I in 1229. A harsh, aggressive seigniorial regime with a clear tendency to exacerbate the dominical rights and burdens on vassals dominated in the Valencian countryside, while by then the seigniorial regime was virtually unknown on the Balearic Islands.⁹⁴ The islands’ economy was stagnant, and they were besieged by hunger, depopulation, a retraction in trade and fiscal pressure. Even though Valencia’s economy was not as brilliant as it had been the previous decades, it still had relatively good momentum at the time. In the late fifteenth century, public debt was around £680,000 on Mallorca, while in Valencia it was around £531,000. The interest from this *censal* debt totalled around £42,000 on Mallorca, compared to £53,000 in Valencia.⁹⁵

These differences affected not only economy and society; the political, juridical and institutional dissimilarities were also vast. The kingdom of Valencia had five cities—

Valencia, Oriola, Xàtiva, Alacant and Sogorb—while the kingdom of Mallorca only had one: Palma. Valencian territory was divided into four main areas—two governates (Valencia and Oriola) and two sub-governates (Castelló and Xàtiva)—while the Balearic Islands were comprised of three inhabited islands, and Mallorca was divided into what were called the *ciutat* (city, Palma) and the *part forana* (the rest of the island, or the hinterland). In addition to the local and regional courts, Valencia also had a supreme court or *Audiència* in 1506, while one was not created on Mallorca until 1571-72,⁹⁶ where the figure of the viceroy was becoming institutionalised as a result of royal absenteeism. In Valencia, this magistrature had been led by a top-ranking figure, while on Mallorca, their social status was always lower. The inhabitants of Valencia, divided into arms and estates, were represented in Courts summoned by the king and in its permanent delegate institution, the *Generalitat* or *Diputació del General*, established in 1418. Mallorca did not have its own Courts, but it did have a *Gran i General Consell* (Great and General Coun-

cil) which was summoned and presided over by the city's jurors and was in charge of formalising the kingdom's political representation in the Catalan Courts and the island's own administration.⁹⁷

Besides a spiritual atmosphere filled with fairly well-known religious and eschatological concerns⁹⁸ and a perilous context of war in the Mediterranean that affected both Valencia and Mallorca, there were many legal-institutional and socioeconomic differences between them. Within them, the extraordinarily onerous burden of public debt, fiscal pressure and monetary delinquency played a major role as the detonators that sparked the *Germania* protests on the islands, unlike in Valencia, where the influence of these three factors—though unquestionably extremely important—came a bit later. Therefore, it is logical that Mallorcan historians have placed the *Germanies* at the apex of a historical process that started in 1391—the attack on the Jewish quarter—and continued between 1450 and 1453—*Revolta Forana*—all of which was dominated by the issues of the *censal* and debt over

the course of 300 years. In Valencia, the supposed unionist forerunner (1347-1348) was too far back in time and politically too self-interested to be seriously considered as a forerunner of the revolt.

In any case, the arcs, claims and objectives of both *Germanies* contradict the cliché that their main players 'didn't even know what they wanted',⁹⁹ a refrain repeated in the more popular and widely read histories of Spain, from Lluís Vives to Leopoldo Piles, not to mention the humanist writers, chroniclers of the sixteenth and seventeenth centuries, Father Josep M. Miñana, who followed Father Juan de Mariana, and Juan Bautista Perales himself, following Gaspar Escolano, as well as Modesto Lafuente and Pedro Aguado Bleye. The brotherhood members were keenly aware of their objectives of political and institutional reform, a change in the system of electing the executive government of the municipalities, the remediation of justice and the administration, the wholesale restitution of the royal patrimony and the limitation of seigniorial-feudal power, the settlement of the public debt, a fairer and more equitable division of tax burdens and reclamation of the delayed debt in the municipalities,¹⁰⁰ partly because many of them were familiar with the magistracies and representations within the local councils,¹⁰¹ and partly because they enjoyed the solidarity and counsel of professional groups and lawyers like royal officials, jurists, lawyers and notaries.¹⁰²

The differing degrees of political representation of the different social groups in the cities and kingdoms of Mallorca and Valencia—the former much more open and the latter much more oligarchic—explain why the *Germania* of Valencia was a more political movement than its island counterpart. On Mallorca, peasants from the countryside, tradesmen and merchants occupied a place established by pragmatics and privileges within the *juraria* of the city and kingdom, its municipal council and the Gran i General Consell, the kingdom's utmost representative body.¹⁰³ In Valencia, even though the city's Consell General included representatives of the trades, none of the six jurors on the Consell Secret—or Consell Executiu—was a tradesman or artisan, and this absence was obviously conveyed to or echoed in the arms of the Generalitat and the estates of the Corts.¹⁰⁴ Valencia's *Germania* not only called for the presence of tradesmen in the city's and kingdom's governing bodies but also tried to give political clout and voice to all the social groups excluded from power in the capital and barely represented in the kingdom's other cities and villages, in an attempt to develop the *coniuratio* 'brotherhood of the peoples' so it could actually materialise.

Personal leadership did not formally exist in Valencia, where the brotherhood decided to organise itself into *tretzenes* made up of *síndics* and *prohoms*. However, on Mallorca, the strong personalities of the *instadors* Joan Crespí and Joanot Colom detracted from the importance of the *tretzenes* and commissions that were set up in imitation of Valencia.¹⁰⁵ Even though in theory this dichoto-

my seems like a feature that distinguishes the two movements, the fact is that the officials in the city of Valencia—and probably other local associations, like charitable foundations, pious works, factory boards, etc.—never totally delegated their autonomy to the *tretzenes*, so these boards never had absolute political authority and organisational power.¹⁰⁶ On the other hand, the influence of certain local personalities—like Guillem Sorolla in Valencia, Pere Puig in Sagunt, Llorenç Nadal in Alcoi, Jaume Biulaigua in Alacant, Baltasar Vilaquirant in Elx and Pere Palomares in Oriola—and the military leaders who emerged during the war—Urgellés, Peris, Estellés, Agulló, Enyego, Espanocchi, Torró, Bocanegra, Machín, Virues and obviously the three or four *encoberts* (undercovers) from 1522 to 1524—increased in the land between the Xúquer and Xixona Rivers throughout the second half of 1521 and during 1522.

The brotherhood members from Valencia and Mallorca participated in and conditioned local politics in many different ways. The organisation of the *adesenament* and control over the village militias, infrastructures and strategic castles in Valencia,¹⁰⁷ coupled with the frustrated attempts to fulfil the Sentence of 1512 on Mallorca—with its famous slogans: '*santa quitació*' and '*pac qui deu*' (who owes, let him pay)—were the main goals of both movements. The failure to assemble a brotherhood—as in Gandia (13 March 1521)—did not necessarily mean the failure of the *Germania*, given that, as Francesc Pons Fuster stresses, the refugees from Gandia in Valencia were the same ones who forced the thirteen in the capital to declare war against Joan de Borja.¹⁰⁸ In any case, the territories and villages that did not join the Valencian *Germania* were not a fundamental factor in its defeat, even though Morella's favour to the royalist cause was decisive in the reduction of El Maestrat and La Plana.¹⁰⁹ In contrast, Menorca's and Ibiza's failure to join the Mallorcan movement, and especially the resistance of Santueri (August 1521) and Alcúdia (November and December 1521 and 10 September 1522) became the Achilles heel of the Mallorcan *Germania*.¹¹⁰ Palma and most of the island were under the control of the *Germania* between early February 1521 and late October 1522. Despite the numerous forces that laid siege to Alcúdia in 1521 and 1522,¹¹¹ the village held out and became a strategic key in the military reduction on the island (from October 1522 to March 1523) by viceroy Gurrea and captain Juan de Velasco.¹¹²

In Valencia, the military failure of the brotherhood members in the lands north of Sagunt (18 July 1521) can partly be explained by the outside assistance from the Catalan soldiers of Tortosa native Lluís Oliver de Boteller, Jerónimo Pérez de Arnal's Aragonese soldiers, Berenguer Ciurana's soldiers from Morella, the vassals of the Order of Montesa and the Mudejar vassals of the Duke of Sogorb. The intervention of the Marquise of Vélez's forces from Murcia in the southern lands of the kingdom also proved crucial in the conquest of Oriola (30 August 1521),

and the Marquise of Moya's forces from La Mancha played a key role on the southern front. However, it is essential to underscore the fact that the three key factors that can explain the *Germania's* victory in Gandia (25 July 1521) and the resistance of the territories along the Xàtiva-Alzira corridor throughout 1522 include the relatively urbanised structure of this territory, with larger and better organised local militias than those in the northern lands; the loot resulting from the plunders of the Mudejar quarters, which were followed by forced baptisms and occasionally by violence and death;¹¹³ and the *Germania's* control over the castle of Xàtiva, from which they could spy any movement on the Xàtiva River bank as far as Cullera, though not so much the rearguard, where the royalist victories in Llutxent and Bellús took place in August and September 1522.¹¹⁴

With the surrender of Xàtiva and Alzira in October and December 1522 and the capitulation of Mallorca on 7 March 1523, both revolts, which had assembled forces of around 8,000 men in Valencia and 6,000 in Mallorca, came to an end.¹¹⁵ No assessment has been made of the human and material cost of the battles on Mallorca.¹¹⁶ In Valencia, however, we have the meticulous estimate made by Juan F. Pardo, who calculated the war expenditures in Valencia at around 142,500 *ducats*.¹¹⁷ The repression last-

ed for years, and we could generally say that it conditioned life in these two territories until 1530 and beyond. Apart from the casualties on the battlefield, from defending the walls and in certain acts of collective repression or raids, there seem to have been many more summary executions in the war in Valencia than on Mallorca; however, there were more executions on the island after the fact. A likely figure, give or take a bit, could be around 200 people executed in either place, which in relative terms shows that the bloody repression was more intense on Mallorca than in Valencia.¹¹⁸ The economic repression meted out by the Valencian viceroys Germaine de Foix and her third husband, Ferdinand of Aragon, Duke of Calabria, and by the viceroys of Mallorca, Miguel Gurrea and Carlos de Pomar, affected the assets of the those who were condemned to death and personally fined, but it primarily consisted of collective compositions imposed on trades, townships and villages. On Mallorca, the compositions apparently totalled £136,596 (£25,260 paid by the city of Mallorca and £111,330 by the hinterland), while in Valencia it totalled around £311,744,¹¹⁹ that is, two-thirds more than on Mallorca, which in relative terms once again reaffirms the idea that the punishment was more onerous on the island.

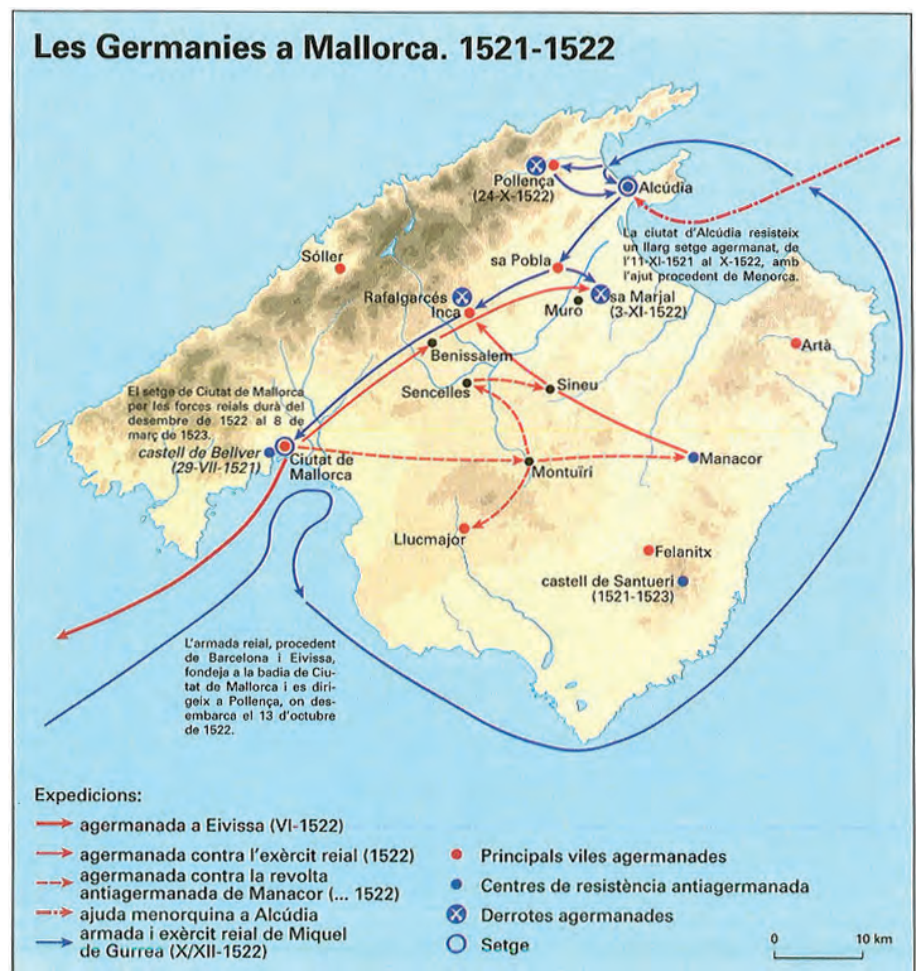

FIG. 4. Map of the island of Mallorca with the main events in the Germanies (1521-1523). This map illustrates the entry on 'La primera Germania' in the Enciclopèdia Catalana. <https://www.enciclopedia.cat/historia-politica-societat-i-cultura-dels-paisos-catalans/la-primera-germania>.

TO CONCLUDE

The *Germanies* in Mallorca and Valencia were two colossal manifestations of social discontent on the antagonistic threshold between the mediaeval and modern periods. Despite their chronological coincidences, long duration,¹²⁰ formal resemblances and occasional convergences,¹²¹ they were two quite different revolts in their contexts, origins and arcs. Their territorial scope was quite broad but did not encompass all of either kingdom. The brotherhood members aspired not to overturn the political and social order they had inherited but to put an end to its perverse effects. As ‘revolts of the common man’, their ranks varied socially and professionally, although we can distinguish between the leaders—including craftsmen, artists, a few notaries, royal officers and members of the local elite—and the bases—with a heavy presence of peasants and young people, the much-feared *fadrins*. On the whole, we could claim that the two movements struggled for a more balanced division of political power, a sufficient number of grassroots representatives in decision-making institutions, a balanced budget and low fiscal pressure, as well as a remediation of the actions of the courts of justice.¹²²

The anti-seigneurial issue was moot on Mallorca—where the problems were more hunger, poverty, depopulation, levies and taxes—but it did overwhelmingly affect the Valencian countryside, perhaps as a result of war and chaos within the longstanding hostility stemming from the lords’ jurisdictional aspirations over the royal villages or the desire among villages freed from the nobility to go back to being royal assets, more than of increasing the dominical pressure on the vassals.¹²³ The Mallorcan revolt was part of a longstanding threefold complaint over the *censal* burden, tax pressure and the unfair division of debt which spanned the entire late mediaeval crisis, with such famous milestones as 1389, 1450 and 1521. The Valencian movement was a bit more complex. It was divided into a legal, reformist phase (1519-20); another phase of defiance, resistance and revolt (1520-21); and a final phase of widespread violence, civil war and war resistance located along the Alzira-Xàtiva corridor (1521-22). The way they have been studied by historians over time is also different—more consensual by Mallorcans and more diverse by Valencians—and most notably so has their public use and their memory: fitting on the Balearic Islands and shameful in the Community of Valencia.

NOTES AND REFERENCES

- [1] *Germanies* is the plural of *Germania* in Catalan and should not be confused with the European country.
- [2] <https://www.uv.es/gv600/>
- [3] He is in charge of a blog or website about the *Germanias*, among other historical matters, that is very interesting and accurate: <https://blocs.mesvilaweb.cat/balutxo/>
- [4] <https://www.eltemps.cat/article/13073/exit-de-linici-a-mallorca-de-germanies-500>
- [5] <https://www.dbalears.cat/balears/balears/2021/07/19/354315/cort-consell-uib-uneixen-commemoracio-dels-500-anys-les-germanies-amb-programa-actes-arranca-juliol.html>
- [6] Maria Margalida PERELLÓ (coord.): *L’Altra Mirada*, n.º. 101 [new period] (2021), 74 pp.
- [7] The lectures can be seen at: https://www.youtube.com/watch?v=D0fjkVrQ0JE&t=2477s&ab_channel=ARXIUDELREGNEMALLORCA
- [8] Which contrasts a bit with the content of the study by Gabriel ENSENYAT. ‘El (no) record de la Germania a Mallorca (segle XVI)’. In: *Revista Valenciana de Filologia*, V (2021), pp. 129-152.
- [9] The contributions have been limited to certain town halls (but not the town hall of the city of Valencia, the cradle of the *Germania*—‘paradoxically’ governed by a socialist-nationalist coalition—which has always inhibited the memory of the movement), some civic associations, Caixa Popular and the Universitat de València.
- [10] https://www.youtube.com/watch?v=3wr_71dHHY8&t=92s&ab_channel=ARXIUDELREGNEMALLORCA
- [11] Pau VICIANO. ‘Les Germanies en l’espill literari’. In: *La veu dels llibres. Revista d’informació i crítica literària* (20 March 2021).
- [12] Eulàlia DURAN. *Les Germanies als països catalans*. Curial, Barcelona, 1982. Several recent historiographic studies on Valencia and Mallorca are cited throughout this article.
- [13] On the other hand, not so long ago Catalonia had suffered from its own series of major urban revolts (la Busca and la Biga), as well as rural ones (Revolt of the *Remences*). Santiago and Jaume SOBREQÜÉS. *La guerra civil catalana del segle XV. Estudis sobre la crisi social i econòmica de la Baixa Edat Mitjana. Causes i desenvolupament de la crisi* (vol. I) and *La societat catalana durant el conflicte* (vol. II). Edicions 62, Barcelona, 1973; Carme BATLE. *Barcelona a mediados del siglo XV. Historia de una crisis urbana*. Ediciones El Albir, Barcelona, 1976; Jaume VICENS. *Historia de los remensas (en el siglo XV)*. Vicens-Vives, Barcelona, 1978 (original, CSIC-Institut Jaume Balmes, 1943); César ALCALÁ. *Les guerres remences*. UOC, Barcelona, 2010.
- [14] Josep JUAN VIDAL. *Els agermanats*. Ajuntament de Palma de Mallorca, Palma, 1981, pp. 128-129.
- [15] Rafel Martí de VICIANA. *Libro quarto de la Crónica de la ... ciudad de València y de su reino ...* Casa de Pablo Cortey, Barcelona, 1566 (there is a modern version overseen by Joan IBORRA: Universitat de València (UVEG), Valencia, 2005); J. IBORRA. ‘Alimares en la fosca. Martí de Viciana i la Germania’. In: *Revista Valenciana de Filologia*, 5 (2021), pp. 15-40.
- [16] Ricardo GARCÍA CÁRCEL. *Las Germanías de València*. Ediciones Península, Barcelona, 1975 and 1981 (revised).
- [17] Good proof of what I am trying to say is the doctoral thesis by the Argentinian Mariana V. PARMA. *Guerras ple-*

- beyas. *Luchas polítiques en la Germania, 1519-1522*. UVEG, Valencia, 2023 (esp. chapters I and II).
- [18] From the Flemish revolt (1323-1327) and the *jacquerie* of Paris (1358) to the *comunidades* and *Germanias* (1519-1523), the *Bauernkrieg*, the German peasant war and the parallel *révolte des rustauds* in France in the regions bordering on Alsace and Lorraine (1525), the *Revolt of the 104 Men* in Bremen (1532), the anabaptist revolt in Münster (1534), the *Pilgrimage of Grace* in England (1536) and the Second Revolt of Ghent (1539-1540), including the *Revolta Forana* on Mallorca (1450), the Revolt of the *Remences* in Catalonia (1462-1486) and the first *Bundschuh* insurrections (1490). Pablo PÉREZ GARCÍA. *Fuego, furor y fe: Europa en llamas (1450-1525). Rebeldía y lucha social en Sagunt y el Camp de Morvedre*. Tirant Humanidades Plural, Valencia, 2023, pp. 13-182.
- [19] Paulino IRADIEL. 'La crisis bajomedieval, un tiempo de conflictos'. In: *Conflictos sociales, políticos e intelectuales en la España de los siglos XIV y XV*. Instituto de Estudios Riojanos, Nájera, 2004, pp. 13-48.
- [20] Antoni FURIÓ. 'La gran depressió baix-medieval. Una mirada des dels països catalans'. In: *Recerques*, 72-73 (2016-2017), pp. 45-103; Pau CATEURA and Lluís TUDELA (coords.). *La crisi baix-medieval a la Corona d'Aragó (1350-1450)*. Illa, Palma, 2019.
- [21] According to Álvaro Santamaría, this view of the attack on the Jewish quarter in 1391, the *Revolta Forana* in 1450 and the *Germanies* in 1521 as critical episodes within the same European historical process dates back to Josep Maria Quadrado: Álvaro SANTAMARÍA. 'José María Quadrado, historiador'. In: *Mayurqa. Revista del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts*, 3-4 (1970), pp. 99-225 (esp. 128-129). The studies compiled in the fourth part of the book about to be published on Mallorca from the *Jornades sobre la Germania a Mallorca i la seva transcendència* confirm this as well, as do the following publications: Eduardo PASCUAL. 'Consideraciones sobre la revuelta foránea de Mallorca (1450-1452) y las insurrecciones campesinas en la Península durante la segunda mitad del siglo XV'. In: *Mayurqa*, 28 (2002), pp. 271-285; Margalida BERNAT and Jaume SERRA. *La veu de la revolta. Sermonadors i profetes a les Germanies de Mallorca (1521-1523)*. Lleonard Muntaner, Palma, 2008, pp. 11-63; Jordi MAIZ. *Contra lo mal govern. Poder i revolta a la Mallorca dels segles XIV-XVI*. Ateneu Lo Tort-Calumnia, Palma, 2017; Guillem MORRO. *Les revoltes populars a Mallorca. El conflicte de 1391. Forans contra ciutadans (1450-1453). La Germania (1521-1523)*. Lleonard Muntaner, Palma, 2020; and 'Lo poble era senyor de la terra'. *La Germania de Mallorca (1521-1523)*. Lleonard Muntaner, Palma, 2021; Maria M. PERELLÓ. *La Germania mallorquina. Un estat de la qüestió*. Lleonard Muntaner, Palma, 2021 (which starts with an interesting historiographic analysis, pp. 9-39).
- [22] What does not fit in the kingdom as a whole may well fit locally. One example is Albaida, where Teruel reconstructed the different episodes of the antifeudal struggle between 1445 and 1520. Vicent TEROL. *El comte, la vila i el rei. La Germania al Comtat d'Albaida (1445-1534)*. UVEG (bachelor's thesis), Valencia, 1997; Javier HERNÁNDEZ, Pablo PÉREZ GARCÍA and V. TEROL. 'Introducción'. In: P. PÉREZ GARCÍA (coord.). *Más allá de la capital del reino. La Germania y el territorio valenciano: del Maestrazgo a la Safor*. UVEG, Valencia, 2021, pp. 18-19.
- [23] E. DURAN. *Les Germanies ...*, pp. 150-152.
- [24] The riotous lynching of several 'sodomites' and extraordinary measures adopted afterward to maintain the public order. See P. PÉREZ GARCÍA. 'Conflicto y represión. La justicia penal ante la Germania de València (1519-1523)'. In: *Estudis. Revista d'Història Moderna*, 22 (1996), pp. 148-155.
- [25] Juan F. PARDO. *La defensa del imperio. Carlos V, València y el Mediterráneo*. Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V (SECCCVFII), Madrid, 2001, pp. 89-92.
- [26] P. PÉREZ GARCÍA. *Las Germanias de València, en miniatura y al fresco*. Tirant lo Blanch, Valencia, 2017, pp. 55-75.
- [27] Francisco SEVILLANO. 'Mallorca y la defensa de Bugía (1515)'. In: *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana [BSAL]*, 33/814-815 (1972), pp. 337-345. J. F. PARDO. *La defensa ...*, pp. 60-66. Andreu SEGUÍ. 'La administración de la artillería del reino de Mallorca en el siglo XVI'. In: *BSAL*, 69 (2013), pp. 143-157 (esp. 145-146).
- [28] M. BERNAT and J. SERRA. *La veu de la revolta ...*, pp. 43-48.
- [29] Regarding the estates of Valencia and their political and financial role: Vicente GIMÉNEZ CHORNET. 'La representatividad política en la València foral'. In: *Estudis. Revista d'Història Moderna*, 18 (1992), pp. 7-28; José M. CASTILLO. *En la periferia del centro. La hacienda de la Generalitat valenciana durante el siglo XVI*. UVEG, Valencia, 2019.
- [30] Vicent J. VALLÉS. *La Germania*. Institució Alfons el Magnànim, Valencia, 2000, pp. 73 and forward.
- [31] Rafael NARBONA. 'La ciudad de València y las Germanias'. In: *De la unión de coronas al imperio de Carlos V. SECCCVFII*, Madrid, 2001, vol. 2, pp. 309-334.
- [32] Juan MARTÍNEZ VINAT. *Cofradías y oficios. Entre la acción confraternal y la organización corporativa en la València medieval (1238-1516)*. UVEG (unpublished doctoral thesis), Valencia, 2018, pp. 740-748.
- [33] The loss of the documentation during the subsequent repression also affects the *comunidades* of Castile and the *Germania* of Mallorca.
- [34] We are unable to determine the exact number of brotherhoods summoned by Cabanyelles nor assert whether only the trade brotherhoods attended. It is most likely that the *adesenament* order affected the 45 that had the right to send representatives to the city's general council and another five to eight more. Pilar VALOR. 'Los miembros del consell general de València desde la muerte de Fernando el Católico hasta las Germanias (1515-1523)'. In: *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, 19 (2001), pp. 11-38.

- [35] Based on Viciana's account—which is not always reliable—we know that the first ones to appoint a captain and organise their militia were the silversmiths (3 July 1519), followed by the wool-workers (23 July 1519), the wool-weavers (28 August 1519) and the velvet-makers (29 September 1519). M. VICIANA. *Crónica ...*, pp. 15-23.
- [36] Very briefly, the *Treccani* dictionary defines the *coniuratio* as the legal association of free people free to defend the communal rights, which must have been the origin of the resurgence of communes in the Middle Ages: <https://www.treccani.it/enciclopedia/coniuratio/>; see, too: J. HERNÁNDEZ, P. PÉREZ GARCÍA and V. TEROL. 'Introducción' ..., pp. 17-18.
- [37] This decision transformed the self-management of the *adesenament* ordered by Cabanyelles into a *confraternal and sacramental adesenament*, with explicit pledges and oaths within the confraternities, an act and therefore a phase prior to brotherhoods and the *Germania* themselves. P. PÉREZ GARCÍA. *Las Germanías ...*, p. 188.
- [38] V. J. VALLÉS. *La Germania ...*, pp. 48-49 and 145-146. Sorolla was in the favour of García Garcés, the regent of the Council of Aragon; Joan Ram Escrivà, master rational of Valencia; and Nofre Oller, the king's fiscal procurator, yet he was also rejected by the three Valencian estates.
- [39] P. PÉREZ GARCÍA. *Las Germanías ...*, pp. 33-55.
- [40] Extensively discussed and elaborated upon by Francesc Eximenis, the Franciscan from Girona, with whom Joan Llorenç, the 'father' of the Valencian *Germania*, seems to have been familiar.. E. DURAN. 'Profecia i revolta social al regne de València a l'inici del segle XVI'. In: *Storia e figure dell'Apocalisse fra '500 e '600*. Viella Libreria Editrice, Rome, 1996, pp. 175-194; V. J. VALLÉS. *La Germania ...*, pp. 28-29.
- [41] Peter BLICKLE. 'El principio del "bien común" como norma para la actividad política. La aportación de campesinos y burgueses al desarrollo del Estado moderno temprano en Europa central'. In: *Edad Media. Revista de Historia*, 1 (1998), pp. 29-46.
- [42] The brotherhood members were aware that their initiatives were not very well received in the Mudejar realms and villages, but they trusted that they had the general backing of the royal domain. P. PÉREZ GARCÍA. *Las Germanías ...*, pp. 179-205.
- [43] Peter BLICKLE. *Der Bauernkrieg. Die Revolution des Gemeinen Mannes*. C. H. Beck, Munich, 2012; Heide WUNDER. "'Gemeiner Mann" und "Weyberregiment"'. In: *Lesebuch Altes Reich*. De Gruyter, Oldenbourg-Munich, 2006, pp. 161-167.
- [44] J. F. PARDO. 'Ideas de corporación y de gobiernos entre los comuneros y los agermanados'. In: *Paradigmes rebelles. Pratiques et cultures de la désobéissance à l'époque moderne*. Peter Lang, Brussels, 2018, pp. 285-311.
- [45] Norman HOUSLEY. 'Crusading as Social Revolt: the Hungarian Peasant Uprising of 1514'. In: *The Journal of Ecclesiastical History*, 49/1 (1998), pp. 1-28; Gabriella ERDÉLYI. 'Tales of a peasant revolt. Taboos and memories of 1514 in Hungary'. In: *Memory before Modernity. Practices of Memory in Early Modern Europe*. Brill, Leiden/Boston, 2013, pp. 93-109; Katalin PÉTER. 'Peasant Rebellion in 1514'. In: *Studies on the History of the Reformation in Hungary and Transylvania*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2018, pp. 53-62.
- [46] V. J. VALLÉS. *La Germania ...*, p. 26; J. F. PARDO. 'Movidos de equidad. El Consejo Real y el gobierno del Patrimonio en València (1506-1531)'. In: *El gobierno de la virtud. Política y moral en la Monarquía Hispánica (siglos XVI-XVIII)*. FCE, Madrid, 2017, pp. 53-88; P. PÉREZ GARCÍA. 'Entre Fernando y Carlos: conflictos y violencia política en el reino de València (1516-1519)'. In: *El advenimiento de la casa de Austria a los reinos hispánicos*. Dykinson S.L., Madrid, 2021, pp. 319-351.
- [47] V. J. VALLÉS. *La Germania ...* (documental appendix [ap], 3), pp. 322-327.
- [48] As part of a virtual catalogue of *iusnaturalist* and *iusprivatistes* institutions prior to the advent of the modern, sovereign, centralised state, halfway between joint agreements and contractual political leagues, (Christian) *agermanament* (*Germanías*) did not entail infidelity to the Crown, nor did it entail a recusal of the king's authority in and of itself. In fact, the *Germania* in Valencia never intended to create—formally, at least—a league or federation of villages belonging to the brotherhood, that is, a kind of *Eidgenossenschaft des Königreichs* ('confederation of the kingdom'), nor a '*Bund des einfachen Mannes*' ('league of the common man') nor a *brüderliche Vereinigung* ('fraternal union'), like the ones established by the *Niederale* ('knights') of the *Reich* in August 1522. No communal institution representing all the cities and villages belonging to the brotherhood, or their *tretzenes* or local *prohoms*, was ever created, even though all of them apparently recognised the 'moral' authority of the thirteen in the capital and during the war, the different local militias were somewhat militarily coordinated or shared a kind of hierarchised command.
- [49] V. J. VALLÉS. *La Germania ...* (ap, 3), point IV, p. 325.
- [50] V. J. VALLÉS. *La Germania ...* (ap, 3), point III, p. 324.
- [51] P. PÉREZ GARCÍA. *Las Germanías ...*, pp. 121-135.
- [52] P. PÉREZ GARCÍA (coord.). *Más allá de la capital del reino. La Germania y el territorio valenciano: del Maestrazgo a la Safor* (UVEG, Valencia, 2021) and *Más allá de la capital del reino. La Germania y el territorio valenciano: de Xàtiva a Orihuela* (UVEG, Valencia, 2022).
- [53] V. J. VALLÉS. *La Germania ...* (app., 6), pp. 337-341.
- [54] E. DURAN. 'Aspectes mil.lenaristes en les Germanies valencianes'. In: *El Contemporani. Revista d'Història*, 5 (1995), pp. 21-29 and 'El mil-lenarisme al servei del poder i del contrapoder'. In: *De la unió de coronas al imperio de Carlos V*. SECCCVFII, Madrid, 2001, vol. 2, pp. 293-308.
- [55] P. PÉREZ GARCÍA. *Las Germanías ...*, pp. 77-95.
- [56] Enric GUINOT. 'El campesinado mudéjar de la Valencia bajomedieval. De la libertad a la servidumbre (siglos XIII-XV)'. In: *Campo y ciudad. Mundos en tensión (siglos XII-*

- xv). Government of Navarra, Pamplona, 2018, pp. 147-170.
- [57] From *Nosaltres els valencians* (1962) by Joan FUSTER in *La Germania* (2000) by Vicent J. VALLÉS, this interpretation of the movement has affected historians' fieldwork and reflection (GARCÍA CÁRCEL and DURAN, along with V. TEROL and M. V. PARMA).
- [58] R. GARCÍA CÁRCEL. *Las Germanías ...*, pp. 116-122.
- [59] Manuel DANVILA. *La germanía de València*. Urgoiti, Pamplona, 2016, p. 213; V. J. VALLÉS. *La Germanía ...*, pp. 246-250; V. TEROL. *Un regne sense cavallers? La Germania a la governació de Xàtiva* (in press).
- [60] M. DANVILA. *La germania ...*, pp. 86-92.
- [61] E. DURAN. *Les Germanies ...*, pp. 266-268.
- [62] Albert ROSENKRANZ. *Der Bundschuh. Die Erhebung des südwestdeutschen Bauernstandes in den Jahren 1493-1517*. Schriften des Wissenschaftlichen Instituts der Elsaß-Lothringer im Reich, Heidelberg, 1927, 2 vols.; P. BLICKLE and Thomas ADAM. 'Bundschuh. Untergrombach 1502, das unruhige Reich und die Revolutionierbarkeit Europas'. In: *Sehepunkte*, 5/78 (2005). URL: <http://www.sehepunkte.de/2005/07/6324.html>
- [63] E. DURAN. *Les Germanies ...*, p. 268.
- [64] J. JUAN VIDAL. *Els agermanats ...*, p. 67.
- [65] Even though *la part forana* (the hinterland) had had a tradition of association since 1315 with the *Sindicat de Fora*, which represented the villages at the *Gran i General Consell*, all its 28 members belonged to what was called the *ma major* (knights and citizens). However, the 1520 *Sindicat* was open to the other two *mans*: *mitjana* (merchants) and *menor* (artisans and farmers). Despite its elitist composition, the *Sindicat* had taken a stance in favour of Lluçmajor over the nobleman Pere Descatlar (1436-1441) and had played a very prominent role in the first claims in the 1450 *Revolta Forana*, with bold proposals, even though it was ultimately overtaken by events. Antoni PLANAS. *El Sindicat de Fora, corporación representativa de las villas de Mallorca (1315-1834)*. Moll, Palma, 1995; G. MORRO. *Mallorca a mitjan segle XV. El sindicat i l'alçament forà*. Documenta Balear, Palma, 1997. Some institutions similar to the *Sindicat de Fora*, like the *Contadinanza* in Friuli, emerged after the revolt of Udine (1511) to contribute to bringing peace to the land. Carlo GINZBURG. *El queso y los gusanos*. Península, Barcelona, 2002, p. 54.
- [66] J. JUAN VIDAL. *Els agermanats ...*, pp. 65-66.
- [67] J. JUAN VIDAL. *Els agermanats ...*, p. 67.
- [68] In the Valencian lands, first the oath of the *Germania* was taken, and then the act of syndication and the election of procurators, *prohoms* or *síndics* who were first in charge of the *adesenament*, as long as the local authorities had not already taken that responsibility.
- [69] The oath consisted of four points: fealty to the king and the Catholic faith, support for the *Germania* and the *quitació* or debt settlement. J. JUAN VIDAL. *Els agermanats ...*, p. 71.
- [70] G. MORRO. 'Lo poble era ...', pp. 35-41.
- [71] The suspicions of a murder ordered by Joanot Colom are plausible.
- [72] J. JUAN VIDAL. *Els agermanats ...*, pp. 73-74.
- [73] Ernest BELENGUER demonstrated that Valencia's Golden Age had been more like a 'Tinsel Age'. *València en la crisi del segle XV*. Edicions 62, Barcelona, 1976.
- [74] E. DURAN. 'La crisi rural mallorquina: els segles xv i xvi'. In: *Estudis d'Història Agrària*, 3 (1979), pp. 53-77.
- [75] While the merchants and shopkeepers already had the fabrics cut and sealed in standard pieces they could sell immediately, the small producers had to send off for the official cutter of the Generalitat before they could sell any piece of fabric.
- [76] V. J. VALLÉS. *La Germania ...*, p. 26; Germán NAVARRO. 'La primacía de los sederos en el mundo gremial valenciano y su participación en las Germanías'. In: *La participación valenciana en la Ruta de la Seda: historia, paisaje y patrimonio*. UVEG, Valencia, 2021, pp. 22-27. In reality, there was a bit of everything. For example: to avoid ruckuses and protests, the jurors of Ontinyent assigned four treasurers, who were brotherhood members, to collect the village's marriage tax (JUNE 1520). Instead of refusing, they accepted the assignment and contributed to appeasing their coreligionists. V. TEROL. 'Els síndics del Poble i Germania, reformadors de la cosa pública. Constitució i intervenció de la Germania en la política municipal a Albaida i Ontinyent'. In: *Actes del Primer Congrés d'Estudis de la Vall d'Albaida*. Ajuntament d'Aielo, Aielo, 1996, p. 849.
- [77] In any case, it is impossible to deny that the *lluïment* or *quitament* (settlement) of the *censals* was proceeding at a good pace prior to the *Germania*. R. GARCÍA CÁRCEL. *Las Germanías ...*, pp. 113, 170-171 and 182-183; Remedios FERRERO. *La hacienda municipal de València durante el reinado de Carlos V*. Ayuntamiento de València, Valencia, 1987, pp. 139-141; V. J. VALLÉS. 'Vida pública i mort de Joan Caro, mercader'. In: *L'univers dels prohoms. Perfils socials a la València baix-medieval*. Eliseu Climent, Valencia, 1995, pp. 257-291 and *La Germania ...*, pp. 216-219;
- [78] V. J. VALLÉS. *La Germania ...*, p. 220.
- [79] R. GARCÍA CÁRCEL. 'Los censales y su repercusión en las Germanías'. In: *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*. UVEG, Valencia, 1976, vol. 3, pp. 133-142.
- [80] J. M. CASTILLO. 'Diputación y Germanía. Nueva historia de una aportación financiera'. In: *Hispania. Revista Española de Historia*, 193 (1996), pp. 497-515.
- [81] Josep BARCELÓ and Cèsar MURILLO. 'Escrit d'en Joanot Colom dirigit als Jurats de Mallorca a 12 d'octubre de 1521'. In: *BSAL*, 59 (2003), pp. 327-334.
- [82] All the details of the issue of the *censal* are examined in J. JUAN VIDAL. 'La problemática de los censales: su incidencia en las Germanías (1521-1523)'. In: *Mayurqa*, 13 (1975), pp. 101-158, and *Els agermanats ...*, pp. 68-78 and 84-85; G. MORRO. 'Lo poble era ...', pp. 41-46.
- [83] Anne-Lise RICHARD. 'Entre interprétations et omissions. Les Germanías de Valence dans quelques textes

- historiographiques espagnols de l'époque moderne au XIXe siècle'. In: *La Mémoire des révoltes en Europe à l'époque moderne*. Garnier, Paris, 2018, pp. 41-58. A symbol of this rehabilitation was the fact that during the Liberal Triennium (specifically in 1822), the severed, caged head of Joanot Colom was taken down after 299 years of shameful display in public in Palma's Porta Pintada.
- [84] Rafael ROCA. 'El record de la Germania en a segona meitat del segle XIX i el primer terç del XX'. In: *Revista Valenciana de Filologia*, 5 (2021), pp. 181-202.
- [85] R. GARCÍA CÁRCEL. 'Comunidades y germanías: algunas reflexiones'. In: *En torno a las Comunidades de Castilla*. Universidad de Castilla-La Mancha, Toledo, 2002, pp. 209-230.
- [86] W. ROBERTSON. *Historia del reinado del emperador Carlos V*. P. Madoz and L. Lagarti, Madrid, 1846, 8 vols.; A. FERRER. *Historia del levantamiento de las Comunidades de Castilla, 1520-1521*. Mellado, Madrid, 1850.
- [87] Roberto LÓPEZ VELA. 'Carlos V y España en la obra de Modesto Lafuente. La interpretación liberal de la nación española dentro del imperio de los Austrias'. In: *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530-1558)*. SECCCVFII, Madrid, 2001, vol. 3, pp. 180-183.
- [88] M. DANVILA. *La Germania de València. Discurso leído ante la Real Academia de la Historia en la recepción pública del Excmo. Sr. D. ___ el día 9 de noviembre de 1884*. Manuel G. Hernández, Madrid, 1884 and *Historia crítica y documentada de las Comunidades de Castilla*. Real Academia de la Historia, Madrid, 1897.
- [89] M. BERNAT and J. SERRA. 'La Germania de Mallorca. Història i memòria, 500 anys després'. In: Josep M. QUADRADO. *Informacions judicials sobre els addictes a la Germania en la ciutat i l'illa de Mallorca*. Lleonard Muntaner, Palma, 2021, pp. VII-XXX.
- [90] Pedro de A. PEÑA. *Consideraciones sobre el levantamiento de los comuneros de Mallorca, llamados ajermanats ...* Pedro José Gelabert, Palma, 1870.
- [91] S. LADRÓN de CEGAMA. *Memoria histórica sobre la guerra de Germanías de València*. Imprenta de Esteve Pàmies, Tarragona, 1887, pp. 5 and 37.
- [92] P. PÉREZ GARCÍA. 'La Germania 500 años después'. In: *Reflexiones históricas y artísticas en torno a las Germanías de València*. UVEG, Valencia, 2020, pp. 17-85; M. M. PERELLÓ. *La Germania mallorquina...*, pp. 9-39; Antoni FURIÓ. 'El record de la Germania en a segona meitat del segle XIX i el primer terç del XX'. In: *Revista Valenciana de Filologia*, 5 (2021), pp. 265-296.
- [93] P. PÉREZ GARCÍA. 'Germanies i Comunidades, 500 anys després'. In: *L'IO. Lectures de l'Institut Obrer. Revista de Pensament i Acció Social*, 7 (2021), pp. 5-17.
- [94] Gabriel JOVER and Ricard SOTO have analysed why no land ownership structure was created on Mallorca with large portions for the nobility based on direct, useful domain over the land. 'Els dominis feudals a la Mallorca baix-medieval (segles XIII-XVI)'. In: *Revista d'Història Medieval* 8 (1997), pp. 217-274.
- [95] Even though the fraud in the management of the consignment on Mallorca has been valued at around £20,000 per year, which should be added to the £42,000 in expenditures mentioned. Á. SANTAMARIA. 'Sobre los orígenes de la Germania de Mallorca'. In: *Mayurqa*, 5 (1971), p. 32; R. GARCÍA CÁRCEL. *Las Germanías ...*, p. 180.
- [96] One of the first measures adopted by the Count of Mélito (30 May 1520) was to demand 2,000 ducats from the military and Church estates to restore the Reial Audiència, after it had been suspended for four years.
- [97] There is a great deal of literature on these issues. We shall only cite a few brief compendia: Joan REGLÀ. *Aproximació a la història del país valencià*. L'Estel, Valencia, 1968; J. JUAN VIDAL. *Mallorca en tiempos del descubrimiento de América*. El Tall del Temps, Mallorca, 1991.
- [98] José POU. *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*. Universitat d'Alacant, Alicante, 1996; E. DURAN and Joan REQUESENS. *Profecia i poder al Renaixement. Texts profètics catalans favorables a Ferran el Catòlic*. Tres i Quatre, Valencia, 2012; M. BERNAT and J. SERRA. *La veu de la revolta ...*, pp. 181-259.
- [99] E. DURAN. 'Aspectes ideològics de la Germania'. In: *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 2 (1982), pp. 53-67.
- [100] J. JUAN VIDAL. *Els agermanats ...*, pp. 63-93; R. GARCÍA CÁRCEL. *Las Germanías ...*, pp. 168-191; V. J. VALLÉS. *Bases ideològiques y programa reivindicativo de la Germania*. Ediciones Histórico Artísticas S.A., Borriana, 1990.
- [101] Pilar VALOR. 'Los miembros del consell general de València desde la muerte de Fernando el Católico hasta las Germanías'. In: *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, 19 (2001), pp. 11-38; P. PÉREZ GARCÍA. 'Cofradías y Germania: la Real Cofradía de Inocentes y Desamparados (1519-1524)'. In: *Palacios, plazas, patibulos*. Tirant lo Blanch Humanidades, Valencia, 2018, pp. 421-431 (esp. 430-431)
- [102] V. J. VALLÉS. 'Notarios y juristas al servicio de la Germania'. In: *Estudis. Revista d'Història Moderna*, 26 (2000), pp. 203-226; Pilar VALOR. 'Los abogados de la ciudad de València durante el reinado de Carlos I'. In: *Stvdia Historica. Historia Moderna*, 38-1 (2016), pp. 319-350.
- [103] Romà PIÑA. *El Gran i General Consell. Asamblea del Reino de Mallorca*. Diputación Provincial de Baleares, Palma, 1977.
- [104] Á. SANTAMARÍA. *El Consell General de València en el tránsito a la modernidad*. Biblioteca Valenciana, Valencia, 2000.
- [105] Even though historians concur in underscoring the fact that the local *tretzenes* founded in the shadow of Crespí were autonomous, while the executive commissions created by Colom were under the leader's control. M. BERNAT and J. SERRA. *La veu de la revolta ...*, 2008, pp. 95-102.
- [106] P. PÉREZ GARCÍA. 'Los electos de la germanía (1520-1522): de la invisibilidad a la evidencia'. In: *Homenatge al prof. Rafael Benítez* (in press).

- [107] J. F. PARDO. 'Con buena concordia. Las infraestructuras defensivas en el reino de Valencia en vísperas de la guerra de las Germanías (1509-1520)'. In: *Germanías e infraestructuras: concomitancias*. UVEG, Valencia, 2022, pp. 61-89.
- [108] Of everything he has written, I shall only cite the last one, penned in conjunction with Enrique GARCÍA HERNÁN. *Entre un papa y un santo: Juan de Borja (1494-1543)*. CEPC, Madrid, 2021, pp. 87-90.
- [109] Javier HERNÁNDEZ. 'Financiación del ejército de Carlos V y represión económica a los agermanados. El castigo al señorío de Montesa'. In: *Cuadernos de Historia Moderna*, 47-1 (2022), pp. 35-60 and 'La unió diabòlica del Maestrazgo Viejo de Montesa: sociologia, motivaciones y definición de las germanías en el centro de la Corona de Aragón'. In: *Hispania. Revista Española de Historia*, 270 (2022), pp. 9-38.
- [110] J. JUAN VIDAL. *Els agermanats ...*, p. 80; E. DURAN. *Les Germanies ...*, p. 300.
- [111] Andreu SEGUÍ. 'Contra la diabòlica desmandada. La reducció militar de la Germania mallorquina'. In: *Familia, cultura material y formas de poder en la España moderna*. Fundación Española de Historia Moderna, Madrid, 2016, pp. 797-805.
- [112] J. JUAN VIDAL. *Els agermanats ...*, pp. 67-93.
- [113] E. DURAN. 'Aspectes mil·lenaristes ...', pp. 21-29; Rafael BENÍTEZ. 'El verano del miedo: conflictividad social en la València agermanada y el bautismo de los mudéjares'. In: *Estudis. Revista d'Història Moderna*, 22 (1996), pp. 27-51; Juan F. PARDO. *La guerra de Espadán (1526). Una cruzada en la València del Renacimiento*. Ayuntamiento de Segorbe, Segorbe, 2001; M. BERNAT and J. SERRA. *La veu de la revolta...*, 2008, pp. 130-134.
- [114] J. F. PARDO. *La defensa ...*, pp. 143-148 and 'Después de la Germanía: control militar en Xátiva y Alzira (1522-1524)'. In: *Saitabi*, extra issue 1 (1996), pp. 95-114.
- [115] In the first siege of Alcúdia between November and December 1521. In subsequent campaigns, the number of men must have been lower, around 2,000 in the best-case scenario. A. SEGUÍ. 'Contra la diabòlica desmandada ...', p. 802.
- [116] We could say, very cautiously that the deaths in the war of the *Germania* in Valencia were, according to Viciana's perennially biased count, around 12,000; on Mallorca, the figure may have been approximately 3,000 or 4,000.
- [117] J. F. PARDO. *La defensa ...*, p. 148. The military spending may likely have been higher.
- [118] J. JUAN VIDAL. *Els agermanats ...*, pp. 95-114; E. DURAN. *Les Germanies ...*, pp. 334-363; G. MORRO. 'Lo poble era ...', pp. 61-65.
- [119] The 46 individual compositions totalled £26,100; the 53 Valencian trades and guilds must have paid £75,804; the 126 Valencian villages must have been fined £209,840 (divided as follows: 33 royal villages = £143,170 + 62 secular seigneuries = £44,368 + 34 ecclesiastic seigneuries = £22,302).
- [120] Both rebellions lasted more than two years, becoming among the longest periods of social upheaval between 1490 and 1530.
- [121] P. PÉREZ GARCÍA. 'Alguns aspectes de les relacions entre València i les Illes Balears durant el conflicte agermanat'. In: *La Germania a Mallorca i la seva transcendència*. Universitat de les Illes Balears, Palma, 2022, pp. 91-109.
- [122] In any case, the local actions of the brotherhood members varied widely: supplies, public works, manufacture of churches, care of the poor, policing, night watches, collections, taxes, defaulters, defence, etc.
- [123] Ardit defines the *Germania* as 'the most important anti-seigneurial revolt of Valencian history'. Manuel ARDIT. *Els homes i la terra al país valencià (ss. XVI-XVIII)*. Curial, Barcelona, 1993, vol. 2, pp. 153-154.

BIOGRAPHICAL NOTE

Pablo Pérez García (Valencia, 1961) is a full professor of Modern History at the Universitat de València. He is a member of the consolidated research group 'El mediterrani hispànic a l'època moderna – MEDHISMO' [GIUV2016-313] at the same university. He has studied different aspects of modern history of Valencia and Spain, including social history and the history of conflict, political and institutional history, the history of criminality and criminal justice, the history of culture and thought and the early Enlightenment. In recent years, he has studied the *Germania* of Valencia and published a range of books and articles on this topic.

Catalonia's eighteenth-century economic growth and the Bourbon State

David Ferré Gispets*
Universitat Pompeu Fabra

Received 22 December 2023 · Accepted 20 January 2024

ABSTRACT

The influence of the state and institutions in economic growth is a field of study that has burgeoned in recent years. Below we will survey the influence that certain reforms undertaken by the governments of Bourbon Spain had on the economic growth that Catalonia experienced in the eighteenth century. To do so, we will compare the existing studies on the state's spheres of action in Catalonia's fiscal and productive apparatus. Likewise, in order to assess the real scope of their impact, we will describe the more far-reaching underpinnings and determinants of Catalonia's economic transformation during that period.

KEYWORDS: Catalonia, economic growth, state, eighteenth century, Bourbon

A FASCINATING BUT POLARISING DEBATE

The role of states or institutions in spurring economic growth is a research topic that has attracted the interest of economists and economic historians around the world in recent decades.¹ Therefore, it should come as no surprise that this analytical approach has also had an impact on studying the upswing in the Catalan economy in the eighteenth century.² The temporal convergence between the onset of this stage of major economic growth and the profound political and institutional changes brought about when the Bourbons reached the throne in Madrid has led many authors to connect these two phenomena. All too often, this fascinating field of research has ended up degenerating into a bitter debate among modernists revolving around more or less benevolent judgements about what the new dynasty meant for Catalonia and its economy.³

This polarisation reached its peak in the first decade and a half of the twenty-first century, dovetailing with the commemoration of the three-hundredth anniversary of the War of the Spanish Succession. In view of the more or less effusive interpretations of the Bourbon administration's benefits on the Catalan economy expressed by scholars like Gabriel Tortella, Carlos Martínez Shaw and Roberto Fernández, other historians like Josep Fontana, Jaume Torras, Llorenç Ferrer Francesc Valls and Josep

Maria Delgado did not hesitate to temper or outright contradict these positive interpretations, placing a heavier emphasis on the importance of the transformations that had occurred before the dynastic change.⁴

However, the conclusion of the events, conferences and publications held as part of the commemoration of the 'Tricentennial' did not mark the end of the debate. In fact, just the opposite occurred; in recent years several studies and syntheses have been published that have contributed to prolonging it by offering new observations and further exploring alternative fields of study that could complement and/or contrast the visions previously put forth.⁵ This is why in the pages below we shall attempt to offer an updated examination of this subject of analysis by reviewing the cruxes of the historiographic debate and including the latest contributions. However, before doing this credibly we must first focus on describing the true underpinnings that sustained Catalonia's economic growth in the eighteenth century. Only by knowing them will we be equipped to judge the role played by the Bourbon state in the transformations that occurred during this period and the actual scope of its actions.

THE TRUE FOUNDATION OF CATALONIA'S UPSWING IN THE EIGHTEENTH CENTURY

Today it is common knowledge that Catalonia's economic growth in the eighteenth century was rooted in transformations in multiple areas of Catalan agriculture, when it ceased focusing on self-consumption and instead became geared towards market production. This process

* **Contact Address:** David Ferré Gispets. Universitat Pompeu Fabra, Departament d'Humanitats, Edifici Jaume I (campus de la Ciutadella). Carrer Ramon Trias Fargas, 25-27, 08005 Barcelona.
E-mail: david.ferre.gispets@gmail.com

was clearly spearheaded by the wine and spirits sectors, which enabled Catalonia to join the Atlantic trade circuits due to the increasing demand for wine and spirits that dated back to the second half of the seventeenth century. It is impossible to start this section without referring to Pierre Vilar's monumental work *Catalunya dins l'Espanya moderna*, where the author from Languedoc pointed out this fact in his celebrated chapter on 'the second Catalan turnaround'.⁶ Several years before Vilar's studies were published, Emili Giralt had been a pioneer in pointing out the importance of wine monoculture in the Penedès region in the late seventeenth century and the influence of Dutch and British commercial agents in exports of Catalan wine and liquors in the Atlantic market.⁷ Contemporary with this work, the young Josep Fontana's doctoral thesis quantified the existence of major growth in Barcelona's foreign trade between 1664 and 1693/1699.⁸ More recently, the monographic studies by Francesc Valls and Agustí Segarra have reaffirmed this interpretation.⁹ On the other hand, the works by Benet Oliva and Pere Molas on the close relations among the Catalan mercantile bourgeoisie of the period, along with the studies by Albert Garcia Espuche and Josep Fàbregas on several prominent Dutch merchants, like Johan Kies and Arnold Jäger, have considerably furthered our knowledge of the importance of this sector and its main players in the country's economic upswing.¹⁰

So, how was the increasing demand for wine and spirits from northern Europe the essential factor that spurred the Catalan economy and ushered in long-term transformations that became the cornerstones of Catalonia's economic growth in the eighteenth century? First, the cultivation of grapes—followed by other crops with similar farming rhythms, like olive and nut trees—was one of the main driving forces behind the overall increase in cultivated land in Catalonia through ground-breaking and the building of terraces in rugged areas that had traditionally been unproductive, while it also became the key to making land access more flexible thanks to the prominence of *rabassa morta* contracts.¹¹ Likewise, the specialisation in wine in the coastal, pre-coastal and central counties paved the way for other agrarian specialisations and regional or local products, which together gave rise to an increasingly integrated and profitable domestic market.¹²

At the same time, exports of wine and spirits also paved the way for the Catalan economy's increasing integration in the Atlantic and northern European markets, despite the recomposition that these business areas underwent after the War of the Spanish Succession and the renewed competition from France.¹³ This circumstance became crucial in driving and fuelling other essential Catalan manufacturing sectors, such as textiles.¹⁴ At the same time, the reinvestment of the capital earned from this Atlantic trade also rewarded and reinforced some of the traditional Mediterranean trade routes, the clearest example being imports of Castilian, Italian, French and North African grains to supply the increasing demand prompted

by the eighteenth-century population increase.¹⁵ On the other hand, these business dynamics also ended up motivating Catalonia's trade penetration in other provinces within the monarchy on both sides of the Atlantic. One example of this is Galicia, where Catalan merchants and shopkeepers gradually arrived for both the salted fish sector and the municipal—or state—leasing of wine provisioning, which offset the initial investments in the salting industry.¹⁶

Finally, both the impetus of the Hispanic markets and the arrival of foreign investment from the demand of the northern European market contributed to a better redistribution of agrarian income and encouraged peasant engagement in multiple forms of complementarity and diversification with other productive or commercial activities, thus feeding the essential entrepreneurial drive needed to carry them out. Nor should we forget that proto-industrial wool-making and the productive fragmentation of the textile sector were the cornerstones of the country's textile production, thus becoming part of this system of peasant activity diversification and allowing an important pool of labour, both men and even more importantly women, to join the world of manufacturing.¹⁷ In consequence, the convergence of all these dynamics ended up favouring higher capital circulation within the local markets and peasant economies, which ultimately affected the rise in the birth and fertility rates.¹⁸ This occurred in so many regions of Spain that historians like Rosa Congost have actually proposed the existence of an 'industrious revolution' throughout the eighteenth century in areas like the Empordà and the Girona region, following the concept used by Jan de Vries.¹⁹

However, all these transcendental changes driven by the Atlantic demand for wine and spirits could have never occurred had the country not already had the capacities and conditions needed to effect them and profit from the stimuli from this new market. These preconditions or 'cumulative potentialities'—in the words of Antoni Simon i Tarrés²⁰—are precisely where we find the unique features that can explain the particularity of Catalonia's growth in the eighteenth century.

One of the most obvious and important ones was the entrenchment of *emphyteusis* as a flexible, preferable form of land access after the restructuring of the Catalan feudal system brought about by the Arbitral Sentence of Guadalupe, despite the diversity of agrarian models in the region.²¹ On the other hand, the traditional figure of the heir served to cohere or conserve the assets, ensuring that the most productive and active lands were not broken down into overly small parcels. At the same time, it forced the gentlemen landowners to seek new business opportunities, including farming new liminal or less productive lands through *rabassa morta*, sharecropping and other similar contracts or establishments.²² Both factors combined enabled the Catalan agrarian system to handle the population growth experienced in the eighteenth century without the fear of a Malthusian collapse, always using

trade as a crutch to offset the occasional productive shortfalls of crops that were the most essential to subsistence. This model enabled the country to overcome major food crises, like the one in 1765, although it also paved the way for a new kind of crisis caused by the interruption in trade flows.²³ Nonetheless, this entire juridical and legal architecture had already been in place one century earlier.²⁴

Continuing with other non-economic factors, we should note the existence of an essential, longstanding factor within Catalan business culture: the “company” or corporation. Ever since it became widespread as an instrument of entrepreneurship or self-organisation among Catalan merchants in the fourteenth and fifteenth centuries, the flexibility of this model of organising economic activity and initiative made it extraordinarily attractive for businesses of all types.²⁵ Isabel Lobato Franco analysed the versatility of these companies in both trade and manufacturing in Catalonia in the second half of the seventeenth century, as well as in the management of public and private leases. She defined their potentialities as a tool for accumulating capital and sharing risk, as a platform for diversifying investments and, in short, as the ideal instrument for entrepreneurship and business partnership.²⁶

Nor should we ignore the potentialities of the social capital existing in Catalan villages and cities, which could be glimpsed through the vitality of the guilds and parishes, nor the influence of a particular civic culture with deep contractualist and legalistic roots, as clearly proven by the decisive, ongoing efforts of Catalan notaries to set the terms and legal and consensual legitimisation of private economic activities among all their participants.²⁷ This remained unchanged throughout the eighteenth century due to the survival of Catalan private law upon the establishment of the Nueva Planta.

Finally, as Albert Garcia Espuche has demonstrated, the early decentralisation of productive activities that occurred in the second half of the sixteenth and early seventeenth centuries was an initial version of some of the manufacturing and commercial dynamics that would come to the fore in the ensuing century. In parallel, Catalonia's urban structure underwent a new reorganisation and demographic hierarchisation, which created a network that was increasingly integrated, with Barcelona at the head but medium-sized cities becoming increasingly important. During this period, Espuche also found a reactivation of coastal trade along Catalonia's coastline, as well as Catalan merchants' first initiatives to penetrate Castilian markets.²⁸ Regarding the latter, it is important to note that the dynamics of the influx of northern European merchants in the Mediterranean region—who were essential in channelling the demand for wine and spirits in the second half of the seventeenth century—had also started irreversibly in the early the sixteenth century through huge imports of Baltic wheat brought to palliate the constant poor grain harvests around the western Mediterranean.²⁹

THE ACTION OF THE STATE. PROJECTS, INTERESTS AND (IN)ABILITIES

So, what was the role of the state within this system and what were its effects? In the opinion of Roberto Fernández, Bourbon absolutism should be viewed as the staunch defender and sponsor of Catalonia's eighteenth-century economic growth, it and ‘Catalan initiative’ becoming the binomial of success.³⁰ In the view of Gabriel Tortella, the War of the Spanish Succession and the Nueva Planta were the direct key factors that enabled Catalonia to shed the feudal shackles that had oppressed its capacities and benefit from the establishment of a taxation system that was—supposedly—more equitable and bearable.³¹ Both authors—and many others—believe that the Bourbon governments' reforming zeal throughout the entire century led them to enact significant remediation and reorganisation initiatives aimed at finding the best economic stimulus possible. These reforms in taxation, trade and the military resulted in an overall generous opening of Hispanic markets both on the Peninsula and in the Americas to Catalan merchants and shopkeepers, who were able to supply their establishments thanks to manufacturing that was safeguarded by protectionist laws and incentivised through a state demand funnelled through military provisioning contracts.³²

This line of argumentation clearly falls within studies on the capacities, effects and limitations of Bourbon reformism which have been notably successful for decades and have also had a clear impact on the development of many of the biographies of the first Spanish Bourbons.³³ However, some authors like Pedro Ruiz Torres have found the existence of significant internal limitations on this reformism by the monarchy as a whole.³⁴ For the case at hand, although Jaume Vicens Vives admitted the possible benefits of some of the measures taken by the Bourbon governments for the Catalan economy, in the mid-twentieth century he warned that the most euphoric and positivistic interpretations of the state's ability to influence such a complex phenomenon with such heterogeneous roots as Catalonia's economic growth should be taken with caution.³⁵ Below we shall review the main arguments on which the more positive discourse on the Crown's action in Catalonia's economic growth is based and try to contrast them with the most important studies on each factor in recent decades.

Catalonia's new taxation system

As mentioned above, the in-depth reform of the Catalan taxation system initiated by the new Bourbon administration in 1713 is one of the factors cited as the most positive for Catalonia's economic growth. As a result, there are many general studies of the Bourbon taxation model in Catalonia, and particularly on the creation of the land registry (*catastro*). We shall use them to compare varying opinions on their effects on Catalonia's growth in the eighteenth century.

In his classic study of the Spanish royal treasury under the old regime, Miguel Artola claimed that the establishment of the land registry modernised taxation, which aspired to be equitable, thus criticising the more nuanced interpretations of researchers like Joan Mercader, Pierre Vilar and Jordi Nadal.³⁶ More recently, in his examination of the effects of ‘equivalent’ taxes in all the territories of the Crown of Aragon, Josep Juan Vidal also stressed this element of ‘modernity’ of the Bourbons’ new taxation system in Catalonia, comparing it very positively with the Castilian system.³⁷ However, the most vocal praise of the land registry once again comes from Gabriel Tortella, who describes it as a ‘better designed, fairer and more equitable’ tax.³⁸ Besides opinions regarding its modernity and comparative advantage over the Castilian treasury, all these authors also concur that the relative stability of the amount payable from the 1720s to the end of the century meant that the tax was fossilised in relation to the upswing in cash prices, which would clearly have benefitted the Catalans with a gradually lighter tax burden at times of stronger economic growth.

As gleaned from Artola’s references, in the last third of the twentieth century, different experts on eighteenth-century Catalonia pointed out the need to attenuate the more positivistic interpretations of the new Bourbon tax scheme and ultimately questioned its ‘modern’ essence.³⁹ The main discrepancy between the two camps comes from their differing views of the very nature of the tax. On the one hand, Artola and Tortella claim that it was a progressive tax, meaning that the wealthy and higher earners paid higher taxes. This clearly comes from the contemporary intellectual debates on its conceptualisation and establishment, as well as from the official documentation produced by the tax administration.⁴⁰ On the other hand, Mercader, Nadal and Delgado claim that it was a quota tax; that is, a total amount was set by the Crown but distributed arbitrarily around the territory and locally apportioned in very heterogeneous ways. They also claim that the tax was instated as an essential tool to maintain the new military garrison in Catalonia, which operated with direct collection practices associated with the exceptional tax scheme instated in 1713–1714. In some cases, these practices remained in place until the second half of the century.⁴¹ All these factors were joined by the weight of the other new taxes also created to sustain the troops, like the taxes on baggage transportation or for accommodation amenities, in addition to the familiar billeting services which had had an enormous effect on the country since the mid-seventeenth century.⁴²

Likewise, with the end of the War of the Spanish Succession, the royal treasury took possession of all the income and taxes that had previously been the exclusive purview of the Diputació del General or Barcelona’s Consell de Cent, while also instating new monopolies that already existed in Castile but had not affected Catalonia until then, like the monopolies on tobacco, stamped paper and salt.⁴³ In fact, according to the figures cited in the

classic study by Emiliano Fernández de Pinedo, the land registry only accounted for around 66.5% of the entire tax burden in Catalonia in the 1720s, while the remaining 33.5% came from this group of taxes and the royal monopolies.⁴⁴ Indeed, the substantial growth in the amount collected in the second half of the century via these indirect taxes—caused by the overall surge in the Catalan economy—enabled the Crown to offset the gradual decrease in the tax charges on land.⁴⁵

This last factor is crucial when noting an eventual competitive disadvantage between the tax systems of the former Crown of Aragon and Castile, an argument based on the scant importance of indirect taxation in Catalonia compared to Castile used to explain the distinct economic development in both territories.⁴⁶ Late in the century, the tax pressure in the Crowns of Castile and Aragon was somewhat balanced, with the exception of the tax-exempt Basque provinces and Navarra.⁴⁷ This situation remained similar after the 1780s, leading to the loss of the overall importance of provincial Castilian income and its equivalent in Aragon spurred by the overall reorientation of the monarchy’s tax collection towards income from trade with the Americas, like the tobacco monopolies or the trade transactions made directly after the general opening of the colonial ports.⁴⁸

Likewise, the Catalan land registry’s collection system had several particularities worth noting. Given that it was established by force, the process of setting the amount to be collected in relation to the value of the property—the ‘royal’ tax—or the income from work—known as the ‘personal’ or ‘gains’ tax—was clearly fraught, given the people’s more or less passive resistance. This led to concealment or incorrect and unequal taxation. For this reason, after 1719 the Bourbon authorities were forced to revise the value of the taxed lands several times.⁴⁹ The complexity of calculating work income also led the quartermaster Antonio de Sartine, in his 1735 *Reglamento*, to set the ‘gains’ at 10% of earnings from manufacturing and trade and to establish set rates for the ‘personal’ tax based on the heads of family and master artisans, as well as wage earners over the age of 14.⁵⁰ On the other hand, the municipal authorities ended up being responsible for collecting these taxes; every year, they were informed of the amounts to be collected locally, set by those expert groups in the quartermaster.⁵¹ This opened the door to a great deal of malpractice, inequality and graft in the apportionments, given that the central authority tended to check that the amounts set in each of the three annual payments arrived, but not the process whereby they were collected.⁵² Finally, by studying land registry sources in Lleida from the second half of the century, Delgado has also found the existence of occasional increases in the amounts to be collected by the municipality, sometimes far over the amounts set by the quartermaster, even though they were supposedly ‘fossilised’. These fluctuations—which are found in the amounts to be paid in each city, village or township—reflected both compulsory charges over the

existing land registry collection, the dynamics of local collections and the conjunctural status of the township's treasury.⁵³

The convergence of all these dynamics described above shows us a reality that is considerably distinct from that progressive, fair and equitable tax that Tortella describes. Nonetheless, these features are the foundation of the view of it as a punitive, unequal tax spread widely throughout Catalan society at the time, with the notable exception of prominent members of Barcelona's commercial elite or restricted circles of intellectuals who fostered the positivistic view of the tax expressed by enlightened Castilian circles. This ended up sparking constant mobilisations against its apportionment throughout the entire century,⁵⁴ which would be hard to understand in a society that supposedly benefitted from a light, efficient and modern taxation system.

But the land registry was not the only tax that prompted this type of wariness and demands for its abolition. The definitive establishment of the liquor monopoly in 1740—after countless moratoria since the 1720s—sparked an active response among Catalan retailers, who ended up getting the Crown to change it for an equivalent tax in 1746. Something similar occurred with the well-entrenched textile tax, which was formally abolished and transformed into an indirect tax of equivalent value on the entry of local and colonial goods and raw materials in 1770 thanks to an active petition campaign initiated by the Barcelona Board of Trade.⁵⁵

The customs reform, the gradual occupation of the peninsular market and the liberalisation of trade with the Spanish Americas

These last taxes affected the Catalan economy's most active economic sectors, like exports of spirits and the production and sale of textiles in both foreign markets and the growing peninsular and American markets. Therefore, it is not surprising that the increasingly important presence of Catalan goods and merchants around the monarchy's European and American territories throughout the eighteenth century has also been identified as a clear consequence of the measures taken by the Bourbon governments.

Authors like Guillermo Pérez Sarrión have staunchly defended the existence of conscious, active action by the 'enlightened' royal authorities, who pursued a mercantilist programme clearly aimed at achieving the national interests, which coordinated harmoniously with the local commercial networks that had cropped up around the monarchy to organise a 'domestic' market and thus achieve overall economic growth.⁵⁶ In this view, this policy would ultimately have given the Catalan economic agents a competitive edge.⁵⁷

It is an undisputable fact that muleteers and merchants from around Catalonia spread their network of shops and agents all over the Peninsula in the eighteenth century, embarking on the gradual 'colonisation' of the different

provincial markets and displacing the local and foreign competition. Just like with tax reform, the analysis of these commercial dynamics has led to clearly distinct conclusions. In this case, the source of the historiographic disagreement lies in the factors behind this process. Was it those Catalan merchants' ability to offer more attractive prices and goods than their competitors? Or the existence of an absolutist state with Enlightenment-inspired governments that harnessed their lawmaking capacity to create a captive market open to their arrangements?⁵⁸

The defenders of this second option tend to claim that the customs reform during the reign of Philip V had eliminated the majority of trade barriers among the provinces, which enhanced the competitiveness of Catalan goods.⁵⁹ This encompasses the disappearance of most internal customs or '*puertos secos*' among the different provinces in the monarchy after 1717, once again except for the Basque provinces and Navarra.⁶⁰ Thus, there were no longer any hurdles to slow down the movement of goods from the territories of the former Crown of Aragon to Castile, and vice-versa. Nonetheless, this reform did not entail a unification of the tariffs on foreign goods, which were traditionally taxed at a much lower rate in Catalonia than in its neighbouring territories.⁶¹ To allay these differences, the Crown decided to instate two compensatory or '*de adeudo*' customs to equalise the territorial tax burden in Fraga and Tortosa in 1742, while Fraga continued to collect taxes for imports of Aragonese wool to Catalonia, despite the formal disappearance of the customs tax.⁶²

Another factor that has been highlighted as particularly beneficial was the common naturalization of all the subjects of the Catholic King in all the territories under his sovereignty. This was a secondary consequence of the implementation of the Nueva Planta decree that was essential in order for Castilian officials to occupy posts within the new administration. Despite the purported benefits of this measure, there were numerous attempts throughout the century to revive it.⁶³

As Jaume Torras claims, despite these measures' undeniably positive effects on Catalan exports to peninsular markets, it is difficult to assess the volume and particularities of this growth in trade given that there is no trade balance that would enable us to compare its evolution over the centuries and the scope of the impact of the customs reform.⁶⁴ Likewise, as the outstanding studies by Torras and Assumpta Muset have demonstrated, the key to Catalonia's mercantile success in the inland peninsular regions was the establishment of tight networks of muleteers, shopkeepers and intermediaries whose initiative and internal organisation made it possible to embark on commercial initiatives while minimising risk through multi-investment, thanks to the associative culture of the 'company', as discussed above.⁶⁵ These tools were essential to deal with the difficulties of operating in all the markets that were already taken, given that the abolition of the customs tax did not suddenly shut down the local commercial networks existing around the territory or the networks

with foreign mercantile communities that had been in place in Castilian villages and cities for centuries.⁶⁶

Despite these practices, by the late seventeenth century some Catalans had also moved to Seville and Cádiz to participate in the lucrative colonial trade within the monopolistic constraints that organised it at the time.⁶⁷ Catalan trading communities in Andalusian cities were on the rise during the mid-eighteenth century—thanks to Catalonia's swift economic recovery after the War of the Spanish Succession—and became the main platform organising Catalan trade with the Indies prior to liberalisation.⁶⁸ This is demonstrated by the activities and networks of agents of the Reial Companyia de Barcelona in Cádiz and the Indies; this company, which Josep Maria Oliva has studied monographically, had been established by royal privilege in 1758.⁶⁹ With the liberalisation of trade after the 1778 *Reglamento*, the pace of trade exchanges rose precipitously, generating a very high volume of commercial traffic between the Catalan coastal villages and the large commercial ports in the Indies.⁷⁰

The increasing importance of this American demand has led different historians to point to it as yet further proof of the benefits of the Bourbon monarchy's enlightened reformism, regarding it as one of the cornerstones explaining the success of Catalonia's commercial and productive economy. However, this opinion is not free of controversy.⁷¹ One of the authors who is the most critical of this interpretation is Josep Maria Delgado, who since the 1980s has been proving that the power of the American market was not a net, sustained incentive for the demand for Catalan products, and that in the last quarter of the eighteenth century it trailed far behind the demand from the peninsular market.⁷² Likewise, Delgado does not mince words in claiming that the main motivation explaining the liberalisation of trade with the Americas was simply the Crown's desperate need to increase its tax collections, and that the positive effects of this demand were notably affected by both the quick saturation of the market and the constant military crises with Great Britain.⁷³ Finally, even though he acknowledges the importance of the need for ships for the new trade with the Americas in the spectacular rise of the Catalan shipbuilding industry in the eighteenth century, he has relativised its role as the main factor driving the sector and instead stressed the transformations that had occurred prior to 1778.⁷⁴ Likewise, the studies by Josep Maria Fradera, Pere Pascual and Francesc Valls have asserted that the period when the American market had the most influence on Catalonia's economic growth and industrial transformation was not the first liberalisation of colonial trade but instead after the Peninsular War and the first wave of independence among the continental viceroalties.⁷⁵

Beyond all these observations, prior to 1778 the American ports were undeniably an attractive destination for manufactured goods and products of all kinds that embarked from the coasts of Catalonia. The studies by Vilar, Oliva, Segarra and Valls have highlighted the importance

of the American market in covering an increasingly large part of the demand for Catalan wine and spirits not meant for northern Europe, as well as exports of sumptuary or luxury goods like lace, silk and accessories like gloves, hats and stockings, among others.⁷⁶

Nonetheless, the goods that have been given the most historiographic attention are those related to cotton manufacturing, particularly the calico sector.⁷⁷ In the opinion of authors like Antonio García-Baquero and Carlos Martínez Shaw, the American demand must have become a key factor in explaining the consolidation of the cotton printing industry in Catalonia.⁷⁸ However, Josep Maria Delgado defends the need to attenuate the possible benefits of trade liberalisation with the Americas in this field of manufacturing and even notes that the incentives to quickly supply the new markets slowed down the manufacturers' investment in new technologies to improve spinning and weaving, the key factors in the sector's technological transformation. To take advantage of the new demand, the Catalan cotton manufactures must have focused on the printing and finishing phases, preferring to purchase raw cotton or linen fabrics made more cheaply abroad.⁷⁹

Between these two positions are the more considered interpretations of Jordi Maluquer, Jordi Nadal and especially Àlex Sánchez. Sánchez does not share this view of the colonial demand as a hindrance to the calico factory owners' investments in areas like spinning, although he does note excess prioritisation of the printing of raw imported fabrics, which existed prior to the liberalisation of the American ports. At the same time, he also claims that the action of the American demand stemmed from a gradual differentiation between large and small factories according to either their capacity to produce equally for the markets on both the Peninsula and the Indies or their need to concentrate exclusively on one of them.⁸⁰ Likewise, while the production of printed linen cloth must clearly have been affected by the vicissitudes of the colonial market, cotton manufacturing itself must have been left outside this dynamic because of its closer ties to the domestic market.⁸¹ The area within this sector that was likely affected the most by the colonial market was the increasing imports of American raw cotton to fuel Barcelona's factories, as demonstrated in Sánchez's studies with Francesc Valls and James Thompson.⁸²

The protection of the new cotton industry through prohibitions and privileges

Besides the way the opening of the American markets served to spur the demand by increasing Catalan cotton manufacturing, in the eighteenth century this sector was heavily affected by different state initiatives that have been thoroughly studied and described by Thomson.⁸³ The first was the decrees banning imports of finished fabrics from China and other points in Asia, which were instated in 1718 and reinforced ten years later with the ban on the entry of calico or fabrics printed to imitate Orient-

tal ones from other European countries, which formed the true bulk of the goods that had been inundating the Catalan and peninsular markets for decades.⁸⁴ As noted by the vast majority of scholars of Catalan calico manufacturing, these prohibitions created a market opportunity and the right legal framework to encourage the creation of the first fabric printing factories in the 1730s.⁸⁵

Secondly, virtually all the individuals and companies that spearheaded the creation of these new cotton establishments asked the king for protection through the granting of franchises and privileges, which could range from an array of tax exemptions to assigning them the status of royal factories. While this policy started as a series of private initiatives by the pioneers in the sector, and the Crown became somewhat receptive to it after 1741, the requests started to be made by the corporation and affect all the active manufacturers after the creation of the Board of Trade (1758) and the Reial Companyia de Filats de Cotó de Barcelona (1772).⁸⁶ Through the convergence of these two spheres of state intervention, cotton manufacturing in general and the production of calico in particular rose considerably throughout the century. By the 1780s, Barcelona had more than 100 factories operating.⁸⁷

What the royal provisions did not create was the large demand for printed fabric that fuelled the orders from these new factories. Beyond the considerations expressed in the previous section on the peninsular and American demand, since the late seventeenth and early eighteenth centuries, the potency of the Catalan market itself was what had created the incentives needed for active, influential businessmen like Esteve Canals and Bernat Glòria to decide to invest in this new manufactured good.⁸⁸ On the other hand, the effects of the 1718 and 1728 prohibitions were particularly intermittent in the ensuing decades; the first major suspension of this policy came in 1760, and it was reinstated with the pragmatics of 1770 and 1771. This intermittency came with a major rise in taxes, up to 20% of the price on imports of foreign printed fabrics and spun cotton and raw cotton in 1760, which remained in place on raw materials with the new prohibitions in 1770 and 1771.⁸⁹ This protectionist policy was notably less intense than its counterpart in England but more active than the Dutch policy and far from the iron-clad prohibitions on both the trade and manufacture of printed cotton fabrics in France.⁹⁰

On the other hand, it is important to note that the franchises and privileges that the Crown awarded to Catalan calico factories until corporate action consolidated were always in response to the private initiatives of local businessmen or manufacturers. This distinguishes them clearly from other royal manufactures promoted and financed directly by the Crown, such as the *Real Fábrica de Hilados y Tejidos de Algodón* in Ávila created in 1788.⁹¹ Likewise, this grassroots initiative also lay behind the creation of bodies to coordinate and defend the common interests of all the manufacturers against the state's changing policies, such as the aforementioned Reial Companyia

de Filats de Cotó.⁹² As we shall see in the last section of this article, many of the relational dynamics between the state and the Catalan productive forces described above were also prominent in the military demand generated by the Bourbon army.

Provisioning the army as a way to reinvest and redistribute wealth

The role of the army and the land registry in Catalonia's eighteenth-century economy are two of the factors that have received the most recent historiographic attention. Despite references to manufacturing for the troops in multiple previous works, the first Catalan historian who monographically addressed this topic was Manuel Arranz.⁹³ In this decade, Eduard Martí has examined different aspects of the military demand in Catalonia between 1715 and 1725, while the author of this article has conducted the first comprehensive study of the nature and effects of this demand throughout the entire reign of Philip V.⁹⁴ Thanks to this research and the set of works that have examined this particular field within Catalonia's eighteenth-century economy, today we are quite well-versed on it, especially the first half of the century.⁹⁵

As Jaume Carrera, Joan Mercader and Manuel Arranz have noted, the significant increase in the military presence in Catalonia after the War of the Spanish Succession prompted an important flow of demand for economic and material resources to ensure their sustenance, which was clearly handled by a more or less extensive group of Catalan suppliers.⁹⁶ The primary strategic objectives of this contingent of soldiers, always hovering between 15,000 and 25,000 troops, were to control the territory, to politically and militarily manage much of the Catalan territorial administration and, most importantly, to become the spearhead of Philip V's aggressive Mediterranean policy.⁹⁷ Starting in 1715, Catalonia became the leading logistics platform for the preparation and provisioning of Spanish military expeditions aimed at recovering the Italian and North-African territories that had been seized from the monarchy by the Treaties of Utrecht, including Sardinia, Sicily, Naples and the enclave of Oran.⁹⁸

The notable intensity of this foreign policy meant that the state desperately had to cover the financial and material needs of the expeditionary armies quickly, effectively and especially efficiently.⁹⁹ To do so, it did not hesitate to resort to this motley assortment of Catalan individuals and companies that had the economic and organisational wherewithal needed to successfully fulfil the orders and capital transfers required by the military administration. Beyond prior experience provisioning the armies of Charles II and the allied contingents during the War of the Spanish Succession, the most immediate roots of this relationship was the active participation of certain prominent members of the Barcelona and Mataró bourgeoisie in provisioning the army of the Two Crowns during the siege of Barcelona (1713-1714).¹⁰⁰

This evidence has been the underpinning of a particular historiographic view that defends the role of the Bourbon army as a factor in the recovery and considerable stimulus of the Catalan economy during the first half of the century. This stimulus affected vast swaths of the country's manufacturing industries in general, like construction, carpentry and lumber, weapons manufacturing and drapery and leather working.¹⁰¹ Furthermore, given that the garrison's military spending was the main end-point of the resources earned from taxes in Catalonia, the army has also been identified as a tool for raising these local resources and then redistributing and investing them in the country through logistics orders and the soldiers' private payments to a range of different local services with their stipends.¹⁰²

Indeed, the business stream coming from the military demand was clearly important at different points in the century and notably benefitted certain local economic stakeholders, who were able to work steadily. However, as noted in the previous sections, these general assumptions about the overall positive effects of Bourbon state policies on the economy tend to require a few significant nuances, especially after further exploring each particular sphere of action beyond apriorisms and mechanistic logics.

As some eighteenth-century intellectuals noted, that demand could not have been fulfilled by Catalan suppliers had they not had the financial, productive and organisational tools needed to meet it. Likewise, the possible profits from this demand were not always steady, nor did they affect all the individuals participating in it equally.¹⁰³ Comparative studies of the records of contracts from the quartermaster and the large orders managed at court that were fulfilled by Catalan companies show the extreme irregularity of this type of business, which was particularly associated with the occasional high-demand peaks associated with the preparations for military expeditions, followed by periods with little or no activity. Likewise, the general '*asientos*' or large, stable contracts—like the ones on naval rigging, uniforms or food—tended to be negotiated at court, which made them accessible only to the most active and economically successful Catalan contractors. On the other hand, over time the provincial military authorities tended to concentrate the demand in larger contracts that would go to an increasingly restricted number of large, trusted contractors. This substantially limited more modest contractors' access to this type of business, leading to the producers' gradual subordination to increasingly privileged management and administrative agents. The majority of large military contracts in Catalonia came precisely within this restricted market between the 1740s and 1770s.¹⁰⁴

The fluctuating demand was joined by the extraordinary instability within the Bourbon logistics system caused by the constant changes and mutations in the way the army was provisioned, which shifted from direct administration to outsourcing via private contracts, or a constant mixture of both systems. In fact, one of the fac-

tors that was able to counteract this instability was the considerable continuity of certain local suppliers, who adapted to different changes in model and offered their services to the Crown as either officials/directors or contractors. They were suppliers with enough capital to deal with the constant delays in payments, to offset the shortcomings of the local productive system by importing goods and to withstand the sector's increasing competitiveness. And, with the exception of a few prominent individuals, they also participated in the business of the military demand as yet another investment in a diversified business strategy.¹⁰⁵

Therefore, the main beneficiaries of this military demand were the more prominent members of Barcelona's commercial sectors—like Milans, Duran, Glòria, Esmandia, Alegre, Gibert and Seguí—as well as several private tradesmen—like Josep Serrat and Francesc Clota—who managed to build major careers as contractors through the accumulation of contracts, collaboration with other suppliers and increasingly close relationships with the local military administration.

Finally, we should note that Catalonia was not the only province in the monarchy that was affected by this demand. Even though most of preparations for the military expeditions in the first three-quarters of the century were done in Catalonia, in both the campaigns to conquer Mallorca (1715), Sardinia (1717), Sicily (1718) and Ceuta (1720) and those in Oran (1732) and Tuscany (1733), the logistics efforts also notably affected other territories, like Valencia, Andalusia, Galicia and the Basque Country.¹⁰⁶ In fact, after the last quarter of the century, Catalan contractors lost control of the leading procurement contracts in favour of the large companies at court, like the *Banco de San Carlos* and the *Cinco Gremios Mayores* of Madrid. Likewise, the Spanish Bourbon army's prime logistics platform was moved to Andalusia to support the increasing military traffic heading to the Americas.¹⁰⁷

CONCLUSIONS. ON CORRELATION AND CAUSALITY

Catalonia had definitively embarked upon the path to economic growth before Philip V reached the throne. Its main stimulus—the Atlantic market's demand for wine and spirits—had actually begun to be felt in the 1670s and 1680s. Likewise, the country also had outstanding prior conditions that make it possible for it to profit overall from this major stimulus.

These conditions had been put into place in the previous centuries, such as the reinforcement of emphyteusis as a tool of land access, the figure of the heir and an associational, business and contractualist culture favourable to entrepreneurship. Furthermore, the first productive decentralisation in the Barcelona crown had occurred back in the mid-seventeenth century, along with the development of a progressively hierarchised and well-con-

nected network of cities, despite the shortcomings of land transport. All these transformations, spurred by the wine demand, ended up decisively favouring the capitalisation of rural and urban family economies in large swaths of the country, such that the provisioning markets and the families themselves were able to sustain the major demographic growth that started in the 1720s. Combined with the previous factors, this ended up organising an internal market and an increasing demand for both basic and sumptuary goods which was covered by active, capable local economic stakeholders.

The Bourbon regime implemented the Nueva Planta decrees and all their subsequent laws in this Catalonia. Despite the supposed boon of the new taxation system, the weight of the new taxes coupled with the existing ones was a notable burden on the mistreated and indebted local economies throughout the entire century, even though the reforms in the second half shifted the weight of collections towards indirect taxes on consumption. These changes did not help to lighten the fiscal burden, nor did they offer Catalonia any competitive advantage over the neighbouring provinces. Although the economic upswing enabled this system to be maintained more or less easily, many Catalan municipal economies suffered notably from both the mountains of debt accumulated since before the War of the Spanish Succession and the irregular, uneven practices of the land registry apportionments.¹⁰⁸

On the other hand, we should note the evidence that the key to commercial success stemmed from the ability and initiative to capture markets, that is, to earn them. Laws and productive facilities like the customs reform and the abolition of local citizenship privileges were measures that could favour or encourage these conquests. Others, like the liberalisation of American trade, were essential in consolidating access to markets in the Indies and thus opened up new business opportunities. However, it is clear that people had to have the capitalisation, organisation and entrepreneurship capacities needed to take advantage of them. Therefore, no matter how effective these reforms were, by themselves they could never have generated the business dynamics of the Catalan commercial companies and their networks of shops and agents in the inland Peninsula and the Americas, nor the ability to successfully compete with local producers or the arrival of foreign goods. This demand continued the dynamics that started based on the domestic market's needs and the Atlantic trade in spirits and wine.

Some of these more economically active individuals were precisely the ones who decided in their investment diversification strategy both to focus on the new cotton goods—taking advantage of the bans on the entry of foreign goods—and to provide the Crown with important services by acting as suppliers and financiers of the King's troops. In this latter sphere, some Catalan economic agents were able to offer the state a competitive option that efficiently and successfully met the urgent needs

stemming from its active military policy. Success in these undertakings levelled the playing field for the granting of deeds, franchises and privileges and the creation of new corporative representation bodies under royal protection.

Therefore, the momentum of the transformations experienced by Catalan society and economy for centuries, driven by the new influence of the Atlantic market, was the cornerstone of Catalan growth in the eighteenth century. The measures taken by the governments of the Bourbon monarchy had a clear impact on this growth, but their potential benefits were only useful inasmuch as the Catalan economic stakeholders' own initiative enabled them to take advantage of and condition them.

NOTES AND REFERENCES

- [1] See several examples in syntheses and compilations like Elhanan HELPMAN (Ed.). *Institutions and Economic Performance*. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 2008. Daron ACEMOGLU, Simon JOHNSON and James A. ROBINSON. 'Institutions as a Fundamental Cause of Long-Run Growth', in *Handbook of Economic Growth. Volume 1-A*. Eds. Philippe Aghion, Steven N. Durlauf. North-Holland, Amsterdam, 2005, pp. 385-472. Fernando RAMOS PALENCIA and Bartolomé YUN CASALILLA. *Economía política desde Estambul a Potosí. Ciudades estado, imperios y mercados en el Mediterráneo y en el Atlántico ibérico, c. 1200-1800*. PUV, Valencia, 2012. Sheilagh OGILVIE, A.W. CARUS. 'Institutions and Economic Growth in Historical Perspective', in *Handbook of Economic Growth. Volume 2*. Eds. Philippe Aghion, Steven N. Durlauf, North-Holland, Amsterdam, 2014, pp. 403-513. Zoltan J. ACS, Saul ESTRIN, Tomasz MICKIEWICZ and László SZERB. 'Entrepreneurship, institutional economics, and economic growth: An ecosystem perspective'. *Small Business Economics*, 51 (2018), 501-514.
- [2] Antoni SIMON I TARRÉS. *Els orígens del miracle econòmic català*. Rafael Dalmau, Barcelona, 2021, p. 204.
- [3] Josep Maria DELGADO RIBAS. 'Después de Utrecht. El impacto de la nueva fiscalidad borbónica sobre la economía y la sociedad catalana del siglo XVIII', in *Actes del congrés Els Tractats d'Utrecht. Clarors i foscors de la pau. La resistència dels catalans*. Coords. Joaquim Albareda and Agustí Alcoberro. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2015, p. 373.
- [4] Gabriel TORTELLA CASARES. 'La economía catalana en el siglo XVIII: algunas precisiones'. *Discurs d'investidura del Doctorat Honoris Causa llegit a la Universitat d'Alacant el dia 21 de novembre de 2014*. Online at <https://web.ua.es/es/protocolo/eventos/honoris/tortella-casares-gabriel-2014/doctor-honoris-causa-gabriel-tortella-casares.html> [Retrieved 02-12-2023]. Ibid. 'La renovación económica y social de los Borbones: la política económica de España en el siglo XVIII', in *1714. Cataluña en la España del siglo XVIII*. Ed. Antonio Morales.

- Cátedra, Madrid, 2014, pp. 266-275. Carlos MARTÍNEZ SHAW. 'La Cataluña del siglo XVIII bajo el signo de la expansión', in *España en el siglo XVIII. Homenaje a Pierre Vilar*. Dir. Roberto Fernández. Crítica, Barcelona, 1985, pp. 55-131. Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ. *Cataluña y el absolutismo borbónico: historia y política*. Crítica, Barcelona, 2014, pp. 446, 469, 479-486 and 513-549. Josep FONTANA LÁZARO. *La formació d'una identitat*. Eumo Editorial, Vic, 2014, pp. 243-254. Jaume TORRAS ELIAS. *La industria antes de la fábrica*, Ediciones de la Universidad de Salamanca, Salamanca, 2019, pp. 135-159. Ibid. 'L'economia catalana abans i després de 1714, continuïtat i canvi'. *Anuari de la Societat Catalana d'Economia*, 23 (2020), pp. 109-125. Llorenç FERRER I ALÒS. 'The diverse growth of eighteenth-century Catalonia: Proto-industrialisation?'. *Catalan Historical Review*, 5 (2012), pp. 201-209. Josep Maria DELGADO RIBAS. 'Barcelona i el model econòmic de l'absolutisme borbònic: un tret per la culata'. *Barcelona quaderns d'història*, 2016, No. 23, pp. 225-242. Without question, the outstanding historiographic synthesis by Francesc Valls is the best way to track this historiographic debate. Francesc VALLS-JUNYENT. 'Els debats entorn dels orígens setcentistes de la industrialització catalana'. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 27 (2016), pp. 235-260.
- [5] John H. ELLIOTT. *Scots and Catalans: Union and disunion*. Yale University Press, New Haven, 2018, pp. 100-127. Antoni SIMON I TARRÉS. *Els orígens del miracle...*, pp. 230-249. Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ. *Vençuda però no submissa. La Catalunya del segle XVIII*. Edicions 62, Barcelona, 2023, pp. 69-106.
- [6] Pierre VILAR. *Catalunya dins l'Espanya moderna: recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. 4 Volums. Edicions 62, Barcelona, 1964-1969. Vol. II, pp. 384-391. Ibid, Vol. III, pp. 356-362.
- [7] Emili GIRALT I RAVENTÓS. 'La viticultura y el comercio catalán del siglo XVIII'. *Estudios de Historia Moderna*, 2 (1952), pp. 159-175.
- [8] Josep FONTANA LÁZARO. 'En els inicis de la Catalunya contemporània: l'economia a la segona meitat del segle XVII'. *Barcelona quaderns d'història*, 7 (2002), p. 13.
- [9] Agustí SEGARRA BLASCO. *Aiguarent i mercat a la Catalunya del segle XVIII*. Eumo, Vic, 1994. Francesc VALLS JUNYENT. *La Catalunya atlàntica. Aiguarent i teixits a l'arrencada industrial catalana*. Eumo, Vic, 2004.
- [10] Pere MOLAS RIBALTA. *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*. Curial, Barcelona, 1977. Benet OLIVA RICÓS, *La generació de Feliu de la Penya. Burguesia mercantil i Guerra de Successió entre el Maresme i Barcelona*. Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 2001. Albert GARCIA ESPUCHE. *Barcelona entre dues guerres. Economia i vida quotidiana (1652-1714)*. Eumo, Vic, 2005. Josep FÀBREGAS ROIG. 'Els Kies: d'Holanda al Camp de Tarragona'. *Pedralbes*, 39 (2019), pp. 158-192.
- [11] Pierre VILAR. *Catalunya dins l'Espanya...* Vol. III, pp. 223-225, 356-368 and 551-580. Francesc VALLS JUNYENT. 'Contractació a rabassa morta i conjuntura vitícola a Catalunya, 1720-1850'. *Estudis històrics i documents dels arxius de protocols*, 15 (1997), pp. 299-334. Juan CARMONA and James SIMPSON. 'The "Rabassa Morta" in Catalan Viticulture: The Rise and Decline of a Long Term Sharecropping Contract, 1670s-1920s'. *The Journal of Economic History*, 59, 2 (1999), pp. 290-315. Antoni SIMON I TARRÉS. *Els orígens del miracle...*, pp. 51-55. The *rabassa morta* contract involved planting grapevines and paying the owner part of the yields; the contract lasted as long as the grapevines that had been planted survived.
- [12] Jaume TORRAS ELIAS. 'Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo XVIII'. *Revista de Historia Económica. Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 2, 3 (1984), pp. 113-127. Llorenç FERRER I ALÒS and Antoni SEGURA. 'Organització de la producció agrària a la Catalunya del set-cents'. *Pedralbes*, 8 (1988), pp. 532-534. Josep FONTANA LÁZARO. *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*. Edicions 62, Barcelona, 1998, p. 71. Llorenç FERRER I ALÒS. 'El segle XVIII: culminació i final d'un model de creixement econòmic agrari', in *Història agrària dels Països Catalans. Vol III. Edat Moderna*. Coord. Eva Serra i Puig. Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2008, pp. 61-62. Ibid, 'El Creixement divers...', pp. 197-201.
- [13] Agustí SEGARRA BLASCO. *Aiguarent i mercat...*, pp. 255-258. Jaume TORRAS ELIAS. 'Productes vitícoles i integració mercantil a Europa, ss. XVI-XVIII', in *Jornades sobre la viticultura de la conca mediterrània*. Universitat Rovira i Virgili, Tarragona, 1995, pp. 527-535.
- [14] In fact, 2024 marks the twentieth anniversary of the publication of the outstanding study by Francesc Valls which showed the importance of wine and liquor exports in the upswing in cotton manufacturing in Catalonia. Francesc VALLS JUNYENT. *La Catalunya atlàntica...*, pp. 27-48.
- [15] Pierre VILAR. *Catalunya dins l'Espanya...* Vol. III, pp. 340-341. Eloy MARTÍN CORRALES. *Comercio de Cataluña con el Mediterráneo musulmán (siglos XVI-XVIII). El comercio con los 'enemigos de la fe'*. Ediciones Bellaterra, Barcelona, 2001, pp. 319-354.
- [16] Isidro DUBERT GARCÍA. 'El desembarco de los catalanes en Galicia y los remedios de los naturales a la crisis de sus pesquerías, 1757-1788', in *Modernitas: estudios en homenaje al Profesor Baudilio Barreiro Mallón*. Coord. Manuel García Hurtado. Universidade da Coruña, A Coruña, 2008, pp. 351-368. Regarding the state, the company owned by Antoni and Domingo Gispert, Josep Lleonart, Joan Pasqual and Joan Sanmartí secured a contract to provision all the wine for the Royal Shipyard in Esteiro, Ferrol, between 1752 and 1756. AHPB [Arxiu Històric de Protocols de Barcelona], 1019/19, Notari Sebastià Prats, ff. 379v-381r, [23-11-1762].
- [17] Jaume TORRAS ELIAS. 'Especialización agrícola e industria...', pp. 113-127.
- [18] Llorenç FERRER I ALÒS. 'El creixement divers...', pp. 203-204. Ibid. 'Una revisió del creixement demogràfic de

- Catalunya en el segle XVIII a partir dels registres parroquials'. *Estudis d'història agrària*, 20 (2007), pp. 17-68.
- [19] Rosa CONGOST I COLOMER. 'Els canvis en l'Empordà del segle XVIII: la tesi d'una revolució industrial'. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 46 (2015), pp. 371-388.
- [20] Antoni SIMON I TARRÉS. *Els orígens del miracle...*, pp. 241-242.
- [21] Eva SERRA I PUIG. 'El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe'. *Recerques*, 10 (1980), pp. 17-32. Llorenç FERRER I ALÒS. 'La diversitat de l'activitat econòmica a la Catalunya moderna: més enllà de la renda feudal'. *Pedralbes*, 28 (2008), pp. 730-743.
- [22] Llorenç FERRER I ALÒS. *Hereus, pubilles i cabalers. El sistema d'hereu a Catalunya*. Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2007. Ibid. 'Desmitificant els masos. Reivindicant la Història'. *Dovella*, 137 (2023), pp. 8-10.
- [23] Àlex SÁNCHEZ SUÁREZ and Francesc VALLS JUNYENT. 'Les crisis a Catalunya en una etapa de creixement i transició (1680-1840)'. *Recerques*, 72-73 (2017), pp. 138-155.
- [24] Jaume TORRAS ELIAS. *La indústria antes...*, pp. 136-138.
- [25] For its mediaeval forerunners and Italian inspiration, see Mario DEL TREPPO. *Els mercaders catalans i l'expansió de la corona catalano-aragonesa al segle XV*. Curial, Barcelona, 1976, pp. 339-534.
- [26] Isabel LOBATO FRANCO. *Compañías y negocios en la Cataluña preindustrial*. Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Sevilla, Seville, 1995.
- [27] Antoni SIMON I TARRÉS. *Els orígens del miracle...*, pp. 216-217 and 243.
- [28] Albert GARCIA ESPUCHE. *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña 1550-1640*. Alianza Editorial, Madrid, 1998.
- [29] Fernand Braudel noted this in his monumental Fernand BRAUDEL. *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*. Vol I. Madrid, Fondo de Cultura Económica, 2016, pp. 792-796.
- [30] Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ. *Cataluña y el absolutismo...*, p. 516.
- [31] Gabriel TORTELLA CASARES. "La economía catalana...", pp. 32-33.
- [32] To avoid lengthier notes, see the historiographic surveys by authors who defend this stance in Francesc VALLS-JUNYENT. 'Els debats entorn...', pp. 247-249. Antoni SIMON I TARRÉS. *Els orígens del miracle...*, p. 13. Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ. *Vençuda però no submissa...*, pp. 80-83.
- [33] See, for example Agustín GUIMERÁ RAVINA (Coord.). *El reformismo borbónico. Una visión interdisciplinar*. Alianza Editorial, Madrid, 1996. María LÓPEZ DÍAZ and María del Carmen SAAVEDRA VÁZQUEZ (Eds.). *Gobernar reformando: los primeros Borbones en la España del siglo XVI-II*. Comares, Granada, 2023. Agustín GONZÁLEZ ENCISO. *Felipe V: la renovación de España*. EUNSA, Pamplona, 2003. José Luis GÓMEZ URDÁÑEZ. *Fernando VI y la España discreta*. Punto de Vista Editores, Madrid, 2019. Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ. *Carlos III: un monarca reformista*. Espasa, Barcelona, 2016.
- [34] Pedro RUIZ TORRES. 'Los límites del reformismo del siglo XVIII en España', in *El nacimiento y la construcción del estado moderno. Homenaje a Jaume Vicens Vives*. Coord. Joaquim Albareda i Salvadó and Marició Janué i Miret. PUV, Valencia, 2011, pp. 111-150.
- [35] Jaume VICENS VIVES. *Coyuntura económica y reformismo burgués: y otros estudios de historia de España*. Ariel, Barcelona, 1968, pp. 24-25.
- [36] Miguel ARTOLA GALLEGU. *La Hacienda del Antiguo Régimen*. Alianza, Madrid, 1982, pp. 241-246.
- [37] Josep JUAN VIDAL. 'Les conseqüències de la Guerra de Successió: nous impostos a la Corona d'Aragó, una penalització o un futur impuls per al creixement econòmic?'. *Pedralbes*, 33 (2013), p. 278.
- [38] Gabriel TORTELLA CASARES. 'La renovación económica...', p. 275.
- [39] The authors already cited should be joined by the synthesis by Manuel ARRANZ HERRERO and Ramon GRAU HERNÁNDEZ. 'L'economia urbana de Barcelona i la Guerra de Successió'. *Recerques*, 24, (1991), pp. 140-142. The most direct and well-grounded criticism of the idea of the land registry as a 'modern' tax can be found in Josep Maria DELGADO RIBAS. 'Presión fiscal y asignación de recursos en la monarquía borbónica'. *Manuscrits*, 4-5 (1987), pp. 25-40.
- [40] Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ. *Vençuda però no submissa...*, pp. 52-55.
- [41] Josep Maria TORRAS I RIBÉ. *Felip V i Catalunya*. Rafael Dalmau, Barcelona, 2005, pp. 285-318. Francesc VALLS-JUNYENT. 'Els debats entorn...', pp. 250-251. See notes 32 and 33 for many of the works that are essential in understanding this view. For the validity of practices like *apremios* or collections directly by the troops, see Josep Maria DELGADO RIBAS. 'Después de Utrecht...', p. 377.
- [42] Agustí ALCOBERRO I PERICAY. 'El cadastre de Catalunya (1713-1845): de la imposició a la fossilització'. *Pedralbes*, 25 (2005), pp. 244-245.
- [43] The most important income streams the royal treasury took over were the *dret de bolla de plom* on wool textiles and the *drets de portes* (taxes on goods when they entered the city) of Barcelona. Joan MERCADER RIBA. *Felip V i Catalunya*. Edicions 62, Barcelona, 1985, pp. 153-166 and 187-190.
- [44] Emiliano FERNÁNDEZ DE PINEDO, 'Els ingressos de la hisenda reial a Catalunya (1717-1779)'. *Recerques*, 17 (1985), p. 130. However, as Agustí Alcoberro has noted, Fernández de Pinedo's calculations do not include the contributions from billeting and the taxes on baggage transportation or for accommodation amenities, which substantially alter the figures he presents. Agustí ALCOBERRO I PERICAY. 'El cadastre de Catalunya...', p. 245.
- [45] Eduardo Escartín notes that in 1785, the general income was 25% higher than the amount collected from the land registry. Eduardo ESCARTÍN SÁNCHEZ, 'El Catastro catalán: teoría y realidad'. *Pedralbes*, 1 (1981), p. 262. Agustí ALCOBERRO I PERICAY. 'El cadastre de Catalunya...', pp. 254-256.

- [46] This discourse on comparative grievances is rooted in the eighteenth century itself. Josep Maria DELGADO RIBAS. 'Presión fiscal y asignación...', pp. 32-35 and 39.
- [47] Francesc VALLS-JUNYENT. 'Els debats entorn...', pp. 252-253.
- [48] Josep Maria DELGADO RIBAS. 'Después de Utrecht...', pp. 379-381.
- [49] To do so, after 1727 there was a corps of expert geometers working for the quartermaster of Catalonia. Josep Maria DELGADO RIBAS. 'Después de Utrecht...', pp. 375-376.
- [50] Josep Maria DELGADO RIBAS. 'Presión fiscal y asignación...', pp. 31-32. See the complete document of the 1735 *Reglamento* in José LÓPEZ JUANA PINILLA. *Biblioteca de Hacienda de España*. Vol. V. Imprenta y fundición de Don Eusebio Aguado, Madrid, 1847, pp. 54-74.
- [51] Eduardo ESCARTÍN SÁNCHEZ, *La Intendencia de Cataluña en el siglo XVIII*. Santandreu, Barcelona, 1995, pp. 218-222.
- [52] Francesc VALLS-JUNYENT. 'Els debats entorn...', p. 251. Josep Maria Torras has studied many examples of this malpractice throughout the century in Josep Maria TORRAS I RIBÉ. *Misèria, poder i corrupció a la Catalunya borbònica (1714-1808)*. Rafael Dalmau, Barcelona, 2020.
- [53] Josep Maria DELGADO RIBAS. 'Después de Utrecht...', pp. 376-377.
- [54] Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ. 'Contra el catastro. Movilización y protestas en Cataluña a lo largo del siglo XVIII', in *Gobernar reformando: los primeros Borbones en la España del siglo XVIII*. Ed. María López Díaz and María del Carmen Saavedra Vázquez. Comares, Granada, 2023, pp. 333-356.
- [55] Jaume TORRAS ELIAS. 'L'economia catalana abans...', pp. 117-118. Àngel RUIZ I PABLO. *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona (1758 a 1847)*. Editorial Altafulla, Barcelona, 1994, pp. 131-140.
- [56] See one of the clearest examples in Guillermo PÉREZ SARRION. *The Emergence of a National Market in Spain, 1650-1800. Trade Networks, Foreign Powers and the State*. Bloomsbury, London, 2017. Coordinated by the same author, *Más estado y más mercado. Absolutismo y economía en la España del siglo XVIII*. Sílex, Madrid, 2011. Vicent A. LLOMBART ROSA. 'Economía política y reforma en la Europa mediterránea del siglo XVIII: una perspectiva española'. *Mediterráneo económico*, 9 (2006), pp. 95-113.
- [57] Francesc VALLS-JUNYENT. 'Els debats entorn...', pp. 520-521.
- [58] Jaume TORRAS ELIAS. 'La penetració comercial catalana a l'Espanya interior en el segle XVIII. Una proposta d'explicació', in *Els catalans a Espanya, 1760-1914*. Ed. Maria Teresa Pérez Picazo, Antoni Segura, Llorenç Ferrer. Barcelona, Universitat de Barcelona, 1996, pp. 27-30. Ibid. 'De Verdú a Valdemoro. Sobre la comercialización de tejidos catalanes en la España interior (siglo XVIII)'. *Estudis*, 36 (2010), pp. 9-20. Joaquín OCAMPO SUÁREZ-VALDÉS. 'Los catalanes en España y la Economía política de la Ilustración. ¿"Conquista pacífica" o Españas vencidas?'. *Revista de Historia Moderna*, 29 (2011), pp. 185-204.
- [59] Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ. *Cataluña y el absolutismo...*, pp. 521-523.
- [60] The drive to transfer the internal customs to the coast and the French border was the main reason behind the revolt of the *Matxinada* in 1718. The internal customs with the rest of Castile was reinstated in 1722. Álvaro ARAGÓN RUANO and Alberto ANGULO MORALES (Coords.), *Una década prodigiosa. Beligerancia y negociación entre la Corona y las Provincias Vascas (1717-1728)*. Universidad del País Vasco, Bilbao, 2019.
- [61] In Catalonia, the tax was around 3.33%, while in Aragon, Valencia and Castile it was 15%. Antoni SIMON I TARRÉS. *Els orígens del miracle...*, p. 236.
- [62] Jaume TORRAS ELIAS. 'L'economia catalana abans...', pp. 119-120.
- [63] Jordi GÜNZBERG MOLL. 'Origen, desarrollo y extinción de un derecho histórico en Cataluña. El derecho de extranjería'. *Ius fugit*, 15 (2007-2008), pp. 175-198.
- [64] Jaume TORRAS ELIAS. 'L'economia catalana abans...', p. 120.
- [65] Assumpta MUSET I PONS. *Catalunya i el mercat espanyol al segle XVIII. Els traginers i els negociants de Calaf i Copons*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997. Jaume TORRAS ELIAS. 'La penetració comercial...', pp. 28-29.
- [66] Some Catalan agents had already penetrated the Castilian market to sell products like fabric, prints, books, lace and crafted glass by the turn of the sixteenth to seventeenth centuries. Antoni SIMON I TARRÉS. *Els orígens del miracle...*, pp. 120-121.
- [67] To learn more about Catalan trade in the Americas before liberalisation, the essential reference even today is still MARTÍNEZ SHAW. *Cataluña en la Carrera de Indias, 1680-1756*. Editorial Crítica, Barcelona 1981.
- [68] Josep Maria DELGADO RIBAS and Josep Maria FRADERA BARCELÓ. 'La diàspora atlàntica. De Cadis a les Antilles', in *Els catalans a Espanya, 1760-1914*. Ed. Maria Teresa Pérez Picazo, Antoni Segura, Llorenç Ferrer. Barcelona, Universitat de Barcelona, 1996, pp. 31-32.
- [69] José María OLIVA MELGAR. *Cataluña y el comercio privilegiado con América en el siglo XVIII*. Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1987.
- [70] Jaume TORRAS ELIAS. *La Catalunya atlàntica...*, pp. 201-209.
- [71] For an examination of the roots of all the stances in this debate, see the contributions of Carlos Martínez Shaw, Antonio García-Baquero and Josep Fontana in Jordi NADAL OLLER and Gabriel TORTELLA (Eds.). *Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea*. Ariel, Barcelona, 1974. For a more recent synthesis, see José María OLIVA MELGAR, 'Carlos Martínez Shaw y el comercio colonial. Explorador y conquistador de nuevos territorios para la historia' and Àlex SÁNCHEZ SUÁREZ. 'Carlos Martínez Shaw y la manufactu-

- ra algodonerera catalana del siglo XVIII', in *Carlos Martínez Shaw: historiador modernista*. Coord. Roberto Fernández. Universitat de Lleida, Lleida, 2010, pp. 89-122.
- [72] Josep Maria DELGADO RIBAS. 'Comercio colonial y crecimiento económico en la España del siglo XVIII. La crisis de un modelo interpretativo'. *Manuscripts*, 3 (1986), pp. 23-40. Ibid. 'Mercado interno versus mercado colonial en la primera industrialización española'. *Revista de Historia Económica. Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 13, 1 (1995), pp. 11-31.
- [73] Josep Maria DELGADO RIBAS. 'Después de Utrecht...', pp. 379-380. Ibid. *Dinámicas imperiales (1650-1796): España, América y Europa en el cambio institucional del sistema colonial español*. Bellaterra, Barcelona, 2007, pp. 417-519.
- [74] Josep Maria DELGADO RIBAS. 'La construcció i la indústria navals a Catalunya (1750-1820)'. *Recerques*, 13 (1983), pp. 45-64. Ibid. 'La Indústria de la construcció naval catalana (1750-1850): una visió a llarg termini'. *Drassana*, 2 (1994), pp. 34-39.
- [75] Josep Maria FRADERA I BARCELÓ. *Indústria i mercat. Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845)*, Crítica, Barcelona, 1987. Pere PASCUAL I DOMÈNECH. *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX. Formació i desestructuració d'un sistema econòmic*. Crítica, Barcelona, 1990. Francesc VALLS JUNYENT. *La Catalunya atlàntica...*, pp. 287-415
- [76] Pierre VILAR. *Catalunya dins l'Espanya...* Vol. IV, pp. 519-535 and 543-546. José María OLIVA MELGAR. *Cataluña y el comercio privilegiado...*, pp. 267-285. Agustí SEGARRA BLASCO. *Aiguardent i mercat...*, pp. 164-166. Francesc VALLS JUNYENT. *La Catalunya atlàntica...*, pp. 143-252.
- [77] See an interesting compilation of studies on this relationship until the early 1990s in Àlex SÁNCHEZ SUÁREZ. 'La indianería catalana ¿mito o realidad?'. *Revista de historia industrial*, 1 (1992), pp. 213-228.
- [78] Antonio GARCÍA-BAQUERO GONZÁLEZ. 'La industria algodonerera catalana y el libre comercio. Otra reconsideración'. *Manuscripts*, 9 (1991), pp. 13-40. This can also be found in Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ. *Cataluña y el absolutismo...*, pp. 534-535
- [79] Josep Maria DELGADO RIBAS. 'La industria algodonerera catalana (1776-1796) y el mercado americano: una reconsideración'. *Manuscripts*, 7 (1988), pp. 103-116. Ibid. "'El algodón engaña". Algunas reflexiones en torno al papel de la demanda americana en el desarrollo de la indianería catalana'. *Manuscripts*, 11 (1993), pp. 61-83.
- [80] In the last third of the century, the vast majority of calico produced in Barcelona was apparently sold in the peninsular market. Àlex SÁNCHEZ SUÁREZ. 'La era de la manufactura algodonerera en Barcelona, 1736-1839'. *Estudios de Historia Social*, 48-49 (1989), pp. 77-85 and 92-93.
- [81] Àlex SÁNCHEZ SUÁREZ. 'La indianería catalana...', pp. 217-227.
- [82] At times of open war and stoppages in trade, the Catalan cotton manufacturers did not hesitate to offset the cut-
- offs in the supply with imports of cotton from Malta or the Levant region. James K. J. THOMSON. 'The Spanish trade in American cotton: Atlantic synergies in the Age of Enlightenment'. *Revista de Historia Económica. Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 26, 2 (2008), pp. 277-314. Later cotton was imported from Brazil or the Andalusian coast. Àlex SÁNCHEZ SUÁREZ and Francesc VALLS JUNYENT. 'El mercado del algodón en Barcelona durante la crisis del Antiguo Régimen (1790-1840)'. *Revista de Historia Industrial*, 58 (2015), pp. 61-93.
- [83] James K. J. THOMSON. 'La política del algodón en la España del siglo XVIII', *Revista de historia industrial*, 36 (2008), pp. 15-44. See several mentions of them in the pioneering study of calico factories and the eighteenth-century Catalan cotton industry in Ramon GRAU FERNÁNDEZ and Marina LÓPEZ GUALLAR. 'Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII. Introducció a l'estudi de les fàbriques d'indianes'. *Recerques*, 4 (1974), pp. 19-57.
- [84] James K. J. THOMSON. 'Explaining the "take-off" of the Catalan cotton industry'. *Economic History Review*, 58, 4 (2005), pp. 704-705.
- [85] Jaume CARRERA PUJAL. *Historia política y económica de Cataluña. Siglos XVI al XVIII*. Vol. IV. Bosch, Barcelona, 1947, pp. 133-137. James K. J. THOMSON. *Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona*. Edicions 62, Barcelona, 1994, pp. 89-108. Ramon GRAU FERNÁNDEZ and Marina LÓPEZ GUALLAR. 'Empresari i capitalista...', pp. 22-23. Àlex SÁNCHEZ SUÁREZ. 'La era de la manufactura algodonerera...', pp. 69-72.
- [86] Thanks to these measures, the Board of Trade calculated that the Catalan printers were able to sell their goods between 4% and 6% more cheaply.. Àlex SÁNCHEZ SUÁREZ. 'La era de la manufactura algodonerera...', pp. 73-74.
- [87] Àlex SÁNCHEZ SUÁREZ. 'La indianería catalana...', p. 219, no. 29.
- [88] James K. J. THOMSON. *Els orígens de la industrialització...*, pp. 69-88. Lúcia TORRA FERNÁNDEZ. 'El consum d'indianes a Barcelona, 1650-1800'. *Barcelona. Quaderns d'història*, 17 (2011), pp. 283-290.
- [89] James K. J. THOMSON. 'La política del algodón...', pp. 23-33.
- [90] Patrick O'BRIEN, Trevor GRIFFITHS and Philip HUNT. 'Political Components of the Industrial Revolution: Parliament and the English Cotton Textile Industry, 1660-1774'. *The Economic History Review*, 44, 3 (1991), pp. 395-423.
- [91] Although in this case, its management was entrusted to two English technicians who had offered their services to the Crown. Gonzalo MARTÍN GARCÍA. *La industria textil en Avila durante la etapa final del antiguo regimen. La Real Fábrica de Algodón*. Diputación de Ávila, Ávila, 1989.
- [92] Àlex SÁNCHEZ SUÁREZ. 'La era de la manufactura algodonerera...', pp. 80-81.
- [93] Manuel ARRANZ HERRERO. 'Demanda estatal i activitat econòmica a Catalunya sota els primers borbons (1714-

- 1808)', in *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Vol. II. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1984, pp. 259-265.
- [94] David FERRÉ GISPETS. 'Exèrcit i negoci. El proveïment militar a Catalunya durant el regnat de Felip V (1700-1746)'. Doctoral thesis directed by Antonio Espino López and Antoni Simon Tarrés. Universitat Autònoma de Barcelona, 2023. Eduard MARTÍ FRAGA. 'El efecto de la política de asientos militares de Felipe V sobre la economía catalana (1715-1725)', in *La reconstrucción de la política internacional española. El reinado de Felipe V*. Dir. Joaquim Albareda and Núria Sallés. Casa de Velázquez, Madrid, 2021, pp. 283-307.
- [95] See a historiographic survey of this field from the eighteenth century to today in David FERRÉ GISPETS. 'Exèrcit i negoci...', pp. 29-96.
- [96] Jaume CARRERA PUJAL, *Historia política y económica...* Vol. IV, pp. 166-171, 177-178 and 272-286. Joan MERCADER RIBA. *Felip V i Catalunya...*, pp. 195-217. Manuel ARRANZ HERRERO. 'Demanda estatal i...', p. 259.
- [97] Lluís ROURA I AULINAS. *Subjecció i revolta al segle de la Nova Planta*. Eumo-Pagès, Vic-Lleida, 2005, pp. 38-44 and 50-55. Christopher STORRS. *The Spanish Resurgence, 1713-1748*. Yale University Press, New Haven-London, 2016, pp. 1-16.
- [98] It also kept watch over England's Royal Navy base on Menorca. David FERRÉ GISPETS. 'Exèrcit i negoci...', pp. 429-454.
- [99] Rafael TORRES SÁNCHEZ. *Military Entrepreneurs and the Spanish Contractor State in the Eighteenth Century*. Oxford University Press, Oxford, 2016. Agustín GONZÁLEZ ENCISO. 'Guerra y movilización de recursos económicos en el siglo XVIII. Un ensayo historiográfico'. *Cuadernos Dieciochistas*, 21 (2020), pp. 15-43.
- [100] Benet OLIVA RICÓS. 'Els proveïdors catalans de l'exèrcit borbònic durant el setge de Barcelona de 1713-1714'. *Estudis històrics i documents dels arxius de protocols*, 32 (2014), pp. 205-248.
- [101] Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ, *Cataluña y el absolutismo...*, pp. 468-469 and 516-517.
- [102] Josep Maria DELGADO RIBAS. 'Después de Utrecht...', pp. 383-384
- [103] Antoni SIMON I TARRÉS. *Els orígens del miracle...*, pp. 235-236 and Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ. *Vençuda però no submisa...*, pp. 88-89.
- [104] David FERRÉ GISPETS. 'Exèrcit i negoci...', pp. 469-500.
- [105] David FERRÉ GISPETS. "Exèrcit i negoci...", pp. 1066-1067.
- [106] Eduard MARTÍ FRAGA. 'La Capacidad De "No Poder Hacer Milagros": Reflexiones Sobre El Abastecimiento De Las Expediciones De 1715, 1718 y 1720'. *Global Journal of Human-Social Science Research*, 20, 4-D (2020), pp. 37-53. David FERRÉ GISPETS, 'El papel de los asentistas catalanes en el apresto de la expedición para la conquista de Orán (1732)', in *Imperialismos y ejércitos*. Alberto Guerrero Martín (Ed.). Universidad de Granada, Granada, 2020, pp. 349-367. Agustín GONZÁLEZ ENCISO. 'La Marina a la conquista de Italia, 1733-1735'. *Revista de Historia Naval*, 69 (2014), pp. 15-35.
- [107] Agustín GONZÁLEZ ENCISO. 'Guerra y movilización...', pp. 26-30. David FERRÉ GISPETS. 'Exèrcit i negoci...', pp. 1063-1064.
- [108] Jordi CASAS I ROCA. 'L'endeutament dels municipis catalans en l'edat moderna (segles XVII i XVIII)'. *Revista de Dret Històric Català*, 20 (2021), pp. 11-85.

BIOGRAPHICAL NOTE

David Ferré Gispets (Sant Fruitós de Bages, 1994) holds a PhD in Comparative, Political and Social History from the Universitat Autònoma de Barcelona and is currently at post-doctoral fellow at the Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives at the Universitat Pompeu Fabra. His main fields of study are Catalonia in the early Bourbon years, the provisioning of armies in the eighteenth century and the role that private agents played in that provisioning. He has published several articles in indexed journals and has participated in many national and international conferences. His doctoral thesis 'Exèrcit i negoci. El proveïment militar a Catalunya durant el regnat de Felip V (1700-1746)' won the thirtieth edition of the Notari Raimon Noguera Grants and is currently in press.

Picasso and Catalonia. An international corpus

Eduard Vallès*

Museu Nacional d'Art de Catalunya

Received 13 June 2023 · Accepted 20 September 2023

ABSTRACT

Picasso's relationship with Catalonia is a well-known and widely discussed topic, though it has often been approached primarily from a biographical or even sentimental perspective. While this approach is valid and aligns with the available evidence, we aim to highlight the artistic outcomes of this connection. Picasso's stays in Catalonia resulted in an extraordinarily unique body of work, with some of the pieces created in Catalonia corresponding to the most brilliant periods of his career. For example, the finest works of his Blue Period were produced in Barcelona, and his Cubist creations in Horta, Cadaqués, and Ceret mark the pinnacle of the most revolutionary avant-garde movement in 20th-century art. Therefore, beyond Picasso's emotional ties to Catalonia, which the artist himself acknowledged, it is essential to emphasize the international significance of the works that emerged from these stays, many of which are now housed in the world's leading art galleries.

KEYWORDS: Picasso, Academy, Barcelona, Blue Period, cubism

Picasso's connection with Catalonia is one of the core episodes in both his career as an artist and his life. He completed his fine arts studies, which he had started in Málaga and continued in La Coruña, in Catalonia, specifically in Barcelona. Therefore, Catalonia was also where he got his start as an artist, under the influence of the entire art scene in Barcelona, which was embarking on one of the most extraordinary periods in its history after the 1888 Universal Exposition. This young Picasso drew from what was known as Modernisme in Catalonia, whose different variations are called *Art Nouveau* or *Jugendstil* elsewhere in Europe.

After that, he transitioned into what we know as his Blue Period, unquestionably his first completely individual period, a far cry from his eclectic beginnings. From then on, Picasso began to make some of his most important works, even though they were not recognised until many years later, given that international historiography denied their importance for many years. The fact that the years when he regularly lived in Catalonia predated cubism meant that they were barely taken into account when Picasso's oeuvre was beginning to be studied; it was considered his formative period and was mostly obscure. Even the first serious examination by a Catalan historiographer (albeit in Spanish), Alexandre Cirici Pellicer, was

called *Picasso antes de Picasso* (Picasso before Picasso, 1946). That is, this early output was considered distant from the international Picasso canon which was gaining a foothold at that time.¹

The first book to examine this period on its own was not published until 1966, namely Josep Palau i Fabre's *Picasso en Catalunya*, which was issued in Catalan years later as *Picasso a Catalunya* (1975).² These publications were the first to systematically reproduce the most important works that Picasso made during his years in Catalonia, some of which are masterpieces from his Blue Period (*La Vie*, 1903) and his Rose Period (*The Harem*, 1906). Though this was not their sole focus, some French and English historians like Pierre Daix, Pierre Cabanne and John Richardson were among the first to study Picasso's years in Catalonia in their respective biographies of the artist.³

This article aims to highlight the most important episodes in the connection between Picasso and Catalonia in parallel and chronological order, while also citing the most prominent works from each period. Ultimately, his sojourns in Catalonia may have been brief, but for varied reasons they all ended up having an important specific weight in his career. Given that Picasso's life and work correlate almost exactly, the pages below will help to sketch a very complete picture of the connections between Picasso and Catalonia.

* **Adreça de contacte:** Museu Nacional d'Art de Catalunya, Parc de Montjuïc. 08038 Barcelona. Tel. +34936220360. E-mail: eduard.valles@museunacional.cat

CATALONIA, A PRIME SPACE OF CREATION

Even though he was not born in Catalonia, Picasso was very closely associated with it, and more specifically with Barcelona, especially during his youth. Picasso arrived in the city in 1895, and apart from several forays elsewhere, he mainly lived here until 1904. In April of that year, he left Barcelona for good and moved to Paris, where he found success and spent the bulk of his career as an artist. Picasso and his family had come from La Coruña to Barcelona when he was 13, following his father, who had secured a teaching position at the Fine Arts School of Barcelona. Picasso enrolled in that school for two years, resuming the training he had started in Galicia. Until then, he had been within the family fold, but that period marked his first years testing the scene in Catalonia. He gradually started to join the intellectual artistic circles, as well as the city's everyday life, in a formative process that was simultaneously artistic and human. Picasso interacted with the most prominent artists in Catalan culture, and he held his first major individual exhibition in Barcelona. This city was also where Picasso developed his first clearly personal body of work, his Blue Period.

Yet Barcelona's importance in Picasso's life extends beyond the years he lived here, as he remained in touch with his friends and acquaintances in the city until the end of his life. Indeed, his way of expressing the gratitude he had always felt towards his Catalan friends was his huge donation of more than 1,000 works to the city of Barcelona in 1970 (a gesture he did not make in France), arranged through his personal secretary and close friend, Jaume Sabartés. He made his first close friends, was trained at the Llotja school, held his first major exhibition and learned how to work in sculpture and engraving in Catalonia. He also received his first criticism and had his first patrons. Even his first dealer, Pere Mañach, was Catalan.

The works Picasso made in Catalonia are found in museums and foundations all over the world, as well as in an array of private collections, including those of the artist's heirs, given that Picasso himself held onto many of his works his entire life. Many of his very early works (from his formative years) are in Catalan collections, specifically the collection of the Museu Picasso of Barcelona, most of whose holdings come from the artist's major donation in 1970. Picasso's works made in Catalonia can also be found in other Catalan institutions, albeit to a lesser extent, such as the Fundació Palau in Caldes d'Estrac, founded by the poet and Picasso expert Josep Palau i Fabre; the Museu de Montserrat; Cau Ferrat in Sitges; and the Fundación Francisco Godia, among others. Regarding private collections, they mainly hold drawings, with paintings only on an exceptional basis given the diaspora of works made in Catalonia that were acquired by collectors and museums abroad. Currently, the majority of his Catalan works—especially the most famous ones—are found in collections and especially museums around the world, particularly in

the United States, Europe and Japan. For example, with the exception of a few works at the Museu Picasso of Barcelona, the works from his Blue Period are scattered around international museums. The most unfortunate case is the cubist works he made in Horta, Cadaqués and Céret, not one of which is in a Catalan public collection, primarily because Picasso no longer lived in Catalonia during his cubist years, even though he made several sojourns here, and that distanced him from Catalan collectors and critics. However, the main reason is that with a handful of exceptions, neither critics nor collectors ever managed to grasp the importance of cubist works in general and Picasso's in particular. This was true as it was happening, but it also lasted many years and gave rise to the dearth of cubist works in public and private Catalan collections.

Even though Catalonia was the place where he was trained and made many of his early works, Picasso also made many important works here throughout his career, and even a few masterpieces. He executed his most important academic works in Barcelona, invaluable documents that provide in-depth insight into the artist's training. But these works from when he was a student at the Fine Arts School are joined by the first large pieces he made to compete in national exhibitions, a common pursuit in a young artist whose father wanted to place him in an official career. The two most important works conserved from this period are from Barcelona, namely *Science and Charity* and *First Communion*, which should be joined by *The Altar Boy*, at the Museu de Montserrat, because of its importance. But from a very young age, Picasso was not interested in official contests and saw that his path would be an alternative route, at that time embodied by venues like *Els Quatre Gats*. Later, he took his first journey to Paris and alternated between living there and Barcelona from 1900 to 1904, when he finally moved to the French city. During those years, he went through what is known as his Blue Period, which started in Paris but was mostly produced in Barcelona. This Catalan city was where he made his most prominent works from that period, some of which are true global icons, including *Mother and Child by the Sea*, *The Old Guitarist* and *La Vie (The Life)*, considered the Blue Period masterpiece.

After his years living in Barcelona, Picasso returned to Catalonia several times. They were not brief sojourns but signalled major advances in his oeuvre, and he even made works of keen interest here. In Gósol, he left an important corpus of classical-leaning works hybridised with rural life and painted *The Harem* (1906), one of his most important works ever that foreshadowed *Les Femmes d'Alger*, which he made the following year. In 1909, he painted two of the most iconic cubist works, *The Reservoir* and *Brick Factory at Tortosa*, in Horta—currently known as Horta de Sant Joan—which are formally considered geometric cubism. The next year, he clinched the key to cubism in Cadaqués, rendering it so cryptic that it

verged on abstraction, and yielding such important pieces as *The Port of Cadaqués* and *The Rower*. Equally important were his three consecutive stays in Céret during his 1911, 1912 and 1913 summer campaigns, all of which yielded milestones in the evolution of cubism, from the most brilliant expressions of synthetic cubism to the modernity of *papiers collés*. In short, we could conclude that for a plethora of reasons, Picasso's works made in Catalonia have an importance in his career that exceeds what they should have given the number of years he lived here. In fact, Catalonia played a crucial role in no fewer than three important periods or times in Picasso's artistic life: his formative years (and by extension, his academic training), his Blue Period and—to a lesser extent but with major milestones—his cubist period.

Because of the extraordinary dispersion of Picasso's works made in Catalonia, both when he lived here and in subsequent campaigns, we believe that it is worthwhile to break them down into different periods. The sections below follow mixed criteria arranged along a timeline that will occasionally point to classic themes in his oeuvre. For this reason, it begins with Picasso's family—his preferred models when he arrived in Catalonia—and continues with the works from his formative years (most of them academic), which are crucial to understand the solidity of his training. Next, we examine the young artist's first forays into the art scene (other artists, *Els Quatre Gats*, exhibitions, etc.), and then the focus shifts to the new city, Barcelona, as a place where the artist could experiment and grow (urban geography, everyday life, etc.). The fifth section reports on his first stay in Horta using chronological and thematic criteria, describing everything that sojourn meant in terms of distancing himself from the urban environment and his family, but most importantly from the Academy. Next, we address one of the most systematic themes in Picasso's oeuvre, eroticism, here partly associated with Barcelona's nightlife, a theme that was pioneering in Picasso's work and permeated his entire career. The seventh section primarily focuses on his Blue Period, miserabilism and all its derivations, as we believe that the criterion for this set of works should not be colour-based (blue), as has been common, but conceptual, given that his Blue Period cannot be explained by a single theme. The eighth section is devoted solely to his sojourn in Gósol, and the ninth, the longest, is actually three in one, given that it encompasses his consecutive stays in Horta, Cadaqués and Céret (even though Céret is in France, historically it was a Catalan land and that is how Picasso saw it). The reason behind this grouping is that these are different points in the evolution of cubism, each of which is unique yet yielded works that were all visibly inspired by the same region. The last section focuses on his last major stay in Catalonia, in 1917. Although he returned later, those subsequent sojourns shall not be covered in this article because of the brief time he stayed and the minor importance of the works he made then.

THE EARLY YEARS. PICASSO'S FAMILY MILIEU

When Picasso arrived in Barcelona in 1895, he was still a thirteen-year-old boy, so his work revolved around his family and, as we shall see below, the landscapes near his home. In those early years, his favourite models were his family, especially his parents and sister. He also portrayed several friends, but they did not become systematic in his work until 1899, when he fully joined Barcelona's social and cultural life after his return from Horta. Therefore, his main settings in his early years were the Llotja Fine Arts School and his family home. His Barcelona portraits were a continuation of the iconography of the nuclear family that Picasso had begun in La Coruña several years earlier, although they did not last very long. In fact, his artistic interest in his parents and sister ended in this city in around 1900.

The two people Picasso depicted the most were his father, José Ruiz Blasco, and his sister Lola. His mother, Maria Picasso López, just appeared occasionally and was the only of the three family members of whom there is not a single oil painting from his Barcelona period. Obviously, we should not forget depictions of Picasso himself, who immortalised himself in a plethora of self-portraits made in Catalonia. Several oil paintings are known, but the majority of his self-portraits are drawings with some degree of narrativity, unlike the oil paintings, which are more aseptic and do not have a biographical correlate.⁴ Generally speaking, Picasso veered away from the model in these early portraits and constructed his own image, often via a kind of psychological introspection. This is why it can be difficult to identify Picasso in some portraits, given that he soon established codes of self-representation which verged on the cryptic at certain points in his career.

The entire family moved from La Coruña to Barcelona for José Ruiz Blasco's work. The iconography of his father that Picasso created followed a very similar pattern to Picasso's analytical method. A considerable group of portraits show a melancholy, devastated man holding his head in his hands, poses that signal exhaustion or boredom. This image of his father started in La Coruña and was likely the result of his life problems which were aggravated for several reasons, the most important being the death of his other daughter, Maria de la Concepción Ruiz Picasso, or Conchita, the same year the family moved to Barcelona. Conchita, the youngest of the children and genetically the one who resembled their father the most, died of diphtheria in January 1895, one of the factors that accelerated the family's arrival in Barcelona. The other was José's acceptance of his failure as an artist; although he was an art teacher, his exhibitions were never successful and this was a source of frustration. Indeed, the devastating critiques he received in Galicia after some shows contrasted with the praise that his twelve-year-old son was garnering. Picasso's portraits of his father drew from a range of techniques, including oil, pencil, ink and san-

guine. In fact, one of the best portraits is a sanguine drawing at the Museu Picasso of Barcelona, where he wielded the chalk masterfully in a bust of his father. The other line of iconography was portraits of his father standing, full-body, dressed in a trench coat and cap. This series, which includes several drawings, culminates with an oil painting that is notably modern, especially compared to the previous drawings.

Regarding his mother, Maria Picasso López, there are few portraits of her in Picasso's oeuvre, although they were prominent in Barcelona. Unlike the portraits of his father, they are more neutral and do not delve into the psychological dimension as he did with his father. The most noteworthy piece is a pastel portrait from 1896, where she is shown frontally in the conventional way, in what seems like a portrait to please his mother. The other portraits are divided among small drawings, some of which appear on a card where he portrayed her in pastel from different perspectives. Despite her scant presence in her son's oeuvre, his mother was crucial in conserving his early works which would have otherwise disappeared, especially the family portraits, which naturally have an emotional, intimate dimension that other works did not.

Far and away the richest figure from the standpoint of his portraits is Picasso's sister Lola. He made his first portraits of her in La Coruña, but Barcelona was where they began to proliferate. In fact, we could say that Lola was the first model Picasso used systematically with the aim of experimenting with the genre of portraiture. Picasso immortalised Lola like no other family member, and his portraits of her foreshadow different veins that would become structural in Picasso's future work, such as playing with the model's age and dressing them up. Picasso turned Lola into an elderly lady, draping her with large shawls, umbrellas or grandiose hats, and he even portrayed her as a folkloric girl, with flowers and headpieces. But technically speaking, the most important portraits are those in which he experimented with the effects of light, such as a pair of oil paintings in which he sought to capture the effect of indoor and outdoor light, *Lola in the Moonlight* and *Lola before the Window*. The portraits of Lola did not last beyond 1901, when we find a portrait of her with the signature 'Picasso', which he definitively adopted that year. His use of the new signature dovetailed precisely—and symbolically—with the disappearance of his family from his works.

HIS YEARS AT THE LLOTJA. THE ACADEMIC PICASSO

As soon as Picasso arrived in Barcelona in 1895, he enrolled in the Fine Arts School that occupied the Llotja building. The decision was ultimately taken by his father, an art teacher who taught classes in the same building. Picasso's solid academic training was the outcome of several convergent factors. The first was the 'home' training

from his father at all hours of the day, parallel to but pre-dating the classes at the fine arts academies. In fact, we are aware of several academic works from Málaga, before Picasso attended classes, no doubt instigated by his father. But he really started his formal academic training at the Fine Arts School in La Coruña, where he was enrolled between 1892 and 1895. In Barcelona, for two full years Picasso attended the Fine Arts school, which at that time was on the second floor of the Llotja de Mar building in the Pla de Palau; this is why the expression 'Llotja' often refers to the Fine Arts School in that period. His father requested a transfer to Barcelona precisely to teach at the Llotja, where his colleagues could keep track of his son's progress. As soon as he got to Barcelona, Picasso took the entrance exam, which he passed with flying colours given his prior training. Many of his academic studies from school years 1895-1896 and 1897-1898, both oil paintings and drawings, still survive in his family today. The majority of these formative projects are part of the holdings of the Museu Picasso of Barcelona, although some of them are owned by his heirs. They are extraordinarily important documents that perfectly convey what lay behind the formation of an artist like Picasso: the self-denying, repetitive work that enabled him to gather the resources, techniques and secrets of artistic training. In Barcelona, he painted and drew using life models, sculptures or copies of plasters or illustrated plates, that is, the full panoply of exercises that any student in training had to do.⁵

His father's goal was for his son to make a career for himself in the academic world, in a bid for recognition from the official art world, that is, medals, honourable mentions, etc. With this goal in sight, José encouraged his son to submit his works to different fine arts exhibitions, which meant having to vie with large compositions or academic machines to which Picasso was not accustomed, due to their large format. This is why his choice of topic and his execution—and even the main figures in his works—showed glimpses of his father's influence. The first large work he submitted was *First Communion* to the 1896 Barcelona Fine Arts Exhibition, during his first school year in Barcelona, shortly after he arrived in the city. He submitted the next work, *Science and Charity*, to the National Fine Arts Exhibition in Madrid the following year, 1897. Both of these paintings depict subjects that were 'successful' at this kind of event, the first religious and the second appealing to the idea of charity, which was fashionable at the time. And in both works the main male figure was his father, which reveals to what extent he was involved in his son's career. Sketches and preparatory drawings of both works still survive, especially for *Science and Charity*, which required a considerable amount of preparatory work. However, the work he submitted to the 1899 National Fine Arts Exhibition in Madrid, *Aragonese Customs* or *Courtyard of an Aragonese Home*, does not survive and its whereabouts are unknown, although we do know that he painted it in Horta during his stay there between 1898 and 1899.

Other derivations inherent in the training of any young artist like Picasso included grappling with certain themes like history or religious painting, along with still lifes to a lesser degree. Many sketches but no major works from the former still survive, but religious themes were virtually hegemonic in his early years, with images of chaplains, church interiors, processions, apparitions and biblical passages in general. One of the most important pieces is *The Altar Boy*, at the Museu de Montserrat, the twin of *First Communion*. The academy also meant having to copy the works of other artists, and several examples of these have also survived, with both classic models (the Venus de Milo, works by Velázquez and Goya, etc.) and more recent artists, such as Arcadi Mas i Fondevila. Yet in contrast to his schoolwork—or perhaps parallel to it—Picasso also created another body of work, usually on a smaller scale, where he threw off the shackles of the stifling Academy. In these works, Picasso showed more creative freedom and extraordinary technical boldness, but more importantly these works hint at future lines he would repeat throughout his entire career. The Llotja is also where he made his first friends among his classmates, including Joaquim Bas and Manuel Pallarès. He shared the first studio in his artistic life with the latter in 1897 and forged a relationship with him beyond the classroom, to such an extent that Pallarès became a kind of chaperone in his early years, before he had fully joined Barcelona's artistic and cultural life.⁶

Picasso continued his training in Madrid at the Real Academia de Bellas Artes de San Fernando in academic year 1897-1898, but he soon tired of the classes and only attended them occasionally. The prolongation of what was supposed to be a brief stay in Horta meant that he was unable to start academic year 1888-1889 back in Barcelona, much to his parents' chagrin. However, Picasso had reached a level that outstripped that of his teachers, so he did not have the least incentive to continue his training at the Llotja. When he returned from Horta, he only attended a few classes at the Cercle Artístic, more to enhance his drawing skills and have models at hand than because he missed academic training, which he found antiquated and inefficient. That same year, he finally broke off from academic training and fully pursued his friendships in the unofficial art world, the artistic context that truly interested him and where he ultimately succeeded in the future.

A NEW SCENE. BARCELONA'S BOHEMIANS

It is worth noting that even though Picasso found fault with academic training later on, he is one of the modern artists with the most solid training. However, this did not stop him from deciding at some point that he had nothing more to learn from it, counter to his father's opinion. By 1899, Picasso had officially joined Barcelona's elite art circles. After years of academic training, he began to systematically, not occasionally, interact with the most re-

nowned painters and literati of Barcelona. He gradually joined the intellectual milieu, so his integration into Barcelona's art scene took place on two levels: cross-generationally and interprofessionally. Despite his youth, Picasso interacted with artists both obscure and celebrated, most of whom were considerably older than him, including Santiago Rusiñol, Sebastià Junyent, Ramon Casas and Miquel Utrillo. Yet he associated not only with artists but also with people in other professions, with a particular predilection—which would stay with him his entire life—for writers, specifically poets. In addition to the aforementioned authors, he was also in touch with Frederic Pujulà i Vallès, Pompeu Gener *Peius*, Eduard Marquina and many others. This contact with different personalities, generations and interests was extraordinarily enriching not only for his own intellectual training but also for its effects on his artistic development. For example, his knowledge of the techniques of both engraving and sculpture—which in the future would become essential in Picasso's creations—originated from his years living in Catalonia. Picasso himself acknowledged that he learned the technique of engraving from his friend, the artist Ricard Canals. And he made the first sculpture in his career with the guidance of the sculptor Emili Fontbona at the summer home that his family owned on Barcelona's Carrer de Pàdua.

The process of immersing himself in the art world took place in different locations where we know that Picasso associated with other artists, such as the Cafè Continental in Plaça de Catalunya and El Guayaba in the Gothic Quarter, two venues which no longer exist. But the most iconic venue associated with Picasso more than any other was *Els Quatre Gats*. *Els Quatre Gats* figures prominently in Picasso's biography for several reasons, first and foremost because it was where he held the first major exhibitions in his career.⁷ It was also where he engaged with the intellectuals of the day and where all kinds of activities were held, including poetry recitals, puppet shows, shadow puppet shows and of course *tertulias*, social gatherings where a full range of topics were discussed. But most importantly, *Els Quatre Gats* was the place where artists coming from or going to Paris gathered—the venue's name was borrowed from Paris' *Le Chat Noir*—which not only accelerated Picasso's immersion in the art world but also gave him a tiny, early hint of the modernity he would later encounter in the capital of France, at that time the nerve centre of the art universe.

His association with the venue was not as intense at first: Picasso hardly spent any time in Barcelona the first few years after it opened because he was alternating between Horta and Madrid. The first exhibition he held in the main hall there in February 1900 was monographic. There is no list of works, but we do know that he displayed more than 100 drawings and an oil painting. The sitters in those works included personalities that were not very well known at the time but would later become more famous, like Eveli Torent, Joan Vidal Ventosa and Josep Maria

Folch i Torres. On the occasion of the exhibition, Picasso met other more celebrated personalities, which gave rise to a series of small watercolour portraits in a black Modernista frame. In this second series, he portrayed personalities who were already preeminent in the art world, like Santiago Rusiñol, Ramon Casas, Ramon Pichot and Juli Vallmitjana. His second exhibition at *Els Quatre Gats*, probably in conjunction with other artists like Carles Casagemas, was held in July of the same year, and that time he only displayed pastels on bullfighting themes. His relationship with the tavern kept getting closer over time; he painted a portrait of the owner Pere Romeu and his family, set several portraits inside it and became a regular there whenever he was in Barcelona. Romeu even commissioned him to create the restaurant's advertising, both on the menu and for the puppet shows. Several copies of the prints survive today, and even an original copy of a poster with the legend 'Plat del dia' (today's special), now owned by The Hunt Museum in Limerick, Ireland.

Those portraits from the first exhibition, which were made in a style similar to that of Ramon Casas, who had held a successful show at the Sala Parès, were just a foretaste of the many portraits Picasso would make of artists, literati and other personalities from the time he lived in Catalonia. Many of these portraits still survive and are scattered among museums, private collections and even the artist's heirs. Picasso never stopped making portraits during his Barcelona years, and he continued them during his Blue Period. Many wonderful blue-hued oil paintings of his best friends at the time still survive, including Jaume Sabartés and Sebastià Junyent, as well as the celebrated portrait of Àngel Fernández de Soto, also known as *The Absinthe Drinker*. In this sense, we can assert that beyond their heritage value, the gallery of figures Picasso bequeathed to us is one of the most invaluable—and probably the largest—testimonies of the *fin-de-siècle* Catalan art world.

BARCELONA, MAP OF A MODERN CITY. THE LANDSCAPE

Unlike Málaga or La Coruña, the two cities where Picasso had lived before, late nineteenth-century Barcelona was a cosmopolitan city with a direct line to Paris, in art as well. This proved crucial not only in Picasso's training, as outlined above, but also in his art: Barcelona became one of the motifs or themes in his artistic creations based on a variety of extraordinarily unique approaches in the landscape genre.⁸

Landscapes were one of the oldest genres in Picasso's works, dating from his early days in Málaga, but those were primarily rural or semi-rural landscapes. In contrast, after he arrived in Catalonia, and specifically in Barcelona, cityscapes became hegemonic. His landscapes as chronicles of the modern city focused more on buildings, primarily rooftops and religious buildings, but some also

have a strictly human focus, with images of the domestic lives of Barcelona residents at the turn of the century.

Rooftops became a legendary theme in Picasso's oeuvre, perennially associated with his years in Barcelona. The first ones date from 1895 and were made on the rooftop of his family home, most likely the place where a boy who did not yet have a social life and was stuck inside his closed family circle could go to be alone and reflect. The rooftop allowed him both a degree of freedom and the ability to gain a new and original vantage point of a city that was nothing like Málaga or La Coruña, Barcelona being far and away the most forward-looking city in Spain at the time. These works were not made to be sold but were merely exercises that reflected inner urges that had little to do with the strict academic classes at the Llotja. Importantly, these works depict a theme that was not considered prestigious and thus stood in contrast to the themes imposed on young artists of his age, like history and religion. In fact, perhaps his most celebrated Barcelona cityscapes are a pair of oil paintings of rooftops from 1902 and 1903, respectively, where he played with the different effects of light, like moonlight. He repeated similar experiments with the oil painting *Barcelona by Night*, at the Emil G. Bührle Foundation in Zurich, a wonderful top-down view in blue made from his studio on Carrer Riera de Sant Joan in 1903. Three years earlier, he had made a very modern oil painting from the same perspective but in a different tone, which perfectly conveyed the vitality of that city artery that no longer exists today.

The views of Barcelona's skyline went beyond rooftops and included religious buildings, another recurring theme in his early years. We are aware of oil paintings and drawings of churches like Santa Marta, La Mercè and Santa Maria del Pi, for example. But Picasso's interest extended to the insides of buildings, and he left exceptional testimonies of some of them, such as the cloister of Sant Pau del Camp and especially the Barcelona cathedral. He must have visited it regularly, given that several oil paintings of it exist, one of them of the cloister, currently at the Musée de Vevey in Switzerland.

Furthermore, Picasso was always an eminently maritime artist, and this is visible in his Barcelona works. After his arrival in the city, he left priceless testimony of its maritime area at the turn of the century, facilitated by the fact that his house was by the sea. Thus, we have oil paintings of Barceloneta beach, the port and even a pair of views of the rocky coast, rendered with syncopated impasto brushstrokes in the style of Joaquim Mir.

The young Picasso was also interested in urban life in the strict sense, with a particular predilection for any spaces with a personality of their own, sometimes openly drawing from archetypes. Of course, his love of bullfighting was immortalised in many paintings and drawings, especially one oil painting which depicts the now-vanished bullring on Barceloneta known as El Torín, which was near his home. This painting is currently at the Prefectural Museum of Modern Art in Toyama, Japan. Regarding

bullfights themselves, we are aware of a vast number of works on the theme, two of which are worth highlighting: a luminist pastel at Cau Ferrat in Sitges and *The Left-Handed Man*, his very first engraving, both made in Barcelona. Incidentally, *The Left-Handed Man* seems to have stemmed from a mistake, because Picasso was not aware of the inversion process in the technique of engraving. The sheer number of bullfighting scenes is extraordinary, and Picasso even depicted the participants in a *corrida* like the *monosabios*, the audience, the matador and the *picador*. But like any bullfighting fan, he also captured all the moments in a fully staged show: the bull coming into the ring, the *picadors* weakening the bulls with their spears, the gored horse and the dying bull, among many others.

As the years went by and he gained more freedom, Picasso moved in other circles that provided provocative new images of a city replete with contrasts. A pair of pastels, *Gypsy Woman in Front of La Musclera* and *Spanish Couple in Front of an Inn*, are paradigmatic examples of Picasso's interest in more archetypal settings. In a similar urban register, Picasso made several works of *merenderos* or picnic areas, parks and especially people walking along the streets, proof that he was interested in the energy of Barcelona's city life. With works like these, Picasso bequeathed a wonderful testimony of *fin-de-siècle* Barcelona from both the architectural and ethnological vantage points to the world—given that some of his most important oil paintings are scattered around museums on different continents.

HORTA, THE PARADISE LOST

Even in his old age, Picasso often repeated the mantra: 'Everything I know I learned in Horta'. This is clearly hyperbolic license, common to such an excessive personality, but truth is concealed in that anecdote. With this phrase, he was saying that he owed nobody anything and that he always needed to go back to the primitive to find the essence of life, and of art, to refresh himself, at least as an artist—in his case an avant-garde artist. Somehow, that sojourn in Horta proved regenerative in Picasso's work, similar to the way so many artists, like Gauguin, took exotic journeys as a step prior to plunging into the avant-garde.

Picasso met Manuel Pallarès, a student five years older than he from Horta, on the first day of classes in academic year 1895-1896. They were united by a lifelong friendship, but besides those first few academic years their relationship congealed over their long stay in Pallarès' village between 1898 and 1899. In June 1898, Picasso fell ill in Madrid—where he had gone to study at the Real Academia de Bellas Artes de San Fernando—and Pallarès invited him to his village to convalesce. At first it was going to be a brief stay, but Picasso unexpectedly prolonged his sojourn there to eight months. This meant that he did not start his third year of school in Barcelona, and therefore

Horta signalled the end of his official training. In fact, when Picasso went back to Barcelona, he only attended a few classes at the Cercle Artístic and never again returned to fine arts school.

During his time in Horta, Picasso lived at Can Tafetans, his friend Pallarès' country estate, and fully integrated into rural life. Different works with varied themes, though predominantly landscapes and, to a lesser extent, human figures, still survive from that stay. Several life sketches that Picasso made of different trades and jobs, such as farmers, millers and shepherds, are particularly interesting from the ethnological standpoint. These works reveal his keen observational acumen and a notably streamlined style. On their first few days in Horta, the two friends visited the outskirts of the village, including Santa Bàrbara mountain, which he immortalised in several drawings and especially oil paintings like *Procession to the Convent*. In this painting, several villagers in a procession are heading to Sant Salvador convent, and humans and landscape melt together, a constant feature of his works from this first sojourn in Horta. He must have also painted *Tafetans Country House*, owned by the Pallarès family, at the beginning of his stay, whose foreground features the bright yellow of the crops that were being harvested around that time, in June or July. Within this series of works on jobs and trades he also made *Three Washerwomen*, which depicts a common woman's chore at a time when there was no running water in the village. Generally speaking, his oil paintings show bolder and more expressionistic brushstrokes, unlike most of his drawings, which are considerably more painstakingly rendered and academic. Picasso always took an interest in the village's urban geography, so several oil paintings still survive showing geometricising perspectives of the streets, either with a vanishing point or individual elements of the buildings. Prominent among them is the oil painting *La Costereta* due to the interest of the buildings, which he depicted piled atop one another, foreshadowing his first forays in cubism in 1909, during his second stay in the village. Also of particular interest is his oil painting on wood called *Partial View of Horta*, whose composition shows not only the Montsagre mountains in the background but also the silhouette of the old hospital with its bell gable, currently the headquarters of the Centre Picasso in Horta.

In the summer, Picasso and Pallarès moved to a cave in the Els Ports region, twelve kilometres from the village, a virtually uninhabited area where they lived in a semi-wild state.⁹ Several naturalistic drawings and a few oil paintings remain from that time, the most emblematic being *Quiquet's Farmhouse*, at the Museu Picasso of Barcelona, in the same luminist vein as *Saffron Harvest*. His stay in Els Ports was interrupted by a severe storm that destroyed the two large compositions on which both men were working. Picasso was working on a large oil painting that he wanted to call *Idyll*, which depicted a shepherd and a shepherdess flirting in the foreground before secluded valley shown in the background of the composition.

Towards the end of that summer, they moved back to Can Tafetans, where Picasso made his most important work from that sojourn, *Aragonese Customs*, a large oil painting whose whereabouts is unknown today which earned Picasso an honourable mention at the National Fine Arts Exhibition in Madrid in 1899, where it was called *Courtyard of a House from Aragon*. Different sketches of it still survive which give us a sense of the definitive composition, Costumbrist in style, with a peasant man cutting firewood with an axe and a woman cleaning pots. Picasso left Horta in January 1899 and did not go back until the summer of 1909. However, several scenes of rural life appeared in his 1903 works which experts were unsure how to account for, given that he was only in Barcelona and Paris around that time. When asked by Pau i Fabre, Picasso told him that they were evocations of that first sojourn in Horta. Specifically, it is a group of drawings on paper, almost all of them with touches of watercolour, once again ethnological in nature, with scenes of *jota* dances or farm interiors which recreated a reality that Picasso had experienced in his friend's village a few years earlier. They are painted in an idealised, idyllic tone that confirms the importance Picasso attached to this first stay in Horta his entire life.

THE PLEASURES OF THE NIGHT

Because of his age—Picasso lived in Catalonia between the ages of 13 and 22—Barcelona was where he had his first contact with the world of entertainment and the nightlife. In fact, Picasso's proverbial work ethic was counterbalanced by episodes of amusement, which, of course, is common in a young person in training who was seeking to experience all facets of life. This section focuses on the iconography of nocturnal expeditions, concert-café, brothels and even their interiors, which Picasso was able to accurately immortalise because he was a regular patron. Even though sex would come to permeate Picasso's oeuvre—even shortly before he died—nightlife as a theme was primarily limited to his youth, particularly Barcelona's nightlife, a scene from which he gradually distanced himself as the years went by. Just like other contemporary artists, Picasso left a splendid chronicle of the night, especially the taverns and locales where all sorts of shows were held. One of these spaces was Edén Concert, which he visited often and where we know he started associating with some of his best friends from that period. In fact, in 1902 he even had a studio just a few minutes from it, on Carrer Nou de la Rambla. One of the most representative works from that time is the oil painting *Café-Concert*, which was owned by the Barbey collection for many years and is now part of the holdings of the Musée Picasso in Paris.

Images of women engaged in different activities and in an array of different poses are legendary in Picasso's oeuvre, but they were seldom as explicitly depicted, in

terms of their intimacy or sexuality, as in this stage of his career.¹⁰ In his works from Barcelona, we find women dressing themselves or in sensual or even openly sexual poses. Eroticism is present in these works at different levels. The first level, which we could call subtle eroticism, is where we find works that provide glimpses of a kind of erotic impulse, such as *Self-Portrait with Reclining Nude* and *Woman with Green Stockings*. Secondly, we have many examples of works that are explicitly erotic. But what stands out are the works we could consider a sub-genre of Picasso's oeuvre: brothel scenes. This is an iconography that Picasso analysed from all angles: prostitutes, sex scenes and especially procuresses. One of his early pieces is *The Divan*, where the procuress appears in the background, a figure and a theme that Picasso occasionally revisited in his oeuvre and painted the most intensely in the last years of his life, especially when illustrating Fernando de Rojas's *La Celestina* with 66 engravings. This work, just like so many erotic or sexual works from his youth, evokes his experience in Barcelona, where he started visiting brothels. One that stands out over all the others is his celebrated *La Celestina* at the Musée Picasso in Paris, a real procuress whom Picasso met in one of the brothels he often visited on Barcelona's Carrer Nou de la Rambla. One of his best friends, Sebastià Junyer-Vidal, appears in numerous drawings as his companion on these calls, and in fact he is featured in one of Picasso's most important oil paintings on this theme, today at the Los Angeles County Museum of Art, where he appears seated next to a prostitute.

Regardless of whether or not they are set inside a brothel, several of Picasso's explicitly erotic works from Barcelona show openly sexual scenes, including penetration, fellatio, masturbation and cunnilingus, either alone or with a woman. Many of these more striking scenes are part of an important set of erotic works that stand out for their uniqueness, which came from the donation by the Barcelona collector Lluís Garriga Roig. Garriga Roig bequeathed a total of thirteen drawings which joined the city collections in 1953, most of them watercolour-retouched drawings from 1902 to 1903, which are currently conserved at the Museu Picasso. The main characters in these works are not always anonymous; sometimes the artist himself appears, as do his friends, like the brothers Mateu and Àngel Fernández de Soto and Isidre Nonell. This leads to the theme of scatology, in which the museum holds several unusual pieces, in addition to the theme of bestiality. This group of works, most of them small, are the seeds of the theme of sexuality which came to permeate Picasso's oeuvre not only as a theme in the strict sense but also as an element inherent to the creative act.

THE BARCELONA BLUES

The Blue Period is unquestionably one of the most emblematic periods in Picasso's oeuvre, and even though it

spanned both Barcelona and Paris, the fact is that its best artistic expressions were made during Picasso's stay in Barcelona. What we call the Blue Period could actually be considered the first of Picasso's clearly individual artistic periods. Several themes converge in the works from this stage, but despite the label they are not uniform, given that it was a long and highly prolific period that spanned from 1901 to 1904. In the autumn of 1900, Picasso took his first journey to Paris with his friend, the artist Carles Casagemas. During his second stay in Paris in June 1901, his first exhibition in France opened at the Vollard gallery, where he presented works in a bright, raucous colour palette depicting worldly, carefree themes. In contrast, shortly thereafter, during the autumn-winter of 1901, blueish tones began to seep into his works until they became hegemonic. The blue monochrome was nuanced by browns, ochres, greens and yellows, but these other hues were also always subordinate to the blue. This change signalled one of the most sudden and unique shifts in Picasso's artistic career.

To justify his use of blue, Picasso mentioned the suicide of his friend Casagemas: 'It was thinking about Casagemas's death that started me painting in blue'. In fact, some of the earliest manifestations of blue were a pair of portraits of the dead Casagemas with the gunshot mark on his temple. By late 1901, Picasso had made several portraits of the female inmates in Paris' Saint-Lazare prison-hospital. However, he painted most of the works from his Blue Period in Catalonia, and the core themes that he drew from paralleled the artistic and social concerns of contemporary Catalan artists from the post-Modernista generation, especially Isidre Nonell. In terms of influences, the technical and iconographic resources of many artists from different periods converge in Picasso's Blue Period creations, including El Greco, Carrière, Puvis de Chavanne and Gauguin.

When Picasso went back to Barcelona in early 1902, he shared a studio at number 10 Carrer Conde del Asalto (now Nou de la Rambla) with his friends Josep Rocarol and Àngel Fernández de Soto. In Barcelona, his blue gained an intensity that it did not have in Paris, and the range of themes expanded. This is why many experts have situated the virtual start of his Blue Period in Barcelona. His use of blue encompasses themes like the landscape, as we have seen in the section above entitled 'Barcelona, map of a modern city. The landscape', especially with top-down views of rooftops. There are also a few still lifes, including *The Blue Glass*, now at the Museu Picasso of Barcelona, where the bright blue contrasts with a touch of red, a technique that became a hallmark of other works from this period, especially *Mother and Child by the Sea*—also known as *La fleur du mal*—at the Pola Museum of Art in Japan. But the hegemonic genre in his Blue Period was the portrait, albeit with a plethora of different registers and intentionalities. A first more mundane series is comprised of portraits of his friends and acquaintances, as we saw above when talking about the Barcelona art

scene; they included Sebatjà Junyent, Jaume Sabartès and *La Celestina*, all of them figures from his immediate milieu. In contrast, Picasso's proverbial duality, combining actual reality with a sublimated reality, gave rise to a much more celebrated series of works from this period, compositions that sought to portray not so much people as concepts or ideas, taking references that could be either real or allegorical as models. Picasso was uninterested in identity in the strict sense when he conveyed concepts like old age, loneliness, melancholy, illness or vulnerability, in short, the themes that have become the hallmarks of his Blue Period over the years. If we focus on his largest set of works from that period, the dominant theme is figures on society's margins, or who project an immense sense of weakness, or who fall fully within *miserabilisme*. Individual human figures tend to predominate, with several exceptions like small family clusters, couples or mothers with children.

Many of his oil paintings reveal experimentation with volumetrics and a desire to break the pictorial space with the help of blue, a colour that helps to cloister off spaces. Almost as a natural process in line with some of his oil paintings from that time, in 1902 he made his first sculpture as an artist, *Seated Woman*, with the guidance of the sculptor Emili Fontbona. His start in this technique was slow, and sculpture did not become somewhat systematic in his oeuvre until years later. Yet he did make several other sculptures in Barcelona, like *Blind Singer* and *Head of Picador with Broken Nose*, both from 1903. That same year, after a brief sojourn in Paris, Picasso went back to Barcelona and did not leave again until April 1904. He returned to his studio at number 17 Riera de Sant Joan, which he shared with Àngel Fernández de Soto, and later moved to number 28 Carrer Comerç, his last studio in the city. In fact, his work took another turn in 1903, when he combined influences from Spanish mannerist and Romanesque painting, as well as Egyptian and Greco-Roman art. We could even claim that some of those compositions have a para-religious tone, almost like altarpieces, which some authors have called 'contemporary martyrdoms'. They include large pieces like *Old Jew and a Boy*, at the Pushkin Museum in Moscow, and *The Old Guitarist*, at the Art Institute of Chicago. Picasso also painted *La Vie* in 1903, currently at the Cleveland Museum of Art, which would become his greatest work from the Blue Period and the most important one he made in Catalonia. Even though he continued to use blue until 1904, it reached its zenith in this work, which synthesises many of the features that characterised the period, like the couple, loneliness, motherhood and death.

GÓSOL AND THE ATTACK ON THE AVANT-GARDE

The Catalan landscape as a place of respite and creation had been imprinted on Picasso since his first stay in Horta, so he went back multiple times years later. Just two

years after he permanently left Barcelona as his place of residence in 1904, Picasso chose to spend some time there, specifically between May and August of 1906, when he decided to leave Paris for a stay in Gósol, a village in the foothills of the Pyrenees of Lleida.¹¹ He was accompanied by his French partner for the past few years, Fernande Olivier. They stayed at an inn called Can Tempanada in the centre of the village. This was his first Catalan sojourn, a habit he resumed in 1909 in Horta and which lasted until 1913 in Céret. The change from Paris was drastic, primarily because he went from an urban area to an incredibly primitive rural one, as Gósol was in the early twentieth century. Nonetheless, some of his works from Gósol were in harmony—and even showed some degree of continuity—with the Parisian works he made in the first few months of 1906. Gósol somehow embodied the normal process of an artist who had evolved towards primitivist formal solutions.

Broadly speaking, his works from Gósol evolved along two main iconographic lines, which actually reflected Picasso's classic urges. The first was a more naturalistic line focused on the local life and landscape, which maintained a kind of sublimated realism. The second line, totally outside reality, drew from two sources: classical iconography—especially Greek or Mediterranean—and the iconography from more recent art history, which showed influences from artists like Gauguin and Ingres. From the standpoint of colour, this sojourn was characterised by the use of a warm palette dominated by ochres, browns and pinks, which he was using before he went to Gósol but became accentuated in contact with its landscape.

At times, this neoclassicist bent brought his works to the verge of the Noucentista vein that was gradually becoming predominant in Catalonia, but this was more due to the convergence of the period than the influence of Catalan art, given that Picasso spent only about a week in Barcelona on his way to Gósol. Nonetheless, it was enough time for him to receive the literary influence from the Joan Maragall poem *Enllà*, which was published around that time. This was late May 1906, when after a few days in Barcelona Picasso and Fernande made the journey to Gósol, where they remained for the next few months. Picasso hand-copied the Mediterranean-influenced poems from the 'Vistes al mar' collection in a sketchbook. Later, he translated them into French on another piece of paper so Fernande could read them. This paper has become known across the globe as the 'Carnet Catalan', and in 1958 a facsimile print of it was made.

Regarding Picasso's more realistic line of work, he made a vast number of portraits of the villagers of Gósol, including oil paintings like *Woman with Loaves*, now at the Philadelphia Museum of Art, and *Youth from Gósol*, at the Göteborgs Konstmuseum, both of them heavily ethnological. Many of his pure landscapes from Gósol are halfway between realism and idealisation, revealing an interest in the cubic arrangement of the houses, which he went on to develop in Horta three years later. The por-

traits of folks from Gósol include a series of the elderly man Josep Fondevila, whom Picasso befriended. In addition to Fernande, Fondevila became his favourite model, and Picasso made a considerable number of portraits of him, both oil paintings and drawings, in what became a process of experimenting with the human face in all its variations. In one of them, he somewhat masked the elderly Fondevila's face, which became the foundation of later experiments, especially during cubism. In this same experimental vein, he used a new material in his oeuvre, boxwood, in the only sculptures he made in Gósol, with notable pieces like *Woman with Her Arms Raised* at the Musée Picasso in Paris.

Regarding his more classical works, this was seen in both formal aspects associated with the treatment of the human figure (faces, profiles, postures, etc.) and the recreation of the classical world and its archetypes. What stand out in the former are works like *Female Torso* and *Two Brothers*, at the Musée Picasso in Paris. The iconography of the classical world can also be seen in male figures that evoke the image of the Greek *Kouros*, more explicitly in two works with the same name, *Two Youths*, one at the National Gallery of Art in Washington—indebted to the classic Spinario—and the other at the Musée de l'Orangerie in Paris. But the pieces that truly stand out from this sojourn include *Three Nudes* and especially *The Harem*, at the Cleveland Museum of Art. These two pieces somehow anticipated what some historiography—with significant exceptions—has considered the first work of cubism, *Les Femmes d'Alger (O. J. Version O)*, which was made in 1907, although the first sketches date from late 1906. On the other hand, as Picasso himself said, that work also stemmed from his visits to the brothels of Barcelona, like the ones on Carrer Avinyó.

THE CATALAN LANDSCAPES OF CUBISM: HORTA, CADAQUÉS AND CÉRET

The historiography of art has concurred that cubism is unquestionably the most important artistic shift that took place in the twentieth century. And it so happens that Picasso's sojourns in Catalonia birthed the most important creations in cubism. Although cubism would last longer in time as a canonical period—and go through different phases—according to many experts, its purest vein came to an end in 1914. This perspective would give Picasso's cubist works made in Catalonia even more importance. Picasso stayed in Catalonia five times over five consecutive years which were absolutely crucial for cubism, specifically between 1909 and 1913. They were his usual summer campaigns, just like so many artists who sought to get away from the competitive, all-absorbing dynamic of Paris. Yet he was not intending to seek free time but quite the opposite: his goal was to work and especially to experiment. Indeed, these five stays yielded major advances within the evolution of cubism itself. Regarding

his output in the strict sense, all these campaigns were especially prolific for the simple reason that Picasso had already become so prestigious that many of the works either had been commissioned or were certain to sell easily. In fact, based on his correspondence with dealers like Kahnweiler and Gertrude Stein, we know that Picasso kept them informed about his new creations and even sent them photographs.

His first cubist stay was in Horta, his friend Pallarès' village, where he had not returned since 1899. He went there with his partner, Fernande Olivier, between the months of May and September 1909. They stayed at the Hostal del Trompet, and Picasso set up his studio in a nearby flat and soon filled it with works. His works from Horta are characterised by the onset of what is known as geometric cubism, which tended to reduce natural forms to geometric structures, basically straight and curved. It is an evolution within cubism which had started with a kind of Cézanne-like cubism that he took to its extreme during this stay. In fact, Cézanne's influence can still be seen in his early works from Horta, where Picasso paraphrased the artist's celebrated landscapes of Saint-Victoire del Mestre d'Aix when he painted Santa Bàrbara mountain, as in the oil painting at the Denver Art Museum. Also within the landscape genre, his cubist works from Horta became iconic based on two oil paintings that synthesised geometric cubism: *The Reservoir*, on deposit at MoMA, and *Brick Factory at Tortosa*, at the Hermitage Museum in Saint Petersburg. Picasso took geometric cubism to its extreme by breaking the volumes down into facets, which he had already begun to do in Paris. Classic spatial perspective gave way to the creation of simultaneous vantage points which nonetheless comprised a unified whole. Picasso played with perspectives and counter-perspectives and used colour, contrasting light and dark tones and different hues of grey and ochre in his bid to compose timeless spaces.

In addition to landscapes, the two other core themes from Horta are portraits and still lifes, the latter to a lesser extent. Several portraits he made of his friends from Horta stand out, like Manuel Pallarès (this one was made in Barcelona) and *The Athlete*, a portrait of the café owner Joaquim-Antoni Vives, at the Sao Paulo Art Museum. However, most of the portraits he painted were of Fernande, either alone or with still lifes. Worth particular note are those in which Picasso blurs or fuses his companion with Santa Bàrbara mountain; the portraits at the Städel Museum in Frankfurt and at the Pola Museum of Art are prime examples of this, albeit in different ways.

His second stay in Catalonia was in the summer of the following year, and the place he chose was Cadaqués. Picasso and Fernande—with the Derains—were invited by his friend Ramon Pichot, and they made the journey from Barcelona to Cadaqués with Pichot's family.¹² That stay mainly fell between July and late August 1910, and they were visited by several Barcelona friends, including Àngel Fernández de Soto. Once again, it was an extraordinarily

profitable sojourn, and even though the seaside environment was completely different from Horta, Picasso was an eminently Mediterranean artist and this comes through clearly in his works from Cadaqués. The most emblematic pieces include those with maritime themes, like *The Port of Cadaqués*, at the Narodni Gallery in Prague, and *The Rower*, at the Museum of Fine Arts, Houston. He also made several important still lifes, like *Fruit Bowl*, at the Museo Nacional-Centro de Arte Reina Sofia. In Cadaqués, Picasso began a commission for the dealer Kahnweiler, namely the illustrations for the book *Saint Matorel* by his friend Max Jacob, although he did not finish them until he was back in Paris. The most unique feature of his cubism from Cadaqués is that it signalled a turning point in his approach to abstraction, in what has become known as a new phase in cubism, 'analytic cubism', where the connection to reality is virtually non-existent and the volumes are shattered by intermeshing open planes. Unlike in Horta or subsequent periods in Céret, in Cadaqués real references were reduced to their minimal expression, which is unusual in Picasso, who always tried to avoid venturing into abstraction and only did so in an occasional, experimental fashion. Picasso and Fernande left Cadaqués in the late summer.

To conclude the story of cubism in Catalonia, we should mention Picasso's three consecutive stays in Céret in 1911, 1912 and 1913, along with his stay in Sorgues in 1912.¹³ The reason he chose Céret was his friendship with Manolo and Frank Burty Havilland, both of whom lived in the town. His first stay was between July and early September 1911, and Picasso was there by himself for around a month. His relationship with Fernande was on the rocks, and she arrived later with the painter Georges Braque and his wife. Picasso's work in Céret shows a figurative evolution from his Cadaqués work from the previous year. They include large oil paintings, many of them vertical and using a new pyramidal structure, which coexisted with a recurring iconography from this stay, the fan. The most important pieces include *Landscape at Céret* and *The Accordionist*, both at the Guggenheim Museum in New York. Just as the cubic shapes of houses prevailed in Horta and maritime scenes did in Cadaqués, in addition to other formal aspects and thematic effects, his works from Céret were influenced by the theme of music. The town had a band in which one of Picasso's good friends, the musician Déodat de Severac, played, and this led different musical instruments to appear in his works from Céret. Notably, during those months an extraordinary formal osmosis developed between Picasso's and Braque's works, to such an extent that their respective works are clearly imitative, a unique case within art history.

His second stay was in 1912, when Picasso was no longer with Fernande, with whom he had ended the relationship, but instead with his new partner Eva Gouel. They stayed there one month, between May and June (with a brief stay in December), when he made such prominent

works as *Spanish Still Life* and the celebrated works with inscriptions referring to his new partner, 'Ma Jolie'. From there they went to Avignon and later to Sorgues, where they spent a few months before returning to Paris. During this period, Picasso experimented with new techniques like the effects of fake wood and marble and a range of *trompe-l'oeil*. The most important works he made in Sorgues include *The Amateur* or *The Poet*.

His last stay in Céret, between March and August 1913 (with a few brief jaunts elsewhere), was the longest of all and primarily stands out for his *papiers collés* made with clippings from newspapers or placemats, yielding works like *The Guitar*, at New York's MoMA, in which he used a clipping from the newspaper *El Diluvio*. In a different register, one of his boldest works from this stay was *Houses at Céret*, at the Musée Picasso in Paris, which depicts the building currently occupied by the Musée d'Art Moderne. He also made several *papiers épingleés*, a variation of *papier collé* but secured with pins, like *Landscape at Céret*, at the Musée Picasso in Paris. In short, based on his output and new developments, some of which he had initiated in Paris, his stays in Céret were extraordinarily important in the evolution of Picasso's works specifically and cubism in general.

HIS LAST GREAT CREATIONS IN CATALONIA

The works Picasso made in Catalonia ended at an early date compared to the number of years he was in contact with the country. He made his last truly important works there in 1917. He came back to both Barcelona and Céret on subsequent sojourns, and even to Perpignan in the 1950s, but the works he created then do not figure importantly within his oeuvre. After he left Barcelona in 1904, he ventured back several times but never again stayed for such a long period of time. He was there between late 1916 and early 1917, but his most important stay was between June and November of 1917. Picasso had made an important shift in his career: around that time he had started partnering with Sergei Diaghilev's Ballets Russes. He was in charge of designing the costumes and curtains of some of their most celebrated dances, including *Parade*. Precisely on the occasion of this ballet's premiere at Barcelona's Gran Teatre del Liceu, Picasso had travelled to Barcelona from Rome accompanied by his most recent partner, Olga Kokhlova, who moved into the Hotel Ranzini with the other ballet corps members. Olga was one of the company's young dancers, and Picasso wanted her to meet his family in Barcelona; in fact, they married in Paris the next year.

The Ballets Russes performed twice, once in June and once in November, and Picasso lived steadily in Barcelona between these two dates. This long period gave him the chance to rekindle his personal relationships in the city, which gave rise to a series of tributes, given that by then he was an internationally renowned personality. Regard-

ing his oeuvre, this became the last major set of works he made in Barcelona, many of which fortunately ended up in the family home and were later bequeathed to the Museu Picasso in Barcelona. They include a set of oil paintings which depict two of the constant features of Picasso's works in 1917: classicism and late cubism. Immersed in cubism for years, shortly before this journey Picasso had started to shift towards a kind of neoclassicism, which that year turned professional after he partnered with the Ballets Russes. This signalled an extraordinary turn in his career at a time when cubism—now far from the heroics of incomprehension and the avant-garde in the strictest sense—was witnessing the appearance of vast number of followers and imitators. Picasso's eclecticism became explicit at a time when personal changes (meeting Olga and later marrying her) merged with professional changes (Ballets Russes), leading to a convergence of a wide variety of different themes and registers in his works seldom seen in his career. Works associated with his Rose Period, like *Harlequin*—a portrait of the dancer Leónide Massine—coexisted with oil paintings that seem like reminiscences of early cubism, specifically geometric cubism, such as *Seated Man* or *Woman in an Armchair*. This convergence between formal cubist and neoclassicist proposals reached its peak in the ballet *Parade*, which was ultimately a cubist ballet, that is, a classical and conventional genre run through the filter of the uttermost modernity. Beyond a few exceptional critiques, this contributed to its failure in Barcelona, a city where the cubist works from the previous years had seldom been warmly received among the majority of critics, much less among collectors. Picasso also made several works associated with more domestic and less conceptual subjects, including more archetypal portraits like *Olga in a Mantilla* or *Woman in a Mantilla* and *Blanquita Suárez*, at the Museu Picasso in Barcelona. One of the most emblematic works was the oil painting *Passeig de Colom*, actually the only landscape from this stay, to our knowledge. He painted it from the balcony of the Hotel Ranzini across from Passeig de Colom using an amalgam of pointillism, realism and cubism.

Picasso returned to Catalonia, and more specifically to Barcelona, several times in the 1920s and 1930s, specifically until 1934, when he made what is officially considered his last stay. The occasion was the opening of the future Museu d'Art de Catalunya (currently the Museu Nacional d'Art de Catalunya), which Picasso had the privilege of visiting with its director Joaquim Folch i Torres shortly before it opened. The new museum was being launched with an important monographic room devoted his work, including the 1917 *Harlequin* and the pieces recently acquired from the collector Lluís Plandiura. These works are currently conserved at the Museu Picasso and are the most solid and highest quality set of Picasso's works in Catalan museums. The Spanish Civil War broke out two years later, in July 1936, giving rise to a military dictatorship that Picasso opposed, which signalled the

cessation of his stays in Catalonia and consequently his Catalan works.

The association between Picasso and Catalonia continued beyond the strictly physical relationship described thus far, but from the artistic standpoint, which is what truly defines an artist, it would go no further. Henceforth, the relationship would be more sentimental, with stories of friendships, journeys, anecdotes and the countless gifts that the artist gave his Catalan friends and acquaintances. But the most specific manifestation of his sentimental bond with Catalonia was the creation of the Museu Picasso in Barcelona. In 1963, his friend from his youth and later his personal secretary, Jaume Sabartés, donated his entire collection of Picasso works to the city of Barcelona. Along with the Picasso works in municipal museums, including the aforementioned set from Plandiura, this formed the foundation of the current Museu Picasso. After Sabartés' death, Picasso donated the 50 paintings in the *Las Meninas* series and an oil portrait of Sabartés. This was only the prelude to the huge donation of more than 1,000 works he made in 1970, a veritable treasure trove that completes the initial donation by Sabartés. Today, this museum serves as the main symbolic bond not only between the artist and Barcelona but also between him and Catalonia, given that the majority of works conserved there, some of which we have cited in this article, were made in Catalonia.

NOTES AND REFERENCES

- [1] CIRICI PELLICER, Alexandre. *Picasso antes de Picasso*. Barcelona: Iberia-Joaquín Gil, 1946.
- [2] PALAU i FABRE, Josep. *Picasso a Catalunya*. Barcelona: Polígrafa, 1975.
- [3] CABANNE, Pierre. *El siglo de Picasso*. Vol. I. 1881-1937. Madrid: Ministerio de Cultura, 1982. RICHARDSON, John (in conjunction with Marilyn McCully). *Picasso. Una biografía*. 1881-1906. Vol. I. Madrid: Alianza Editorial, 1991.
- [4] VALLÈS, Eduard and CENDOYA, Isabel (Cuator). *Yo Picasso. Autoretrats*. Barcelona: Museu Picasso de Barcelona, 2013. [exhibition catalogue]
- [5] PALAU i FABRE, Josep. *Picasso: Academic and Antiacademic. 1895-1900*. New York: Yoshii Gallery, 1996. [exhibition catalogue]
- [6] VALLÈS, Eduard and GASTON, Elias (curators). *Homeatge a 78 anys d'amistat Manuel Pallarès-Pablo Picasso*. Horta de Sant Joan: Centre Picasso d'Horta, 2003. [exhibition catalogue]
- [7] OCAÑA, Maria Teresa (Curator) *Picasso i els 4Gats. La clau de la modernitat*. Barcelona: Museu Picasso de Barcelona, 1995. [exhibition catalogue]
- [8] OCAÑA, Maria Teresa (Curator) *Picasso. Paisatges 1890-1912. De l'acadèmia a l'avantguarda*. Barcelona: Museu Picasso de Barcelona, 1994. [exhibition catalogue]
- [9] *Picasso als ports. Horta, estiu 1898*. Horta de Sant Joan: Centre Picasso d'Horta / Parc Natural dels Ports, 2011.
- [10] *Picasso eròtic*. Barcelona: Museu Picasso de Barcelona, 2001. [exhibition catalogue]
- [11] JAQUES PI, Jèssica. *Picasso en Gósol, 1906: Un verano para la modernidad*. Madrid: Machado Libros, 2007.
- [12] MAS PEINADO, Ricard and VEHÍ, Pere (Curators). *Cadaqués de Picasso: Centenari de l'estada de Pablo Picasso a Cadaqués. 1901-2010*. Cadaqués, Museu de Cadaqués, 2010. [exhibition catalogue]
- [13] MATAMOROS, Josefina (Curator) *Picasso, dessins et papiers collés. Ceret 1911-1913*. Céret: Musée d'Art Modern de Céret, 1997. [exhibition catalogue]

BIOGRAPHICAL NOTE

Eduard Vallès (Tortosa, 1971) is the Head of Collections at the National Art Museum of Catalonia (MNAC). He holds a PhD in Art History from the University of Barcelona, with a dissertation on the influence of Catalan art on Picasso, as well as a Master's in Advanced Art History Studies from the same university. He also completed postgraduate studies in Cultural Institutions, Platforms and Facilities Management at Pompeu Fabra University. Vallès has combined scientific research with exhibition curation and museum management. Previously, he served as director-curator of the Palau Foundation in Caldes d'Estrac and as curator at the Museu Picasso in Barcelona. His notable publications include *Picasso i Rusiñol. La cruïlla de la modernitat* (Consorci del Patrimoni de Sitges, 2008), *Picasso. Obra catalana* (Enciclopèdia Catalana, 2015), *Picasso i el món literari català* (Enciclopèdia Catalana, 2015), and *Nonell. Visions des dels marges* (MNAC, 2020, co-authored with Francesc Quílez). He directed and coordinated the guide *Museu Nacional d'Art de Catalunya* and the book *Museu Nacional d'Art de Catalunya. De Tàpies a Taüll* (Enciclopèdia Catalana, 2021).

Biographical sketches of the new members of the History-Archaeology Section

Maria Carme Belarte Franco (Barcelona, 1967) earned a bachelor's in Geography and History in the specialisation of Prehistory and Ancient History in 1990 and a PhD in the same field from the Universitat de Barcelona in 1995.

In 1991, she earned an FI predoctoral fellowship from the Generalitat de Catalunya to write her thesis on *Arquitectura domèstica a Catalunya durant la Protohistòria*, advised by professor Joan Sanmartí Grego.

From 1996 to 1998, she was a postdoctoral researcher at the National Centre for Scientific Research (CNRS, Mixed Research Unit 5140, Montpellier) thanks to a grant from the Generalitat de Catalunya. Between 1999 and 2003, she held a variety of postdoctoral contracts won through competitive calls for applications at the Universitat de Barcelona.

In May 2004, she joined the Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC) as a researcher; between 2006 and 2009 she was on a research contract at ICREA (Institució Catalana de Recerca i Estudis Avançats); and since 2009 she has been an ICREA research professor affiliated with the ICAC. In 2013, she earned her accreditation as an Advanced Researcher (full professor) from the Agència per a la Qualitat del Sistema Universitari de Catalunya (AQU).

At the ICAC, she directs the proto-historical archaeology research team, part of the MIRMED-GIAC research group, which was recognised as a consolidated group in the Generalitat de Catalunya's 2014 and 2017 calls for applications (2014SGR1197 and 2017SGR970). She currently coordinates it (the decision on the 2022 call for applications is still pending).

She specialises in studying proto-historical societies in the northwest Mediterranean. Her research topics include urbanisation processes, domestic architecture and urbanism, as well as funerary rituals and practices.

Between 2013 and 2022, she was the principal researcher of three projects within the National Plan of Spain's Ministry of Science and Innovation, along with three projects within the Generalitat de Catalunya's Quadrennial Archaeology Projects, all of them related to proto-historical archaeology.

Over these years, her research has received almost €800,000 in competitive funding, including research projects and funding for predoctoral and postdoctoral staff

recruitment. Her research on domestic architecture, settlements and funerary practices has contributed to our understanding of the domestic activities and organisation of Iron Age societies in the Iberian Peninsula, southern France and North Africa.

Internationally, she has been in charge of one of the excavation zones at the Numidian and Roman site in Althiburos (El Kef, Tunisia), where she directed the R&D project *Urbanización y desarrollo urbano en los márgenes del territorio de Cartago. La ciudad nómido-romana de Althiburos*. Likewise, she has been in charge of the studies on architecture and urbanism at some of the leading Iron Age archaeological sites in southern France, like Lattara (Lattes, Erau) and Pech Maho (Sigean, Aude). She has also served as a visiting researcher at the University of Chicago and the Université de Montpellier.

The outcome of all this research is a plethora of publications. In the past ten years, she has published 42 articles (32 as the sole or lead author) and 57 books or book chapters (41 as the sole or lead author) and has delivered 40 papers at conferences. She has also co-organised six gatherings or sessions at international conferences.

In addition to these scholarly publications, the results of her research have also been broadly disseminated to the general public by different means: through lectures for the local population in the towns where the archaeological sites are located or the publication of informative materials and general-readership articles on the ICAC website and in the social media.

In this sense, two projects particularly stand out: *DIGIBERS* (2017) and *TRANSCOMB. Estudio transdisciplinar y experimental de estructuras de combustión en el Mediterráneo occidental durante la protohistoria (1er milenio aC)* (2020-2023). The former focused on disseminating Iberian culture using materials based wholly on audiovisual technologies. The latter is a study on Iron Age combustion structures using an interdisciplinary and experimental methodology. The experimental archaeology studies conducted in the Iberian citadel in Calafell within this project have been broadly disseminated through the social media, on-site open houses and workshops during Science Week or European Heritage Week (in addition to publications in high-impact journals and talks at specialised conferences). Furthermore, in 2020-2021 she served as the scientific advisor of the exhibition entitled 'The Iberian Enigma' organised by the Museu d'Arqueologia de Barcelona, where she participated in the associated dissemination activities with an article, an audiovisual, a lecture and a podcast.

Since 2019, she has been the academic supervisor of the ICAC's Advanced Training Area (Inter-University Master's in Applied Classical Archaeology, UAB-URV-ICAC) and is a member of the Academic Committee of the doctorate in classical archaeology.

She has directed or co-directed seven doctoral theses (one of them internationally co-directed with the Université de Montpellier) and 26 master's projects. In the past five years, through competitive calls for applications, she has secured for her team four predoctoral researchers (two FI from the Generalitat de Catalunya and two FPU from Spain's Ministry of Education), four postdoctoral researchers (Juan de la Cierva call for applications from the Ministry of Science and Innovation and Beatriu de Pinós call from AGAUR) and one technician (PTA call for applications from the Ministry of Education).

She has served as an evaluator for both private agencies and the public administration. The former include the National Geographic Society (Washington, DC, USA) and AGAUR (Catalonia, Spain), and the public ones include the Agencia Andaluza del Conocimiento (Andalusia, Spain), the Government of Andorra and LABEX Archimede (CNRS, France). She has also served as reviewer for both domestic journals (*Complutum*, *Pyrenae*, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, *Saguntum*, *Cuadernos de Arqueología de la Universidad de Granada* and *Lucentum*) and international ones (*Atheneum*, *Archaeological Dialogues*, *Archaeological and Anthropological Sciences*, *Journal of Mediterranean Archaeology* and *African Archaeological Review*).

Joan Ramon TORRES

Josep Capdeferro i Pla (Girona, 1973) holds a bachelor's in Law (1995) from the Universitat Pompeu Fabra (UPF) and earned a PhD in Law from the same university with a thesis directed by Tomàs de Montagut i Estragués entitled *Joan Pere Fontanella (1575-1649), un advocat de luxe per a la ciutat de Girona. Plets i negociacions juridicopolítiques d'un*

municipi català a l'alta edat moderna. The timespan of his research covers the centuries when Catalonia and the rest of the Crown of Aragon actively participated in the culture of *ius commune*—Roman and canon law, which were structurally associated with Catalonia's own laws. In this field, he appraises and notes the continuities and changes that transpired between the late Middle Ages and the early Modern Age. He has been an Associate Professor of Law at the Universitat Pompeu Fabra since 2017.

His scholarly work is characterised by the following five traits: a) he delves into many complementary fields of research through unpublished or underused documents; b) he makes his research compatible with innovative teaching and effective university administration, primarily geared at internationalisation; c) personally, he also pays increasing attention to the internationalisation of his research; d) he is a networker by vocation and spearheads group research and knowledge-transmission initiatives; and e) he has extensive experience editing texts. As a whole, these five factors made him an ideal candidate for the History-Archaeology Section of the Institut d'Estudis Catalans. Below are a few—necessarily brief—lines about each of these traits. To conclude, we offer a summary of some of his benchmark publications in Catalan.

Josep Capdeferro's research is located at the intersection of three vectors: traditional institutional history, history of legal culture and social history of law. Based on a range of archival sources, from correspondence between public authorities and legal operators to blood purity proceedings, as well as trials in the General Courts or notary protocols, and especially jurisdictional processes and rulings, he is creating a body of scholarly work that encompasses topics like municipal and parliamentary institutions, the Diputació del General and other spheres of pre-liberal political participation and representation; oversight and remediation of those institutions; brotherhoods and professional associations and their rules and practices; mechanisms of discrimination against the descendants of converted Jews; biographies and prosopographies of lawyers; legal science works; fiscal, local, royal or seigneurial justices; guarantees of the observance of law; repression of adultery by women; women and work; and more recently, the history of hospitals from a jurisdictional perspective and a publication on the jurisprudence of epidemics currently in press.

For his past two decades at the Universitat Pompeu Fabra, Josep Capdeferro has demonstrated an exceptional, genuine interest in innovating in teaching and encouraging students in their learning. Beyond his regular teaching duties or guest lecturing at Catalan universities, he has served as a visiting professor at the Universidad Pública de Navarra (2005-2006) and the Université Toulouse 1 Capitole (2019). He has been a member of the dean's team in the Faculty of Law nonstop since 2004 and has served as the mobility coordinator (2004-2018) and the coordinator of the King's College London - UPF dual degree in law (2018 to today).

Beyond conferences and seminars abroad, he has held two predoctoral research fellowships at the Université Paris 2 Panthéon-Assas (1999-2000 and 2000-2001) and two quarterly postdoctoral research fellowships, one at the

same French university (2012) and the other at Oxford University's Institute of European and Comparative Law (2022). He has also made brief visits to the Università degli Studi di Trento (2017). He publishes some of his scholarly results with prestigious foreign publishers like Brill, Routledge, Springer and the École Française de Rome.

Capdeferro is currently the principal researcher of the Ministry of Science and Innovation's RDI project 'Conflictos singulares para juzgar, arbitrar o concordar (siglos XII-XX)' (2021-2024), which includes 25 researchers from six different autonomous communities in Spain and two researchers from abroad. He also coordinates the knowledge transfer project entitled 'Juristes catalans a l'abast' of the Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya. As an example of his smaller-scale initiatives, he recently coordinated a scholarly colloquium on *Manuals de poder a Andorra la Vella* (November 2022). He has co-

authored several works with Eva Serra (1942-2018) and Jaume Ribalta; he recently coordinated monographs at *Scripta* (2019) on legal proceedings as a source for philological and historical studies, *eHumanista* (2021) on historical parliamentarism in the Crown of Aragon between the thirteenth and eighteenth centuries and *Afers. Fulls de Recerca i Pensament* (2022) on emerging historiography of the Catalan-speaking Lands).

Since 2002, he has been the secretary of the technical publishing committee of the 'Textos Jurídics Catalans' collection promoted by the Ministry of Justice of the Generalitat de Catalunya and the Parliament of Catalonia—almost 20 volumes have been issued under his coordination—and he is also a member of the editorial board of the journal *Recerques. Història, Economia, Cultura*.

Tomàs DE MONTAGUT

Vicent Josep Escartí i Soriano

(Algemesí, 1964) was my professor at the Universitat de València exactly 30 years ago, when studies of Catalan literature from the modern period were just beginning to rid themselves of a host of prejudices—like the one that disparagingly labelled the literature as in 'decline', which had been broadly accepted until then—

and he was starting to emerge as a distinguished expert in the study of journals from the period.

With a degree in Geography and History, he had begun to teach classes in the Department of Catalan Philology at the Universitat de València in 1989 at the tender age of 25. He soon earned a PhD with a thesis on the best Catalan diarist of the Baroque, Joaquim Aierdi. In 1996, this study earned him the Enric de Larratea Award from the Institut d'Estudis Catalans.

A diligent, indefatigable worker, he published around 200 research articles and chapters; in fact, there are few journals and publishers in the field of Catalan studies that have not published something by him. He has participated in countless research projects led by Albert Hauf, Rosanna Cantavella and Josep Enric Rubio from the Universitat de València; Vicent Martines from the Universitat d'Alacant; and Antoni Simon from the Universitat Autònoma de Barcelona. He has also coordinated a dozen monographs and miscellanies. For the past decade, he has directed the consolidated research group 'Llengua, literatura i cultura valenciana des del Segle d'Or a la Renaixença' at the Universitat de València. He has also been the principal researcher in a range of projects: first, on the chronicler Pere Antoni Beuter, and in recent years on marginal biographies and gender and identity violence, a

topic in which he has become an expert, perhaps the most prominent in our cultural area, focusing on the recovery and publication of texts that discuss it.

His main lines of research have revolved around the history of Catalan culture in the modern period and have taken shape in publications and studies on numerous authors and works from the Middle Ages and modern period, including: the *Llibre dels fets* by James I; the chronicle of Ramon Muntaner; the sermons of Saint Vincent Ferrer; the *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*; the poems of Ausiàs March; *Tirant lo Blanch* by Joanot Martorell; the *Vita Christi* by sister Isabel de Villena; *El cortesano* by Lluís del Milà; Beuter's chronicle; the writings of Pere Esteve; the journals of Jeroni Sòria, Josep Vicent Ortí and Joaquim Aierdi; and the festive poetry of Carles Gasulla d'Ursino. Thus, we could say that his prime contribution to the history of modern literature in the region of Valencia has revolved around filling a period that had been regarded as largely empty with authors.

Furthermore, in proof of his ability and efficiency when assembling a group of disciples who work in these lines of research, he has directed almost 20 doctoral theses on the history of Catalan literature, some of which have earned international acclaim, and he currently has six more in the works. He also directs two specialised periodicals: *Scripta. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, issued by the Universitat de València, which he founded in 2013, and *Revista Valenciana de Filologia*, issued by the Institució Alfons el Magnànim-Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació, where he also serves as the deputy director of the Biblioteca d'Autors Valencians collection founded by Joan Fuster. Additionally, from 2015-2017 he was also the director of the journal *Caplletra*, issued by the Department of Catalan Philology of the Universitat de València.

He has been a corresponding member of the Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona since 2015 and

the Center for Catalan Studies at the University of California at Santa Barbara (USA), and he has organised and directed many conferences, workshops and seminars on the history of Catalan culture and literature. Since 2018, he has been a full professor of Mediaeval and Modern Catalan Literature at the Universitat de València, and since 2019 he has been the director of the Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, which has branches at the Universitat de València, the Universitat d'Alacant and the Universitat Jaume I in Castelló.

This frenetic pace as a researcher and teacher is joined by his no less intense work as a journalist, with the publi-

cation of hundreds of opinion articles on issues in which he is an expert in newspapers like *Avui*, *Levante-EMV*, *El Mundo* and *El País*, and magazines like *Serra d'Or*, *Saó* and *El Temps*. He also devotes a great deal of time to storytelling, which has led him to publish a dozen novels since 1988 (one of which has been translated into English) and to earn some of the leading fiction awards in the Catalan-speaking area: the Andròmina award conferred by Premis Octubre and the Ciutat d'Alzira, Ciutat de Xàtiva and Ciutat d'Elx awards.

Rafael ROCA

Carles Santacana i Torres (Barcelona, 1961) was trained as a historian at the Universitat de Barcelona (UB), where he earned his PhD in 1991. He is currently a full professor of Contemporary History at that university. He began his research career by analysing collectivisations during the Spanish Civil War (1936-1939), the topic of his bachelor's thesis.

His specialisation in this topic led him to coordinate the volume entitled *Collectivitzacions al Baix Llobregat (1936-1939)*, published by Publicacions de l'Abadia de Montserrat (1989). In 1991, he read his doctoral thesis, which focused on research into Spain's post-Civil War period from the perspective of local history using a multi-factor analysis, including economic, political, social and cultural factors. The results were published in the book *Victoriosos i derrotats. El franquisme a l'Hospitalet, 1939-1951* (1994).

Since then, his research has focused on three different lines: the social history of sport, the role of intellectuals in social dynamics and Francoism.

Regarding the first one, he and professor Xavier Pujadas ventured into a new topic that had never before been addressed in Catalonia, namely the social history of sport, which took shape in numerous publications, including *L'altra olimpíada. Barcelona '36* (1990), *Història il·lustrada de l'esport a Catalunya* (1994 i 1995), *L'esport és notícia. Història de la premsa esportiva a Catalunya (1870-1992)* (1997) and *Esport, espai i societat en la formació urbana de Barcelona (1870-1992)* (1999). In addition to these co-authored books, he also published *La Mancomunitat de Catalunya i la política esportiva* (2004), *El Barça i el franquisme. Crònica d'uns anys decisius (1968-1978)* (2005) and *Esport i cultura a Catalunya* (2015) on his own. In this field, as well, between 2012 and 2014 he directed the *Enciclopèdia de l'esport català* (in five volumes), published by Enciclopèdia Catalana.

Regarding his second line of research, as a member of the Grup d'Estudi d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals at the UB, directed by Dr Jordi Casassas, he has worked on analysing the role of intellectuals, especially during the Franco dictatorship. The results have been shared in different contributions to volumes such as *L'Ateneu i Barcelona* (2006) and *Les identitats a la Catalunya contemporània* (2009), as well as his coordination of two research projects with results that appeared in the books *Entre el malson i l'oblit. L'impacte del franquisme a la cultura a Catalunya i les Balears (1939-1960)* (2013) and *Quan tot semblava possible... Els fonaments del canvi cultural a Espanya (1960-1975)* (2018).

His third line of research revolves around political history during the Franco period analysed from the perspectives of both the Francoist authorities and anti-Francoism and exile. His most important works in this field are *El franquisme i els catalans. Els informes del Consejo Nacional del Movimiento (1962-1971)* (2000), *Josep Tarradellas. L'exili 1 (1939-1954)* (2014) and *Josep Tarradellas. L'exili 2 (1954-1977)* (2015).

Beyond this selection of book titles, he has published around 50 articles in specialised journals and around 100 chapters in books. The journals include *Afers*, *L'Avenç*, *Cercles*, *Revista de Catalunya*, *Historia Social*, *Hispania*, *Historia y Comunicación Social*, *Ayer*, *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, *International Review for the Sociology of Sports* and *Revista de História das Ideias*, while the publishers include Publicacions de la Universitat de València, Afers, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Sílex, Alianza Editorial, Biblioteca Nueva, Peter Lang, Cambridge Scholars Press, Società Editrice Internazionale, Éditions Hispanique de la Sorbona and Ellipses.

He has directed eleven doctoral theses and participated in almost 40 doctoral thesis committees at 16 different universities. He is the president of the Centre d'Estudis de l'Hospitalet (1994-2004), director of the Centre de Documentació i Estudis del Futbol Club Barcelona (2006-2011) and director of the *L'Avenç* supplement *Plecs d'Història Local* (2000-2006). He has also held responsibilities in academia as secretary of the Department of Contemporary

History at the UB (2005-2011), director of the same department (2011-2015) and director of the Department of History and Archaeology (2016-2020).

He has collaborated with the Institut d'Estudis Catalans several times, such as his participation in the activities of the IEC's centennial with a talk on the European dimension of Catalan politics in the symposium entitled *Els Països Catalans i Europa durant els darrers cent anys*, and another talk on domestic exile within the *Cicle de Conferències sobre les Ciències Experimentals i la Tecnologia*, both of which were published in the centennial pro-

ceedings. He also published an article in issue 7 (2014) of the *Catalan Historical Review* entitled 'Sports, society and collective identity in contemporary Catalonia' and a chapter in the book *Historical Analysis of Catalan Identity* (2015), coordinated and published by the IEC. Finally, he has also published two articles in *Treballs de la Societat Catalana de Llengua i Literatura* (in issue 16 on Rafael Tasis and in issue 20 on Edicions 62).

Teresa ABELLÓ

Historical publications of the Institut d'Estudis Catalans during 2023

Publicacions de temàtica històrica editades durant l'any 2023 per l'Institut d'Estudis Catalans

Published by the History and Archeology Section and its Affiliated Societies

Publicats per la Secció Històrico-Arqueològica i les seves societats filials

Books

Llibres

CRUSAFONT, Miquel de. *La moneda de les terres catalanes*. Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics – Brau; Barcelona 2023. – 140 p. : il.

GUITART I DURAN, Josep ; PADRÓS I FONT, Núria ; CASTELLANA I GUÀRDIA, David. *Les termes públiques de la ciutat romana de Iesso (Guissona)*. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica – Ajuntament de Guissona – Museu de Guissona; Barcelona 2023. – 51 p. : il.

Literatura catalana contemporània: canvi i continuïtat :

VI Jornada LitCat de Grups de Recerca celebrada a la Universitat de les Illes Balears el dia 13 de maig de 2022 / Edició a cura de Maria Palmer i Clar i Pere Rosselló Bover. Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana de Llengua i Literatura, Barcelona 2023. – 254 p. : il.

I. PALMER I CLAR, Maria ; ROSSELLÓ BOVER, Pere «Presentació»; II. RIBA SANMARTÍ, Caterina «Maria Sevilla: la poesia com a hack lingüístic»; III. HERNÁNDEZ GARCIA, Xavier «La musicalització de la poesia en Joan Fuster. Un estudi intermedial dels poemes “Bach” i “Chopin”»; IV. IRIBARREN, Teresa ; OJEDA, Júlia «El crac financer del 2008: seqüeles psicològiques i esfondrament efectiu de Maria Guasch»; V. SUNYER I MOLNÉ, Magí «Sobre el teatre popular vuitcentista: fantasia, viatges i ciència-ficció»; VI. ORTÍN, Marcel «*El somni d'una nit d'estiu* en la traducció de Josep Carner: la recepció»; VII. PLA, Xavier «*Viatge en autobús* de Josep Pla. Un retrat moral de la postguerra»; VIII. FRANCÉS DÍEZ, Maria Àngels «Agents i vies alternatives de construcció del cànon: el cas de la literatura catalana»; IX. ZURRÓN I SERVERA, Irene «El subjecte arbori en la darrera narrativa de Mercè Rodoreda. Una mirada ecocrítica i posthumanista»; X. COSTA, Ivan A. «La pirateria de l'edat moderna a les Illes Balears a partir de tres poemes de Miquel Costa i

Llobera i d'Els captius (1665) de Maria Antònia Salvà»; XI. GIRAMÉ PARAREDA, Ricard «La «marca literària»: un nou element de recerca dels estudis de patrimoni literari»; XII. RAMOS SABATÉ, Joan Marc «Línies de creativitat didàctica en el disseny d'activitats automatitzades destinades a la planificació de rutes literàries»; XIII. SKRABEC, Simona «Per què no dormen els poetes?»

L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (1922-2022) :

Homenatge a Josep Massot i Muntaner i Joan Francesc López Casasnovas / a cura de Salvador Rebés i Bàrbara Duran Bordoy. Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana de Llengua i Literatura. Grup d'Estudis Etnopoètics, Barcelona 2023. – 184 p. : il.

I. REBÉS MOLINA, Salvador ; DURAN BORDOY, Bàrbara «Presentació»; II. GELABERT I MIRÓ, M. Magdalena «Josep Massot i muntaner, honor i gratitud»; III. GELABERT I MIRÓ, M. Magdalena «Josep Massot i Muntaner i Antoni M. Alcover i Sureda: la passió pel treball i l'amor a la llengua i la cultura catalanes»; IV. MASSOT I MUNTANER, Biel «El “Llegat Massot i Muntaner-Capó-Planes”»; V. REBÉS MOLINA, Salvador «L'estudiant Josep Massot, col·lector de cançons populars a Mallorca»; VI. SALORD I RIPOLL, Josefina «Paraules d'homenatge a Joan F. López Casasnovas»; VII. PUBILL I PORTA, Roser ; ROS I VILANOVA, Roser «Joan Soler Amigó, un home savi, compromès amb la cultura»; VIII. AYATS ABEYÀ, Jaume «El futur de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya»; IX. VALRIU LLINÀS, Caterina «Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya a la Biblioteca Bartomeu March de Palma»; X. DURAN BORDOY, Bàrbara «La missió de 1932 de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya a Mallorca: reconstrucció de l'itinerari i identificació del repertori publicat a Materials. Volum xv a partir dels documents de la Biblioteca Bartomeu March»; XI. COLL LLOMPART, Margalida «La participació d'Andreu Ferrer en l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya»; XII. ESCANDELL GUASCH, Jaume «La missió de Baltasar Samper i Ramon Mo-

rey a les Pitiüses l'any 1928: contextualització social dels materials recollits»; XIII. PÉREZ I PÉREZ, Lidia «Fila-Or (Antoni Orfila Pons) i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya»; XIV. BATALLER CATALÀ, Alexandre «Carles Salvador, recerca folklòrica i contextualització etnopoètica del Cançoner Popular de Benassal»; XV. MUÑOZ I PAIRET, Irene «La contribució de la família Albert a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya»; XVI. NOLLA BERTRAN, Rut ; BERTRAN GENOVÈS, Laia «La missió de recerca de Joan Just i Josep Roma per terres tarragonines per a l'OCPC (1928)»; XVII. NICOLAU PERELLÓ, Josep «*Cançons populars mallorquines* (1986) d'Antoni M. Peña: recerca i divulgació del cançoner popular a les acaballes del segle XIX»; XVIII. ROVIRO I ALEMANY, Xavier ; RUBIO I LARRAMONA, Carme «La cançó popular o com encarnar la lluita del poble català en la figura d'un heroi osonenc, Bac de Roda»; XIX. VERGÉS I GIFRA, Àngel «Les cançons de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya»

SOLANILLA I DEMESTRE, Victòria. *Ceràmiques químiques al Museu Etnològic i de Cultures del Món de Barcelona / Pedicció d'aquesta obra ha estat a cura de Josep Guitart i Duran*. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica - Museu Etnològic i de Cultures del Món, Barcelona 2023. – 164 p. : il.

Sou lo que podeu mostrar que haveu begut d'aquesta font : homenatge al professor Albert Rossich / Eulàlia Miralles, Marc Sogues i Pep Valsalobre (eds.). Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana de Llengua i Literatura. Grup d'Estudis Etnopoètics, Barcelona 2023. – 608 p. : il.

I. «Pròleg»; II. ARMANGUÉ I HERRERO, Joan «Enric Granados, Apelles Mestres i les tertúlies de Carles Pellicer»; III. BARGALLÓ I VALLS, Josep «El combat de la dama que es pentina. Les capes d'un palimpsest»; IV. BOVER FONT, August «Sobre fra Josep Montserrat, autor del manuscrit 57 de la biblioteca de la Universitat de Barcelona»; V. CASTAÑO TRIAS, Marta «Maria Teresa Ham: “la xifra de mos sospirs”»; VI. COLL I MARINÉ, Jaume «Taulas, arenes i ombres dissipades. Notes al sonet “Faro brillant, estela vencedora” de Francesc Fontanella»; VII. CORNELLÀ DETRELL, Jordi «Transgressió i erotisme en la literatura catalana del segle XX»; VIII. DOMÈNECH I ALBERDI, Albert «Consideracions al voltant de la caricatura política en les capses de llumins i la seva difusió iconogràfica a l'Espanya del segle XIX»; IX. DOMINGO, Josep M. «Cultura mediàtica i canvi literari. Sobre *La vida d'una dona*, de Mrs. Wood»; X. ESCARTÍ SORIANO, Vicent Josep «La poesia en català del valencià Josep Vicent Ortí i Major (1673-1748)»; XI. FELIU I TORRENT, Francesc «Onomàstica macarrònica (Girona, segle XVII)»; XII. FERRANDO I FRANCÈS, Antoni «Llengua i context cultural

en Ausiàs March»; XIII. GARCIA-SEMPERE, Mari-nela «Sant Cugat en els primers textos literaris catalans des del segle XIV al XVI»; XIV. GAROLERA I CARBONELL, Narcís «Vint-i-una canonades pel primer llibre de Josep Carner»; XV. GILABERT, Gaston «Fidelitat i transgressió en la reescriptura catalana de *Vida y muerte en san Cayetano*»; XVI. GUEREÑA, Jean-Louis «Hacia una bibliografía escatológica. *Los Perfumes de Barcelona* (c. 1840-1907)»; XVII. GRAS I CASANOVAS, M. Mercè «“Lo capità Moradell, que à Marte ha robat lo cor y a Minerva la moltera”: notes per a un perfil literari de Vicenç Miquel Moradell Ropit (1584-1625)»; XVIII. LLÀCER MARTORELL, Arantxa «Colleccionisme i bibliofília en entorns monàstics: la biblioteca de Sant Jeroni de la Murtra»; XIX. MAS I VIVES, Joan «La passió per l'art segons Damià Huguet»; XX. MASSIP BONET, Francesc «Recapitulant sobre la *Comèdia de santa Bàrbara*»; XXI. MASSOT I MUNTANER, Josep «Entorn de la «Descripció de la muntanya i santuari de Montserrat» d'Agustí Eura»; XXII. MIRALLES JORI, Eulàlia «La construcció de la imatge de poder de Margarida de Cambout, comtessa d'Harcourt (amb un excurs gironí)»; XXIII. MURGADES, Josep «Ocurrències catafòriques en les lletres catalanes»; XXIV. PAREDES BAULIDA, Maria «“Instruccions útils mesclades amb ficcions ingenioses”. Notes sobre la traducció de les Faules de Fedre d'Antoni Febrer i Cardona (1808)»; XXV. PINYOL I TORRENTS, Ramon «Verdaguer i Mistral, autors d'himnes carlins»; XXVI. PRAT, Enric ; VILA, Pep «Victor Aragon, introductor i traductor de F. Vicent Garcia»; XXVII. COLL QUEROL, Enric «Cenacles poètics barrocs a les Terres de l'Ebre, els Ports i el Maestrat»; XXVIII. RAFANELL, August «Una primícia en dos temps. La prosa rossellonesa, de Caseponce a Pons»; XXIX. ROCA RICART, Rafael «L'amor (im) possible entre Constantí Llombart i Manuela Agnès Rausell (1883-1886)»; XXX. SALORD I RIPOLL, Josefina «La traducció menorquina setcentista de *Les Plaideurs* de Jean Racine»; XXXI. SANSANO BELSO, Gabriel «Un testimoni del teatre menestral del primer terç del segle XIX. L'entremés “Lo sabater del cop calent” (1829)»; XXXII. SERRA MILÀ, Maria Rosa «Anton Francesc Puig i Gelibert, traductor, i autor de la “Bilingüe obsequiosa consonància”»; XXXIII. SOGUES MARCO, Marc «A propòsit de les fonts (poc devotes) d'un romanç mongívol de Francesc Fontanella»; XXXIII. TOLDRÀ I SABATÉ, Maria «Un fals borgià amb una cobla d'Ausiàs Marc (o de Jaume Roig)»; XXXIV. VALL I SOLAZ, F. Xavier «“Diuen que és mort lo Interés”, sàtira utòpica de Francesc Vicent Garcia»; XXXV. VALSALOBRE PALACIOS, Pep «“Vençuda la nit obscura”. Una aproximació a la lírica religiosa de Francesc Fontanella»; XXXVI. VENY MESQUIDA, Joan Ramon «Josep Carner: una poètica del reble?»; XXXVII. VILALLONGA

I VIVES, Mariàngela «De les antologies als itineraris literaris: *Aplech, Garba, Antologia catalana*»; XXXVIII. ZARAGOZA GÓMEZ, Verònica «Barcelona, escenari d'una festa política. Autores i xarxes de sociabilitat en un certamen poètic de 1656»; XXXIX. FONALLERAS, Josep Maria «Albert Rossich, una història de l'excés i la contenció. Una tranquil·la força boja»; XL. VALSALOBRE PALACIOS, Pep «El mestre, el col·lega, el company, l'amic»; XLI. «Bibliografia d'Albert Rossich»

Journals

Revistes

Acta Numismàtica. Volum: 53. Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Barcelona 2023. - 232 p. : il.

I. CRUSAFONT I SABATER, Miquel «Una anècdota significativa de Leandre Villaronga»; II. SANAHUJA I ANGUERA, Xavier «Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 2021»; III. SANAHUJA I ANGUERA, Xavier «Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 2022»; IV. CRUSAFONT I SABATER, Miquel «Antonio Merino, investigador numismàtic, en recordança»; V. CHEVILLON, Jean-Albert ; RIPOLLÈS I ALEGRE, Pere Pau «Extrême-Occident archaïque: une reprise de la tête de nymphe au bonnet perlé de Phocée»; VI. VILLARONGA, Gabriel «Noves llegendes i una precisió sobre dracmes ibèriques»; VII. AMELA VALVERDE, Luis «La série RRC 440 SICINIVS IIIVIR»; VIII. BENAGES OLIVÉ, Jaume «Trient de Khíntila inèdit de la seca de Tarragona»; IX. CALDÉS AQUILUÉ, Òscar ; GIMÉNEZ GRACIA, Eva M^a ; LABORDA LORENTE, Rafael «Hallazgo de una moneda romana en la maqbara (necrópolis) islàmica de Tauste (Zaragoza)»; X. PONT, Joaquim «Una emissió de prova del Biarn a nom de Gastó»; XI. BOADA SALOM, Jaume ; ORELL JAQUOTOT, Jeroni «La presència de mercuri en alguns croats del tresor del carrer de la Llibertat de València»; XII. VILÀ I CASOL, Albert ; VALLLLOSERÀ I TARRÉS, Jordi «Novetats monetàries del Regne de Sicília sota sobirania de la Corona Catalano-aragonesa (IV)»; XIII. AGUILÓ, Bernat «El castell del Santueri (Mallorca): revisió de les troballes de moneda posterior a la conquesta catalana»; XIV. RUEDA RODRÍGUEZ-VILA, Pablo «El marco de Valencia y las pesas monetarias valencianas desde 1247 hasta 1730»; XV. FONTANILLAS, Joan ; MORENO, Ariadna «Una caixa de pesals mallorquina»; XVI. FONTANILLAS, Joan ; MORENO, Ariadna «Un nou afinador: Cabré»; XVII. JORBA I SERRA, Xavier «Les pellofes i les comunitats benedictiques»; XVIII. GARCIA MARTÍN, Josep Miquel «L'emissió de paper moneda de la Comissió d'Abastiments de Villena (l'Alt Vinalopó) el 1937»; XIX. CASANOVA, Ros-

send «La medalla Centenari del Centre Moral i Cultural del Poblenou, per Josep Ricart»; XX. CRUSAFONT I SABATER, Miquel «Documentació de medalles (10): de l'Eulàlia a la Mercè. Els orfèvres Capdevila»; XXI. CRUSAFONT I SABATER, Miquel «Una medalla de Pere Pruna i Ocerans»; XXII. CASANOVA I MANDRI, Rosend «La medalla Homenatge a Ramon Ferran de la SCEN»; XXIII. CRUSAFONT I SABATER, Miquel «Tresors i troballes monetàries XXXVI»; XXIV. BERDÚN COLOM, Montserrat ; CRUSAFONT I SABATER, Miquel ; BALLAGUER, Anna M. «Recensions bibliogràfiques»; XXV. «Publicacions de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (pròpies o editades en conveni amb altres entitats)»; XXVI. «Indicacions per als autors»

Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics. Volum 34. Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana d'Estudis Històrics, Barcelona 2023. - 378 p. : il.

I. VILAGINÉS SEGURA, Jaume «Gombau de Besora, el senyor del Vallès. Del servei comtal a la creació»; II. PORTA, Frederic J. «Resistències paramilitars i culturals del separatisme català durant la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)»; III. TOLL, Gil «Els últims directors de diaris de la Barcelona republicana»; IV. FIGUERES ARTIGUES, Josep Maria «El primer franquisme contra Pau Casals»; V. LÓPEZ ESTEVE, Manel «La represa dels estudis universitaris a la ciutat de Lleida: els estudis de lletres i la seva facultat 1971-2021»; VI. TERRÓN VASCO, Carlos «Cultura plebea i capitalisme: el cas dels Xiquets de Valls»; VII. VIDAL PALOMINO, Jordi «Estudis bíblics, política i antisemitisme. Els papers de Pelegrí Casades (1936-1939)»; VIII. SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume «El Seminari d'Història de Catalunya de Pierre Vilar (1982)»; IX. ROIG I ROSICH, Josep M. ; PICH I MITJANA, Josep ; ALCOVER CATEURA, Pablo José ; MACIÀ FARRÉ, Marc ; VIDAL SANTORUM, Adrià ; SALRACH I MARÈS, Josep Maria ; FERRÉ I TRILL, Xavier ; FIGUERES ARTIGUES, Josep Maria ; NADAL I FARRERAS, Joaquim «Recensions»; X. MARTÍN RAMOS, José Luis ; CATALAN, Jordi ; SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume ; CANYELLES, Cèlia «Evocacions»; XI. «Normes per a la presentació d'originals»; XII. «Junta de la Societat Catalana d'Estudis Històrics. Memòria d'activitats de la SCEH el 2022»

Llengua & Literatura. Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura. Volum 33. Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana de Llengua i Literatura, Barcelona 2022. - 250 p.

I. BARTOLÍ MASONS, Gemma «Ramon D. Perés i la poesia: de l'escola antiga a la "musa nova"»; II. BACARDÍ I TOMÀS, Montserrat «Una novel·la inèdita de Teresa Pàmies censurada»; III. ESTANY FREIRE, Lara

«La traducció catalana als anys seixanta: el combat entre Manuel de Pedrolo i la censura»; *IV.* BOIX FUSTER, Emili «Històries de vida lingüística: Europa central, Nord-Amèrica i Catalunya»; *V.* LLORCA I IBI, Francesc Xavier «Emigració i canvi lèxic: ictiònims dels pescadors valencians a Andalusia»; *VI.* PINEDA CIRERA, Anna «L'acusatiu preposicional en català: història, controvèrsia i ús»; *VII.* BADIA I PÀMIES, Lola ; TEMPORAL OLEART, Josep ; ESCANDELL MAESTRE, Dari ; RIGOBON, Patrizio ; MARRUGAT DOMÈNECH, Jordi ; VANRELL BOSCH, Maria del Mar ; LABRADO, Víctor ; GINEBRA I SERRABOU, Jordi ; BENAVENT LLINARES, Laia ; LUNA I BATLLE, Xavier ; MANDINGORRA LLAVATA, María Luz ; RIBUGENT I GUBAU, Glòria ; GENER, Albert ; MARCILLAS PIQUER, Isabel ; ALSINA I KEITH, Victòria ; NICOLAU JIMÉNEZ, Adriana ; CAMPS I ARBÓS, Josep ; MURGADDES, Josep ; KOVÁCS, Lenke ; MORENO I DOMÈNECH, Maria ; GARAU BORRÀS, Pere ; GOMILA PERE, Joan «Ressenyes i notes crítiques»; *VIII.* CUNILL SABATÉS, Guillem ; VALLS I ROBINSON, Miquela ; BORJA I SANZ, Joan ; BOVER FONT, August ; GAROLERA I CARBONELL, Narcís ; BOIX FUSTER, Emili «Crònica»; *IX.* «Sumari = Contents»; *X.* «Instruccions per als autors»; *XI.* «Drets d'autor i responsabilitats. Protecció de dades personals»

Miscel·lània Litúrgica Catalana. Volum 31. Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana d'Estudis Litúrgics, Barcelona 2023. – 394 p. : il.

I. «Membres de la Societat Catalana d'Estudis Litúrgics»; *II.* PAGÈS I PARETAS, Montserrat «*In memoriam* Lily Arad, historiadora de l'art (Santiago de Xile, 1947 - Rehovot, Israel, 2022)»; *III.* JUNCOSA I GINESTÀ, Isabel ; GUDAYOL TORELLÓ, Anna «Bibliografia del Dr. Miquel dels Sants Gros i Pujol»; *IV.* GROS I PUJOL, Miquel dels Sants «La *prex* eucarística de la *Traditio Apostolica* d'Hipòlit de Roma i la regla de l'oració cristiana de l'Ambrosiaster»; *V.* AMENGUAL I BATLE, Josep «Santoral dels bisbats de les illes Balears a l'antiguitat tardana»; *VI.* COURCELLES, Dominique de «Liturgie et images à Vic au Moyen Âge»; *VII.* FERREIRO, Alberto «Apocryphal and canonical apostles and magicians in the *Missa in diem sanctorvm Petri et Pavli* in the *Liber mozarabicvs sacramentorum*»; *VIII.* FITÉ I LLEVOT, Francesc «Sobre les jocalies de les capelles de la Seu Vella de Lleida (segle xv)»; *IX.* FOSSAS COLET, Ignasi M. «“Nous ne nous ennuyérons pas!”: L'amistat entre els tres savis liturgistes R. Amiet, A. Olivar i M. S. Gros a través de la correspondència Amiet-Olivar»; *X.* FREEDMAN, Paul «El tractat de la primacia de la Seu de Tarragona, de Jaume Caresmar»; *XI.* GARRIGOSA I MASSANA, Joaquim «L'Antífona *Surgite sancti*. Un estudi comparatiu»; *XII.* GODOY FERNÁNDEZ, Cristina «L'arqueologia ens parla de litúrgia baptismal a Son Peretó (Manacor, Mallorca) :

nota sobre la interpretació de noves dades científiques publicades recentment»; *XIII.* JANERAS I VILARÓ, Sebastià «El trisagi en l'antiga litúrgia hispànica. Actualització i síntesi»; *XIV.* MASNOU I PRATDESABA, Josep M. «Un testimoni del Textus argenteus de la Catedral de Vic al segle XII»; *XV.* NOLLA I BRUFAU, Josep M. «La *xenodochia* de l'ardiaca Oliba Llobató»; *XVI.* ORDEIG I MATA, Ramon «L'acta d'elecció del bisbe Guadall de Barcelona, de l'any 1029, i el seu pergamí original retrobat»; *XVII.* PAGÈS I PARETAS, Montserrat «L'Església i els murals romànics de sant Pau de Fontclara»; *XVIII.* RUBIO SADIA, Juan Pablo «La configuració del santoral hispànic en el brevario de la Orden de San Jerónimo impreso en 1499»; *XIX.* RUIZ TORRES, Santiago «El oficio de la traslación de San Indalecio: marco contextual y análisis litúrgico-musical»; *XX.* SANJOSÉ I LLONGUERAS, Lourdes de «L'encenser de Lladó»; *XXI.* SUREDA I JUBANY, Marc ; BOTO VARELA, Gerardo «La reconstrucció virtual de dos escenaris litúrgics medievals: els absis majors de les catedrals romàniques de Vic i de Girona»

Revista Catalana de Musicologia. Volum 16. Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana de Musicologia, Barcelona 2022. – 328 p. : il.

I. GREGORI I CIFRÉ, Josep Maria «*In memoriam*, Jordi Ballester i Gibert (1963-2023)»; *II.* COLANTUONO SANTORO, Maria Incoronata «El so i la seva codificació en el manuscrit El Escorial b-I-2 de les *Cantigas de Santa Maria*»; *III.* MARTÍ MENDOZA, Joan Maria «Les epístoles farcides de Sant Esteve en occità: una aproximació musical»; *IV.* ESCOBAR SÁNCHEZ, Aina Maria «Música, festa i la capella de Santa Eulàlia o *Capella volant* de la ciutat de Mallorca (1666-1671)»; *V.* RIFÉ I SANTALÓ, Jordi «Bach's Sonata BMW 1035 and the *Empfindsamer Stil*»; *VI.* DANTÍ ROURA, Eudald «La música a Sant Pere de Ripoll: una aproximació a la seva història i al seu fons musical»; *VII.* GUTIÉRREZ YZQUIERDO, Joan Josep «Breaking moulds: A seven-octave Clementi & Co piano from 1812»; *VIII.* OLIVES CALBET, Ginebra «L'origen dels Festivals Chopin a Mallorca: una activitat de «civilització» d'influència noucentista»; *IX.* VIZCAÍNO PALAU, Laura Dolores «Felipe Pedrell y la ciudad de Granada: una relación epistolar»; *X.* CRESPO ARBONÈS, Òscar «Francesc Pujol i Pons (1878-1945), direcció en temps de guerra»; *XI.* GREGORI I CIFRÉ, Josep Maria «La «veu del silenci»: un preludi contemplatiu a la *música callada*, de Frederic Mompou»; *XII.* CORBERA JAUME, Amadeu «L'etnomusicologia crítica del turisme: una proposta ecomusicològica des de les Illes Balears»; *XIII.* BALLESTER I GIBERT, Jordi «I Congrés internacional de la Societat Catalana de Musicologia: “Canvis de paradigma en la recerca musicològica”»

Tamid. Volum 18. Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana d'Estudis Hebraics, Barcelona 2023. – 236 p.
 I. SCHWARZFUCHS, Simon «Catalogne du Nord et Catalogne du Sud»; II. PÉREZ FERRER, Mariona Ginebra «El sōfer i el mazkīr: qui fa prendre el vol a les paraules i qui les fa romandre?»; III. BERNAT I ROCA, Margalida «*Ego Sayt Mili, judeus Majoritarum* (? - ca. 1391). Alguns aspectes de la vida del call de Ciutat de Mallorca a través d'un testament»; IV. VIDAL PALOMINO, Jordi «“Los libros históricos del Antiguo Testamento”, una obra inèdita d'Eduard Bosch Bellver»; V. LLOBET I PORTELLA, Josep M. «Els préstecs dels jueus al Consell Municipal de Cervera (1332-1333)»; VI. FERRER I COSTA, Joan ; PONSATÍ-MURLÀ, Oriol «Un relat fundador de literatura moderna en llengua hebrea: En el cor dels mars (בְּלֶבֶב יָם), de X. Y. Agnon (שׁוֹן אֶגְנוֹן). Traducció de l'hebreu i estudi hermenèutic»; VII. «Instruccions resumides per als autors»

Historical publications of the other Sections of the Institut d'Estudis Catalans

Publicacions de la resta de l'Institut de temàtica històrica

Books

Llibres

Revoltes i repressions als territoris de parla catalana (segles XVI i XVII) / Òscar Jané (coord.). Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana; Institut Ramon Muntaner; Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2023. – 221 p. : il.

I. JANÉ CHECA, Òscar «Revoltes i repressions als territoris de parla catalana als segles XVI i XVII»; II. ESCARTÍ SORIANO, Vicent Josep «Les Germanies: un record viu en la història valenciana»; III. MUÑOZ NAVARRO, Daniel «Conflictes, violències i resistències socials als espais fronterers de la València foral moderna. Un balanç historiogràfic des de la perspectiva local»; IV. ZARAGOZA GÓMEZ, Verònica «Repressió i vigilància de poder visionari femení a l'època moderna: balanç i noves perspectives»; V. BERNAT I ROCA, Margalida ; SERRA I BARCELÓ, Jaume «Un tast historiogràfic sobre la Germania de Mallorca (1521-1523): de la criminalització binimeliana a la reivindicació postquadradiana (1521-2021)»; VI. MIRALLES JORI, Eulàlia «La literatura de la Guerra dels Segadors. Notes sobre l'edició de la

producció escrita del conflicte»; VII. TORRA PRAT, Ricard «La pugna per l'observança. Una visió des del món local català, 1588-1705»; VIII. FUERTES BROSETA, Miquel «Violències i revoltes al País Valencià a l'època foral moderna. Reflexions partint d'estudis locals»; IX. PEYTAVÍ DEIXONA, Joan «La història en primera persona expressa el trauma col·lectiu: el cas dels conflictes catalans moderns»

SALRACH I MARÈS, Josep M. **Manuel Riu i Riu : semblança biogràfica.** Institut d'Estudis Catalans ; Barcelona 2023. – 24 p.

Journals

Revistes

Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació.

Volum 41 (gener-juny 2023). Institut d'Estudis Catalans. Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana, Barcelona 2023. – 204 p. : il.

I. CERCOS CHAMORRO, Beatriz ; LÁZARO LORENTE, Luis Miguel «El Seminari de Pedagogia de València i els moviments d'educació activa francesos: la renovació pedagògica en l'Espanya tardofranquista»; II. ABAJO ALCALDE, José Eugenio «Andrés Manjón: su obra y su influjo en el ideario franquista y en el antigitanismo»; III. MASSES I TARRAGÓ, Josep Maria ; PERY VENTOSA, Maria «Les Escoles del Districte Segon de Barcelona (1904-1921), una escola modelica en el seu temps»; IV. TORREBADELLA I FLIX, Xavier ; MAURI MEDRANO, Marta «Los festivales escolares de Educación Física en la Barcelona de principios del siglo XX: mitos y tradiciones inventadas en la educación moderna y de la regeneración»; V. MINUTO, Valentino «The *Meticcis* in the framework of school separation between the colonizers and the colonized in Italian Eritrea»; VI. ROBLES SANJUÁN, Victoria «Coeducadoras. La renovación educativa no esperada»; VII. FERRÚS PERIS, Wilson «L'Hort de les Palmes de Picanya. Un nou espai per a la residència de senyoretes en temps de guerra»; VIII. «Informació sobre els autors dels articles=Information about the authors of the articles»; IX. «Normes de presentació d'originals per a l'edició=Presentation regulations of originals for publishing»; X. «Drets d'autor i responsabilitats. Protecció de dades personals=Copyright and responsibilities. Protection of personal data»

Catalan **Historical** Review

Number 17 / 2024

Catalan Version

Institut
d'Estudis
Catalans · Barcelona · Catalonia

Albert Balcells	97	Introducció
Miquel Molist i Anna Bach-Gómez	99	Vida i mort dels primers grups de camperols a la costa catalana. Assaig històric sobre el poblament al litoral català entre el 5500 i el 4000 abans de la nostra era (ANE)
Pere Ripoll Sastre	111	La Cort General de Catalunya baixmedieval i el constitucionalisme antic
Pablo Pérez García	123	Les Germanies als regnes de València i Mallorca
David Ferré Gispets	139	El creixement econòmic català del segle XVIII i l'Estat borbònic
Eduard Vallès	153	Picasso i Catalunya. Una obra d'abast internacional
	167	Semblances dels nous membres de la Secció Històrico-Arqueològica

Introducció

El número 17 d'aquesta revista continua oferint als lectors de tot el món balanços de temes diversos de totes les edats de la història de les terres de parla catalana. El primer està dedicat als coneixements actuals que es tenen, a partir de les exploracions arqueològiques, sobre la difusió de l'agricultura i la ramaderia en aquesta zona durant el sisè i el quart mil·lenni de la nostra era, el llarg període que tradicionalment s'ha denominat Neolític abans de l'aparició d'útils de metall. Una revolució dels mitjans de subsistència de la humanitat, que marcà profundament les poblacions del litoral més occidental de la Mediterrània.

El segon article estudia la trajectòria de les relacions entre la institució catalana que representava el país d'un costat i la monarquia de l'altre entre els segles XIII i XV, una assemblea que es reunia de forma discontinua, convocada pel monarca, i que estava composta de forma orgànica i corporativa de tres braços o estaments: l'eclesiàstic, el nobiliari i el que representava les ciutats amb règim propi. Més que en altres regnes europeus, la monarquia es veié aquí limitada per la representació de «la terra», fet que donà lloc al que s'ha denominat pactisme català i que es pot considerar un constitucionalisme antic, encara no democràtic, però oposat al poder il·limitat del monarca i dels seus oficials. El sistema funcionà fins als conflictes del segle XV, amb una guerra civil de la qual sortí afeblit el constitucionalisme medieval, però sobrevisqué dins de la monarquia hispànica durant els segles XVI i XVII, si bé amb un conflicte armat a mitjan del XVII, quan la monarquia hispànica aspirà a esdevenir absoluta com a la resta d'Europa, tema que serà objecte d'un altre article en el número següent de *Catalan Historical Review*. Precursor de les llibertats contemporànies, però diferent del liberalisme polític, aquell constitucionalisme medieval és analitzat aquí en el seu desenvolupament alhora que es posa en relleu el seu corporativisme orgànic, on el privilegi era compatible amb les llibertats igual que passava a la resta d'Europa.

A principis dels anys vint del segle XVI aquest sistema entrà en crisi al Regne de València i al de Mallorca amb revoltes a la vegada polítiques i socials que desafiaren el règim senyorial recolzat per la monarquia del Carles I d'Espanya i V d'Alemanya, un conflicte que es produí a començaments del que s'ha denominat edat moderna. S'ofereix aquí un balanç actual de les causes i conseqüències d'uns moviments que acabaren frustrats i que no són homologables als de l'edat que denominem contemporània —segles XIX i XX— encara que presenten elements de reivindicació relacionats amb la representació de les classes populars i la millora de les seves condicions de vida.

Pel que fa a la història de Catalunya al segle XVIII, una època de creixement econòmic on s'originaren les bases

del posterior desenvolupament que diferenciaria Catalunya de la resta de la península Ibèrica, s'ha debatut fins ara en quina proporció fou deguda al dinamisme social intern o a la política dels primers reis de la casa de Borbó a Espanya. A aquest tema es dedica un quart article d'aquest número. Atribuir l'enlairament econòmic català del segle XVIII al despotisme més o menys il·lustrat del poder central espanyol seria tan discutible com establir una relació semblant entre el salt endavant de l'economia de Catalunya en els anys seixanta del segle XX i la política de la dictadura franquista, allò que es digué en castellà *desarrollismo*. Certament, tant en un cas com en l'altre la reducció d'obstacles i traves i una limitada tendència liberalitzadora en l'àmbit econòmic —que no en el polític— permeteren recuperar el temps perdut arran de les destruccions i les polítiques dels règims absolutistes imposats gràcies a les victòries militars sobre el país tant el 1714 com el 1939. Però fou el dinamisme intern de l'economia catalana en el segle XVIII el que jugà un paper decisiu més que no pas els canvis en el sistema tributari i en el control estatal del comerç amb les possessions espanyoles a Amèrica. Catalunya no sortí beneficiada de la desfeta del 1714 com alguna historiografia espanyola ha donat a entendre. Més aviat, la Guerra de Successió i les seves conseqüències interromperen i endarreriren un redreçament econòmic que havia començat en els darrers decennis del segle XVII sense cap factor polític que l'afavorís directament. A la coberta es reproduïx un gravat francès de la ciutat de Barcelona i el seu port durant la guerra angloespanyola de 1739-1748.

Arran del cinquantenari de la mort de Picasso, l'any 2023 es va rememorar l'obra i la figura d'un artista de fama internacional que, sense haver nascut a Catalunya i malgrat haver generat la major part de la seva obra a París, conservà sempre una vinculació amb les terres catalanes a partir de la seva formació a Barcelona a començaments del segle XX, tal com s'explica en un altre article d'aquest número de *Catalan Historical Review*. El darrer vincle de l'artista amb Catalunya és l'actual Museu Picasso de Barcelona, obert el 1963. Conté més de quatre mil obres seves, cedides per col·leccionistes com Sabartés i d'altres juntament amb Picasso mateix.

El número 17 de *Catalan Historical Review* es tanca amb les semblances de quatre nous membres de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans i amb l'habitual relació de les publicacions de temàtica històrica de tot l'Institut d'Estudis Catalans durant l'any 2023.

Vida i mort dels primers grups de camperols a la costa catalana. Assaig històric sobre el poblament al litoral català entre el 5500 i el 4000 abans de la nostra era (ANE)

Miquel Molist i Anna Bach-Gómez*
Universitat Autònoma de Barcelona

Rebut 2 març 2023 · Acceptat 17 juny 2023

RESUM

L'anàlisi històrica del procés d'aparició de les primeres societats agrícoles i ramaderes a la zona de la costa de Catalunya ha estat sempre focus de debat en el marc de l'arribada de nous pobladors, que per via marítima i/o terrestre haurien aportat el bagatge associat a l'economia de producció centrada en l'adopció de l'agricultura i la ramaderia. Per tal de fer aquesta aproximació s'han tingut en consideració els documents arqueològics que permeten identificar els espais d'habitació i freqüentació d'aquests grups, al mateix temps que els registres procedents de les practiques funeràries. La totalitat d'aquestes dades i els materials associats es consideren essencials per a analitzar l'evolució dels diversos tipus de poblament dels pagesos i ramaders en l'àmbit cronològic d'entre el VI i el IV mil·lenni en la franja del territori que comprèn l'extensa costa catalana i la seva diversitat.

PARAULES CLAU: neolític antic, costa, Catalunya, arqueologia

INTRODUCCIÓ: MARC CRONOLÒGIC, ESPACIAL I OBJECTIUS

El procés històric de transformació de les societats caçadores i recol·lectores a agrícoles i ramaderes constitueix un dels fenòmens més interessants, alhora que complexos, de la prehistòria recent. Com ja és conegut, el desenvolupament de la metodologia interdisciplinària en l'anàlisi de les dades i dels documents arqueològics ha potenciat una visió global amb aportacions de l'àmbit arqueològic «clàssic», però també des de la bioarqueologia (poblacions, relació amb el medi ambient...) o la geoarqueologia, o encara de l'estudi de l'evolució de les tècniques, o fins i tot de l'aproximació al món simbòlic. Aquesta diversitat i complementarietat han fet aparèixer moltes innovacions i aportacions en el coneixement, alhora que han sorgit noves hipòtesis i elements per a un estudi actualitzat de les dades existents.

L'estudi actual del neolític a Catalunya comparteix bé aquestes característiques generals i es fa difícil desenvolupar una síntesi global de tot el període amb la inclusió de totes les dades disponibles. La celebració de reunions, col·loquis o simposis internacionals facilita l'accés a un intent d'aquestes característiques, tot i que molt sovint s'emfatit-

za, com és normal, la presentació de les dades més innovadores. D'altra banda, com és habitual en arqueologia, es compartimenta l'anàlisi en franges temporals curtes a fi de facilitar-ne l'abast. Així, tradicionalment, els períodes definits de la prehistòria catalana, i més concretament per al període del neolític, estableixen l'existència de franges temporals identificades a partir d'unes característiques culturals, socials i econòmiques precises, que tot sovint solen correspondre a conjunts d'evidències arqueològiques (elements materials) que ajuden a la seva identificació i caracterització. Aquestes pràctiques metodològiques tenen aspectes molt positius, ja que faciliten l'anàlisi de les evidències materials que apareixen en els jaciments, però al mateix temps provoquen una certa immobilitat i, molt sovint, una absència d'anàlisi (i de debat) entorn de la transformació i de l'evolució en el sentit històric del terme.

En el cas del nord-est de la península Ibèrica, des dels anys vuitanta del segle xx, a partir de la comparació amb els models més transpirinencs, es va establir una periodització cronològica per al neolític antic àmplia, amb una durada de gairebé 1.500 anys i estructurada en tres fases successives: Neolític Antic Cardial (NAC), Neolític Antic Epicardial (NAE) i Neolític Antic Postcardial o Evolucionat (NAP). Les etapes següents o períodes anomenats, respectivament, neolític mitjà i neolític recent, representaven ja les fases més evolucionades. Dels dos períodes destacava l'etapa del neolític mitjà, amb la cultura dels sepulcres de fossa, en què s'observen variants regionals més

* **Adreça de contacte:** Departament de Prehistòria, Edifici B. Campus de la Universitat Autònoma de Barcelona, 08193 Bellaterra (Cerdanyola del Vallès). Tel. +3493 581 4310.
E-mail: miquel.molist@uab.cat; Anna.Bach.Gomez@uab.cat

o menys clares, però que ja constitueixen la consolidació de les noves formes econòmiques agrícoles i ramaderes i amb una gran riquesa en evidències arqueològiques que en facilita l'anàlisi històrica. La darrera etapa o neolític recent indica ja profundes transformacions que l'enllacen amb les noves formes econòmiques, culturals i socials de les societats complexes dels períodes calcolític i edat del bronze antic. Aquesta periodització s'ha pogut ajustar i millorar cada vegada amb més detall amb la incorporació de noves dades, però l'esquema bàsic roman molt semblant a la proposta original i, en general, ha estat poc qüestionat. La revisió dels últims anys, de nou gràcies a la sincronització amb els models pròxims (País Valencià, Migdia francès...) i sobretot a un notable increment de datacions absolutes, i a la seva anàlisi més detallada utilitzant els models bayesians, ha permès proposar una seqüenciació temporal en diferents fases, alguna de les quals és de nova formulació.

Així, s'ha proposat una fase antiga o Fase 0, amb cronologies anteriors al 5500 cal BC, associada a la presència de la ceràmica *impresa*, poc documentada a Catalunya, però amb presència clara en altres punts de la península Ibèrica, com ara a la costa del País Valencià (Pardo *et al.*, 2020). A continuació se situa la Fase 1, denominada Neolític Antic Cardial (c. 5500-5000 cal BC), que per algunes evidències podria comprendre una etapa més arcaica fins a 5200. La Fase 2 agrupa la documentació dels jaciments situats en el primer quart del v mil·lenni i que han rebut el nom d'Episcardial a partir de les morfologies de les ceràmiques (5000-4560 cal BC). Novament, al voltant de 4800-4700, es constaten variacions que probablement en el futur proper permetran subdividir el període. La Fase 3 comprèn la documentació i les evidències del Neolític Antic Postcardial, actualment ja definit com a Neolític Mitjà I, caracteritzat pels estils ceràmics de tipus Molinot i Montboló (c. 4690-3800 cal BC) i que són els precedents del període Neolític Mitjà II o Ple (c. 4150-3680 cal BC). Aquest darrer període no es tractarà en el present treball.¹

Aquest article té per objectiu oferir una síntesi de l'evolució històrica de les primeres societats agrícoles i ramaderes a la regió costanera catalana, ordenant, presentant i analitzant els aspectes més significatius, en l'àmbit històric, de les dades arqueològiques procedents dels jaciments localitzats i estudiats de manera extensa en aquestes àrees. De manera més detallada, es posarà èmfasi en les evidències del poblament i de les pràctiques funeràries integrant les novetats provinents dels projectes de recerca en curs en diverses àrees geogràfiques com ara el Pla de Barcelona, el tram inferior del riu Ebre o encara la zona de la desembocadura del Ter i del Fluvià, sempre en una visió global i que, per tant, incorpora tot d'altres zones costaneres i permet obtenir una visió de l'origen i el desenvolupament del primer poblament estable en aquest marc geogràfic i ecològic.

L'estudi dels punts més significatius dels canvis que es documenten en el mil·lenni i mig que considerem (c. 5600-4000 cal BC) confirmen que són altament signifi-

catius i que s'estan revelant clau per a conèixer el desenvolupament del sòcol poblacional sedentari i estable, intentant aproximar-se a les principals característiques econòmiques i culturals i a la seva evolució general durant aquesta franja temporal. La prioritat de l'anàlisi històrica s'establirà en l'estudi del poblament i de les dades funeràries, àmbits molt significatius per entendre l'evolució dels grups camperols.

Recordem que tant Pere Bosch-Gimpera com sobretot més tard Miquel Tarradell, en les respectives síntesis, havien remarcat per a aquest període el seu caràcter «cavernícola» denominant-los «pastors i agricultors cavernícoles» i «la civilització de les coves amb ceràmica decorada».² Ara la situació és totalment diferent. Com és conegut, el desenvolupament de l'arqueologia preventiva des de fa quaranta anys en el territori català ha permès una renovació dràstica del coneixement. La conjunció dels programes de recerca amb les operacions en jaciments i àrees patrimonials de tipus preventiu a causa d'obres o d'actuacions de paisatge ha facilitat el descobriment i estudi de centenars de jaciments arqueològics d'època prehistòrica a l'aire lliure. Aquestes evidències són molt nombroses en les àrees o zones que en els darrers anys han conegut una àmplia activitat econòmica com el Vallès o l'Alt Penedès o també en el Pla de Barcelona o les zones de costa del Maresme.

L'increment dels jaciments ha anat acompanyat d'una renovació metodològica profunda que ha comportat avenços en la cronologia, que amb l'aplicació de tècniques de datació absoluta ha deixat de ser un dels objectius de les intervencions, però també en l'estudi del registre recuperat, sigui de tipus mineral (abiòtic) o orgànic (biòtic), en el coneixement de les activitats del grup i amb les tècniques de determinació d'espècies vegetals i/o animals i l'estudi de la població.

La diversitat geogràfica de Catalunya és ben coneguda i dificulta l'establiment d'anàlisis generalistes i, per tant, el mosaic d'ecosistemes imprimeix variants específiques en les interrelacions entre els grups humans i el medi que són molt interessants donades les implicacions del cada àrea geogràfica. En aquest treball efectuem un estudi de l'espai litoral i del territori que li és proper. L'àmplia presència i diversitat de costes i àrees litorals tant pel que fa a l'orografia del paisatge en el moment del contacte amb la línia del mar —costes suaus (Maresme, Costa Daurada) o més abruptes (Costa Brava)— com també per la seva relació amb els cursos fluvials i, particularment, amb les zones de desembocadures (aiguamolls, barreges d'aigües i ecologia diversa) que afavoreixen l'aparició d'ecosistemes rics en recursos.

Un exemple per excel·lència n'és el Pla de Barcelona, un espai situat a la zona costanera central que es pot definir essencialment entre les desembocadures dels rius Llobregat i Besòs i que es caracteritza per una xarxa hidrogràfica densa perquè, a més del tram inferior dels dos rius esmentats, s'han documentat un ampli conjunt de cursos estacionals d'aigua que descendeixen de l'entorn muntanyenc

de Montjuïc i de la serra de Collserola. A més, s'ha establert l'existència, en el període considerat, d'un segment significatiu de la franja costanera que també està sent estudiat des dels punts de vista geomorfològic i paleobotànic.

Però no és l'únic. També hi ha la zona del tram inferior de l'Ebre, o la que es troba entre el cap de Creus i el cap de Begur amb el curs inferior i la desembocadura de dos importats rius, el Ter i el Fluvià, o encara l'àrea del cap de Salou fins a la desembocadura del riu Gaià, és a dir, un conjunt d'àrees litorals que presenten un gran interès pel que fa a les ocupacions humanes. L'existència de la serralada de Marina a la part més septentrional articula una cota lineal poc articulada i estreta que no és especialment atractiva com a hàbitat, com veurem en el cas dels períodes arcaics. En aquesta zona, les planes deltaïques o al·luvials són sovint pantanoses, com és el cas de la formada pel Ter. A la part més meridional, a la Serralada Prelitoral, la línia de costa se situa a cotes més baixes. Es disposa d'algunes propostes de reconstrucció de la línia de costa i les seves variacions al llarg de la prehistòria recent i s'hi perceben alguns canvis tant en la línia de costa com en la morfologia de les àrees properes al litoral, el més significatiu dels quals és la reducció dels llacs i zones d'aiguamolls i els canvis en les formacions dels deltes. D'altra banda, tot i que és molt probable que existissin, no es té constància d'assentaments prehistòrics inundats per l'actual línia marítima.³ Però sí que cal pensar en l'existència d'illes i altres formacions en les quals fos necessari un mitjà de navegació.

POBLAMENT COSTANER, UNA EVOLUCIÓ CONTINUADA VERS ELS POBLATS ESTABLES

El poblament abans del 5500 ANE

Cada vegada queda més ben documentada l'arribada de les pràctiques agrícoles i ramaderes per via marítima a Catalunya anteriorment al 5500 abans de la nostra era (a partir d'ara ANE). Una arribada per navegació ben contrastada, que no exclou la via continental, a través del Pirineu per l'interior, tot i que actualment és molt menys precisa. El punt d'origen se situaria, amb les dades actuals, a la zona del Mediterrani Central, al sud d'Itàlia, per bé que el punt inicial cal situar-lo al Pròxim Orient.

Aquesta nova possibilitat arcaica d'arribada marítima ha estat facilitada per la descoberta i l'anàlisi dels atuells ceràmics decorats amb una tècnica decorativa particular que ha rebut el nom de ceràmica *impresa* i que ha estat localitzada en diferents assentaments des del golf de Lleó fins a la zona d'Alacant. Es tracta d'espais a l'aire lliure, en un nombre molt reduït, ubicats a la zona costanera i amb cronologia absoluta per sobre del 5500 ANE. Es troben a la Provença, al Llenguadoc o a les costes del País Valencià, concretament a Costamar (Castelló) o al Barranquet i Mas d'Is a l'àrea d'Alacant. Aquests jaciments han permès recuperar ceràmica amb impressió de malacofauna dentada formant motius senzills i de pressió vertical discontinua.

A les regions de la costa catalana, diversos jaciments arqueològics han proporcionat algunes evidències que podrien associar-s'hi, però ara mateix no són concloents i podrien estar ja presents a l'etapa posterior. Tanmateix, els jaciments de la Caserna de Sant Pau del Camp (Barcelona), les Guixeres de Vilobí (Alt Penedès), la Cova de Sant Llorenç (Sitges) i el Cavet (Cambrils) poden correspondre a aquestes primeres instal·lacions de pagesos d'àmbit mediterrani.⁴ Ampliant una mica l'àrea d'anàlisi d'aquestes primeres evidències a tota la Mediterrània occidental, es constaten unes morfologies molt homogènies: poblats o instal·lacions antròpiques molt a prop de la línia de costa, hàbitat en forma de cabanes construïdes amb materials peribles i sobretot fosses excavades que són utilitzades per a activitats domèstiques, especialment per a l'emmagatzematge, és a dir, que a l'origen devien ser sitges enterrades. De fet, la conservació de fragments de carbons i de llavors de cereals, en ambdós casos carbonitzats, i de restes d'animals consumits ha permès establir que l'agricultura i la ramaderia són una pràctica estesa i ben consolidada i amb molt poca explotació de recursos de les zones d'implantació. La hipòtesi de l'arribada de petits grups de persones (colons) que s'haurien instal·lat en zones ecològicament riques i alhora aptes per a la pràctica agrícola és ara mateix dominant.

El poblament entre el 5500 i el 5000 ANE

A partir del 5500 ANE, i durant la segona meitat del VI mil·lenni, es documenta un augment del registre de jaciments i ocupacions interpretat com un creixement demogràfic que, de manera progressiva, va colonitzant el territori. La costa catalana i les zones del prelitoral més properes juguen a aquest nivell un paper determinant com a focus d'entrada i d'expansió. Diverses àrees tenen, amb la documentació actual, evidències d'aquests grups del període Neolític Antic Cardial. Es tracta del Pla de Barcelona, conjuntament amb l'àrea del tram inferior del riu Llobregat, la costa del Garraf amb les riques evidències de l'Alt Penedès i la zona de la Costa Daurada a la proximitat del riu Francolí o de la riera de Riudoms.

Al Pla de Barcelona, els jaciments més arcaics, dins d'aquest període, són el de la Caserna de Sant Pau del Camp, el de Berenguer de Palou 52-62, el de la Sagrera - LAV Estructura de l'estació de la Sagrera i, finalment, la sepultura de la plaça Vila de Madrid.⁵ L'estudi dels jaciments d'hàbitat permet constatar la seva ubicació en les zones amb abundants recursos hídrics, alhora que molt propers a la línia de costa. Es tracta d'assentaments a l'aire lliure, que es poden qualificar de poblats, tot i que majoritàriament es documenten agrupacions de fosses i altres estructures excavades, utilitzades sobretot en tasques de preparació, manteniment i conservació dels productes alimentaris (bàsicament cereals i lleguminoses). Aquests assentaments podien tenir unes àrees territorials d'explotació econòmica o d'ús més àmplies i en les quals s'haurien d'incloure els assentaments en coves del massís de Montserrat (cova Gran i cova Freda) o/i encara en els

contraforts muntanyosos del Baix Llobregat, com són la cova de Can Sadurní o la cova Bonica —totes en són contemporànies i tindrien funcions més específiques com ara estabulació, punt de cacera, etc.—. Cal assenyalar que, si bé la tecnologia i la tècnica per a l'elaboració de ceràmica són molt semblants, la diversitat de motius és ben diferent entre jaciments i zones geogràfiques.

Una de les àrees que també coneix aquest poblament agropecuari tan arcaic són les costes del Garraf i del Baix Penedès, però aquí es documenta una situació diferent, ja que sols es coneixen dues coves ocupades a nivell de costa: la de Sant Llorenç (Sitges) i la Foradada (Calafell), però, en canvi, hi ha un dens poblament a l'aire lliure a les planes de l'interior, principalment a l'Alt Penedès. Les dades parcials dels assentaments en cova de la costa contrasten de manera significativa amb la informació disponible dels poblats/jaciments a l'aire lliure que han permès, d'una banda, proposar la restitució de cabanes a les Guixeres de Vilobí, i de l'altra, fer una proposta genèrica de model de poblament per a la zona.

A la tercera zona, la de la costa Daurada propera al riu Francolí, s'hi han documentat tres assentaments a l'aire lliure en els quals també es documenten aquestes ocupacions arcaiques: el del Cavet i el Mas de l'Isidre (Cambrils) i el de Coll Blanc (Reus). L'anàlisi de la seva complementarietat amb assentaments en cova o abríc de les zones muntanyoses, per exemple la Cova de la Font Major (l'Esplugu de Francolí) o les Coves del Fem (Ulldemolins), no és tan evident amb les dades actuals com es planteja per a les altres àrees, com s'ha indicat. També a la costa suau del Maresme s'ha documentat un petit establiment a l'aire lliure, Can Xammar (Mataró), en el qual hi ha una estructura d'habitació de planta circular.

El tram inferior del riu Ebre, amb la documentació actual, mostra que les ocupacions més arcaiques i ben documentades es troben al massís dels Ports, com és el cas de l'àmplia i espectacular Cova del Vidre (Roquetes). De manera anàloga, a la zona de la costa de l'Alt Empordà, una petita cova, el Cau de les Guilles (Roses), presenta una ocupació amb restes molt parcials també d'aquest període.

En els dos darrers casos, aquesta absència d'habitat més ben documentada a les zones més planes i properes al mar o als cursos fluvials de l'Ebre i del Ter, sorprèn donades les seves característiques geogràfiques i mediambientals òptimes per als assentaments agrícoles. Creiem que s'ha d'atribuir a l'absència d'una recerca més sistemàtica. Les evidències escadusseres, per exemple les del Turó de les Corts a l'Escala, o les àmplies prospeccions efectuades en les terrasses del tram inferior de l'Ebre, deixen entreveure l'existència d'aquests assentaments. Cal no oblidar que el poblat de la Draga (Banyoles), un jaciment excepcional a la vora de llac de Banyoles, és contemporani i no s'ha inclòs en aquest estudi perquè es troba en una zona més interior, si bé constitueix un magnífic exemple dels poblats agrícoles instal·lats a la vora de cursos fluvials i amb reserves hídriques abundants.

En síntesi, les àrees litoral i/o prelitorals són àmbits geogràfics molt apreciats per a la instal·lació de petits poblats o vilatges dels primers agricultors. Es tracta de poblats a l'aire lliure, amb un petit nombre de cabanes i, sobretot, amb estructures domèstiques entre les quals destaquen les fosses destinades a l'emmagatzematge i els fogars o forns per a la cocció d'aliments. Des de les etapes arcaiques i en els diferents punts de la costa s'ha plantejat una complementarietat entre els establiments a l'aire lliure i les ocupacions de coves i/o abríc en àrees més properes. El registre arqueològic descobert en les coves seria el document més sòlid per a aquesta hipòtesi, ja que sovint s'hi detecten elements que defineixen funcions específiques, com ara un ús sepulcral, de punt de cacera o de gaita.

El poblament entre el 5000 i el 4500 ANE

Les restes ceràmiques han permès distingir des de finals del v mil·lenni unes variacions morfològiques i decoratives que han servit tradicionalment de guia material per a aquest horitzó. El poblament d'aquest nou període manté, d'una banda, la continuïtat de característiques generals de la fase anterior, i de l'altra, es constata que les evidències constructives i/o d'arranjament de l'espai es fan més notòries. Simultàniament, el nombre de jaciments és més elevat, fet que indicaria la continuïtat de les formes d'habitat i econòmiques dels primers pagesos i la seva progressiva consolidació.

Un punt geogràfic en el qual es constata aquesta transformació és la zona del Pla de Barcelona, on s'han documentat un total de sis assentaments distribuïts en dues zones geogràfiques diferenciades: tres s'ubiquen a l'actual zona del Raval: el jaciment de Reina Amàlia 31-33, el de la Caserna de Sant Pau del Camp i el de Nou de la Rambla 82. Els restants estan localitzats a la zona de Sant Andreu i la Sagrera.⁶ De fet, aquestes dues àrees comparteixen característiques ecològiques, com ara la presència de rieres, zones d'aiguamolls i aigües dolces abundants amb antics llacs i la línia de costa molt propera.

Una situació similar es donaria a la zona septentrional de l'Alt Empordà, on s'ubiquen dos assentaments a l'aire lliure: el de Camí dels Banys de la Mercè (Capmany) i un altre a Vilafant, denominat la Serra del Mas Bonet, tots dos amb ocupacions de diversos períodes i amb estructures enterrades (fosses, fons de cabanes, forats de pal...).⁷ El registre de l'àrea del Garraf i l'Alt Penedès mostra una forta continuïtat amb una nova reocupació de la Cova de Sant Llorenç (Sitges) i de les Guixeres de Vilobí, alhora que s'han descobert un nombre elevat de jaciments en aquesta zona, com serien el Mas d'en Boixos (Pacs del Penedès), el Pujolet de Moja i la Vinya d'en Pau (Vilafranca del Penedès). Anàloga situació es documenta a la zona meridional de Catalunya, ja que el jaciment del Cavet (Cambrils) continua ocupat i a la zona del tram inferior de l'Ebre destaquen els poblats del Barranc del Fabra i el Molló de la Torre (Amposta).

Aquest nombre elevat d'evidències ha permès una major aproximació a la forma dels poblats i de les estructu-

res d'habitació. Com en el període anterior, no hi ha una sola tradició constructiva, sinó que els poblats poden registrar diferències tant en els materials utilitzats com en els elements constructius. La pedra, la terra en forma de tova o tàpia i els elements vegetals, principalment branques i/o troncs, en serien els principals materials utilitzats. L'altre element clarament diferenciador en l'hàbitat és el tipus d'implantació en relació amb el sòl, és a dir, si són semienterrats i, per tant, una part de la cabana és una gran fossa o forma un retall excavat, o si l'estructura està construïda directament sobre la superfície del sòl. El tipus d'hàbitat semienterrat, o millor dit amb una part lleugerament per sota de l'antic nivell del sòl, és una tendència que es constata en aquest moment i l'ús de la qual perdurarà al llarg de tot el mil·lenni. La gran varietat de formes i dimensions ha permès un debat sobre les tècniques constructives utilitzades i la funcionalitat de la part «excavada», ja que aquesta és l'evidència conservada, fet facilitat per la seva pròpia constitució d'enterrada. Si bé en alguns casos la funció bàsica de cabana és plenament assumible, en d'altres, la funcionalitat pot ser més incerta, com per exemple en les fosses creades per l'extracció d'argiles per a recobrir, espais oberts amb petites estructures complementàries com els fogars interiors o els forats de pal que n'indiquen la utilització com a lloc d'activitats productives.

Com un exemple ben documentat d'aquesta mena d'hàbitat podem observar de nou les evidències a l'àrea del Raval de l'actual Barcelona. Es tracta sempre d'assentaments amplis, dels quals es conserven exclusivament les estructures negatives, que permeten proposar uns poblats amb una inversió de treball important. Destaca l'hàbitat del carrer Reina Amàlia 31-33, que permet observar/caracteritzar millor l'espai domèstic d'una unitat residencial. Es tracta d'una gran fossa, semiexcavada, d'uns 20 m² de superfície, de planta oval a l'interior de la qual es documenten una llar central, un forn i dos forats de pal que permeten proposar una coberta probablement de morfologia cònica o com a màxim a doble vessant.⁸ Es tracta d'una de les evidències més antigues del nord-est peninsular de cabana construïda, que a més presenta associades al seu voltant cinc fosses o sitges i diverses estructures de combustió que indiquen una instal·lació de naturalesa domèstica de caràcter estable. L'anàlisi cronològica i estratigràfica de l'estructura ha permès determinar el seu primer ús com a lloc d'hàbitat, i després documentar un procés de rebliment complex, amb fenòmens de sedimentació natural i altres d'antròpics entre els quals destaca l'ús com a lloc sepulcral. L'estudi ha permès, a més, afinar la cronologia, que indicaria un període d'ús de l'espai iniciat aproximadament entre el 4670 i el 4460 ANE, és a dir, vida i mort de la casa en una durada d'uns 150 anys.

Aquestes dades són molt interessants perquè permeten avançar en l'aproximació cronològica del model d'ocupació camperola que indica uns poblats plenament sedentaris, però un cicle d'ocupació i abandonament de durada mitjana, donada la necessitat de renovació dels espais de

cultiu agrícoles i els règims de guaret imprescindibles en les pràctiques agrícoles primitives.

Pel que fa als poblats instal·lats directament sobre el sòl i amb una major variabilitat de materials utilitzats i de tècniques constructives, queden ben il·lustrats pel poblament del Barranc del Fabra (Amposta). En aquest assentament, gràcies als sondeigs arqueològics i a les anàlisis d'imatges, es documenten nou cabanes de planta circular o lleugerament ovalades, amb murs d'argamassa d'argila i pedres, amb fogars, forats de pal i un mur de pedres regulars que devia envoltar tot el poblament.⁹ Tot i estar lleugerament més a l'interior, voldríem remarcar el poblament de Ca l'Estrada-2, a Canovelles, on recentment s'han descobert dues cabanes amb una solera de pedres calcàries molt ben disposades i que formen un sòcol i un conjunt de set fogars i forns.¹⁰

El poblament entre el 4500 i el 4000 ANE

A partir de la segona meitat del v mil·lenni, o lleugerament abans, un conjunt d'evidències materials ha permès diferenciar i caracteritzar un nou període en el qual, si bé està en plena continuïtat dels horitzons anteriors, es constata un conjunt de transformacions importants.

Les evidències dels poblats són similars a l'horitzó anterior, és a dir, uns assentaments majoritàriament a l'aire lliure, amb ocupacions complementàries a les coves i abrics propers. Es constaten, a més, unes agrupacions aïllades o formant agrupacions d'altres estructures domèstiques que també ajuden a definir el tipus d'assentament essencialment domèstic. Es tracta d'estructures de combustió, fosses destinades a l'emmagatzematge, fosses irregulars de funcionalitat incerta i d'altres les característiques morfològiques de les quals permeten associar-les a funcionalitats diverses com ara forats de pal, suports per a gerres, etcètera.

A la zona septentrional s'ubiquen una sèrie d'assentaments, en turons o punts elevats lleugerament propers a la línia de la costa. Destaca el poblament de Ca Isach (Palau-saverdera), que s'ocupa per primera vegada en aquest moment i que tindrà una àmplia i llarga continuïtat d'ocupacions en els períodes posteriors.¹¹ En l'etapa inicial sols s'hi ha documentat una cabana de planta rectangular definida per ranures excavades a la roca a l'interior de les quals hi havia els forats de pal de diàmetre mitjà (15 cm) que degueren encabir els troncs que formaven les palissades de les parets. A l'interior sols s'hi ha pogut documentar un fogar tipus braser. A l'exterior s'hi troben altres elements domèstics. D'altra banda, una sèrie d'assentaments més o menys propers cronològicament, ubicats lleugerament més al sud, també podrien correspondre a hàbitats, si bé se'n té una documentació més parcial. Es tracta del puig Mascaró de Torroella de Montgrí, amb materials arqueològics d'atribució epicardial, o de la Bassa (Fonteta, Forallac) o Saus II, prop de l'antic llac de Camallera.

L'increment de població i de poblats es constata a totes les altres zones costaneres i de l'àrea prelitoral. Per exemple, a la zona lleugerament interior de la costa central, a la plana del Vallès, s'ha documentat un nombrós grup d'as-

sentaments com ara els Mallols (Cerdanyola del Vallès); de Can Roqueta II (Sabadell), la Vinya del Regalat (Castellar del Vallès), o, lleugerament més enllà, la interessant cabana dels Vilars de Tous (Igualada). La situació és similar a la plana de l'Alt Penedès, on es proposa la darrera ocupació de les Guixeres de Vilobí i les ocupacions de Mas d'en Boixos (Pacs), Hort d'en Grimau (Castellví), la Serreta, Pujolet de Moja i Els Cirerers (Vilafranca), Pou Nou i el camí de Cal Piques (Olèrdola), i el turó de la Font del Roure (Fontrubí), és a dir, un nombre molt gran de jaciments, tots a l'aire lliure i amb una quantitat variable d'estructures enterrades, interpretades com a sitges, que s'estima per sobre de les 200.¹² Unes anàlisis detallades d'aquest tipus d'assentaments en els quals únicament trobem sitges n'ha permès una interpretació com a establiments específics per a les tasques agrícoles, sobretot d'emmagatzematge, propers a la zones de conreus i destinats exclusivament a aquestes tasques camperoles. Són una mostra més de la intensificació de l'explotació agrícola. Les ocupacions en cova són també molt nombroses, tant a la línia de la costa, on continuen ocupades la cova de Sant Llorenç o la del Gegant (Sitges), com lleugerament a l'interior, on destaca la cova de Can Sadurní a Begues, en la qual es constata l'ús com a espai sepulcral i posteriorment com a lloc per a l'establiment dels ramats. Una novetat molt significativa és la vinculada al poblament de la zona de Gavà, ja que és en aquest període que s'inicia l'explotació de la variscita a les mines prehistòriques de Gavà (vegeu *infra*).

Les ocupacions al Pla de Barcelona continuen donant un registre arqueològic molt ric que, a més de documentar el poblament, permet estudiar les activitats domèstiques. Un d'aquests exemples són les estructures de combustió, en forma de cubeta o fossa enterrada. És un tipus de fogar/forn no exclusiu de la zona litoral catalana, però aquí se n'hi ha constatat un gran nombre. Destaquen els conjunts de la zona de l'actual Raval, amb unes trenta llars al jaciment de la Caserna de Sant Pau del Camp, o l'exemplar ben conservat del carrer de l'Aurora 14B. L'anàlisi detallada i especialitzada n'ha permès documentar diversos tipus, tots amb cubeta excavada i farcits d'elements o blocs de pedra cremats l'anàlisi dels quals, en particular els remuntatges, ha permès acostar-se al seu funcionament. Així, és interessant assenyalar que no s'associen a espais d'habitació tancats, sinó a amplis espais a l'aire lliure que presenten propietats tèrmiques a mitjà i a llarg termini, com els rebliments de pedres que semblen indicar una aportació calorífica i d'il·luminació ràpida. En tots els casos, el seu ús per a la transformació de productes ha estat extensament proposat, si bé la polifuncionalitat i la reutilització d'aquestes estructures en dificulta la interpretació general.¹³

Dins d'aquesta mateixa categoria d'estructures cal indicar l'existència de llars de grans dimensions com les descobertes tant al jaciment de Nou de la Rambla 82 com en el de Riereta 38. Es tracta d'estructures de grans dimensions (alguna amb més de 2,40 m de diàmetre) amb

una morfologia regular en la qual destaquen el farciment de blocs amb senyals irregulars de cremació sobre el conjunt de troncs i branques, de roure, pi i tamarinde, que formen el llit inferior a la base de la cubeta. Tant les característiques estructurals com les funcionals ens han permès proposar el seu ús per a activitats de tipus col·lectiu, a les quals alguns autors atribueixen usos rituals o simbòlics vinculats a activitats festives i a agrupacions comunitàries per a la cohesió del grup.

Finalment, cal destacar l'hàbitat complex de la zona de la Sagrera on, gràcies a l'existència d'un gran nombre de forats de pal, és a dir, de senzilles estructures excavades dedicades a situar els pals que aguanten la coberta o les palissades, s'ha permès proposar una funcionalitat com a tancats o construccions lleugeres destinades a àrees de treball i/o a activitats variades de tractament dels productes excedentaris (assecat de cereals...). Es consolida, doncs, la teoria que l'assentament, extens si bé intermitent, s'ubica en un emplaçament amb unes característiques molt favorables prop del torrent d'Estadella i en la zona limítrofa del «graó barceloní», amb control sobre la plana baixa i proper a l'àrea d'inundació del riu Besòs, i pròxim a la zona de maresmes de la via Trajana. En relació amb aquest buit d'informació i a fi de proposar un model de poblament més integral, cal aprofundir en la naturalesa i la variabilitat de les tipologies d'assentaments i el seu ús funcional i domèstic.

La documentació actual permet proposar l'establiment de diverses comunitats que, si bé consumeixen productes similars, presenten variacions significatives. És veritat que l'explotació dels recursos abasta les matèries lítiques com el jaspi i també els elements marins, principalment la malacofauna, i s'orienta tant al consum com a l'elaboració d'ornaments, o fins i tot en les formes i decoracions de vasos ceràmics. Aquests es diversifiquen, ampliant el repertori de formes, si bé les decoracions se centren en cordons llisos i arquejats, acabats polits i brunyits, pentinats i algunes incisions. També és veritat que s'observen importants diferències en la tipologia dels assentaments, com ho demostra la variabilitat dels forats de pal i les estructures de combustió, així com l'existència de plataformes de preparació i transformació de productes biòtics i abiòtics. Cal plantejar-se com a hipòtesi si aquesta variabilitat està en relació amb els àmbits ecològics de la implantació precisa dels assentaments.

Però és probable que tingui més a veure amb les pràctiques econòmiques i socials dels grups, cada cop més diversificats. De fet, l'estudi de les ocupacions de la Sagrera del v mil·lenni mostra un tret important i poc abundant en la prehistòria catalana: el tancament en una cleda feta de material perible. Notem també altres diferències, com per exemple en les pràctiques funeràries, en què les dues concentracions de necròpolis de la Caserna de Sant Pau del Camp destaquen per la seva singularitat.

A la part meridional de la costa catalana destaca la Timba d'en Barenys, però sobretot la rica documentació de la zona de les terrasses del tram inferior de l'Ebre, amb

algunes evidències d'hàbitat, però sobretot de necròpolis. Jaciments com el Masdenvergenc, el Molló de la Torre o Mas Benita permeten continuar proposant un model d'hàbitat amb assentaments semipermanents a l'aire lliure, ubicats principalment a la zona de les terrasses fluvials del riu Ebre i complementats amb coves/abrics que se situen als contraforts del Ports.

MANIFESTACIONS FUNERÀRIES: INNOVACIÓ I DIVERSITAT

Les manifestacions funeràries constitueixen un dels registres de les poblacions passades que ajuden a recuperar bona part de les seves característiques socials, econòmiques i simbòliques. Es tracta de l'estudi dels morts per aproximar-se a la població viva, sempre tenint en compte les precaucions bàsiques dels límits que imposa el registre arqueològic (naturalesa de la mostra estudiada, límits de la conservació de matèries orgàniques, etc.).

En general, es considera que les primeres poblacions pageses «normalitzen» les pràctiques funeràries. Les causes explicatives són sobretot de tipus sociològic, com la variació de l'estructura social o el pes dels ancestres en les noves formes productives, bàsicament les agrícoles, com són el valor i la propietat de la terra. L'enterrament no és un fenomen nou ni exclusiu de grups agrícoles i ramaders, ja que s'han constatat exemples de sepultures i fins i tot de necròpolis entre poblacions caçadores recol·lectores, però són molt poc nombroses. Com a exemple proper destaca, a la costa valenciana, la necròpolis d'El Collado (Oliva),¹⁴ amb catorze sepultures, o la utilització de la cova de Cingle del Mas Nou (Castelló), amb restes de set individus en un espai sepulcral. Està plenament assumit que és amb les noves formes econòmiques del període neolític que es normalitza com a pràctica social el tractament i l'enterrament dels membres de la comunitat.

En l'estudi de les societats camperoles de l'Europa Occidental i també de l'àrea mediterrània es manifesta una evolució marcada per l'estreta relació espacial entre el món dels morts i el dels vius en les etapes inicials, alhora que es constata una gran diversitat de formes sepulcral i de gestos funeraris. De manera progressiva apareixerà el fenomen de la necròpolis, separada de l'hàbitat, i després, la monumentalitat de les estructures funeràries, amb l'aparició del megalitisme i l'increment dels objectes associats a les tombes, que permeten documentar una progressiva diferència social i econòmica entre la població.

Centrant-nos en l'objectiu d'aquest treball, l'anàlisi de les primeres manifestacions d'època neolítica documentades a la costa del nord-est peninsular, podem documentar i debatre aquestes característiques generals.

En el període més antic, de la segona meitat de VI mil·lenni, el Neolític Antic Cardial, les evidències funeràries més freqüents mostren l'ús de coves i abrics com a llocs sepulcral. Així ho trobem testimoniats a la cova de Can Sadurní, a la Bonica i a la Foradada, per citar les que són a

prop de la línia de la costa central, tot i que també se'n troben a l'interior. El cas de la cova de Can Sadurní és paradigmàtic, ja que s'hi han constatat inhumacions primàries de tipus successiu que han permès, fins ara, reconèixer l'existència de deu individus, amb ofrenes alimentàries, però també amb objectes d'abillament com ara restes de vestit, vasos ceràmics o les parts lítiques de les eines. El caràcter paradigmàtic també es dona en constatar la seva utilització polivalent i variable al llarg del temps, és a dir, l'alternança d'ús com a espai sepulcral i altres usos, com per exemple el d'establiment d'animals.¹⁵

En relació amb els enterraments a l'aire lliure, el registre funerari d'època neolítica arcaica és més rar i difícil de documentar, però les evidències descobertes al Pla de Barcelona són innovadores i permeten obrir i plantejar una sèrie de preguntes en clau històrica que afecten la globalitat de la discussió que s'estableix per a aquest registre al nord-est peninsular. Es tracta, en efecte i de manera molt sintètica, de constatar, d'una banda, la presència de sepultures individuals a l'aire lliure associades a les primeres poblacions del VI mil·lenni, i de l'altra, la variabilitat de les pràctiques funeràries al V mil·lenni, i debatre la seva influència en l'origen de l'estandardització de les sepultures del IV mil·lenni amb les evidències dels anomenats «sepulcres de fossa».

De manera molt resumida, les unitats funeràries localitzades al subsol de Barcelona són tres sepultures en les fases més antigues del neolític. Una en l'horitzó cronològic afí al període cardial que va ser localitzada a la plaça de la Vila de Madrid, i dues sepultures situades en l'amortització de l'estructura d'habitació de Reina Amalia 31-33, amb una cronologia de mitjan V mil·lenni. En tots tres casos, l'enterrament utilitza una fossa molt senzilla com a receptacle i pràcticament no hi ha objectes d'acompanyament dels esquelets.

L'evidència major és sens dubte la necròpolis de la Caserna de Sant Pau del Camp, amb un total de 25 sepultures i que cronològicament se situen aproximadament a l'entorn de 4600-4400 ANE. La novetat es dona en la constatació d'una necròpolis a l'aire lliure, és a dir, en l'agrupació voluntària d'un grup de sepultures, en aquest cas individuals i en posició primària, cada una en una fossa. Les estructures són, en efecte, molt simples a nivell estructural i s'hi ha observat una certa variabilitat en els gestos funeraris. La documentació d'objectes associats dipositats a la manera d'aixovars és més important i es troba a la base de lectures pioneres sobre les característiques socioeconòmiques de la societat i també de les hipòtesis sobre la diferenciació sexual del treball. Aquest mateix registre d'objectes permet acostar-se a detectar les xarxes d'intercanvi. Els objectes documentats en els jaciments funeraris del Pla de Barcelona i de les àrees properes com l'Alt Penedès mostren com, des de mitjan V mil·lenni, existeix ja una circulació de productes finalitzats que vincula els pobladors d'aquesta àrea amb altres zones peninsulars o centreeuropees. Alguns dels documents més significatius són la part lítica de les destrals polides

fetes amb jadeïta, objectes procedents dels Alps que indiquen ja l'existència d'aquestes xarxes de mitjà i llarg abast.

La continuïtat del registre funerari en el iv mil·lenni a la zona de costa entre el Llobregat i el Besòs és constant per l'existència de sis sepultures associades a l'anomenada cultura dels sepulcres de fossa, distribuïdes de manera irregular en jaciments per tot el pla de Barcelona.

L'observació d'aquesta necròpolis al litoral de l'actual Barcelona i la seva relació amb l'origen de la normalització estructural de les sepultures dels sepulcres de fossa pot ser objecte de debat. De fet, si bé la gran variabilitat en la disposició dels esquelets no s'acosta a les normes més rígides del iv mil·lenni, la morfologia i la pròpia realització de la necròpolis ho prefiguren. Seria similar a les constatacions que es poden fer del món funerari de l'Alt Penedès. En aquesta àrea molt rica i ben estudiada s'evidencia també el concepte de petites necròpolis com la de l'Hort d'en Grimau, la Serreta o el Pujolet de Moja, totes amb cronologies entorn de 4300-4000 ANE. La morfologia de les tombes permet diferenciar dues formes majoritàries: d'una banda, hipogeus construïts en pou i cambra funerària lateral i segellada amb lloses verticals, i de l'altra, la fossa amb banqueteta, és a dir, una estructura formada per un rebaix circular al centre del qual s'obre una fossa oval que constitueix la cambra sepulcral. Les anàlisis tant de les estructures com del material arqueològic associat permeten proposar, per a aquestes darreres, una cronologia lleugerament més recent.

És probable que el cas del Vallès, amb els jaciments de Can Roqueta i Cova de les Ànimes, respongui a unes característiques similars. En resum, a la zona de la costa i de les regions prelitorals, com ja es va indicar arran de la interpretació de la necròpolis de la Caserna de Sant Pau del Camp, cal proposar que durant la franja mitjana i al darrer quart del v mil·lenni es prefiguren tant la morfologia com les característiques genèriques dels materials associats, dels elements que seran definitoris dels sepulcres de fossa a la primera meitat del iv mil·lenni. Aquesta proposició respon, al nostre entendre, a la necessitat de vincular el fenomen de la normalització funerària del neolític mitjà del nord-est a les evidències culturals transpirinènques dels grups Chasséen (França) o Cortaillod, fruit sens dubte de les àmplies xarxes d'intercanvi i informació que permeten documentar una certa uniformitat de les pràctiques funeràries individuals, directament vinculades en l'àmbit funerari amb la consolidació de les estructures econòmiques i sobretot socials de les primeres societats agropecuàries.

A la regió més meridional de Catalunya, les abundants pràctiques funeràries de la zona d'Amposta participen de ple en el debat exposat. Cal recordar que es disposa d'un abundant registre funerari amb més de vuitanta tombes que tenen una distribució àmplia, ja que es localitzen en setze jaciments, com per exemple Mas Seròs II, Molló de la Torre, el Molinàs, i que en alguns casos formen veritables necròpolis que poden arribar fins a les vint-i-cinc tombes. La cronologia seria àmplia, ja que es proposa des

de la segona meitat del v i la primera meitat del iv mil·lenni. Així, doncs, com en el cas dels exemples de la costa central, es tractaria també de les primeres necròpolis. Amb tot, la morfologia de les tombes i els materials associats presenten unes particularitats que de moment són específiques d'aquest territori. En relació amb la forma de les tombes, se'n constaten dues d'identiques a les zones litorals del nord: els hipogeus amb pou i cambra, aquí formant les anomenades «covetes laterals tancades amb lloses verticals» i fosses rectangulars, aquí amb parets revestides de lloses. La diferència seria la constatació d'un tipus de tomba o estructura tumulària definida com a cista o caixes de lloses amb un petit túmul de pedra al seu voltant, l'exemple més clar de la qual és la sepultura del Molinàs. La morfologia i sobretot les dimensions d'aquestes darreres tombes creiem que no permet classificar-les com a megalítiques, tot i que estructuralment hi comparteixen similituds.¹⁶

Els enterraments són primaris i individuals, i acullen representants de tota la població, ja que se'n constaten tant de femenins com de masculins, amb un predomini d'adults sobre joves i infants. Una bona part de les sepultures tenen objectes d'acompanyament representats per vasos ceràmics, indústria lítica i destrals polides, però destaquen els objectes fets amb petxines i valves, sobretot els llargs collarets que embolcallen la part superior dels cossos. Aquests elements no són exclusius i també es troben en algunes altres zones, però en menor nombre; són propis d'aquesta àrea. Estan fets de petxines retallades i perforades, amb algunes peces lítiques singulars disposades a la part central, cosa que indica una concepció i una producció planificades. De fet, alguns tenen una llargada superior al metre, cosa que representa un pes també molt elevat i dificultats a l'hora de portar-los en les activitats festives o habitualment. Es troben també algunes polseres fetes amb valves de *Glycimeris* retallades interiorment fins a obtenir-ne una anella o element circular.

El darrer aspecte que cal destacar és l'aparició, al llarg del v mil·lenni, del megalitisme, és a dir, de la voluntat específica d'atorgar monumentalitat a les estructures funeràries. La documentació actual per a Catalunya i les àrees veïnes indica que aquest fenomen es donaria també a mitjan v mil·lenni i, en un primer moment, sobretot en zones del Cabrerès i la vall mitjana del riu Ter, i potser en altres zones del Prepirineu i el Pirineu. La costa estudiada aquí no presenta evidències d'aquestes sepultures monumentals tan arcaïques. Tanmateix, els treballs en curs de recerca a Vilanera-Empúries, prop de les zones d'aiguamolls i de l'antiga desembocadura del riu Ter, podrien aportar noves dades que canviarien aquesta visió.

DISCUSSIÓ

Les àrees geogràfiques properes a la costa del nord-est de la península Ibèrica mostren una rica documentació d'assentaments datats al període neolític. L'ocupació prefe-

rencial prop dels principals recursos hídrics del país és especialment significativa entorn de les principals desembocadures i permet plantejar un cert control de la navegació marítima fluvial, però també una ocupació planificada del territori i una intensificació en l'explotació dels recursos, sobretot a finals del període estudiat. L'anàlisi efectuada ha permès documentar una distribució geogràfica de les poblacions que cobreix el conjunt del territori, si bé és cert que en algunes àrees el coneixement és més detallat i la continuïtat del poblament està més ben documentada tant per una major activitat de recerca com de preservació.

Les principals estructures recuperades corresponen a cabanes, fosses que s'utilitzen com a sitges o sepultures, estructures de combustió, forats de pal que indiquen també la presència de palissades i altres estructures de limitació perimetral. Aquestes serien les principals evidències arqueològiques dels primers poblats, segurament formats per poques unitats d'habitació i que devien acollir un nombre de població reduït. S'observa també una diversitat en el tipus d'habitat segons els diferents materials: terra en forma de toves o encanyissats, murets de pedra seca, brancatges, etc. Tot i que el nombre no és gaire elevat, es tracta de cases de planta circular, ovalada o rectangular, la materialització de les quals, tot i tenir un model genèric comú, s'adapta al medi geogràfic i ecològic en el qual s'instal·len. La hipòtesi d'una dualitat i complementarietat entre els establiments en cova o abríc i els ubicats a l'aire lliure es consolida en àrees com el Penedès o l'Alta Garrotxa. Aquest fet no exclouria per a alguns abríc i coves la possible funció d'habitat pròpiament dit. El registre també indica un nombre creixent d'assentaments al llarg dels 1.500 anys estudiats i que cal interpretar com la progressiva consolidació de les poblacions i del nou sistema econòmic i social vinculat a un major aprofitament i control del cicle agrícola i ramader. Tot sembla indicar que el creixement no seria constant, sinó que tindria unes franges d'acceleració com, per exemple, la segona meitat del v mil·lenni, que en el registre indica un fort creixement demogràfic i poblacional en general, també ben constatat al llarg de la línia de costa.

En aquesta dinàmica poblacional hi tenen molt a veure les pràctiques productives destinades a obtenir els mitjans de subsistència. Cal indicar que les poblacions del neolític antic a la zona de Catalunya són, des de l'inici, agrícoles i ramaderes, tret que és compartit per la globalitat de les poblacions del Mediterrani occidental, per no dir de tota l'Europa occidental. En els últims decennis ha quedat admès que el procés de transformació econòmica que representa el pas de l'economia de caça i recollecció a productors de subsistència es fa per l'arribada de nous productes i animals, així com de les seves tècniques i els seus sistemes de gestió i d'explotació. Deixant de costat el gos, que podria tenir uns precedents de domesticació arcaics i en diferents àrees geogràfiques, la resta de productes destinats a la producció agrícola i ramadera arribaran ja amb morfologia domèstica. Es tracta des dels primers mo-

ments de cereals, principalment el blat nu (*Triticum aestivum/durum/turgidum*), l'espelta bessona (*Triticum dicoccum*) i l'espelta petita (*Triticum monococcum*), i l'ordi, probablement de tipus vestit (*Hordeum vulgare var. vulgare*). Lleugerament més tard, a cavall entre el vi i el v mil·lenni, seran més comuns l'ordi nu (*Hordeum vulgare var. nudum*) i el blat dur (*Triticum tipus durum/turgidum*), juntament amb possibles evidències del cultiu del cascalt (*Papaver somniferum*). Ja a la primera meitat del v mil·lenni es continua documentant el cultiu i consum de l'ordi i el blat nus en aquesta fase, juntament amb la presència significativa del pèsol (*Pisum sativum*).¹⁷

La ramaderia està ben constatada també des del moment inicial amb la cria i consum de les ovelles (*Ovis aries*), de les cabres (*Capra hircus*), dels porcs (*Sus domesticus*) i dels bous (*Bos taurus*) com a espècies objecte de control reproductiu, gestió ramadera i consum generalitzat. Totes són espècies nouvingudes i com en el cas de les espècies vegetals no hi ha cap procés de domesticació autòctona descobert. En les etapes inicials els ovicaprins tenen un pes molt elevat i de manera progressiva es va documentant una gestió ramadera més diversificada, que pot tenir lleugeres variacions regionals. Els suïds són apreciats i la seva cria està orientada a l'obtenció de carn, i es documenta per exemple en els jaciments de la Caserna de Sant Pau i de Reina Amàlia (Barcelona) una matança selectiva dels exemplars mascles en finalitzar l'etapa de creixement, just en el seu moment òptim de la carn. El pes de les aportacions dels bovins és molt variable i en la majoria d'assentaments és relativament reduït, però puntualment poden ser més importants, com en el cas de la cabana de Reina Amàlia (Barcelona).

Aquesta economia agrícola i ramadera es complementa amb les aportacions dels recursos salvatges explotats en els diferents assentaments. La cacera i la recollecció de plantes salvatges estan ben documentades, tot i que la seva aportació dins de l'aprovisionament de recursos alimentaris es considera, però, reduïda. La caça s'efectuava amb diferents espècies properes als poblats i destaquen el cérvol (*Cervus elaphus*), el porc senglar (*Sus scrofa*), el cabirol (*Capreolus capreolus*) i la cabra salvatge (*Capra pyrenaica*).

Per al nostre estudi és molt interessant observar el pes de les pràctiques de recollecció de recursos salvatges provinents del mar. S'analitzen jaciments situats a distàncies molt curtes de la línia del mar i, per tant, l'explotació potencial d'aquests recursos seria lògica, a més que els suposem un bon coneixement del món marítim pel fet d'haver-se desplaçat en aquest medi. Les dades provenen de diverses fonts: la primera, l'aportació d'algunes eines i els estris vinculats a la pesca; després, les restes biòtiques procedents del seu consum/recollecció (restes de peix o malacològiques) trobades en jaciments arqueològics, i, darrerament, els resultats de les anàlisis isotòpiques destinades a establir l'alimentació d'aquests grups.

Dels jaciments del Pla de Barcelona provenen blocs de pedra polits amb incisions laterals que han estat interpre-

tats com a pesos de xarxa de pesca, i en aquesta mateixa àrea es tenen documentades diverses restes d'espines de peix, una pua d'erició de mar i dents d'espàrids, que segurament correspondrien a deixalles de consum. Són poques restes, però donada la dificultat de conservació i descoberta són bones indicadores del seu consum, en aquest cas, al v mil·lenni. De cronologia lleugerament més recent, a les mines de Gavà s'ha recuperat un nombre més elevat de restes, entre les quals s'han identificat peixos de la família dels espàrids com ara déntols (*Dentex sp*), pagells (*Pagellus erythrinus*) i pagres (*Pagrus pagrus*); també s'ha localitzat una vèrtebra de la família dels triàquids, és a dir, de peixos cartilaginosa com les mussols.

Molt més nombroses són les restes malacològiques localitzades en els assentaments del període estudiat i que indicarien la recollecció de mol·luscs. S'han localitzat en l'assentament del Cavet i en la major part dels assentaments de la costa central catalana (Caserna de Sant Pau del Camp, Reina Amàlia 31, mines prehistòriques de Gavà). Cal indicar que el seu alt nombre no és un indicador directe de consum, ja que la seva presència en els assentaments costaners pot ser fruit d'una aportació natural (indicada sovint per un alt grau de rodament) o d'una aportació antròpica, però destinada a altres funcions no alimentàries com la fabricació d'elements d'ornament. Els estudis recents indiquen que malgrat que el tàxon més abundant siguin sempre els bivalves, principalment del gènere *Glycymeris*, les més consumides devien ser les conquilles del gènere *Patella*, anomenades barretets.¹⁸

En resum, es tracta de poblacions que tenen en les pràctiques agrícoles i ramaderes la font d'alimentació més important ara que s'integren en el marc de relacions socials i poblacionals dels grups. Les dades actuals, tant en el registre com en les anàlisis més especialitzades, indiquen una poca interrelació i consum de productes marins, fet que contrasta obertament amb una distribució espacial clara a la zona de costa i la seva condició de mariners tenint en compte que el mar és un dels medis de mobilitat utilitzats.

CONCLUSIONS

Com s'ha exposat en l'anàlisi de les evidències arqueològiques documentades a l'àrea costanera de Catalunya, les dades permeten reflexionar i dur a terme una lectura històrica de les transformacions culturals, tecnològiques i poblacionals entre el vi mil·lenni i l'inici del iv abans de la nostra era.

La primera evidència és una gran continuïtat de poblament dels primers pagesos i agricultors, tant per la ubicació dels assentaments com per la naturalesa de les evidències d'estructures d'hàbitat, de conservació i producció d'aliments, és a dir, la pròpia estructura dels poblats. En relació amb l'anàlisi geogràfica i territorial s'observa la prioritat de l'ocupació de zones amb abundants recursos aquífers, aprofitant llacunes d'aigua dolça, a prop de les

àrees on les rambles s'acosten i desemboquen a la mar. Els documents actuals indiquen que els poblats sedentaris estaven formats per petites agrupacions de cabanes i estructures domèstiques complementàries, que mostren una important diversitat tecnològica i estructural. Com s'ha exposat, el registre és a aquest nivell incomplet perquè solament es poden documentar arqueològicament les estructures negatives i probablement conservades parcialment, a causa de les afectacions i alteracions de les cotes superiors.

Des d'una perspectiva més general, el model poblacional definit com un conjunt estable de poblament situat a l'àrea litoral en confluència amb les desembocadures de cursos fluvials, aprofitant els recursos dels ecosistemes del seu entorn, encara no està ben identificat al llarg del mil·lenni i només està mig estudiat. Altres regions amb programes de recerca en curs sí que podrien presentar unes dinàmiques poblacionals similars que ara formen part d'hipòtesis de treball. Ens referim, per exemple, al tram inferior del riu Ebre o a la regió del Baix Empordà, on actualment estem desenvolupant recerques en aquesta mateixa línia.

Així mateix, les evidències del món funerari recuperades a la zona d'estudi indiquen, com en el cas de l'hàbitat, una forta continuïtat durant tot el període. Un dels trets més significatius és, sens dubte, l'aparició de les necròpolis, on es constaten signes socials innovadors, com serien la separació dels espais d'habitació i sepulcrales, amb la individualització de les sepultures. Les pràctiques funeràries adquireixen també un rol rellevant en el vi mil·lenni i es documenta el fenomen de la normalització de la mort i l'existència d'un valor per als ancestres, poc documentat en les grups de caçadors/recollectors. Amb la documentació actual insistiríem en la hipòtesi plantejada fa temps de l'existència, en aquests períodes, d'una gran varietat de formes funeràries: cova natural utilitzada com a hipogeu o panteó, sepultures senzilles en fosses, utilització puntual d'altres fosses inicialment no funeràries per a ús sepulcral i, també, malgrat no tenir-ne casos clars en els jaciments costaners, l'aparició del monumentalisme de tipus megalític. La diversitat de contenidors i d'estructures amb gran inversió de treball i de coneixement tècnic no amaga un gest funerari molt similar i comú centrat en la inhumació primària individual. En aquest punt hem de preguntar-nos si no són els precedents i l'origen de la normalització estructural de les tombes del iv mil·lenni anomenades sepulcres de fossa. Per cronologia, indubtablement ho poden ser, però no s'han d'excloure les influències culturals externes, sobretot d'àmbit europeu, ja que, com es constata en la difusió dels productes, a partir del 4300 abans de la nostra era s'observa una primera intensificació de la circulació de productes elaborats o de matèria primera, sobretot de tipus transpirinenc.

La singularitat d'aquests primers grups d'agricultors i ramaders ens permet identificar i seqüenciar una gran diversitat d'estratègies centrades en el patró d'assentament, però també en relació amb els productes manufacturats,

consumits i posats en circulació a través de xarxes que es poden considerar extenses, si bé intermitents, de redistribució d'uns productes, però també un intercanvi genètic i tecnològic essencial per a l'expansió i èxit del model neolític. Com s'ha posat en evidència, es tracta d'un període clau i alhora molt interessant perquè es centra en el germen de la formació i consolidació del fenomen de les societats camperoles preindustrials que conformen, en essència, la base de l'alimentació actual.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Una visió general de tot el període es pot trobar a M. MOLIST, M. SAÑA i R. BUXÓ. «El Neolític a Catalunya: entre la civilització de pastors i agricultors cavernícoles i els primers pagesos del pla». *Cota Zero: Revista d'Arqueologia i Ciència* [Vic], núm. 18 (2003), p. 34-53. Cal veure R. BUXÓ, J. F. GIBAJA, A. PALOMO, R. PIQUÉ i X. TERRADAS (ed.). «Les primeres societats neolítiques de Catalunya 5600-4500 aC: estat de la qüestió i nous reptes de recerca». *Cypsela* (Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya), núm. 22 (2022), p. 7-10. En relació amb els estudis específicament cronològics, vegeu F. X. OMS, X. TERRADAS, B. MORELL i J. F. GIBAJA. «Mesolithic-Neolithic transition in the northeast of Iberia: Chronology and socioeconomic Dynamics». *Quaternary International*, núm. 470 (2018), p. 383-397.
- [2] P. BOSCH GIMPERA. *Etnologia de la Península Ibérica* [1932]. Edició recent de J. Cortadella. Urgoiti, Pamplona 2003; M. TARRADELL. *Les arrels de Catalunya*. Vicens-Vives, Barcelona 1962; A. M. MUÑOZ. *La cultura neolítica catalana de los «sepulcros de fosa»*. Instituto de Arqueología y Prehistoria. Universitat de Barcelona, Barcelona 1965. (Publicaciones Eventuales; 9)
- [3] S. RIERA, R. JULIÀ i L. PICORNELL. «Evolució del paleoambient de la plana barcelonina al Neolític». A: A. GÓMEZ i M. MOLIST (ed.). *La prehistòria al pla de Barcelona. Documents per a una nova síntesi*. MUHBA, Barcelona 2016, p. 65-73 (Documents; 11); R. JULIÀ i S. RIERA. «Proposta d'evolució del front marítim de Barcelona durant l'holocè, a partir de la integració de dades geotècniques, intervencions arqueològiques i cronologies absolutes». *Quarhis. Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, núm. 8 (2012), p. 16-37.
- [4] A. GÓMEZ-BACH i M. MOLIST. «Caserna de Sant Pau del Camp (Barcelona): noves dades per al Neolític Antic Cardial del nord-est peninsular». *Cypsela*, núm. 20 (2014-2016), p. 11-23; S. PARDO, A. GÓMEZ-BACH, M. MOLIST i J. BERNABEU (coord.). *Contextualizando la cerámica impresa: horizontes culturales en la Península Ibérica*. Servei de Publicacions. Universitat Autònoma de Barcelona. Barcelona 2020.
- [5] I. PEREIRA, A. GÓMEZ-BACH, J. NADAL i M. MOLIST. «Les ocupacions prehistòriques del carrer Berenguer de Palou (la Sagrera, Barcelona) en el context de la prehistòria al Pla de Barcelona». *Tribuna d'Arqueologia* 2018-2019 (2021), p. 356-371; R. POU, M. MARTÍ, X. JORDANA, A. MALGOSA i J. F. GIBAJA. «L'enterrament del Neolític Antic de la plaça de la Vila de Madrid (Barcelona). Una estructura funerària del VI mil·lenni aC». *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, època II, núm. 6 (2010), p. 94-107.
- [6] M. MOLIST, A. GÓMEZ, A. BREU, J. GONZÁLEZ, A. BORDAS, K. HARZBECHER i J. FERNÁNDEZ. «Buried structures in Barcelona plain's neolithic settlements: A general revision, morphological and morphometric analysis gaining a functional interpretation». *Quaternary International*, vol. 472 (2018), p. 246-258.
- [7] R. ROSILLO, A. PALOMO, J. TARRÚS, A. BOSCH, R. GARCIA, F. ANTOLÍN, G. CAMPPENY, I. CLEMENTE, X. CLOP, E. GARCIA, J. F. GIBAJA, M. OLIVA, R. PIQUÉ, M. SAÑA i X. TERRADAS. «Darreres troballes de la prehistòria recent a l'Alt Empordà. Dos assentaments a l'aire lliure: la Serra del Mas Bonet (Vilafant) i els Banyes de la Mercè (Capmany)». *Tribuna d'Arqueologia* 2010-2011 (2012), p. 41-62.
- [8] J. GONZÁLEZ, K. HARZBECHER i M. MOLIST. «Un assentament del V mil·lenni a la costa de Barcelona». *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, època II, núm. 7 (2011), p. 95-107.
- [9] J. BOSCH. *El procés de neolitització a la regió del curs inferior de l'Ebre*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona. Barcelona, 2005.
- [10] J. ROIG, J. M. COLL, J. A. MOLINA i R. GÓMEZ. «El poblat neolític de ca l'Estrada-2 (Canovelles, Vallès Oriental)». *Tribuna d'Arqueologia* 2016-2017 (2018), p. 217-239.
- [11] J. TARRÚS (ed.). *El poblat neolític de Ca n'Isach (Palau-Saverdera, Alt Empordà)*. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Girona 2017. (Sèrie Monogràfica; 27)
- [12] J. MESTRES i X. ESTEVE. «Sitges, cenotafis i sepulcres. 20 anys d'intervencions arqueològiques al Penedès». A: X. ESTEVE, C. MIRÓ, N. MOLIST i G. SABATÉ (ed.). *Jornades d'Arqueologia del Penedès 2011* (2016), p. 3-27.
- [13] A. GÓMEZ i M. MOLIST (ed.). *La prehistòria al pla..., op. cit.*
- [14] J. F. GIBAJA, M. E. SUBIRÀ, X. TERRADAS, F. J. SANTOS, L. AGULLÓ, I. GÓMEZ-MARTÍNEZ, F. ALLIÈSE i J. FERNÁNDEZ-LÓPEZ DE PABLO «The Emergence of Mesolithic Cemeteries in SW Europe: Insights from the El Collado (Oliva, Valencia, Spain) Radiocarbon Record». *PLoS One* [San Francisco], vol. 10, núm. 1 (gener 2015), p. 1-18.
- [15] M. EDO, F. ANTOLÍN, P. MARTÍNEZ, M. J. VILLALBA, J. M. FULLOLA *et al.* «La cueva de Can Sadurní (Begues, Barcelona). El episodio funerario del Neolítico antiguo cardial pleno. Estado actual de la cuestión». A: J. F. GIBAJA, M. E. SUBIRÀ, A. MARTÍN, M. MOZOTA i J. ROIG. *Mirando a la muerte. Las prácticas funerarias durante el Neolítico en el noreste peninsular*. Vol. III. E-ditArx – Publicaciones Digitales, p. 207-377.
- [16] J. BOSCH. *El procés de neolitització..., op. cit.*
- [17] F. ANTOLÍN i M. SAÑA. «Les activitats de subsistència en el Neolític Antic del nord-est peninsular». *Cypsela*, núm. 22 (2022), p. 125-146.

[18] LL. LLOVERAS, O. VICENTE, M. MOLIST, J. NADAL, S. RIERA i A. ESTRADA. «Interpretación tafonómica de la malacofauna marina en el yacimiento neolítico de la Caserna de Sant Pau (Barcelona)». *Archaeofauna*, núm. 23 (2014), p. 169-179; A. GÓMEZ, J. NADAL i M. MOLIST. «El mar i

les comunitats humanes al llarg de la prehistòria al Pla de Barcelona». *Quaderns d'Història*, núm. 21, *Barcelona i el mar. Homenatge a Antoni de Capmany, 1742-1813* (2014), p. 61-71.

NOTA BIOGRÀFICA

Miquel Molist (Manlleu, 1956) és catedràtic al Departament de Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona i Acadèmic numerari de l'Institut d'Estudis Catalans (Secció Històrico-arqueològica). Professor a la UAB des de l'any 1988 i en el període 2000-2004, va ser director del Museu Nacional d'Arqueologia de Catalunya (MAC). La seva formació acadèmica va tenir lloc a la Universitat de Barcelona (llicenciatura en geografia i història, 1981) i a la Universitat de Lió-2 / *Maison de l'Orient Méditerranéen*, França (doctorat en prehistòria oriental, 1986). Entre 2011 i 2015 va ser investigador Icrea-Acadèmia. Les seves principals línies de recerca són: estudi de les primeres societats agrícoles al Pròxim Orient (Neolític) i complementàriament prehistòria recent de Catalunya. En relació amb les activitats científiques dutes a terme destaquen diferents projectes d'investigació arqueològica.

Anna Bach Gómez (Centelles, 1977) és professora agregada al Departament de Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona. Doctorada en arqueologia prehistòrica a la UAB i en arqueologia, història i història de l'art per la Universitat de Lieja (Bèlgica). Les principals línies de treball desenvolupades per l'autora s'han centrat en l'estudi de les produccions ceràmiques i de les primeres societats agrícoles al Pròxim Orient i la Mediterrània Occidental. Membre dels grups de recerca de qualitat SAPPO i GRAMPO dirigits pel professor Miquel Molist i del projecte La Prehistòria de Barcelona (2006-actualitat). Ha treballat en diferents institucions, com ara la Diputació de Barcelona, el Museu Nacional d'Art de Catalunya, el Museu d'Història de Barcelona, el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Vic com a arqueòloga municipal i documentalista.

La Cort General de Catalunya baixmedieval i el constitucionalisme antic*

Pere Ripoll Sastre**
Universitat Pompeu Fabra

Rebut 10 abril 2023 · Acceptat 20 juny 2023

RESUM

El text que es presenta analitza les característiques principals de la Cort General de Catalunya a la baixa edat mitjana, entitat que servirà de seu perquè la *universitas* i la monarquia, les dues institucions generals que representaran políticament Catalunya i que donaran forma al dualisme polític idiosincràtic d'aquesta nació, s'hi reuneixin per tractar els assumptes de la terra. Aquesta institució esdevindrà el punt neuràlgic del pactisme català, i la seva importància constitucional no només es basarà en l'aprovació de lleis generals i en la creació d'una nova fiscalitat general, sinó també en la creació de dinàmiques encarregades d'assegurar l'imperi del dret, o en la constitució d'institucions que, com la Diputació del General, tindran una centralitat política i social dins l'entramat institucional de Catalunya fins que la imposició de la Nova Planta borbònica de principis del segle XVIII en dictarà la supressió.

PARAULES CLAU: història institucional catalana medieval, parlamentarisme català medieval, pactisme jurídic, dualisme polític

La Cort General de Catalunya¹ ha estat un dels exemples més característics d'aquelles assemblees europees en què a partir del segle XIII es produirà un diàleg, negociació i intercanvi constant entre un príncep i una comunitat general representada, fet que donarà lloc a una realitat política en què el monarca mai tindrà un poder absolut, mentre que els seus súbdits empraran aquestes assemblees per a combatre i al mateix temps compartir la *plenitudo potestatis* del sobirà.

En el cas de Catalunya, tota aquesta dimensió política i institucional anirà indiscutiblement lligada a un altre fenomen o doctrina medieval àmpliament estudiada com és el pactisme, la qual trobarà la màxima expressió en les lleis generals aprovades a la Cort General gràcies a la capacitat colegisladora que adquiriran els estaments.² Així és com ho reflectia l'*Extragravatorium Curiarum* del jurista Jaume Callís, obra cabdal de gran repercussió que hauria suposat el primer tractat sobre el funcionament de Cort baixmedieval, el qual fou acabat el 1423³ i imprès el 1518,⁴ de la mateixa manera que també foren publicades a l'època moderna les altres obres de referència baixmedivals sobre el procediment de Corts com ara l'*Speculum*

principum ac iustitiae del valencià Pere Belluga (redactat el 1441 i editat el 1530)⁵ i l'*Apparatus super constitutionibus Curiarum Generalium Cathalonie* del també famós Tomàs Mieres (redactat també a finals del segle XV i imprès el 1631).⁶ A l'època moderna, coincidint amb un període en què l'interval de reunió de les Corts és més espaiat, proliferen més obres, i n'és una de les més rellevants la *Pràctica, forma y stil de celebrar Corts Generals en Catalunya y matèries incidents en aquelles* de Lluís de Peguera (redactada entre 1604 i 1610 i publicada el 1632),⁷ obra molt influenciada per la de Callís, per la qual cosa és necessari tenir-la en compte en un estudi centrat en la dinàmica de Cort baixmedieval, tot i que sigui una obra moderna.⁸

Tot aquest conjunt d'obres mencionades no es van limitar únicament a descriure les qüestions procedimentals d'una institució accessòria de la monarquia convocada tot just per obtenir consell i ajut financer, sinó que s'hi evidència la seva centralitat política, jurídica i social.

La historiografia de la Cort General ha sigut molt generosa, especialment pel que fa al període modern, amb obres imprescindibles com *El dret públic català* de Víctor Ferro,⁹ un text que constitueix encara un referent per a qualsevol estudi que hagi d'abordar l'estructura, la lògica i la naturalesa de la Cort General; o les actes sorgides del Congrés celebrat a Barcelona sobre les Corts catalanes del 1988,¹⁰ que continuen proporcionant una àmplia perspectiva sobre la matèria i que juntament amb les aportacions d'Oriol Oleart¹¹ i Núria Sales¹² formen part d'aquell

* Aquest text forma part del projecte I+D+i «Conflictos singulares para juzgar, arbitrar o concordar (siglos XII-XX)», finançat per l'Agència Estatal de Investigació del Ministerio de Ciencia e Innovación (codi PID2020-117702GA-I00).

** **Adreça de contacte:** Universitat Pompeu Fabra. Departament de Dret. Edifici Roger de Llúria. Carrer de Ramon Trias Fargas, 25-27, 08005 Barcelona. Tel.: +34 935 42 26 17. Despatx 40.124. Email: pere.ripoll@upf.edu

conjunt de treballs que segons Àngel Casals foren els que Eva Serra va considerar cabdals per a «donar cos a una nova lectura de les Corts»,¹³ autora que també destaca per les seves aportacions per tal com no només repassen tots els aspectes relacionats amb la dimensió institucional de la Cort General moderna i la seva visió comparada amb les Corts aragoneses i valencianes, sinó també perquè aporten una visió de la dimensió municipal representada que permet entendre el pensament i la base política del Principat, un aspecte que encara resta pendent per al període baixmedieval.¹⁴ D'altra banda, i entre tantes altres obres que es van citant en aquest treball, tampoc no s'ha d'oblidar la importància que tenen els diferents volums que Textos Jurídics Catalans ha anat publicant fins ara sobre la legislació de Corts medieval i moderna, com també els treballs sobre fiscalitat i hisenda, matèria impossible de dissociar de la Cort General, de Manuel Sánchez, Pere Ortí i Pere Verdés.

DE LES ASSEMBLEES DE PAU I TREVA I LA CÚRIA FEUDAL A LA CORT GENERAL

L'origen i evolució de la Cort General de Catalunya es pot veure a través de les poques normes de dret parlamentari que la institució va anar promulgant, ja que el gruix més important de normativa que va donar forma a nivell processal va ser fonamentalment d'origen consuetudinari, tot fent que el paper dels juristes catalans consistís a recollir-la i omplir-ne els possibles buits normatius recolzant-se en el *ius commune*.¹⁵ En són una mostra els diferents tractats i opuscles ja comentats apareguts tant a l'època medieval com, sobretot, a l'època moderna.

La Cort General, tal com la coneixem a la baixa edat mitjana, és el resultat de la fusió, per dir-ho d'alguna manera, de dues institucions feudals: la cort comtal i les assemblees de Pau i Treva. Aquestes últimes, les quals seran impulsades originàriament per l'Església ja que davant l'absència d'un poder polític que pugui reprimir la violència privada feudal buscarà la protecció de determinats sectors socials i la limitació de la lluita armada en determinats dies de la setmana, són les que més influenciaran la institucionalització de la Cort General, per tal com la seva estructura assembleària —en què participa extensament l'elit política i social del país, contràriament a la cort feudal, que és més restringida— i la legislació que s'hi aprovarà, basada en el pacte general, seran molt útils a una monarquia com la de Jaume I, que veu créixer les estructures d'estat i que busca compromís polític. És amb aquest rei amb qui la Cort General es va consolidant progressivament com a institució, mostrant els seus elements bàsics i indispensables especialment a partir del 1228, i és en la seva estructura on es veuran els components de les dues institucions fins al 1264, moment en què la Pau i Treva deixarà de ser tractada i apareixerà, segons Gener Gonzalvo, l'antecedent del que serà la presentació de greuges.

Sota el regnat de Jaume I, el poder legislatiu encara l'ostenta únicament el rei, però aquesta evolució i tradició que s'engega el 1214 a Lleida amb aquest monarca portarà que el 1283, ja amb Pere II, la Cort General rebi la seva institucionalització *de iure*, donant entrada legal al famós pactisme jurídic.¹⁶ Posteriorment, al segle XIV, la Cort General ja gaudeix d'una sòlida institucionalització i serà amb Pere el Cerimoniós, rei que donarà molta importància a la seva celebració i que desplegarà la riquesa retòrica parlamentària que continuaran els seus successors, amb qui se'ns presenta a través d'un procés d'intercanvi molt formal que es caracteritza per l'absència gairebé total d'espontaneïtat. Les Corts Generals que celebrarà aquest rei, especialment les universals de tots els regnes i terres, tindran una importància i una representativitat per a la historiografia del parlamentarisme europeu medieval com la tindran els parlaments francesos celebrats en aquella època o els parlaments anglesos, especialment el del 1376, el qual veurà emergir la figura de l'*speaker* com a portaveu de la comunitat general.¹⁷

En el seu *Extragravatorium Curiarum*, Jaume Callís, jurista que, per la seva estreta relació amb la Cort General (va ser habilitador, provisor de greuges i tractador de Corts entre el 1414 i el 1432), es va convertir en un dels grans especialistes baixmedievals en la institució parlamentària, va plantejar les següents vuit qüestions o dubtes per donar resposta a tot l'univers que representava la Cort General: 1) D'on prové el nom de *Cúria* o *Cort*; 2) Quines són les diferents utilitzacions del terme *Cúria* o *Cort*; 3) Quan es convoca la Cort General de Catalunya; 4) Com es convoca la Cort General de Catalunya; 5) A quin lloc ha de ser convocada; 6) Qui són els que han de ser convocats i els que hi estan interessats; 7) Qui són els que han de tractar i resoldre a la Cort, i 8) Com s'ha de concloure i llicenciar la Cort.¹⁸

D'altra banda, la primera compilació del dret català, que fou ordenada fer per la Cort General de 1412-1413 i fou impresa per primer cop el 1495, conté el títol *De celebrar Corts e en quin temps e lochs e ab quals persones se deu fer e com lo iuy de la Cort deu ésser observat*, títol en el qual es desenvolupen algunes de les qüestions plantejades per Callís, aspecte que no és casual si tenim en compte que fou un dels juristes encarregats de dur a terme el procés de codificació i traducció al català del disseminat dret general del Principat,¹⁹ per la qual cosa tant la compilació com l'*Extragravatorium Curiarum* haurien estat obres elaborades paral·lelament en el mateix període i s'haurien influenciat mútuament, aspecte que es pot veure a continuació a través de les normes corresponents al període baixmedieval disposades a la mencionada compilació.²⁰

— L'usatge número 80, anomenat *Iudicium in curia datum*, el qual atribueix a la Cort la capacitat d'exercir funcions judicials, i per tant remet a una de les competències típicament feudals de la cúria comtal, que és la d'impartir justícia. Flocel Sabaté ens indica que el comte sol presidir la cúria, aspecte ja freqüent a partir de la segona meitat del segle XII, però també s'hi sotmet en disputes amb els seus

vassalls, i és aquí quan deixa de presidir-la per convertir-se en part i sotmetre's al judici per evitar que sigui jutge i part en una mateixa causa; d'aquesta manera, la cúria demostra que no és tot just un organisme auxiliar del comte, sinó que opera com una instància judicial suprema a la qual el comte mateix s'hi persona i s'hi sotmet.²¹

— L'usatge número 81, anomenat *Iudicia curiae*, important norma que estableix el sistema de prelació de fonts per al procediment judicial, on els usatges esdevenen la font principal i el *liber iudiciorum* la font subsidiària seguida de l'arbitri del príncep i les decisions de la cúria.²² Demostra, per tant, una de les característiques històriques del sistema jurídic català, que és l'abundància de normes que estableixen la prelació de fonts des d'èpoques primerenques.

— La constitució número 23 de la Cort General de Barcelona del 1283, la qual fixava que almenys un cop a l'any i dins el territori de Catalunya s'hauria de celebrar «General Cort als catalans per al bon stament e reformació de la terra». Reconeixia, per tant, la importància d'establir una periodicitat estable i un interval no gaire gran que separés la celebració de la Cort, alhora que indicava la centralitat de la institució en l'àmbit polític en els assumptes públics, tot mostrant que estava composta pels tres estaments, i per tant, per l'elit política del país («prelats, religiosos, barons, cavallers, ciutadans e hòmens de viles»). Això no obstant, aquesta norma disposava una clàusula d'excepcionalitat que permetia al rei no convocar la Cort en el termini dictat «si per alguna justa rahó» se'n veia impedit, cosa que li restava una certa rigidesa i per això fou força incomplerta.

— La constitució número 4 de la Cort General de Barcelona del 1299, mitjançant la qual s'especificava que el primer diumenge de Quaresma de cada any seria el dia en què la Cort General es reuniria, alternant les ciutats de Lleida i Barcelona, tot i que es podria triar un altre indret, sempre a Catalunya, si el rei ho comunicava amb una antelació mínima de dos mesos. La Cort que no es pogués celebrar per qüestions de malaltia o absència del rei per altres motius, es reuniria un mes després del seu retorn o recuperació.

— El capítol de Cort número 33 de la dessús mencionada Cort aprovat arran d'un cas de contumàcia, situació que cercava bloquejar qualsevol acord per l'absència d'un dels tres estaments. En aquest cas en concret, fou l'estament eclesiàstic el que va abandonar la Cort per tal de no quedar subjecte a determinades decisions i així poder continuar gaudint de determinades exempcions i llibertats. Davant d'aquesta situació, els estaments presents (nobiliari i ciutadà) protestaren i demanaren al rei que a partir d'aquell moment la contumàcia i eventual inassistència no pogués bloquejar el procediment de Cort, fent que els acords adoptats tinguessin plena vigència i sotmetessin l'estament absent. És possible que aquesta situació vingués donada perquè la Cort va decidir limitar a la jurisdicció eclesiàstica l'àmbit de percepció del bovatge, tribut considerat d'accés al tron, ja que els reis el demanaven al

començament del regnat, i del qual els estaments militar i ciutadà quedaren exempts després de pactar-ne la venda amb el monarca per 200.000 lliures.²³ Aquesta regulació de la contumàcia, per consegüent, va suposar l'establiment d'una norma de gran rellevància del dret parlamentari i Víctor Ferro ens indicava que va trobar una aplicació decisiva fiscalment a la Cort General de 1362-1363, moment en què es creen les *generalitats* (els tributs del General consignats a redimir el deute públic a partir del 1365), les quals tots els estaments restarien obligats a satisfer, quedant l'estament eclesiàstic sotmès a la jurisdicció del General en matèria de tributs ordinaris.²⁴ A més, en aquesta disposició apareix la *universitas Cathalonie* ja amb el nom de «General de Catalunya», que representa la institucionalització del *populus* català i el seu reconeixement com a comunitat política,²⁵ posant-se de manifest la seva continuïtat i vigència encara que un dels estaments no hi fos present, i que juntament amb el rei descriuen clarament el dualisme polític típic del Principat.

— La constitució número 2 de la Cort General de Lleida del 1301, norma que, d'una banda, ampliava l'interval mínim de separació de Corts d'un a tres anys, i de l'altra, atorgava al General el dret a suplicar la celebració de la Cort abans dels terminis establerts, per la qual cosa la iniciativa de la convocatòria ja no requeia només en el rei, si bé no sembla que generés una obligació al monarca, ja que la decisió final depenia únicament d'ell. En aquesta constitució també s'estableix que les persones convocades a assistir a la Cort General havien de ser representades per procuradors si la seva absència era justificada, com també que en cas de no assistir-hi o d'arribar-hi tard personalment o per procurador, els acords ja presos tindrien plena validesa i obligarien tothom.

— El capítol de Cort número 10 de la dessús mencionada Cort General, el qual, davant la tornada de l'estament eclesiàstic a la Cort General, derogava les disposicions que impedièren futures redempcions fiscals.²⁶

— La constitució número 24 de la Cort General de Girona del 1321, mitjançant la qual es regulava la representació dels cavallers a través d'uns síndics o procuradors que en aquesta disposició són anomenats «tractadors», els quals haurien estat elegits en un tipus d'assemblees que es celebrarien a les vegueries, a les quals sembla que no tots els cavallers hi podrien assistir, i on s'haurien tractat els assumptes de la Cort que després serien tramesos per aquests representants. Callís ens indica que, llevat que algú ja gaudís per llei o per costum del dret a ser representant, l'elecció de síndic o representant d'universitat o corporació també es faria per mitjà d'una reunió general de tot el poble, del seu consell o per altres mecanismes propis de la ciutat, per majoria dels assistents i amb l'autoritat del veguer i el batlle.²⁷

— La constitució número 30 de la Cort General de Perpinyà del 1351, la qual regulava el procediment parlamentari de la procuració dels síndics de capítols i universitats, tot establint que els procuradors haurien de ser catalans, que només podrien ser delegats d'una persona i que algú

amb dret a assistir a la Cort no podria ser procurador d'una persona que no hi aniria, exceptuant els cavallers, que sí que podrien ser procuradors (tractadors en la normativa anterior) d'altres cavallers. D'altra banda, es regulava que la causa per la qual una persona citada no pogués assistir a la Cort hauria de ser notificada a través de fe notarial i mitjançant jurament. La Cort, a través dels habilitadors, es reservaria el dret a declarar si la causa de l'absència seria justa o no. El procurador hauria de presentar el document notarial que donava fe de l'impediment per assistir de la persona citada, alhora que s'establí la pena de no poder presentar greuges si es determinava que la causa de l'absència i de procuració no havia estat justa.

— La constitució número 19 de la Cort General de Cervera del 1359 per la qual es permetia que quan l'impediment d'assistència a la Cort fos per un motiu vergonyós, perillós o damnós, fos suficient mencionar aquests motius sense que aquests s'haguessin d'especificar i comprovar. Segons Callís, es tractava d'uns impediments de la noblesa que per malaltia de les parts íntimes —parts *pudendes* segons Peguera, intuïm que de tipus hemorroidal— impedissin cavalcar; també ens indiquen els dos autors que dins la categoria de *vergonyós* s'inclouïa el fet que una «persona noble o molt noble» tingués un enemic de naturalesa inferior que fes perillar la seva vida de camí a la Cort.²⁸

— El capítol de Cort número 8 de la Cort General de Barcelona del 1365, la qual fou presidida per la reina Elionor, situació que va provocar que els braços consideressin un perjudici el fet que el rei no presidís la Cort General, ja que aquesta només es podia celebrar amb el titular del poder públic. És per això que acceptaren la presidència delegada en la reina com a mesura excepcional, però tot protestant que això no servís per a generar un ús parlamentari que servís de precedent i esdevingués un dret per part del monarca, el qual va acceptar el capítol, però reservant-se el dret de fer-ho en casos de necessitat.

— La constitució número 3 de la Cort General de Sant Cugat del 1419, per la qual es regulava la distribució dels assistents a la Cort General i als Parlaments, i que tal com es pot veure en la miniatura de la compilació del 1495, el rei ocuparia el lloc més elevat de la reunió, on s'ubicaria el seu setial; a continuació, en el primer esglaó immediat al pla del tron, s'hi situaria l'uixer d'armes del rei, que és l'única persona que podria ocupar algun dels esglaons del soli, ja que la resta d'assistents se situarien a baix de tot, ocupant el canceller, el vicecanceller i la resta d'oficials del rei el banc just davant del setial reial, mentre que la resta d'assistents es distribuïrien en els bancs laterals i del fons.

— La constitució número 3 de la Cort General de Barcelona del 1422, mitjançant la qual s'establí que, en cas que el rei no pogués assistir a la localitat de convocatòria i reunió (injucció) de la Cort General o del Parlament, només es podria prorrogar durant un màxim de 40 dies; passat aquest termini, la Cort o el Parlament quedarien dissolts per ells mateixos (*re ipsa circumducta*) i es tindrien per desconvocats (absolts), podent els assistents marxar sense que això tingués conseqüències.

— La constitució número 4 de la dècima mencionada Cort, la qual dictava que les reunions de Corts i Parlaments no es podrien celebrar en localitats inferiors a dos-cents focs, per una qüestió de logística, entenem, ja que hi hauria d'haver prou cases per allotjar tots els participants, com també comptar amb els serveis necessaris que una organització d'aquestes dimensions requeria.

Es pot observar, per tant, que el règim jurídic de la Cort General arrenca amb normativa pròpiament feudal com són els *Usatges* de Barcelona, centrada a administrar justícia, i després es va completant amb la normativa característica de la Cort baixmedieval, que són les constitucions i els capítols de Cort, ja que s'ha convertit, influenciada per l'esperit pactista de la Pau i Treva, en l'òrgan legislatiu superior de Catalunya. Aquesta cabdal atribució, que està determinada per la cèlebre constitució número 14 de la Cort General de Barcelona del 1283 i que, com ja és prou conegut, fixa les bases del pactisme jurídic atribuint als tres braços la mencionada capacitat colegisladora juntament amb el rei, no es troba inserida en el títol anteriorment citat de la compilació del 1495, sinó que forma part d'un conjunt de títols que ens mostren clarament el sentit últim de la institució per tal com contenen normativa que regula la reparació de greuges, la normativa que defineix qui és el legislador i quines són les diferents normes de validesa general, així com també aquells aspectes referits a la seva interpretació i observança, especialment pel que fa al sotmetiment de la monarquia a l'imperi del dret i de la normativa pactada.²⁹

LA CORT GENERAL I LA PRODUCCIÓ DEL DRET

La potestat legislativa de la Cort General és sens dubte la màxima expressió de la materialització del pactisme català, com també l'atribució i característica més rellevant d'aquesta institució. La dècima mencionada cèlebre constitució número 14 de la Cort General de Barcelona del 1283³⁰ venia a confirmar i a establir legalment el caràcter sinal·lagmàtic de la tradicional producció del dret català de validesa general, aspecte que esdevindria un precepte constitucional constant fins a la imposició de la Nova Planta borbònica. De la mateixa manera que succeeix amb la Diputació del General, alguns aspectes de la Cort van agafant forma durant el segle XIV i arriben al segle XV i a l'època moderna d'una manera més estructurada i definida. És el que passa amb la tipologia de normes que genera la Cort, ja que, com ens indica Josep Maria Gay, les disposicions legals de la Cort reben en un inici denominacions indistintes com ara estatuts, ordinacions, capítols, constitucions, restitucions, declaracions o confirmacions, i no serà fins a la segona meitat del segle XIV que la dinàmica de Cort generarà una divisió més clara de les normes coincidint amb la irrupció del capítol de Cort, normativa formulada pels estaments i sancionada pel monarca³¹ i que, almenys des de la Cort General de Cervera del 1359, ja és emprada per a regular les condicions del donatiu i

començar a organitzar els poders de la Generalitat, per la qual cosa haurà de restringir les regalies del rei.

La legislació produïda per la Cort, normativa a la qual juristes i autors es referiran com a lleis generals pactades, lleis paccionades o lleis pacte, ha sigut classificada a través de tres normes diferents: les constitucions, els mencionats capítols de Cort i els actes de Cort.

Pel que fa a les constitucions, es tracta de normes proposades pel monarca que han de comptar amb l'aprovació dels estaments en virtut de la mencionada constitució 14 del 1283, tot i que Víctor Ferro considera que aquesta iniciativa reial hauria pogut ser real o ficta; segons el mateix autor, «la fórmula més corrent, després del preàmbul on s'expressaven els motius i la intenció de la norma, deia “amb llocació i aprovació de Cort estatuiem i ordenam”».³² La iniciativa legislativa de la constitució recau, si més no formalment, en el rei. En canvi, en el capítol de Cort són els estaments els que tenen la iniciativa legislativa, mentre que el paper del rei consisteix a consentir i donar-li força de llei. D'aquesta manera, el capítol de Cort es compon de dues parts fonamentals, la proposta dels braços per una banda i la provisió reial per l'altra, que sol aparèixer a final d'aquesta darrera sota la fórmula «Plau al senyor rei», si és que aquest hi dona consentiment total o a través d'esmenes en el cas que l'accepti parcialment. Podia rebutjar el rei totalment un capítol de Cort? Sí, tot i que no era gaire habitual, i el que ens mostra el *Llibre de Vuit Senyals* —la primera compilació del règim jurídic de la Generalitat baixmedieval que ordena fer la Cort com a reafirmació de la seva jurisdicció davant l'arribada dels Trastàmara— és que podien passar dues coses: la primera, que el rei contestés amb una proposta encaminada a satisfer els braços, els quals, en cas d'estar-hi d'acord, respondrien amb la provisió «Plau a la Cort» (mitjançant la qual entraria en vigor el capítol), i la segona és que el rei directament rebutgés el capítol sense contraproposta, deixant als braços l'única opció de deixar en suspensió la proposta per tornar-la a presentar a la següent Cort, que és el que va passar, per posar-ne un exemple, amb el capítol de Cort 59 del 1376 amb el qual els braços demanaven al rei que renunciés al dret d'imposició per justa causa (aquell que gràcies al *ius commune* li permetia reclamar incondicionalment finançament per motiu de matrimoni, cavalleria o rescat), ja que els Generals es trobaven molt «opremuts e encarregats» pels subsidis i donatius als quals havien de fer front. El monarca va respondre que «no demanen just» i el capítol no va entrar en vigor. Posteriorment a la Cort del 1378 es va a tornar a presentar el capítol i el rei va remetre a la resposta ja donada el 1376. Finalment, el 1380, la proposta fou presentada de manera més suavitzada (limitada només al segon casament del primogènit), moment en què va entrar en vigor.³³

Segons Josep Maria Gay, el capítol de Cort no deixa de ser una petició dels braços que no culmina o no pot arribar a formular-se com a constitució.³⁴ En el *Llibre de Vuit Senyals* se'ns mostra que el 1380 els braços demanaran al rei «fer d'aquells e de cascú d'aquells [capítols] constitu-

ció o constitucions, privilegi o privilegis». Sobre quina seria la motivació d'aquesta petició, tenint en compte que tant constitució com capítol de Cort són llei general pactada, s'ha de dir que Núria Sales ens indica que la constitució és la «norma jurídica màxima» i que «cal confirmar a cada nova Cort» el capítol de Cort;³⁵ podria ser, doncs, que els estaments volguessin dotar amb més rigidesa els acords aprovats a instància seva i així donar un major blindatge jurídic a la jurisdicció del General. En aquest sentit, s'ha de dir que, de totes maneres, el capítol de Cort tindrà un gran desenvolupament, i tampoc no s'observa que els estaments reclamin amb regularitat i insistència la transposició del capítol de Cort en constitució, raó per la qual no s'hauria de considerar que l'objectiu del primer sigui sempre convertir-se en el segon. D'altra banda, el capítol de Cort 27, també del 1380, reclamava que tots els capítols de Cort i les seves provisions fetes pel rei tinguessin «força e eficàcia de constitució e d'acte de Cort General» i fossin observats com a tals, per la qual cosa se'ns mostra que en aquell període es té una visió prou clara sobre la naturalesa del capítol de Cort, el qual és considerat un acte solemne de Cort i, per tant, el resultat de tota decisió presa durant la Cort que rep la força i l'eficàcia de constitució i, per tant, té rang de llei paccionada i llei general.³⁶ No sembla haver-hi, consegüentment, tal com ens indica Josep Maria Gay, un criteri material que permeti diferenciar constitució de capítol de Cort.³⁷

Pel que fa a la tercera tipologia de norma sorgida de Cort, l'acte de Cort, es tracta d'una legislació que ha generat moltes opinions i que, a la llum del després mencionat capítol de Cort 27 del 1380, seria complicat distingir-lo de les constitucions. La majoria d'autors coincideixen que per acte de Cort ens referim genèricament a qualsevol acte acordat o dut a terme per la Cort General, i que podien ser disposicions internes o puntuals preses per al bon funcionament de la Cort, lleis particulars que a petició d'un o només dos braços eren decretades pel rei, normes de rang inferior ja existents que a petició dels braços eren elevades a condició de llei paccionada, com també futura reglamentació la confecció de la qual la Cort deixava a l'arbitri de la Generalitat.³⁸ Josep Maria Gay, d'altra banda, ens indica que aquesta normativa no implicaria únicament un acte normatiu, com demostren les sentències de greuges, sinó que també inclouria disposicions sorgides fora de la Cort a les quals es donaria força de llei, tot i que normalment no haurien tingut una publicació fora de Corts, com tampoc no haurien sigut recopilades.³⁹ A través del *Llibre de Vuit Senyals*, i en la línia del que aporten Soler i Gay, resulta esclaridor el capítol de Cort primer de la Cort General de 1368-1369, que fixava que la potestat normativa atorgada a una comissió estamental, amb la qual es promulgarien ordinacions i provisions per a regular els tributs del General, tingués «plena força e valor e fos haüt per acte de Cort».⁴⁰ D'aquesta manera, la forma en què s'expressa l'acte de Cort en aquest cas és a través d'aquestes ordinacions i provisions, les quals tindrien rang de llei paccionada. Finalment, Eva Serra ens indicava

que l'acte de Cort, a banda de ser un tema de debat encara obert, era igualment a València i a Aragó una tipologia de contingut ampli i versàtil que, juntament amb constitucions, furs i capítols, no podia ser revocat per una sola de les parts, sinó que la modificació i la revocació d'aquestes normes requeria el consentiment del rei i dels estaments, aspecte que era un principi fonamental del dret d'aquests tres països.⁴¹

L'OBSERVANÇA DEL DRET, LA JURISDICCIO DEL GENERAL I EL JURAMENT REIAL

«Poc valdria fer lleis i constitucions si no eren per nos i nostres oficials observades [...]» D'aquesta manera començava la constitució número 32 de la Cort del 1481, coneguda com a constitució de l'«observança o poc valdria», que ens mostrava que la creació del dret a través del pactisme difícilment es podia separar d'aquelles dinàmiques i instruments que van tenir com a objectiu vetllar pel compliment de les lleis generals i del sistema jurídic en si mateix. En aquest sentit, la Cort General també hi va jugar un paper capital, i en aquest cas en concret no feia res més que fixar per llei el que a aquestes altures de la tardor baixmedieval ja formava part del constitucionalisme català i que era el caràcter suprem del dret general per sobre de qualsevol autoritat del Principat, especialment la monarquia i els seus oficials, i que suposava que qualsevol disposició no pactada que lesionés el sistema jurídic seria declarada nul·la *ipso facto*, per la qual cosa cap autoritat del país li hauria de donar compliment sense que això tingués repercussions penals, polítiques o administratives. L'eficàcia d'aquesta norma, tan diferent de la fórmula castellana «obedézcase pero no se cumpla», que tan sols deixava, podríem dir generalment, en suspensió cautelar l'aplicació d'una norma mentre se'n demanava al rei la rectificació, fou certament alta, tot i que en l'època moderna es va buscar el seu perfeccionament, no podent evitar-se finalment la creació del Tribunal de Contrafaccions en el prelude de la Nova Planta, instància de composició mixta i paritària entre el rei i el General, que funcionaria com a tribunal de garanties constitucionals amb una perfecta bilateralitat, ja que cap de les dues parts tindria reservat un vot de qualitat.⁴²

Però abans de l'aprovació de la constitució «poc valdria», la Cort General comptava des del segle XIII amb certes dinàmiques i atribucions pròpies que forçaven el compliment de les normes i el manteniment del principi de legalitat. És el cas de la presentació dels greuges, amb els quals els estaments reclamarien la reparació de tots els perjudicis que l'Administració reial hauria provocat lesionant drets reconeguts a algun dels braços, al General de Catalunya, a llocs singulars o a particulars, en un procediment que requeria el nomenament d'una comissió paritària formada per nou jutges (proveïdors) nomenats pels estaments i nou més nomenats pel rei, els quals coneixerien, determinarien, definirien i executarien tots els

greuges presentats a la Cort. Les sentències d'aquesta comissió eren considerades «acte de Cort i judici en Cort», com ja s'ha mencionat, i el seu correcte compliment era posat com a condició per a concedir la proferta, alhora que es reservava una part del donatiu per a les possibles indemnitzacions econòmiques,⁴³ aspecte que convertia aquesta important atribució de la Cort General en un instrument més de defensa del dret paccionat, ja que era en aquesta institució on els estaments concedien el finançament que la Corona necessitava, generalment per qüestions bèl·liques.

El fet que el donatiu es votés en últim lloc, després de la satisfacció dels greuges i de l'aprovació de la legislació, és, segons Sebastià Soler, la clau de la força dels estaments davant del rei, que expressa perfectament el caràcter sinal·lagmàtic de la Cort General i de tot el sistema polític. Els estaments l'aprovaren sempre recordant que era un «donatiu graciós fet per aquesta vegada tan solament», recalcant la seva naturalesa extraordinària per evitar que esdevingués una obligació, si bé a la pràctica es podria dir que sí que ho fou, com succeïa en altres indrets, i exigiren sempre que la monarquia fos estrictament apartada de qualsevol assumpte relacionat amb el donatiu (recaptació, gestió, execució, despesa, etc.), deixant-lo en mans d'organismes delegats dels estaments, com la Generalitat, a diferència del que va succeir en indrets com França, Anglaterra o Castella, on continuaria en mans de la monarquia.⁴⁴

És aquí on es troba l'origen de la formació d'una hisenda paral·lela a la reial, amb tota una administració fiscal i tributària destinada a nodrir els ajuts concedits al monarca, la qual tindrà un gran desplegament en el segle XIV sota la intensa política de guerra desenvolupada per Pere el Cerimoniós, i és en aquesta època que la Cort General prendrà decisions que transformaran la fiscalitat general, especialment a partir del 1365, que és quan es produeix la major pressió fiscal de tot aquell segle coincidint amb la concessió del donatiu més gran que la Cort General atorgaria a un monarca fins a aquell moment. Davant d'aquesta situació, i agafant com a exemple la política desenvolupada pels municipis des dels anys trenta i quaranta, la Cort General es veurà forçada a emetre deute públic mitjançant la venda de rendes perpètuas i vitalícies, conegudes com a *censals morts* i *violaris*, per la dificultat de recaptar amb urgència els tributs creats el 1362-1363 per a sufragar els donatius, les mencionades *generalitats* que gravaven la producció i venda de llanes com també la importació i exportació d'altres productes en determinats punts duaners de la Corona, els quals quedaren com a garantia del compliment dels interessos i de l'amortització del deute.⁴⁵

A finals dels anys seixanta del segle XIV, aquella comissió estamental provisional formada per dotze diputats més dotze consellers assessors que la Cort General havia nomenat el 1359 per a gestionar el donatiu s'havia convertit en una administració permanent, coneguda com a Diputació del General i de manera no oficial com a Generalitat a partir de la segona meitat del segle XVI,⁴⁶ i s'anava

institucionalitzant fonamentalment a causa de la difícil amortització del deute públic. El 1367, la Cort General observava que quedaven per recaptar importants sumes de diners del gran donatiu del 1365, sospitant que s'estaven donant casos de corrupció dins la Diputació, per la qual cosa es va decidir cessar tot el personal i auditar tots els comptes deixant la institució en mans d'un únic dirigent, el regent Pere Vicenç, succeït per Bernat Bussot, establint un model que duraria fins al 1375, any en què es va restaurar el definitiu sistema col·legiat de govern de la institució⁴⁷ i que ens mostra l'important paper de la Cort General en la fiscalització de les institucions de país i de creació de polítiques d'anticorrupció, aspecte que derivaria més endavant en la creació de la Visita del General, institució que especialment durant l'època moderna s'encarregaria de supervisar les actuacions dels dirigents de la Generalitat fins a la mencionada supressió borbònica de totes les institucions catalanes el 1714.⁴⁸

És impossible, per tant, dissociar la Cort General de Catalunya de la Generalitat, per tal com esdevindria un dels exemples de dualisme polític més representatius d'Europa. No en seria l'únic cas, ja que en el segle XIII, però sobretot en el XIV, trobem experiències semblants al comtat Venaissí, a Normandia, a la Provença, al Friül o al ducat de Brabant, tot i que cap d'aquestes experiències assoliria el nivell d'institucionalització, les altes cotes d'autonomia i el pes polític i social de la Diputació del General de Catalunya.⁴⁹

Tot això va ser possible gràcies a la centralitat del parlamentarisme català i la seva consciència i capacitat per a limitar la *plenitudo potestatis* del rei de forma permanent en tot allò relatiu a la proferta, aspecte que va propiciar la creació de la jurisdicció del General, com també de forma provisional o temporal en altres poders com és el cas de l'usatge *Princeps namque* el 1373, ja que la Cort General va prohibir al rei la seva invocació durant tres anys, podent recuperar la regalia només quan el préstec de cent trenta mil lliures que la Cort li havia concedit que fos retornat o quan només restessin vint mil lliures. Durant el temps que el rei no podria invocar l'usatge, la seva interpretació i gestió de les despeses quedaria en mans d'una comissió estamental que aconsellaria al regent de la Diputació sobre en quines circumstàncies s'aplicaria, com també quins diners requeriria i com serien recaptats.⁵⁰

Finalment, i no menys important, s'ha de destacar el paper de la Cort General com a institució encarregada de validar, a través del jurament, la jurisdicció del rei. A Catalunya, contràriament a altres indrets com França o Anglaterra, no tenia aplicació l'aforisme «el rei ha mort, visca el rei», que suposava que el successor adquirís la jurisdicció immediatament amb la mort del titular⁵¹ (és el que hem vist encara a l'actualitat amb la mort de la reina Elisabet II del Regne Unit, salvant, òbviament, les grans distàncies polítiques que separen l'Edat Mitjana de l'Estat liberal contemporani), sinó que quedava supeditada a la prestació del jurament del dret General del Principat i de la unió dels regnes i terres de la Corona abans que el Ge-

neral li jurés fidelitat. A més, la normativa disposava que, en cas que el General jurés fidelitat abans que el successor o nou senyor ho fes, aquest jurament no tindria cap validesa i els súbdits no tindrien cap obligació envers el successor, com tampoc no se'ls podria imposar cap pena.⁵²

CONCLUSIONS

La Cort General de Catalunya troba els seus antecedents a l'època feudal, però serà al segle XIII i amb Jaume I quan s'anirà institucionalitzant i trobant la ubicació política que la caracteritzarà a l'època medieval i moderna. El naixement d'aquesta institució està íntimament lligat al fet que va suposar en aquell segle l'accés dels representants de les ciutats a les esferes de poder que tradicionalment havien estat reservades als ordres privilegiats, un fenomen que no solament va tenir lloc a Catalunya, en aquest cas el 1214, sinó també a la resta d'Europa, i que al segle XIV va jugar un paper cabdal en la representació de la comunitat general i en la irrupció d'una nova hisenda que, segons Michel Hébert, donarà lloc a una espècie de contracte fiscal que buscarà fixar un dret de vet a la major part dels aspectes que s'institucionalitzaran. Una major periodicitat en les reunions, la creació de comissions estamentals permanents, l'obligatorietat de consentir la política fiscal, la presentació de greuges o la limitació de les regalies del monarca, transformaran el contracte fiscal simple en un contracte polític complex que permetrà la construcció d'una administració paral·lela a la reial i l'establiment d'uns processos d'elecció i deliberació sota el concepte de cogovern⁵³ o dualisme polític.

La Cort General no serà una institució al servei de la monarquia que l'emprarà únicament per a reclamar consell i ajut financer, sinó que serà el lloc on sorgiran aquelles pràctiques i normes constitucionals que donaran estabilitat a les institucions i que definiran la cultura jurídica i política de Catalunya, la qual tindrà com un dels seus pilars fonamentals el pactisme. El sotmetiment de la monarquia a l'imperi del dret i a les normes tributàries anirà lligat a aquest fenomen, com també la fiscalització de l'activitat del General que, gràcies a la Cort General, adquirirà una jurisdicció amb un pes central en la vida política i social. És per això que davant qualsevol indicatiu que tota aquesta realitat pugui ser qüestionada o alterada, la resposta de la Cort serà mostrar a través de les diferents recopilacions del dret general del Principat o el dret específic del General, que tota aquesta dimensió només és alterable mitjançant el propi pactisme i que, per tant, la jurisdicció del General no pot ser torbada si no és per conducte de la Cort General, com també que determinades institucions han de tenir una composició paritària i que, en definitiva, la monarquia no pot provocar una ruptura entre el país i el seu dret, que és el que s'aconseguirà finalment amb la imposició de la Nova Planta en el període 1714-1716, acabant amb aquella estabilitat constitucional que s'havia mantingut inalterable durant tants segles.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Des que van aparèixer els primers estudis sobre aquesta qüestió al segle XIX, ha sigut habitual en la literatura l'ús, per influència del castellà, de la forma plural Corts Generals per a referir-se a la celebració de la Cort particular de Catalunya. La denominació pròpia, en canvi, és en la seva forma singular, Cort General per a referir-se a la reunió conjunta amb el rei i els estaments, o simplement la Cort, si bé en aquest últim cas es refereix en moltes disposicions únicament als estaments. Així s'hi refereixen majoritàriament les fonts i així coincideixen els principals autors sobre la matèria, com Víctor Ferro, Oriol Oleart o Sebastià Soler, essent aquest últim autor qui ens indica, a banda, que la denominació en català prové del llatí vulgar *cors*, *cortis*, que alhora prové del llatí *cohors*, *cohortis* (recinte, corral) i que ens indica que s'empraria per a referir-se des del recinte on es tancaven els animals fins al recinte on el rei i les persones que l'auxiliaven es reunien; en canvi, quan la institució apareix en la forma llatina medieval *Curia Generalis*, ens indica que prové del mot llatí que significa «local del Senat i d'altres assemblees», passant a significar amb el llatí medieval des del segle XI «cort d'un príncep, tribunal judicial». Finalment, el que sí que apareix en la forma plural Corts Generals és la celebració conjunta de les Corts dels tres regnes peninsulars en localitats geogràficament estratègiques com les de Montsó. VÍCTOR FERRO. *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Societat Catalana d'Estudis Jurídics, Barcelona 2015, p. 222-223; ORIOL OLEART. «Organització i atribucions de la Cort General». A: *Les Corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Història Institucional*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1991, p. 22-23; SEBASTIÀ SOLER. «La Cort General a Catalunya. Síntesi de la institució. Projectió posterior a la seva extinció». A: Josep SERRANO (coord.). *El territori i les seves institucions històriques. Actes*. Vol. 1. Fundació Noguera, Barcelona 1999, p. 120-123.
- [2] Vegeu Tomàs de MONTAGUT i Pere RIPOLL. «El pactisme a Catalunya: una concepció dual de la comunitat política». *Revista de Dret Històric Català* [Societat Catalana d'Estudis Jurídics], núm. 20 (2021), p. 189-201; aquest article reposa sobre la versió anglesa de l'article publicat en línia «Pactism in Catalonia: A Dual Conception of the Political Community». *Journal of Catalan Intellectual History*, núm. 12, p. 8-24, DOI: 10.2478/jocih-2019-0012; VICENT BAYDAL. «Los orígenes historiográficos del concepto "pactismo"». *Historia y Política*, núm. 34 (2015), p. 269-295.
- [3] Jesús LALINDE. *La persona y la obra del jurisconsulto vicense Jaume Callís*. Il·lustre Col·legi d'Advocats de Vic, Vic 1980, p. 62.
- [4] Jaume CALLÍS. *Extragravatorium curiarum per dominum Jacobum de Calicio*. Petrum Posa, Barcelona 1518.
- [5] Preti Vidonaei, París 1530.
- [6] Sebastiani A. Comellas, Barcelona 1621. 2 v.
- [7] Gerony Margarit, Barcelona 1632; vegeu Tomàs de MONTAGUT. «Estudi introductori». A: Lluís de PEGUERA. *Práctica, forma, y estil, de celebrar Corts Generals en Catalunya y materias incidentes en aquellas*. Rafel Figueró. Barcelona 1701. Edició facsímil. Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales. Madrid 1998.
- [8] Pel que fa als tractats i opuscles dedicats a la dinàmica de Corts a l'edat moderna, Eva Serra ens va indicar les obres més rellevants de l'àrea catalana i aragonesa abans de la Nova Planta com foren el *Commentariorum de actionibus* d'Antoni Oliba (1606), els *De pactis nuptialibus* de Joan Pere Fontanella (1612-1622), el *Ceremonial de Cort* de Miquel Sarrovira (1599), l'*Adnotationes decisivae, non minus utiles quam necessariae, ad causam debitorum quae in Curiis Generalibus Cathaloniae [...]* de Bernabé Serra (1563), el *Discurso breve sobre la celebración de Cortes de los fidelísimos Reynos de la Corona de Aragón*, obra dedicada al comte duc d'Olivares, de Gabriel Berart (1626), els *Discursos sobre la calidad del Principado de Cataluña, inclinación de sus habitantes y su gobierno* de Francesc Gilabert (1671), el *Summari, índex o epítome dels admirables y nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya* d'Andreu Bosch (1628), l'*Epítome* de Francesc Grases i Gralla (1711), el *Modo de proceder en Cortes de Aragón* de Jerónimo de Blancas (1641), el *Forma de celebrar Cortes en Aragón* de Jerónimo Martel (1641), o el *Tratado de celebración de Cortes Generales del reino de Valencia* de Llorenç Matheu i Sans (1652). També ens indica Eva Serra, citant Montagut, que mentre que els autors de celebració de Corts a Aragó eren historiadors, a Catalunya foren juristes que visqueren la vida parlamentària des de dins, com és el cas de Callís, autor a qui tenen present la resta d'autors. EVA SERRA. «La vida parlamentària a la Corona d'Aragó: segles XVI i XVII. Una aproximació comparativa». A: Jaume SOBREQUÉS, Joseba AGIRREAZKUENAGA, Mercè MORALES, Mikel URQUIJO i M. CISNEROS (coord.). *Actes del 53è Congrés de la Comissió Internacional per a l'Estudi de la Història de les Institucions Representatives i Parlamentàries*. Vol. 1. Parlament de Catalunya. Barcelona 2005, p. 501-504.
- [9] V. FERRO. *El dret públic català... op. cit.*
- [10] *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés... op. cit.*
- [11] Oriol OLEART. *Els greuges de cort a la Catalunya del segle XVI*. Universitat de Barcelona. Barcelona 1992.
- [12] Núria SALES. «Diputació, síndics i diputats. Alguns dels errors evitables». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 15 (1995), p. 95-102.
- [13] Ho deia referint-se a aquella nova historiografia que va anar apareixent als anys vuitanta i sobretot als noranta i que va representar un canvi en la visió de la història institucional de la Catalunya dels segles XVI i XVII per la qual cosa alguns autors, com García Cárcel, havien fet interpretacions esbiaixades i gens positives sobre les Corts catalanes. Àngel CASALS. «La Cort General: una gran herència i un gran repte de futur». A: Agustí ALCOBERRO i Diego SOLA (coord.). *Eva Serra i Puig. Sessió en memòria*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona 2020, p. 107-108.

- [14] Ibídem. Vegeu, entre altres obres, E. SERRA. «La vida parlamentària a la Corona d'Aragó...», *op. cit.*; i Eva SERRA. «Butlletí bibliogràfic sobre les Corts catalanes». A: *Arxiu de Textos Catalans Antics*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona 2007.
- [15] E. SERRA. «La vida parlamentària a la Corona d'Aragó...», *op. cit.*, p. 501.
- [16] Per a una visió més àmplia sobre l'origen de la Pau i Treva i la seva evolució cap a la Cort General, vegeu Gener GONZALVO. «Les assemblees de Pau i Treva i l'origen de la Cort General de Catalunya». A: *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés...*, *op. cit.*, p. 87-88. Sobre la consideració que la Cort General del 1214 hauria estat la primera, ja que és el primer cop que l'estament ciutadà hi és convocat i des d'aquell moment sempre hi assistirà juntament amb els estaments privilegiats, vegeu Stefano M. CINGOLANI. «Lleida Agost (?) 1214». *Revista de Dret Històric Català*, núm. 15 (2015); Flocel SABATÉ. «Cortes y representatividad en la Cataluña bajomedieval». A: Germán NAVARRO i Concepción VILLANUEVA (coord.). *Cortes y parlamentos en la Edad Media peninsular*. Monografías de la Sociedad Española de Estudios Medievales, Múrcia 2020.
- [17] Michel HÉBERT. *Parlamentar. Assemblées représentatives et échange politique en Europe occidentale à la fin du Moyen Âge*. Éditions de Boccard, París 2014. p. 39-41, 61, 66 i 345-347.
- [18] J. LALINDE. *La persona y la obra...*, *op. cit.*, p. 62.
- [19] Per a una visió exhaustiva sobre la primera compilació i el paper de Callís i la resta de juristes, vegeu Daniel ÀLVAREZ. «Elaboració de la Compilació de 1413». *INI-TIUM: Revista Catalana d'Història del Dret*, núm. 21 (2016), p. 429-469; *Compendium Constitutionum Cathalonie Narcís de Sant Dionís*. Textos Jurídics Catalans. Parlament de Catalunya, Departament de Justícia, Barcelona 2016.
- [20] Pel que fa a la normativa que pertany a l'època moderna, i tenint en compte la compilació del 1702, es tracta de les següents disposicions: la constitució 15 de la Cort General de Montsó del 1510, que dictava que els processos familiars fossin conservats en els arxius dels corresponents braços (el de l'Església de Tarragona per al braç eclesiàstic, el de la Diputació per al braç militar i el de la ciutat de Barcelona per al braç reial); el capítol de Cort 12 de la Cort General de Montsó del 1553, relatiu a l'obligatorietat que els síndics que acudirien a la Cort fossin naturals de la universitat a la qual representaven; la constitució 15 de la Cort General de Barcelona del 1599, mitjançant la qual s'establia que el militar menor de vint anys no pogués tenir vot a la Cort o en els processos de braços o estaments; la constitució 23 de la Cort General de Barcelona del 1702, que concretava la constitució anterior, i el capítol de Cort 35 de la mateixa Cort, a través del qual es prohibia que qualsevol oficial del rei o personal que rebés sou o pensió d'ell pogués assistir a la Cort (i parlaments) o a les reunions del braç al qual pertanyia (com tampoc enviar-hi procurador) perquè suposaria una infiltració de l'entorn reial. Es tracta, per tant, d'una regulació d'incompatibilitats per al potencial conflicte d'interessos que reafirma que anteriorment sempre havia estat així, una política que busca l'estabilitat del pactisme. Joan-Pau MARTÍ i Josep LLOPIS (Estampers). *Constitucions i altres drets de Catalunya. Edició facsímil [1704]*. Textos Jurídics Catalans. Departament de Justícia. Generalitat de Catalunya. Barcelona 1995.
- [21] Flocel SABATÉ. «Judici entre el comte Ramon Berenguer IV i Bernat d'Anglesola». *Ilerda* (1991), núm. 49, p. 129.
- [22] «Que iuys de la Cort e els usatges de grat sien rebuts e seguits com sien per temprar la duresa de la ley; e que les coses sien jutjades segons lo[s] usatge[s], e on no bastaran usatges torna hom a les leys e arbitre del príncep e a son uiy de la Cort.»
- [23] Tot i l'aparent descontentament del braç eclesiàstic, la realitat és que aquest tribut, únicament present al Principat de Catalunya, però no a la resta de regnes i terres del rei, va ser recaptat tot just dues vegades en tot el segle XIV amb motiu de l'accés al tron dels reis Alfons el Benigne (1327) i Pere el Cerimoniós (1336) i és, segons Manuel Sánchez, un tribut amb la venda del qual inicia el camí cap a la seva extinció a finals d'aquell segle. Manuel SÁNCHEZ. «La evolución de la fiscalidad regia en los países de la Corona de Aragón (c. 1280-1356)». A: *Europa en los umbrales de la crisis. 1250-1350: [actas de la] XXI Semana de Estudios Medievales*. Estella, 18 a 22 de juliol de 1994. 1995, p. 397 i 407. Jordi MORELLÓ. «Vers l'obtenció d'una franquesa fiscal: el rescat del bovatge al Camp de Tarragona (1347)». *Historia et Documenta*, núm. 4. 1998, p. 42-43.
- [24] Víctor FERRO. «El dret català durant els segles XVI i XVII». *Revista de Dret Històric Català* [Societat Catalana d'Estudis Jurídics]. Vol. 12. Barcelona 2013, p. 49-50.
- [25] Tomàs de MONTAGUT. «La monarquia i les institucions dels territoris. Les diputacions del General». A: Ernest BELENGUER (ed.). *Ferran II i la Corona d'Aragó*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2018, p. 368.
- [26] Aquest capítol no apareix a la primera compilació; s'ha tingut en compte la compilació del 1702.
- [27] J. LALINDE. *La persona y la obra...*, *op. cit.*, p. 67.
- [28] J. LALINDE. *La persona y la obra...*, *op. cit.*, p. 65; Lluís de PEGUERA. *Pràctica, forma...*, *op. cit.*, f. 70.
- [29] Els títols en qüestió són els següents: *De reparació de greuges en la Cort o per quals persones sia faedora; De leys, usatges e constitucions; De interpretació de constitucions; i De observar constitucions axí per oficials reals com de la senyora reyna*. Pere MICHEL i Diego GUMIEL (Editors). *Constitucions de Catalunya: incunable de 1495*. Edició facsímil. Textos Jurídics Catalans. Departament de Justícia. Generalitat de Catalunya. Barcelona 1988.
- [30] «Volem, estatuim i ordenem que si nos o els successors nostres alguna constitució general o estatut voldrem fer a Catalunya, aquella o aquell el fem amb l'aprovació i el consentiment dels prelats, dels barons, dels cavallers i dels ciutadans de Catalunya o, ells apel·lats, de la major, i la més sana part d'aquells.»

- [31] Josep Maria GAI, «La creació del dret a Corts i el control institucional de la seva observança». A: *Les Corts a Catalunya: Actes del Congrès...*, *op. cit.*, p. 87-88.
- [32] V. FERRO. *El dret públic català...*, *op. cit.*, p. 349.
- [33] Pere RIPOLL. *El Llibre de Vuit Senyals de la Generalitat de Catalunya (segle XV)*. Textos Jurídics Catalans. Parlament de Catalunya, Barcelona. (En premsa.)
- [34] J. GAY. «La creació del dret a Corts...», *op. cit.*, p. 88.
- [35] N. SALES. «Diputació, síndics i diputats...», *op. cit.*, p. 99.
- [36] P. RIPOLL. *El Llibre de Vuit Senyals...*, *op. cit.*
- [37] També ens indica el mateix autor que continua essent vàlida la definició de Tomàs Mieres, que considerava que les constitucions «són les lleis fetes en Corts Generals a súplica dels tres braços i el rei hi parla en primera persona; capítol de Cort és el que es fa en Cort a súplica dels tres braços, o de dos, o d'un sol, i el rei hi parla en tercera persona amb la fórmula "Plau al senyor rei"». J. GAY. «La creació del dret a Corts...», *op. cit.*, p. 88.
- [38] S. SOLER. «La Cort General a Catalunya...», *op. cit.*, p. 136-137.
- [39] J. GAY. «La creació del dret a Corts...», *op. cit.*, p. 89.
- [40] P. RIPOLL. *El Llibre de Vuit Senyals...*, *op. cit.*
- [41] E. SERRA. «La vida parlamentària a la Corona d'Aragó...», *op. cit.*, p. 525.
- [42] La constitució «poc valdria» no fou un capítol de Cort com alguns autors afirmen, segurament confosos per la compilació del 1702 que s'hi refereix com a «capítol» de constitució, sinó una norma formalment proposada pel rei que en aquest cas ens mostra el caràcter fictici de la seva iniciativa legislativa de la qual ens parla Víctor Ferro, per tal com difícilment la monarquia buscava limitar de forma tan categòrica la seva potestat normativa. El sotmetiment de la monarquia a l'imperi del dret i la nul·litat dels seus actes normatius contraris al dret general incloïa aquells motivats per mesures excepcionals (*motu proprio* o *certa scientia*), com també s'estenia a tot acte o resolució que qualsevol oficial o jutge dispensés per a donar compliment a la norma lesiva, per la qual cosa també es preveïen penes pecuniàries i espirituals, igual que el recurs a la Reial Audiència en cas de controvèrsies. És aquesta institució, precisament, i la impossibilitat de qüestionar les sentències d'una instància que en determinades èpoques està més del costat del rei, el que farà sorgir la necessitat de revisar el sistema, especialment a partir del segle XVI. Per a una visió més àmplia sobre aquesta qüestió, vegeu Ernest BELENGUER. «La legislació político-judicial de les Corts de 1599 a Catalunya». *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, núm. 7 (1987), p. 9-28; Eva SERRA. «El sistema constitucional català i el dret de les persones entre 1702 i 1706». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXVI (2015). Sobre el Tribunal de Contrafaccions, vegeu Josep CAPDEFERRO i Eva SERRA. *La defensa de les Constitucions de Catalunya: el Tribunal de Contrafaccions (1702-1713)*. Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya. Barcelona 2014; Josep CAPDEFERRO. «Zones grises de l'observança. Diputació i/versus contrafaccions». A: *I Jornada de Dret Públic Català Víctor Ferro Pomà*. Societat Catalana d'Estudis Jurídics. Barcelona 2020. Sobre la fórmula «obedézcase pero no se cumpla», la seva naturalesa i els casos en què va implicar la nul·litat de la norma lesiva sense conseqüències penals o administratives, vegeu Benjamín GONZÁLEZ. «La fórmula "Obedézcase pero no se cumpla" en el Derecho castellano de la Baja Edad Media». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 50 (1980). Sobre el decisionisme castellà, vegeu José GARRIDO. «Quod principi placuit legis habet vigorem: su recepción en la Corona de Castilla». A: *Fundamentos romanísticos del derecho contemporáneo*. Vol. 1. Asociación Americana de Derecho Romano, Madrid 2021.
- [43] V. FERRO. *El dret públic català...*, *op. cit.*, p. 269-273; capítol de Cort número 87 de les Corts del 1376.
- [44] S. SOLER. «La Cort General a Catalunya...», *op. cit.*, p. 140-142; Víctor FERRO. «La Deputació del General, un organisme creat per les Corts». A: Tomàs de MONTAGUT, Josep M. SANS I TRAVÉ i Carles VIVER I PI-SUNYER (coord.). *L'autogovern de Catalunya: els precedents*. Fundació Lluís Carulla. Barcelona 2004.
- [45] Per a una visió més àmplia sobre l'impacte que va generar la política del deute públic, vegeu Manuel SÁNCHEZ. «Las primeras emisiones de deuda pública por la Diputación del General de Cataluña (1365-1369)». A: *La deuda pública en la Cataluña bajomedieval*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC). Institución Milá y Fontanals. Departamento de Estudios Medievales. Barcelona 2009; Manuel SÁNCHEZ. *Pagar al rey en la Corona de Aragón durante el siglo XIV (estudios sobre fiscalidad y finanzas reales y urbanas)*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC). Institución Milá y Fontanals. Departamento de Estudios Medievales. Barcelona 2003.
- [46] Pere RIPOLL. «Les Corts catalanes del 1376: un moment representatiu de la consolidació jurisdiccional i institucional de la Generalitat de Catalunya segons el Llibre de Vuit Senyals (s. XV)». A: *La memòria del regne: arxius, fonts i tipologies documentals. 600 anys de la Generalitat Valenciana*. Publicacions de la Universitat de València. València. (En premsa.)
- [47] Per a una visió més àmplia sobre la irrupció de la figura del regent, vegeu Pere RIPOLL. «La Generalitat de Catalunya bajo el gobierno del regente Pere Vicenç (1367-1369)». A: *Revista de Estudios Histórico-Jurídicos* (Xile), núm. XLII (2020).
- [48] Per a una visió exhaustiva sobre la Visita del General, vegeu Ricard TORRA. *Anticorrupció i pactisme: la Visita del General a Catalunya (1431-1714)*. Afers. Catarroja 2020.
- [49] Per a una aproximació sobre el fenomen de comissions estamentals a Europa, vegeu Pere RIPOLL. «Processos d'emancipació estamental a l'Europa medieval: les altres Generalitats». *Afers*, núm. 36 (2021-2022). Josep CAPDEFERRO i Ricard TORRA (coord.). *Una historiografia emergent*. Afers. Catarroja 2022.
- [50] És el que establia el capítol de Cort número 4 de la mencionada Cort General. Per a una visió més àmplia sobre

la transformació de l'aparell fiscal per influència d'aquest usatge, vegeu Manuel SÁNCHEZ. *La convocatoria del usatge 'Princeps namque' en 1368 y sus repercusiones en la ciudad de Barcelona*. Quaderns d'Història. Barcelona 2001.

- [51] És el que àmpliament va desenvolupar Ernst Kantorowicz el 1957 quan parlava de la dualitat reial basada en el «cos natural», que mor, i el «cos polític», que es manté. Ernst KANTOROWICZ. *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*. Princeton Classics. 2016 (última edició). Més recentment, qui també tracta aquesta

qüestió és Stanis PEREZ. *Le Corps du roi. Incarner l'État. De Philippe Auguste à Louis-Philippe*. Perrin. 2018.

- [52] Per a una visió exhaustiva sobre el jurament, vegeu Montserrat BAJET. *El jurament i el seu significat jurídic al Principat segons el dret general de Catalunya (segles XIII-XVIII)*. Edició de la «forma i pràctica de celebrar els juraments i les eleccions a la ciutat de Barcelona en el segle XV». Universitat Pompeu Fabra. Seminari Permanent i Interuniversitari d'Història del Dret Català «Josep M. Font Rius». Barcelona 2009, p. 44-60.
- [53] M. HÉBERT. *Parlamentar...*, *op. cit.*, p. 7 i 583-590.

NOTA BIOGRÀFICA

Pere Ripoll Sastre és doctor en dret i professor a la Universitat Pompeu Fabra. Les seves principals línies d'investigació són el règim jurídic de la Generalitat de Catalunya del segle XIV i el dret públic català medieval. Ha estat membre de diferents grups de recerca sobre aquest àmbit des del 2014 i investigador visitant al Corpus Christi College de la Universitat d'Oxford i a la Universitat del Quebec a Montreal.

Les Germanies als regnes de València i Mallorca*

Pablo Pérez García**
Universitat de València

Rebut 29 desembre 2022 · Acceptat 16 abril 2023

RESUM

Aquest article presenta una anàlisi comparativa de les Germanies de València i Mallorca des del punt de vista històric, historiogràfic i memorialista. S'hi aborden els aspectes més rellevants d'ambdós moviments dins del context històric de principis de la dècada de 1520.

PARAULES CLAU: crisi baixmedieval, època moderna, revoltes de 1520, revolta de la Germania, regne de València, regne de Mallorca, monarquia hispànica, Carlos I

OBLITS DE LA MEMÒRIA

El de la memòria és un àmbit públic, obert, polèmic i contradictori. Hi tenen cabuda els qui alcen estàtues i els qui les pinten de vermell, els qui pronuncien discursos i els qui els xiulen, els favorables i els contraris, els compromesos i els indiferents, els actors i, fins a un cert punt, també els espectadors. El mateix dret a l'expressió de les idees i plantejaments no ha d'amagar, però, que no tots els qui hi participen tenen la mateixa responsabilitat. A Espanya, el Govern de l'Estat i els executius de les comunitats autònomes poden promoure tota mena de commemoracions amb iniciatives, subvencions i ajudes públiques, o, al contrari, poden posar-se braç sobre braç. Hi ha hagut esdeveniments històrics que concitaren un gran consens; per exemple, els «fastos» del V Centenari del «Descobriment» (1492-1992) i l'Exposició Universal de Sevilla de l'any 92. D'altres, com la commemoració de la mort de Felip II (1998), el naixement de Carles V (2000), el traspàs d'Isabel la Catòlica (2004), el de l'almirall Colom (2006) o el del rei Ferran II (2016), tingueren un ressò cada vegada més esmortit. Arribats als nostres dies, la no projecció pública de certs «tabús històrics» resulta creixent. Mentre que el president López Obrador s'ha despatxat a gust a Mèxic sobre Tenochtitlán, Cortés i Espanya, nosaltres hem llançat tota la terra que hem pogut damunt d'aquesta efemèride «de foc i sang» i hem preferit evocar superfi-

cialment la globalització «amable» que, d'alguna manera, representaven Magallanes i Elcano.

Això pel que fa al Govern espanyol. Els responsables autonòmics tenen —o s'apropien, o assumeixen, que de tot hi ha— la seva pròpia agenda commemorativa. La Presidència de la Generalitat valenciana i les Corts d'aquesta comunitat autònoma han dut a terme iniciatives força interessants. Fa un quinquenni, el Govern autonòmic va declarar 2017 l'Any Blasco Ibáñez i, en conseqüència, va promoure i va secundar diferents iniciatives culturals i jornades sobre la figura de l'escriptor i polític republicà. L'any següent, la Generalitat valenciana quasi s'oblida del sisè centenari de la seva pròpia fundació: 2018 romangué sense declaració oficial i, a soles gràcies a la iniciativa del professor Antoni Furió, a corre-cuita, deixant-se fora del protocol de convidats un bon grapat d'autoritats locals, com l'alcalde de Xàtiva, es pogué celebrar un brillant congrés científic sobre els orígens de la institució i la seva època.²

L'any 2019 li pertocava a la coneguda com a revolta de la Germania (1519-1522) ocupar un lloc dins de l'agenda commemorativa oficial, encara que, per la seva durada, qualsevol any entre 2019 i 2022 podria haver-se triat com a data assenyalada. De fet, un grup de professors de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València ja ens havíem reunit amb responsables de la Conselleria d'Educació i Cultura de la Generalitat el 2017 per transmetre la proximitat de la fita i la seva rellevància. Tanmateix, la Generalitat i els seus assessors tenien el seu propi calendari: 2019 va ser declarat Any Sant Vicent Ferrer, el 2020 la institució va descansar, 2021 va ser proclamat Any (Luis) García Berlanga, i 2022 és i continua sent l'Any Joan Fuster, encara que oficialment, però sense cap concreció a la agenda, també ho és de l'escultor Marià Benlliure.

* Aquest treball s'insereix dins del projecte d'investigació *Privilegio, trabajo y conflictividad. La sociedad moderna de los territorios hispánicos del Mediterráneo occidental entre el cambio y las resistencias* (PGC2018-094150-B-C21), finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat del Govern d'Espanya.

** Adreça de contacte: <pablo.perez@uv.es>

L'oblit oficial de la Germania a València contrasta, però, amb el record d'esdeveniments homologables a altres autonomies de l'Estat com Castella-Lleó, Castella-la Manxa o les Illes Balears. Coincidint amb la Germania de València, com tothom sap, es produïren les Comunitats [Comunidades] de Castella (1520-1521) i les Germanies de Mallorca (1521-1523). Independentment de la seva valoració historiogràfica —a la qual ens referirem en el seu lloc—, ambdues fites constitueixen dos referents tòpics de la memòria pública, tal vegada més en el cas de Castella-Lleó, ja que la data de la derrota de Padilla, Bravo y Maldonado a la batalla de Villalar (23-IV-1521) va ser triada en 1986 com a dia o festa d'aquesta comunitat autònoma. Sembla que el Govern autònom de Castella-la Manxa ha optat per celebrar pel seu compte les Comunitats, posant-hi l'atenció a Toledo i a María de Pacheco —a qui està previst erigir una estàtua— després d'haver signat amb Madrid i Castella-Lleó un conveni de col·laboració commemorativa del qual, finalment, Madrid s'ha acabat inhibint.

A Castella-Lleó, per la seva banda, hi va haver un cisma entre la Fundación de Castilla y León, dependent de les Corts autonòmiques, i la Comisión Ciudadana para el Quinto Centenario de la Revolución de las Comunidades de Castilla (1520-1522). Encara que els seus mitjans eren molt més curts i la seua composició esbiaixada cap a posicions polítiques nacionalistes i progressistes, la comissió ha trepitjat molt el territori i ha tingut una gran projecció pública (23-IV-2021). Per la seva banda, les Corts de Castella-Lleó i la seva Fundació convocaren el congrés internacional «El tiempo de la libertad. Comuneros V Centenario» (Valladolid, 19/21-V-2021), amb el suport científic de les vuit universitats d'aquesta autonomia. Pocs mesos després, l'Ajuntament de Villalar de los Comuneros, la Universitat de Valladolid i la Fundación de Castilla y León celebraren el VIII Simposio Internacional de Historia Comunera (Villalar, 7/9-X-2021) sota el lema «Medio milenio de la Batalla de Villalar. Comunidades de Castilla y republicanismo: ciudades y estados».

Comparada amb Castella-Lleó i la Comunitat Valenciana, la resposta a Mallorca ha estat molt més unitària. La reacció de la societat civil i de les institucions públiques davant el cinquè centenari de la Germania ha sigut coherent i, inclús, modèlica. A les Illes, un destacat grup d'animadors culturals vinculats al nacionalisme polític havien creat la «Comissió 500 anys de Germanies, 500 anys de lluites compartides». Al seu naixement hi contribuïren entitats com ara les Fundacions Emili Darder-Pere Mascaró, l'Assemblea Sobirana de Mallorca, l'Obra Cultural Balear, i també personalitats del món de la cultura i l'acadèmia com Bartomeu Mestre i Sureda, més conegut com a *Balutxo*,³ Guillem Morro Veny (president d'Esquerra Republicana de les Illes Balears entre 2015 i 2016) i Maria Margalida Perelló.⁴ Aquesta plataforma cívica es va presentar en públic el 6 de febrer de 2021. L'endemà es va llegir un manifest al qual s'adheriren els primers dinou ajuntaments dels cinquanta-quatre de Mallorca. El 19 de

maig de 2021, aquesta iniciativa va ser secundada també pel Govern Balear i la seva Conselleria d'Educació i Cultura, el Parlament autonòmic i la Universitat de les Illes Balears.⁵ Fruit d'aquestes sinergies, entre moltes altres fites, s'ha dedicat el núm. 101 de la revista *L'Altra Mirada* als «500 anys de la Germania: memòria i revolta»,⁶ han tingut lloc les jornades «La Germania a Mallorca i la seva transcendència» (7 i 8 d'octubre de 2021) al rectorat de la Universitat de les Illes Balears, i, durant els primers quatre mesos de l'any 2022, s'ha desenvolupat el cicle de conferències «Les Germanies, 1521-1523» organitzat per l'Arxiu del Regne de Mallorca.⁷

Així, doncs, de les quatre commemoracions públiques dels esdeveniments ocorreguts entre 1519 i 1523, la mallorquina ha estat la més consensuada,⁸ la castellana la més fragmentada, la valenciana la més vergonyant⁹ i l'estatal, com va dir el general Fernández Campos del general Armada la nit del 23 de febrer de 1981, «ni hi és, ni ningú l'espera». Alguns col·legues s'han referit a certes claus que, segons es miri, podrien donar compte de la inhibició de les institucions valencianes —a hores d'ara governades pel PSPV i Compromís— del record públic de les Germanies. Antoni Furió ha alludit al gran esforç pressupostari que va suposar la commemoració del sisè centenari de la fundació de la Generalitat.¹⁰ Pau Viciano ha aportat la seva visió d'aquesta «reacció», explicant-la com una mena de «cancel·lació *woke*» de l'esquerra i del nacionalisme local davant certa «pretesa» homofòbia i islamofòbia dels agermanats valencians.¹¹ Efectivament, l'univers *woke* és així: ràpid, breu, elemental, simplista i expeditiu com una pedrada en un ull. Espero que al llarg de les pàgines que segueixen puguem aportar algunes idees i elements de judici per a posar al dia una certa visió panoràmica de les Germanies valenciana i mallorquina, en primer lloc, i també per explicar per què els valencians i els mallorquins del segle XXI s'han apropiat d'una manera tan diferent als seus avantpassats de fa mig mil·lenni.

EL MARC EXPLICATIU DE LA CRISI BAIXMEDIÉVAL: ADEQUAT PER A MALLORCA, INSUFICIENT PER A VALÈNCIA

L'estudi potser més extens sobre les Germanies va ser publicat fa quaranta anys per la filòloga i historiadora Eulàlia Duran i Grau.¹² Tal vegada el més sorprenent d'aquest llibre no siga tant el propòsit de mostrar les Germanies com un esdeveniment d'ampli ressò als Països Catalans —la qual cosa va obligar la seva autora a donar relleu a petits episodis esdeinguts a Catalunya,¹³ com ara a Cambrils, Tortosa i Ulldecona— com el desequilibri geohistòric que presenta, amb una presència aclaparadora de Mallorca, un protagonisme una mica *événementiel* de l'ocorregut a València i un paper molt testimonial de la *soi-disant* Germania catalana. De fet, l'aportació potser més remarcable d'aquest llibre rau en les pàgines dedicades a la historiografia, la demografia, la conjuntura, els

fets, la guerra, la repressió de la revolta i la sociologia de la Germania mallorquina, temes que l'historiador mallorquí Josep Juan Vidal havia contribuït a posar al dia després de les aportacions d'Álvaro Santamaría.¹⁴ Amb un detall i un rigor poc freqüents, i amb un treball bibliogràfic i d'arxiu molt meritori, Eulàlia Duran va posar en ordre i va completar d'una manera molt satisfactòria tot el que en aquells moments es podia conèixer de la Germania mallorquina. En el cas valencià, el mètode de treball havia estat el mateix, però el seu *iter* narratiu semblava, fil per randa, el relat publicat pel cronista Martí de Viciana en 1566.¹⁵ A més a més, l'any 1975 s'havia editat la tesi doctoral de Ricardo García Cárcel sobre la revolta valenciana de 1519 a 1522, i l'any 1981 s'havia tornat a publicar molt reelaborada,¹⁶ de manera que els lectors disposaven d'una acurada reconstrucció dels fets fonamentada sobre la gran crònica clàssica de la Germania i, al mateix temps, d'un catàleg de temes i de problemes historiogràfics abordats amb un estil sintètic i, fins a cert punt, provocador.

Dos qüestions semblaven clares aleshores i continuen semblant-ho a hores d'ara.¹⁷ En primer lloc, les Germanies de València i Mallorca formen part de la sèrie de conflictes socials que, remuntant-se, com a poc, a la segona meitat del segle XIV, es perllonguen, almenys, fins a mitjan anys trenta del XVI. Aquesta sèrie de ruptures de l'ordre social —unes de curta durada, unes altres de més llargues; unes de rurals, unes altres d'urbanes; moltes de mixtes—¹⁸ va constituir l'aspecte més visible i violent d'una esclatxa d'ampli abast, la crisi baixmedieval,¹⁹ que, amb els seus detonants socioeconòmics i els seus objectius antifiscals, antioligarquics i antifeudals, hauria exhaurit l'edat mitjana i hauria donat pas als temps moderns.²⁰ Ningú pot dubtar, evidentment, de la complexitat de la societat europea dels segles XIV i XV, ni dels seus greus problemes, ni de l'estat de diverses coses que la impulsaven cap a l'agitació i el conflicte. Els esquinçaments i les ferides del teixit social s'expressaven aleshores amb les paraules, apel·lacions i exigències pròpies del llenguatge moral i religiós de l'època. Però els fets i els objectius de totes les protestes socials s'han d'inserir dins del seu propi context històric. En aquest sentit, és ben cert, en segon lloc, que la Germania mallorquina i la seva historiografia tenien adés i continuen presentant ara uns perfils força consensuals i una narrativa que encaixa a la perfecció dins de l'esquema explicatiu general de la crisi baixmedieval.²¹

El balanç és una mica diferent en el cas valencià, només siga perquè el tríptic d'alçaments i revoltes que donen compte de la crisi baixmedieval mallorquina 1391 (Pogrom)–1450 (Revolta Forana)–1521 (Germania) no es veu unànimement confirmat pels historiadors valencians, per exemple, mitjançant el díptic 1347-1348 (Guerra de la Unió)–1519-1522 (Germania).²² Però la Germania no va ser una revolta des del minut u. L'anomenat «avalot de la Seu» (7-VIII-1519),²³ senzillament, no va tenir res a veure amb la Germania.²⁴ De fet, en aquell moment, ningú parlava encara d'*agermanament* o de *sindicació*, sinó, en tot cas, d'*adesenament*. Si la Germania hagués estat un movi-

ment subversiu, els seus protagonistes podrien haver-se fet fàcilment amb el poder durant l'estiu de 1519, aprofitant aquella «tempesta perfecta» propiciada per l'epidèmia, la fugida dels patricis, el buit d'autoritat, l'estat de necessitat, la consciència de l'intolerable i la identificació dels culpables. Però no va ser així. Les confraries i els oficis obeeïren el governador Lluís de Cabanyelles (22-VI-1519) i s'aprestaren a la defensa de la capital assumint l'ordre d'adesenament de Ferran el Catòlic (1515).²⁵ El que ningú pensava aleshores era que l'adesenament podria donar lloc a una reorganització política —una recomposició de caire comunal— dels enquadraments tradicionals de la plebs, és a dir, a un *agermanament*.²⁶

L'adesenament era una antiga ordre del rei Ferran el Catòlic que mai s'havia aplicat fins aleshores. Havia estat arbitrada l'agost de l'any 1515 en el context de l'aferissada defensa de Bugia contra l'atac de l'estol d'Arúj Barbarossa. En aquesta acció havien intervingut força valencians i mallorquins sota el comandament d'en Ramon Carrós i del virrei de les Balears Miguel de Gurrea,²⁷ la qual cosa constitueix per a alguns autors una primera presa de contacte del poble —especialment, del poble mallorquí— amb l'armament de foc modern.²⁸ L'estiu de 1519, després de la negativa dels estaments valencians a pagar un exèrcit regular que s'ocupés de la defensa costanera,²⁹ el governador Cabanyelles, amb l'autorització d'un inexpert monarca i d'una cort no gaire conscients de la situació, va recórrer a les confraries, no sols perquè defensaren la ciutat, sinó també, i per damunt de tot, perquè mobilitzessin el seus recursos econòmics en l'adquisició de modernes armes de foc i de l'anomenada *ordenanza*.³⁰ A les corporacions representatives dels menestrals els va estranyar que el governador els demanés comprar armes i organitzar-se militarment en capitania, cinquantes i desenes sense comptar amb el comandament de les autoritats «naturals» de la ciutat, és a dir, sense la participació d'un patriciat integrat per cavallers, donzells i ciutadans.³¹ Cabanyelles, però, emfatitzant l'estat de necessitat i l'absència de moltes famílies patrícies per la pesta, va pressionar les confraries i, d'aquesta manera, va obrir el camí cap a la seva organització supracorporativa, la *tretzena*, una institució necessària per a gestionar l'adesenament.

Però la Corona i les autoritats havien temut les confraries. Els capítols o les assemblees d'aquestes organitzacions comportaven riscos evidents. S'hi podia arribar a discutir qualsevol qüestió, no a soles dels assumptes propis. Aquesta possibilitat estava explícitament prohibida. Les constitucions de moltes exigien el permís previ de les autoritats —del governador, principalment— per reunir-se i, inclús, la presència d'algun oficial reial durant l'acte. No obstant això, la pressió sobre confraries i oficis havia anat minvant al llarg del segle XV.³² L'actitud del governador Cabanyelles, permetent que els «gremis» de la ciutat de València es reuniren lliurement i tractaren de l'adesenament, no resulta del tot estranya. Lamentablement, no conservem les actes³³ d'aquells capítols confraternals durant els quals es va prendre la decisió de gestio-

nar la reforma de la milícia —l'adesenament— mitjançant una nova fórmula corporativa: l'agermanament.³⁴

A banda dels acords per al repartiment de banderes, insígnies, tabals, armes ofensives i defensives, per al pagament de quotes i l'organització de les parades i exercicis militars,³⁵ el resultat més sorprenent i, al mateix temps, més interessant d'aquelles reunions va ser la conformació d'una lliga, aliança, germandat o *coniuratio* entre les diferents confraries.³⁶ Al llarg del trimestre juliol-setembre de 1519, les confraries i els seus representants —els *electes*— es reuniren en diferents ocasions i prengueren acords que ultrapassaven els marcs corporatius i sociopolítics tradicionals a la ciutat de València. Les confraries dels oficis acordaren l'agermanament de totes elles³⁷ i la constitució d'una comissió més operativa que les primeres juntes d'electes. En lloc d'aquelles 45 a 51 persones, calia comptar amb un grup més reduït de tretze *síndics* o *prohoms* —no ja d'electes— que va adoptar la denominació de «tretze síndics dels pobles de la ciutat de València i quatre quaters de l'horta». Aquesta *tretzena* podria haver-se constituït —intueix Vallés— a principis del mes d'octubre de 1519. El seu acord constitucional establia la renovació anual d'aquest comitè. Entre els seus tretze membres, sempre hi hauria un representant dels oficis o grups més nombrosos: llauradors de l'horta, velluters, teixidors i paraires. Els nou llocs restants anirien rotant entre els altres oficis per sorteig. Una de les primeres decisions adoptades per la primera tretzena va ser, precisament, enviar a la cort un ambaixador —Guillem Sorolla— per aconseguir l'aprovació reial d'aquest procés associatiu i mesures concretes per pal·liar l'escassetat monetària del regne. El suport de determinats oficials reials i les manifestacions de fidelitat a la Corona de Sorolla van propiciar el vistiplau del monarca al moviment popular de la capital.³⁸

La paraula *germania* —i altres termes semblants com ajust, cloca, confederació, conspiració, empeniment, gabella, rebel·lió, unió o unió sacramental— no va ser emprada per aquells que anomenem *agermanats*, sinó pels seus enemics. Encara que és molt clar que ho era, els seus ideòlegs mai no consideraren la germandat com una novetat. La contemplaven, més aviat, com una «confraria de confraries», unió confraternal o confederació de confraternitats.³⁹ En coherència amb els principis morals i polítics derivats de l'imperatiu cristià de la germandat,⁴⁰ els tretze síndics d'aquesta «superconfraria» expressaren molt aviat el seu desig de gestionar l'adesenament, però també de promoure el «bé comú». ⁴¹ Fins a la constitució de la tretzena, l'agermanament havia estat un moviment protagonitzat per l'elit confraternal i menestral. A partir d'aquell moment, el seu esperit va començar a descendir cap a estrats més baixos de l'artesanat i de la pagesia, va penetrar en tot el teixit social i va fer palesa la seua vocació d'escampar-se per tot el territori valencià.⁴²

Els agermanats no sols pretenien la constitució de tretzenes en les poblacions valencianes, sinó que també aspiraven a la superació dels tradicionals quadres corporatius i estatutaris locals. Aquesta tensió seria implícita en el nou

concepte de «pobles» creat per l'agermanament. Els «pobles» vindrien a ser el nostre exemple d'allò que Peter Blicke ha anomenat l'«home comú» o els «homes comuns» (*gemeiner mann*),⁴³ és a dir, l'amalgama d'aquells diversos grups socials —camperols, menestrals, mercaders, artistes i burgesos— units pel fet d'haver quedat exclosos del gaudi de drets polítics plens, ni com a individus o caps de família ni com a part de les corporacions tradicionals. Els membres d'aquests grups socials i professionals foren conscients del fet que no podrien arribar a participar a l'exercici del poder local o territorial sinó com a membres (*pobles*) d'una comunitat, aliança o *germandat* entre ells.⁴⁴ El futur d'aquest *nou* cos sociopolític holístic format per pagesos, artesans, botiguers, comerciants i artistes de les viles reials —i, més endavant, per grups mitjans característics del món rural— emparat, en principi, pel rei i encapçalat per les tretzenes locals, no estava pas escrit els últims dies de 1519 i primers de 1520.

VALÈNCIA I MALLORCA: UN CAMÍ DIFERENT CAP A LA REVOLTA

Els primers passos de la Germania valenciana no semblen els de cap revolta, ni tan sols els de la rebel·lió hongaresa de 1514, que va començar amb el reclutament d'uns 15.000 *hajdúk* —soldats camperols voluntaris— per combatre els otomans.⁴⁵ Durant el segon semestre de 1519, els artesans valencians s'organitzaren, signaren contractes per a l'aprovisionament d'armes, discutiren les implicacions polítiques de l'adesenament i enviaren a la cort Guillem Sorolla.⁴⁶ Les veus contra els populars no trigaren a alçar-se. Quan Carles I va ordenar als oficis obeir el governador i emmagatzemar el material de guerra (4-I-1520), les alarmes saltaren i els menestrals decidiren enviar una segona ambaixada a la cort. Les instruccions d'aquesta comissió foren redactades pel prestigiós jurista i advocat d'origen aragonès Jerónimo Soriano el 6 de gener de 1520.⁴⁷ Guillem Sorolla, acompanyat per Joan Llorens —«pare de la Germania» segons Viciàna—, Joan Caro, futur racional agermanat, i el notari Jeroni Coll serien les persones encarregades de defensar la posició dels menestrals valencians.

Entre els onze punts d'aquest text no hi ha cap referència a aldarulls o desordres, ni cap queixa o reclamació «corporativa». Hi ha, al contrari, el testimoni d'una profunda fidelitat al rei i la convicció d'haver obeït la Corona en tot moment mitjançant l'adesenament, les mostres i els exercicis militars mampresos per les confraries. L'acusació de promoure unions, gabelles o cloques feta per l'estament nobiliari havia estat maliciosa.⁴⁸ Els oficis i els seus representants a soles perseguïen dos objectius: estar armats per a la defensa del rei i la pàtria contra francesos i barbarescos, i, sota l'autoritat del sobirà, afavorir el «bon govern de la terra», l'augment del comerç i el remei de les necessitats del poble.⁴⁹ Les carències eren moltes: disminució del reial patrimoni, parcialitat de la justícia, opres-

sió del poble, impostos caducs i il·lícits, corrupcions i fraus, falta de moneda, etc. Les reformes a fer eren prerrogativa del monarca; informar-lo i secundar-lo era responsabilitat de «tot aquest poble i vassalls fidelíssims de S. A.», convenientment assessorat pels seus advocats i procuradors.⁵⁰ L'èxit de l'ambaixada no pogué ser més gran. La carta patent de Fraga (31-I-1520) confirmà l'adesenament i les tretzenes, alhora que va autoritzar la constitució d'un consell jurídic dels tretze format pels advocats Jerónimo Soriano i Bartomeu Monfort i uns quants procuradors, entre els quals sobresortien el procurador fiscal del rei Onofre Oller i Miquel Llavata, amic personal del regent del Consell d'Aragó, Garcia Garcés de Jaunas.⁵¹

A partir d'aleshores, l'adesenament i l'agermanament s'escamparen per totes les ciutats i grans viles reials valencianes. Abans del mes de maig de 1520 s'havien incorporat a la iniciativa de la capital Xàtiva, Sagunt, Oriola i Alacant. Entre maig i juliol s'agermanaren Alcoi, Castelló, Alzira, Ontinyent, la Vila Joiosa, Vila-real, Peníscola i Borriana. A soles les viles reials de Morella, Onda, Bocairent i Ademús no s'hi adheririen mai.⁵² La Germania no havia començat, doncs, com una protesta social o com un conflicte de classe. Tampoc no s'havia enfortit i escampat pel territori —pel reialenc, sobretot— sense autorització reial, sense fonament legal o sense assessorament lletrat. Durant tot un any, des de juny de 1519 fins a maig de 1520, la Germania va ser un moviment organitzat, pacífic, defensiu i legal, emanat d'un adesenament autogestionari⁵³ i inspirador d'un cert programa de reformes polítiques i institucionals al regne. El que va passar després, el que va fer que la Germania progressivament s'assemblés a les revoltes coetànies i que acabés convertint-se en una lluita social i civil amb un imaginari religiós, milenarista i xenòfob propi,⁵⁴ no va ser el resultat del desenvolupament natural del moviment, sinó el producte dels errors polítics —molts i molt greus— del rei Carles i dels seus consellers i ministres, encabotats a desarticular un moviment promogut, enlairat i confirmat per ells mateixos.⁵⁵

S'ha sostingut que la valenciana va ser una revolta d'artesans ofegats per pressions econòmiques i corporatives molt dures, a la qual s'uniren uns camperols tiranitzats pels seus senyors i enfrontats a una minoria mudèjar que havia acceptat les dures condicions del règim senyorial a canvi de tolerància.⁵⁶ S'ha escrit també que aquesta unió va desnaturalitzar l'impuls «burgès» de la Germania i que els més pobres i radicals acabaren guanyant la partida als benestants moderats, partidaris de les reformes i de la negociació.⁵⁷ Una imatge com aquesta, però, presenta dos problemes. D'una banda, veu el moviment com un fet i no com un procés, i de l'altra, coincideix més aviat amb la fase que García Cárcel va considerar de «radicalisme revolucionari» (des del juny de 1520 fins al de 1521).⁵⁸ Tanmateix, l'*iter* agermanat no va ser rectilini. Les violències de l'any 1519 —el linxament de sodomites, per exemple— no foren promogudes pels actors de l'adesenament ni tenien res a veure amb les seues reivindicacions. Tampoc el «radicalisme» va estar absent del primer impuls del movi-

ment, com demostren les accions agosarades de Sorolla o els discursos antimudèjars primerencs de Pere Palomares a Oriola. En tot cas, ni els sentiments antisenyorials poden percebre's encara en la solució del contenciós de Carlet i Benimodo contra el seu senyor, Galceran de Castellví (VII/VIII-1520), ni l'antiislamisme va ser una actitud generalitzada entre els agermanats, com demostraren els casos d'Albaida i d'Elx en defensa dels seus conveïns mudèjars l'estiu de 1521.⁵⁹

Les fites que acabaren convertint la Germania en insubmissió, primer, en rebel·lia i en revolta després, i en guerra i resistència armada finalment, són força conegudes. El nou virrei, comte Mérito, havia de desarticular el moviment i impedir la promoció de dos jurats menestrals.⁶⁰ L'elecció, però, es va dur a terme. Rere un motí orquestrat per Sorolla, Mérito fugí de la capital i es refugià a Cocentaina, a Xàtiva i, finalment, a Dénia, on va romandre tot un any. Els emissaris enviats pel rei —Garcés de Jaunas, Bernat Despuig, González de Villasimpliz— no aconseguiren doblegar els tretze de la capital que, al mateix temps que promovien una expedició de càstig contra el vescomtat de Xelva (agost de 1520), es mostraven reticents davant el desig d'Elx i Crevillent de retornar al reial patrimoni (8-IX-1520). Encara que Mérito va declarar la guerra —host i cavalcada— a la Germania el 25 d'agost de 1520, ni tan sols la noblesa va acudir a la crida feta des de Dénia. Cinc mesos després arribaven a València les primeres cartes del pare mallorquí Joan Crespí (8 i 15-II-1521), capdavanter de la resistència illenca al govern del virrei Miguel de Gurrea.⁶¹ L'influx del moviment valencià a Mallorca, fos el que fos, no pot amagar el fet de que la Germania peninsular i la Germania illenca, encara que confluents en eixe precís moment, havien tingut un punt de partida distint i tindrien també un desenvolupament molt diferent.

En el cas mallorquí, la Germania va ser una reacció —potser induïda pels esdeveniments valencians, però amb fortíssimes arrels autòctones— enfront del gravíssim problema del deute públic i de l'onerosa pressió fiscal que el rei Ferran II, malgrat la pragmàtica de Granada de 1499 i la sentència arbitral de Burgos de 1512, havia estat incapaç ni tan sols de mitigar. Distint del valencià, el cas mallorquí havia començat amb una conspiració pareguda al *bewegung Bundschuh* de 1493 a Sélestat.⁶² El virrei de l'illa, Miguel de Gurrea, va fer empresonar set persones entre les quals es trobaven els futurs líders agermanats Joan Crespí i Joanot Colom (6-II-1521).⁶³ L'endemà, Dijous Gras (7-II-1521), un motí de menestrals armats va alliberar els presos, va proclamar Crespí «capità del poble» i va prendre possessió de la Casa de la Consignació, on es custodiaven els títols de deute —els censals— i els noms dels seus propietaris. Encara que l'adesenament valencià de juny de 1519 i l'aixecament mallorquí de febrer de 1521 no tenen res a veure, la confluència d'ambdues trajectòries és molt interessant. D'una banda, el moviment mallorquí s'investirà de certes fórmules característiques de la Germania valenciana que no s'havien conegut durant la revolta forana de 1450, i de l'altra, el moviment va-

lencià rebrà l'impuls per menar el tema —tal vegada posposat, però punyent— de la pressió fiscal, del deute públic i dels deutors i impagats de les hisendes municipals.

Pel que fa a l'organització de la revolta mallorquina, l'influx valencià va ser major en el terreny organitzatiu que no pas en el polític. La tretzena va ser a Mallorca una institució tardana, de no gaire llarga durada, amb una estructura molt més piramidal i amb molt més poder efectiu que a València.⁶⁴ Crespí havia estat nomenat «capità del poble» només ser alliberat (7-II-1521). L'endemà, però, la seva comesa va girar cap a un pla més polític en ser nomenat «*instador* del bé comú» (8-II-1521). Per la seva banda, els oficis de la ciutat començaren a nomenar «electes», i els de la part forana, «síndics».⁶⁵ En principi, aquests representants haurien de constituir una comissió mixta —amb les autoritats— per a la inspecció dels llibres de la consignació i per a l'organització de la milícia, el control de l'artilleria i la defensa de l'illa.⁶⁶ La falta de col·laboració de Gurrea va provocar la seva destitució forçosa (16-III-1521), encara que fonamentada en un reial privilegi del rei Pere IV (1344) que suposadament impedia als aragonesos exercir un càrrec que D. Miguel ostentava des de 1512 sense cap entrebanc. El seu successor, Pere de Pacs, batle de Mallorca i alcaid del castell de Bellver, es va mostrar molt més condescendent amb els agermanats. Pacs va promoure acords entre els electes i les autoritats locals de la part forana i va autoritzar la constitució de la primera tretzena a Palma. Aquesta tretzena estava presidida per l'*instador* i formada per dotze «conservadors»: vuit electes de la ciutat i quatre de la part forana.⁶⁷

La tretzena illenca va néixer amb la voluntat d'actuar amb plena jurisdicció, autoritat i poder en tot el territori. Els enviats de Crespí assoliren un gran èxit propagandístic a Mallorca, amb l'excepció de l'Alcúdia i Santueri. Tanmateix, no aconseguiren l'adhesió de Menorca i Eivissa. En general, els dos electes remesos per Palma solien aconseguir un bon grapat d'adeptes entre la població local i —com a València—⁶⁸ els prenién jurament,⁶⁹ després del qual es triava un *instador* local i una junta d'electes, o tretzena, amb les mateixes atribucions de control del govern local que a Palma. En línies generals, els agermanats respectaren les antigues autoritats locals, de manera que, allà on el batle local i els jurats eren forts, la tretzena no hi va assolir un gran poder, i, a la inversa, on el consell d'electes va néixer amb empenta —cas de Lluçmajor o de Felanitx—, el batle i els jurats es van sotmetre a la seva autoritat. L'arribada a Mallorca, el mes de juny de 1521, de la cèdula imperial signada a Worms (30-III-1521) en la qual es condemnava molt enèrgicament la Germania, va provocar fortes tensions entre els oficials reials i una gran radicalització entre els rebels.⁷⁰ Crespí va ser privat del seu càrrec i tancat a la Torre de l'Àngel de l'Almudaina (23-IX-1521), on moriria en circumstàncies mai aclarides del tot.⁷¹ El nou *instador*, el barreter Joanot Colom, exerciria el poder d'una manera força dictatorial i acabaria amb qualsevol vestigi democràtic previ (de desembre de 1521 a gener de 1522). No simplement va desfer-se de la tretzena

—substituint-la per un consell addicte d'electes dels oficis de la ciutat i de la part forana—, sinó que també va interferir en l'elecció de jurats, consellers i altres càrrecs municipals.⁷² La seva estratègia de terror envers els cavallers i les seves famílies va començar el gener de 1522 i es va perllongar fins a la derrota de la Germania i la rendició de la ciutat de Palma (7-III-1523).

Mallorca i València s'enfrontaven aleshores a un gravíssim problema de deute públic. Els dos regnes patien una fortíssima pressió fiscal derivada del pagament dels interessos censals, però amb una gran diferència: mentre que València gaudia d'una empenta relativa, amb una població, una producció i un comerç moderadament dinàmics,⁷³ Mallorca estava sotmesa a una forta recessió,⁷⁴ agreujada per una forta reducció de les unitats fiscals a causa de la despoblació, la migració del camp a la ciutat i l'adquisició de terres de camperols arruïnats per part de membres dels estaments privilegiats de Palma. La impressió que el pagament dels interessos de molts censals ja havia superat amb escreix el préstec inicial i que certes taxes temporals s'havien convertit en impostos permanents era molt punyent entre els sectors populars. A més a més, la manera de percebre certes taxes —com el «bollatí» a València— era molt lenta, burocràtica i impacientant, la qual cosa afavoria els mercaders, els grans productors de teixits i els botiguers enfront dels tallers més xicotets i humils.⁷⁵ La qüestió impositiva havia donat lloc a la Revolta Forana de 1450 i, de fet, havia arrossegat el conjunt de l'economia mallorquina durant tot el segle xv. A València, la pressió fiscal, els drets abusius, els fraus i les corruptes dels oficials reials i dels arrendataris d'impostos havien donat lloc a protestes corporatives i locals, però no havien animat propostes o accions unitàries.⁷⁶

La qüestió era prou complexa. En qualsevol cas, l'agermanat Joan Caro, com a racional de la capital des del 10 de setembre de 1520, i els catorze clavaris del quitament electes el 28 de setembre intentaríen fer tot el possible per reduir el deute censal.⁷⁷ No és inversemblant que l'influx mallorquí contribuís a accelerar l'adopció de mesures molt més radicals entre les quals hi havia les contingudes al memorial sobre els impostos preparat pels consellers agermanats Ballester, Llätzer i Guanyador a principis de febrer de 1521.⁷⁸ Davant el silenci de Caro i dels membres de la segona tretzena, els tres consellers es presentaren davant els velluters, un dels oficis més perjudicats i reivindicatius. Encara que els velluters forçaren la constitució *ad hoc* d'una junta d'electes, aquesta es va manifestar majoritàriament en contra de l'abolició. Va ser en aquell moment quan botà a primera fila de la Germania aquell que n'arribaria a ser el màxim dirigent militar entre juny de 1521 i principis de març de 1522, el mestre velluter originari de Sogorb Vicent Peris. En companyia del també velluter Gonçal d'Arcos i d'altres companys, Peris va assaltar les taules on es cobraven els impostos i els va abolir violentament els dies 21 i 23 de febrer de 1521. Un total d'onze impostos foren suprimits. Sis gravaven el consum i afectaven tota la població: quint del peix, peix sec, almodí, cises del vi i de l'oli, i car-

bó. Cinc més s'aplicaven sobre el comerç i afectaven els menestrals: mercaderia, portuguès, peatge, quema i tall.⁷⁹ L'abolició va ser curta —només va durar onze dies—, però va afectar en profunditat l'economia valenciana: la mesura va ser imitada en altres poblacions, el restabliment dels gravàmens no va ser complet, el comerç es va paraitzar i les pèrdues dels arrendataris d'impostos i dels financers foren immenses. De fet, l'abolició violenta dels drets es convertiria en un dels principals detonants de la guerra contra la Germania, protagonitzada pel virrei i la noblesa i amb el suport de molts creditors censalistes.⁸⁰

Encara que l'amortització o quitació dels censals havia estat el detonant de les conspiracions preagermanades, és ben cert que el descontentament era generalitzat a Mallorca. Els creditors havien vist reduir-se el seu principal i no sempre cobraven puntualment. Les immunitats i franquícies dels exempts de l'estament militar s'havien suspès per espai de deu anys en 1499, en 1509 i, una altra vegada, en 1519. La comissió encarregada d'estimar la riquesa del regne amb la finalitat d'aplicar el sistema de pagament del deute basat en el patrimoni —no en la producció, ni en el consum— establert a la sentència de Burgos de 1512, encara no havia començat els seus treballs l'any 1521. L'amortització del deute —la «santa quitació»— va ser, de fet, el detonant, la clau, l'epicentre i, malauradament, l'assignatura pendent de la Germania mallorquina. La quitació havia estat la tasca principal encomanada per Crespí a la tretzena. Les operacions, més simbòliques que efectives, s'anunciaven públicament mitjançant trompetes, tabals i danses. La Germania va intentar aplicar la sentència de 1512 exigint els seus títols de propietat als gentilhomes (2-V-1521), va anunciar que faria ús dels diners deguts per pensions endarrerides per lluir censals (23-V-1521), va arribar a amortitzar 22.500 ll. consignades sobre la gabella de la sal (VIII-1521), va demanar als jurats de Palma la renovació de la comissió establerta en 1512 (12-X-1521)⁸¹ i va acabar suprimint els impostos sobre el consum (X-1521) a canvi d'una talla que encara no s'havia arribat a percebre en març de 1522. En l'entretant, l'emperador havia declarat crim de lesa majestat la Germania mallorquina (Valenciennes, 14-X-1521) i havia ordenat als jurats de Palma pagar puntualment als creditors (Brussel·les, II-1522). Però les comissions locals mai no feren passos decisius per estimar la riquesa i, de fet, la sentència de 1512 encara continuava sense aplicar-se quan la rebel·lió va ser derrotada. A soles l'espòli dels béns de «mascarats» rics i confessos (des del 13-V-1522) va possibilitar, fins a un cert punt, el finançament de la guerra.⁸²

REVOLTES I GUERRES AGERMANADES A MALLORCA I VALÈNCIA: UNA APROXIMACIÓ COMPARATIVA I UNES QUANTES XIFRES

Les Germanies trigaren prop de tres-cents cinquanta anys a netejar el seu currículum de taques com ara traïció al rei, rebel·lia cega, fanatisme, excés i vesània.⁸³ A mitjan se-

gle XIX, historiadors liberalprogressistes valencians com Vicent Boix i mallorquins com Antoni Furió, dramaturgs romàntics exaltats com Antonio García Gutiérrez i assaigistes republicans federalistes com Manuel Fernández Herrero situaren el conflicte, per primera vegada, dins de la lluita històrica per la llibertat i la justícia. Però va ser la Renaixença, a finals del mateix segle, la que va reivindicar definitivament les figures i els fets de la Germania. Des d'un plantejament més popular i progressista (Constantí Llobart) o més elitista i conservador (Antonino Chocomeli, Vicent V. Querol, Teodor Llorente), els intel·lectuals de la Renaixença rescataren els agermanats del secular infern historiogràfic,⁸⁴ però també de la barreja indiscriminada amb les Comunitats de Castella i la mera emulació dels seus herois Padilla, Bravo i Maldonado.

El liberalisme progressista espanyol, en efecte, havia atorgat a les Comunitats un paper clau dins del procés de construcció de la nació política, mentre que havia reduït les Germanies a la condició de simple moviment reflex o mer episodi de lluita social o de classes.⁸⁵ L'exemple més clar és la *Historia general de España* de Modesto Lafuente, editada originalment entre els anys 1850 i 1867. Basant-se en les conegudes obres de William Robertson i d'Antonio Ferrer del Río,⁸⁶ Lafuente va posar les Germanies de València i Mallorca a l'altura d'un «moviment popular, anàrquic i sagnant» i d'una bàsica «reacció front a l'opressió de la noblesa».⁸⁷ Des d'una altra posició ideològica —catòlica i conservadora, en aquest cas—, Manuel Danvila va acceptar aquest contrast entre unes Comunitats «estructurades i polítiques» i unes Germanies «mal organitzades i socials».⁸⁸ I el mateix podria dir-se —fins a un cert punt almenys— del neocatòlic menorquí Josep Maria Quadrado.⁸⁹

A finals del segle XIX, les Germanies ocupaven un nivell molt baix dins dels conflictes socials tardomedievals, però, en contrast, la seva memòria estava adquirint aleshores tonalitats marcadament rosàcies. El discurs pronunciat per Pere d'Alcàntara Peña el 7 de febrer de 1870 amb motiu de la col·locació del retrat de Joan Crespí al saló de sessions de l'Ajuntament de Palma marcà el punt de partida.⁹⁰ A Gandia (1884) i a València (1885), per la seva banda, es dedicaren carrers i grans avingudes a les Germanies gràcies a la iniciativa de polítics liberals i progressistes com Josep Rausell i Fèlix Pizcueta. Per la seva banda, el literat Santiago Ladrón de Cegama i Cortet va destacar (1887) la contribució de les Germanies, no sols a la construcció de la nació política, sinó també a la lluita per l'alliberament de la humanitat mateixa. Davant del criteri de Lafuente, Danvila i Quadrado, Ladrón va subratllar que les Germanies no només havien estat un episodi fonamental de la història d'Espanya, sinó també un capítol cabdal de la història universal: ni més ni menys que el precedent europeu més antic de la Revolució Francesa.⁹¹

Però la reivindicació historiogràfica i acadèmica més seriosa i científica de les Germanies no tingué lloc fins a la segona meitat del segle XX. En sobresurten aproximacions, assajos, estudis i tesis doctorals com ara els treballs de Leopoldo Piles, Joan Fuster, Joan Reglà, Manuel San-

chis Guarner, Álvaro Santamaría, Ricardo García Cárcel, Josep Juan Vidal i Eulàlia Duran, que després han —hem— procurat continuar altres historiadors més joves.⁹² Tots aquests treballs permeten valorar les semblances i les diferències entre els tres grans conflictes dels anys vint del Cinc-cents.⁹³

El context històric de València i Mallorca durant les Germanies era molt diferent. Les Balears formaven un conjunt d'illes amb uns 5.000 km² aproximadament, enfront dels 20.000 km² del territori valencià. El regne de Mallorca probablement arribava als 50.000 habitants, mentre que el de València tal vegada havia assolit aleshores els 250.000. Una tercera part d'aquesta població estava formada per musulmans o mudèjars, completament inexistents a les Balears, d'on havien estat expulsats pel rei Jaume I en 1229. Un règim senyorial dur i agressiu, amb una marcada tendència a l'agreuement dels drets dominicals i de les càrregues sobre els vassalls, dominava el camp valencià, mentre que el senyoriu resultava pràcticament desconegut ja a les Balears.⁹⁴ L'economia de les illes estava estancada i assetjada per la fam, la despoblació, la retracció del comerç i la pressió fiscal. La valenciana, encara que no tan brillant com en dècades anteriors, lluitava amb una empena relativa en aquells moments. A finals del segle xv, el deute públic mallorquí es xifrava en unes 680.000 ll. a Mallorca, mentre que a València s'aproximava a les 531.000 ll. Els interessos d'aquest deute censal suposaven unes 42.000 ll. a l'any en el primer cas i unes 53.000 ll. en el segon.⁹⁵

Les diferències no sols afectaven el pla econòmic o social; també en l'àmbit polític, jurídic i institucional les distàncies eren grans. El regne de València gaudia de cinc ciutats —València, Oriola, Xàtiva, Alacant i Sogorb—, mentre que el regne de Mallorca a soles en tenia una: Palma. El territori valencià estava estructurat en quatre grans territoris —dos governacions (València i Oriola) i dos sotsgovernacions (Castelló i Xàtiva)—, mentre que les Balears estaven formades per tres illes habitades i Mallorca estava dividida en les anomenades *ciutat* (Palma) i *part forana* (la resta de l'illa). Per sobre dels tribunals locals i territorials, València va ser dotada d'un tribunal superior o Audiència l'any 1506, mentre que a Mallorca no es crearia fins a 1571-1572.⁹⁶ Com a conseqüència de l'absentisme reial, s'estava institucionalitzant la figura del virrei. A València, aquesta magistratura havia estat regida per una figura de primera fila, mentre que a Mallorca el seu nivell social sempre era inferior. Els regnícoles valencians, dividits en braços i estaments, estaven representats en Corts convocades pel rei i també en la institució permanent delegada, és a dir, la Generalitat o Diputació del General, establida en 1418. Mallorca no tenia Corts pròpies, però gaudia d'un Gran i General Consell que, convocat i presidit pels jurats de la ciutat, s'encarregava de formalitzar la representació política del regne davant les Corts catalanes i de la mateixa administració de l'illa.⁹⁷

Al marge d'una atmosfera espiritual plena d'inquietuds religioses i escatològiques força conegudes,⁹⁸ i d'un perillós context bèl·lic a la Mediterrània que afectava ambdós

territoris, les diferències entre Mallorca i València en el terreny *ius*-institucional i socioeconòmic eren moltes. Dins d'aquests nivells, resulta palès el fortíssim pes del deute públic, de la pressió fiscal i de la morositat com a detonants de les protestes agermanades illenques, a diferència del cas valencià, on l'influx d'aquests tres aspectes —molt important, sens dubte— va ser una mica més tardà. És lògic, per tant, que els historiadors mallorquins hagen situat les Germanies en el punt culminant d'un procés històric iniciat el 1391 —assalt al call jueu— i continuat entre 1450 i 1453 —aixecament forà—, dominat al llarg de cent trenta anys per la qüestió censal i el deute. En el cas valencià, el suposat precedent unionista (1347-1348) resulta massa allunyat en el temps i, políticament, massa interessat per considerar-lo seriosament com un antecedent de la revolta.

En qualsevol cas, la trajectòria, les reivindicacions i els objectius d'ambdues Germanies desmenteixen el tòpic que el seus protagonistes «ni tan sols sabien el que volien»⁹⁹ que, des de Lluís Vives fins a Leopoldo Piles, passant pels escriptors humanistes, pels cronistes dels segles xvi i xvii, pel P. Josep M. Miñana, continuador del P. Juan de Mariana, o pel mateix Juan Bautista Perales, continuador de Gaspar Escolano, s'havia repetit en les històries d'Espanya més divulgades i llegides, com ara Modesto Lafuente o Pedro Aguado Bleye. Els agermanats tenien molt clars els seus objectius de reforma política i institucional, de canvi en el sistema d'elecció del govern executiu dels municipis, de redreç de la Justícia i l'Administració, de restitució del reial patrimoni a la seva integritat i limitació de l'empena senyorial i feudal, de quitament del deute públic, d'un més just i equitatiu repartiment de les càrregues fiscals i de reclamació del deute endarrerit als municipis,¹⁰⁰ en part perquè molts estaven familiaritzats amb les magistratures i representacions dins dels consells locals,¹⁰¹ en part perquè gaudiren de la solidaritat i l'assessorament de grups professionals i lletrats com ara oficials reials, juristes, advocats i notaris.¹⁰²

El diferent grau de representació política dels diversos grups socials a les ciutats i als regnes de Mallorca i València —molt més oberta en el primer cas i molt més oligàrquica en el segon— permet explicar que la Germania valenciana fora un moviment amb un major nivell de contingut polític que no pas la illenca. A Mallorca, els forans, els menestrals i els mercaders ocupaven un lloc establert per pragmàtiques i privilegis al si de la *juraria* de la ciutat i regne, del seu consell municipal i del Gran i General Consell, màxim òrgan de representació del regne.¹⁰³ A València, encara que el *consell general* de la ciutat incorporava representants del oficis, cap dels sis jurats del *consell secret* —o *executiu*— pertanyia al comerç o a l'artesanat, i aquesta absència, evidentment, es transmetia o projectava envers els braços de la Generalitat i els estaments de les Corts.¹⁰⁴ La Germania valenciana no sols va reivindicar la presència de menestrals en els òrgans de govern de la ciutat i del regne; també va intentar donar cos i veu política al conjunt dels grups socials exclosos del po-

der a la capital i poc representats a la resta de ciutats i viles del regne, tractant de desenvolupar la *coniuratio* «germandat dels pobles» per a la seva materialització.

Formalment, els lideratges personals estaven exclosos a València, on la Germania va decidir estructurar-se mitjançant tretzenes integrades per síndics i prohoms. A Mallorca, però, la forta personalitat dels *instadors* Joan Crespi i Joanot Colom va llevar pes a les tretzenes i comissions que es constituïren a imitació de València.¹⁰⁵ Tot i que aquesta dicotomia sembla, en principi, un tret diferencial palès entre ambdós moviments, la veritat és, per una banda, que els oficis de la ciutat de València —i probablement també altres associacions locals, com ara almoines, obres pies, juntes de fàbrica, etc.— mai delegaren completament la seva autonomia en les tretzenes, de manera que l'autoritat política i el poder organitzatiu d'aquestes juntes mai van ser absoluts.¹⁰⁶ A més, la influència de determinades personalitats locals —com ara Guillem Sorolla a València, Pere Puig a Sagunt, Llorenç Nadal a Alcoi, Jaume Biulaigua a Alacant, Baltasar Vilaquirant a Elx o Pere Palomares a Oriola— i dels líders militars sorgits durant la guerra —Urgellés, Peris, Estellés, Agulló, Enyego, Espanocchi, Torró, Bocanegra, Machín, Virues i, evidentment, els tres o quatre *encoberts* dels anys 1522 a 1524— va ser creixent al llarg de la segona meitat de 1521, i durant l'any 1522 al territori comprès entre els rius Xúquer i Xixona.

De molt diverses maneres, els agermanats valencians i mallorquins intervingueren en la política local i la condicionaren. L'organització de l'adesenament, el control de les milícies vilatanes, de les infraestructures i dels castells estratègics a València,¹⁰⁷ i els intents frustrats de complir la sentència de 1512 a Mallorca —amb els seus coneguts eslògans: «santa quitació» i «pac qui deu»— van ser objectius principals d'ambdós moviments. El fracàs de l'agermanament —com va passar a Gandia (13-III-1521)— no tenia per què traduir-se indefugiblement en un fracàs de la Germania, ja que, com ha subratllat Francesc Pons Fuster, foren precisament els refugiats gandienecs a València els que forçaren els tretze de la capital a declarar la guerra al duc Joan de Borja.¹⁰⁸ En qualsevol cas, els territoris i les viles no adherides a la Germania valenciana no constituïren cap factor fonamental en la seva derrota, encara que el favor dels morellans a la causa realista va ser decisiu per a la reducció del Maestrat i la Plana.¹⁰⁹ Al contrari, la no adhesió de Menorca i d'Eivissa al moviment mallorquí, i, sobretot, la resistència de Santueri (agost de 1521) i d'Alcúdia (novembre i desembre de 1521 i 10 de setembre de 1522) es convertiren en el taló d'Aquilles de la Germania illenca.¹¹⁰ Palma i la major part de l'illa de Mallorca van estar sota el control de la Germania entre principis de febrer de 1521 i finals d'octubre de 1522. Malgrat les molt nombroses forces que assetjaren Alcúdia en 1521 i 1522,¹¹¹ la vila va resistir i va convertir-se en la clau estratègica de la reducció militar de l'illa (des d'octubre de 1522 fins a març de 1523) pel virrei Gurrea i el capità Juan de Velasco.¹¹²

En el cas valencià, el fracàs militar dels agermanats als territoris situats al nord de Sagunt (18-VII-1521) s'expli-

ca, en part, per l'ajuda exterior dels soldats catalans del tortosí Lluís Oliver de Boteller, dels aragonesos de Jerónimo Pérez de Arnal, dels morellans de Berenguer Ciurana, dels vassalls de l'orde de Montesa i dels vassalls mudèjars del duc de Sogorb. També la intervenció de les forces murcianes del marquès de Los Vélez en les terres meridionals del regne va ser fonamental per a la conquesta d'Oriola (30-VIII-1521), i les forces manegues del marquès de Moya tingueren, de la mateixa manera, un paper clau en el front sud. És necessari subratllar, tanmateix, que, entre els tres factors clau que permeten explicar la victòria agermanada de Gandia (25-VII-1521) i la resistència dels territoris de l'eix Xàtiva-Alzira al llarg de l'any 1522, s'hi comptaven l'estructura relativament urbanitzada d'aquest territori —amb milícies locals més nombroses i més ben organitzades que als territoris septentrionals—, el botí aconseguit en els saquejos de les aljames mudèjars —seguits dels batejos forçosos i, ocasionalment, de violències i morts—¹¹³ i el control agermanat del castell de Xàtiva, des d'on podia divisar-se qualsevol moviment a la Ribera del Xúquer fins a Cullera, encara que no tant la reguarda, on van tenir lloc les victòries realistes de Llutxent i Bellús en agost i setembre de 1522.¹¹⁴

Amb la rendició de Xàtiva i Alzira, en octubre i desembre de 1522, i la capitulació de Mallorca, el 7 de març de 1523, finalitzaren ambdues revoltes, al camp de les quals havien arribat a ajuntar-se forces de vora 8.000 homes en el cas valencià, i al voltant de 6.000 en el mallorquí.¹¹⁵ No s'ha fet una avaluació del cost humà i material dels enfrontaments bèl·lics a Mallorca.¹¹⁶ A València, disposem de l'acurada aproximació feta per Juan F. Pardo, que ha xifrat la despesa de la guerra a València en uns 142.500 ducats.¹¹⁷ La repressió es va perllongar durant anys i, en línies generals, es podria dir que va condicionar la realitat d'aquests dos territoris fins a l'any 1530 i més enllà. A banda dels morts al camp de batalla, en la defensa de les muralles i en determinades accions de repressió col·lectiva o ràtzies, sembla que les execucions sumàries durant la guerra foren més nombroses a València que a Mallorca, però les execucions posteriors, al contrari, foren majors a l'illa que a l'àmbit valencià. Poc més o menys podria donar-se com a bona la xifra d'uns 200 executats en ambdós casos, la qual cosa, en termes relatius, abonaria la idea que la repressió de sang fou més intensa a Mallorca que no pas a València.¹¹⁸ La repressió econòmica, dosificada pels virreis valencians Germana de Foix i el seu tercer marit, Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, i pels virreis mallorquins, Miguel de Gurrea i Carlos de Pomar, va afectar els béns dels condemnats a mort i multats personalment, però va consistir fonamentalment en composicions col·lectives imposades a oficis, termes i viles. En el cas mallorquí, les composicions semblen haver-se elevat a 136.596 ll. (25.260 pagades per la ciutat de Mallorca i 111.330 per la part forana) i al territori valencià a unes 311.744 ll.,¹¹⁹ és a dir, 2,3 vegades més que a Mallorca, la qual cosa, en termes relatius, reafirma la idea que el càstig fou més oneros a l'illa.

A TALL DE CONCLUSIÓ

Les Germanies de Mallorca i València foren dues manifestacions colossals de malestar social al conflictiu llinar entre les èpoques medieval i moderna. Malgrat les seves coincidències cronològiques —llarga duració,¹²⁰ semblances formals i eventuais convergències—,¹²¹ foren dos revoltes força diferents pel seu context, el seu origen i el seu decurs. La seva implantació territorial va ser molt ampla, però no va abastar el conjunt dels dos regnes. Els agermanats no aspiraven a capgirar l'ordre polític i social heretat, sinó a acabar amb el seus efectes perversos. Com a «revoltes d'homes comuns» hi hagué en les seves files una forta promiscuïtat socioprofessional, tot i que s'hauria de distingir entre líders i dirigents, entre els quals abundaren els artesans, els artistes, alguns notaris, oficials reials i membres de l'elit local, i les bases, amb una forta presència de camperols i gent jove, el temuts *fadrins*. En conjunt, podria afirmar-se que els dos moviments lluitaren per un més equilibrat repartiment del poder polític, amb un nombre suficient de representants *populars* a les institucions decisives, per un equilibri pressupostari i una baixa pressió fiscal, i per un redreç en l'actuació dels tribunals de justícia.¹²²

La qüestió antisenyorial no va tenir cap ressò al camp mallorquí —on els problemes eren, més aviat, fam, pobresa, despoblació, imposicions i taxes—, però va afectar feixugament el camp valencià, tal vegada més com a resultat de la guerra i del caos, dins d'una vella hostilitat derivada de les aspiracions jurisdiccionals dels senyor enfront de les viles reials o pel desig de les poblacions lliurades a la noblesa de retornar al reial patrimoni que no pas per la multiplicació de la pressió dominical sobre els vassalls.¹²³ La revolta mallorquina s'insereix dins d'un tríptic històric determinat per la càrrega censal, la pressió fiscal i l'injust repartiment del deute que abasta tota la crisi baixmedieval amb fites tan conegudes com 1389, 1450 i 1521. El moviment valencià és una mica més complex. Apareix dividit en una fase legal i reformista (1519-1520), una altra d'insubmissió, resistència i revolta (1520-1521), i, finalment, una darrera de violència generalitzada, guerra civil i resistència bèl·lica localitzada a l'eix Alzira-Xàtiva (1521-1522). També ha estat diferent, al llarg del temps, el seu estudi per part dels historiadors —més consensual per part dels mallorquins i més divers per part dels valencians— i, sobretot, el seu ús públic i la seva memòria: correcte en el cas de les Illes Balears, vergonyant en el de la Comunitat Valenciana.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] <<https://www.uv.es/gv600/>>.
- [2] Responsable d'un blog o web molt interessant i acurat per al coneixement, entre altres temes històrics, de la Germania: <<https://blocs.mesvilaweb.cat/balutxo/>>.
- [3] <<https://www.eltemps.cat/article/13073/exit-de-linici-a-mallorca-de-germanies-500>>.
- [4] <<https://www.dbalears.cat/balears/balears/2021/07/19/354315/cort-consell-uib-uneixen-commemoracio-dels-500-anys-les-germanies-amb-programa-actes-arranca-juliol.html>>.
- [5] M. Margalida PERELLÓ (coord.). *L'Altra Mirada*, núm. 101 [nova època] (2021), 74 p.
- [6] Les conferències es poden seguir a: <https://www.youtube.com/watch?v=D0fjkVrQ0JE&t=2477s&ab_channel=ARXIUDELREGNEMALLORCA>.
- [7] Això contrasta una mica amb el contingut del treball de Gabriel ENSENYAT. «El (no) record de la Germania a Mallorca (segle XVI)». *Revista Valenciana de Filologia*, núm. v (2021), p. 129-152.
- [8] Les contribucions s'han limitat a certs ajuntaments —no pas el de la ciutat de València, bressol de la Germania i «paradoxalment» governat per una coalició socialista-nacionalista que s'ha inhibit en tot i de tot de la memòria del moviment—, algunes associacions cíviques, Caixa Popular i la Universitat de València.
- [9] <https://www.youtube.com/watch?v=3wr_71dHHY8&t=92s&ab_channel=ARXIUDELREGNEMALLORCA>.
- [10] Pau VICIANO. «Les Germanies en l'espill literari». *La Veu dels Llibres. Revista d'Informació i Crítica Literària* (20 de març de 2021).
- [11] Eulàlia DURAN. *Les Germanies als Països Catalans*. Curial, Barcelona 1982. Al llarg d'aquest article se citaran diversos treballs historiogràfics recents sobre València i Mallorca.
- [12] D'altra banda, no feia tant de temps que Catalunya havia patit el seu propi cicle de grans revoltes urbanes (la Busca i la Biga) i rurals (la Guerra dels Remences). Santiago SOBREQÜÉS i Jaume SOBREQÜÉS. *La guerra civil catalana del segle xv. Estudis sobre la crisi social i econòmica de la baixa edat mitjana. Causes i desenvolupament de la crisi* (vol. I) i *La societat catalana durant el conflicte* (vol. II). Edicions 62, Barcelona 1973; Carme BATLE. *Barcelona a mediados del siglo xv. Historia de una crisis urbana*. El Albir, Barcelona 1976; Jaume VICENS VIVES. *Historia de los remensas (en el siglo xv)*. Vicens-Vives, Barcelona 1978 (original, CSIC-Institut Jaume Balmes, 1943); César ALCALÁ. *Las guerras remences*. UOC, Barcelona 2010.
- [13] Josep JUAN VIDAL. *Els agermanats*. Ajuntament de Palma, Palma 1981, p. 128-129.
- [14] Rafael Martí de VICIANA. *Libro quarto de la Crónica de la ciudad de Valencia y de su reino*. Casa de Pablo Cortey, Barcelona 1566 (n'hi ha edició moderna curada per Joan Iborra, Universitat de València, València 2005); Joan IBORRA. «Alimares en la fosca. Martí de Viciana i la Germania». *Revista Valenciana de Filologia*, núm. 5 (2021), p. 15-40.
- [15] Ricardo GARCÍA CÁRCEL. *Las Germanías de Valencia*. Ediciones Península, Barcelona, 1975 y 1981 (reelaborada).
- [16] Bona prova del que pretenc assenyalar és la tesi doctoral de l'argentina Mariana V. PARMA. *Guerras plebeyas. Luchas políticas en la Germania, 1519-1522*. UVEG, València 2023, especialment cap. I i II).

- [17] Des de la revolta del Flandes marítim (1323-1327) i la *jacquerie* parisenc (1358) fins a les *comunidades* i germanies (1519-1523), la *bauernkrieg*, guerra dels pagesos alemanys, i la paral·lela *révolte des rustauds* francesos de les regions frontereres amb Alsàcia i Lorena (1525), l'aixecament dels *cent quatre homes* de Bremen (1532), la revolta anabaptista de Münster (1534), el *pelegrinatge de la Gràcia* a Anglaterra (1536) i segona revolta de Gand (1539-1540), passant per la mateixa revolta forana de Mallorca (1450), les remences catalanes (1462-1486) o les primeres insurreccions *bundshuh* (1490).
- [18] Paulino IRADIEL. «La crisis bajomedieval, un tiempo de conflictos». A: *Conflictos sociales, políticos e intelectuales en la España de los siglos XIV y XV*. Instituto de Estudios Riojanos, Nájera 2004, p. 13-48.
- [19] Antoni FURIÓ. «La gran depressió baixmedieval. Una mirada des dels Països Catalans». *Recerques*, núm. 72-73 (2016-2017), p. 45-103; Pau CATEURA i Lluís TUDELA (coord.). *La crisi baixmedieval a la Corona d'Aragó (1350-1450)*. Illa, Palma 2019.
- [20] Aquesta visió de l'assalt al Call de 1391, la Revolta Forana de 1450 i les Germanies de 1521 com a episodis crítics d'un mateix procés històric europeu es remunta, segons Álvaro Santamaría, a Josep Maria Quadrado: Álvaro SANTAMARÍA. «José María Quadrado, historiador». *Mayurqa. Revista del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts*, núm. 3-4 (1970), p. 99-225 (especialment, p. 128-129). Els treballs reunits a la quarta part del llibre d'imminent publicació a Mallorca de les Jornades sobre la Germania a Mallorca i la seva transcendència ho confirmen, de la mateixa manera que: Eduardo PASCUAL. «Consideraciones sobre la revuelta foránea de Mallorca (1450-1452) y las insurrecciones campesinas en la Península durante la segunda mitad del siglo XV». *Mayurqa*, núm. 28 (2002), p. 271-285; Margalida BERNAT i Jaume SERRA. *La veu de la revolta. Sermonadors i profetes a les Germanies de Mallorca (1521-1523)*. Leonard Muntaner, Palma 2008, p. 11-63; Jordi MAIZ. *Contra lo mal govern. Poder i revolta a la Mallorca dels segles XIV-XVI*. Ateneu Lo Tort i Calumnia, Palma 2017; Guillem MORRO. *Les revoltes populars a Mallorca. El conflicte de 1391. Forans contra ciutadans (1450-1453). La Germania (1521-1523)*. Leonard Muntaner, Palma 2020; Guillem MORRO. «Lo poble era senyor de la terra». *La Germania de Mallorca (1521-1523)*. Leonard Muntaner, Palma 2021; Maria Margalida PERELLÓ. *La Germania mallorquina. Un estat de la qüestió*. Leonard Muntaner, Palma 2021 (amb una interessant anàlisi historiogràfica inicial, p. 9-39).
- [21] El que no encaixa en el conjunt del regne pot fer-ho, tanmateix, a escala local. Aquest seria el cas d'Albaida, on Terol va reconstruir els diferents episodis de lluita anti-feudal entre 1445 i 1520. Vicent TEROL. *El comte, la vila i el rei. La Germania al Comtat d'Albaida (1445-1534)*. Tesi de llicenciatura. Universitat de València, València 1997; Javier HERNÁNDEZ, Pablo PÉREZ GARCÍA i Vicent TEROL. «Introducción». A: Pablo PÉREZ GARCÍA (coord.). *Más allá de la capital del reino. La Germania y el territorio valenciano: del Maestrazgo a la Safor*. Universitat de València, València 2021, p. 18-19.
- [22] E. DURAN. *Les Germanies...*, op. cit., p. 150-152.
- [23] Linxament tumultuari d'uns «sodomites» i mesures extraordinàries adoptades després per mantenir l'ordre públic. Vegeu Pablo PÉREZ GARCÍA. «Conflicto y represión. La justicia penal ante la Germania de València (1519-1523)». *Estudis. Revista d'Història Moderna*, núm. 22 (1996), p. 148-155.
- [24] Juan F. PARDO. *La defensa del Imperio. Carlos V, Valencia y el Mediterráneo*. Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V (SECCCVFII), Madrid 2001, p. 89-92.
- [25] Pablo PÉREZ GARCÍA. *Las Germanías de València, en miniatura y al fresco*. Tirant lo Blanch, València 2017, p. 55-75.
- [26] Francisco SEVILLANO. «Mallorca y la defensa de Bugía (1515)». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana [BSAL]*, núm. 33 (1972), p. 337-345. J. F. PARDO. *La defensa del Imperio...*, op. cit., p. 60-66. Andreu SEGUÍ. «La administración de la artillería del reino de Mallorca en el siglo XVI». A: BSAL, núm. 69 (2013), p. 143-157, especialment p. 145-146.
- [27] M. BERNAT i J. SERRA. *La veu de la revolta...*, op. cit., p. 43-48.
- [28] Sobre els estaments valencians i el seu paper polític i financer: Vicente GIMÉNEZ CHORNET. «La representatividad política en la Valencia foral». *Estudis. Revista d'Història Moderna*, núm. 18 (1992), p. 7-28; José M.ª CASTILLO. *En la periferia del centro. La hacienda de la Generalitat valenciana durante el siglo XVI*. Universitat de València, València 2019.
- [29] Vicent J. VALLÉS. *La Germania*. Institució Alfons el Magnànim, València 2000, p. 73 i següents.
- [30] Rafael NARBONA. «La ciudad de Valencia y las Germanías». A: *De la unión de coronas al Imperio de Carlos V*. Vol. II. SECCCVFII, Madrid 2001, p. 309-334.
- [31] Juan MARTÍNEZ VINAT. *Cofradías y oficios. Entre la acción confraternal y la organización corporativa en la Valencia medieval (1238-1516)*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de València, València 2018, p. 740-748.
- [32] La pèrdua de documentació durant la repressió posterior afecta també les Comunitats de Castella i la Germania de Mallorca.
- [33] No podem determinar el nombre exacte de confraries convocades per Cabanyelles, ni tampoc afirmar si a soles assistiren les confraries dels oficis. El més probable és que l'ordre d'adesenament afectés les 45 que tenien dret a enviar representants al Consell General de la ciutat i algunes altres cinc, sis, set o vuit més. Pilar VALOR. «Los miembros del Consell General de Valencia desde la muerte de Fernando el Católico hasta las Germanías (1515-1523)». *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 19 (2001), p. 11-38.
- [34] Pel relat de Viciano —no sempre fiable— sabem que els primers a nomenar capità i organitzar la seva milícia van

- ser els argenters (3-VII-1519), seguits dels paraires (23-VII-1519), els teixidors de llana (28-VIII-1519) i els velluters (29-IX-1519). M. VICIANA. *Libro quarto de la Crónica...*, *op. cit.*, p. 15-23.
- [35] Molt breument, el diccionari Treccani defineix la *coniuratio* com l'associació jurada de la gent lliure per a la defensa dels drets comuns, un dispositiu que hauria estat a l'origen del renaixement comunal a l'edat mitjana: <<https://www.treccani.it/enciclopedia/coniuratio/>>; vegeu també: J. HERNÁNDEZ, P. PÉREZ GARCÍA i V. TEROL. «Introducción», *op. cit.*, p. 17-18.
- [36] Aquesta decisió va transformar l'autogestió de l'adesenament ordenada per Cabanyelles en un «adesenament confraternal i sacramental», amb compromisos i juraments explícits al si de les confraries, una acció i fase, per tant, prèvia a l'agermanament i a la Germania pròpiament dits. P. PÉREZ GARCÍA. *Las Germanías...*, *op. cit.*, p. 188.
- [37] V. J. VALLÉS. *La Germania ...*, p. 48-49 i 145-146. Sorolla va gaudir del favor de García Garcés, regent del Consell d'Aragó; de Joan Ram Escrivà, mestre racional de València, i d'Onofre Oller, procurador fiscal del rei, però també va patir el rebuig dels tres estaments valencians.
- [38] P. PÉREZ GARCÍA. *Las Germanías...*, *op. cit.*, p. 33-55.
- [39] Amplament tractats i desenvolupats pel franciscà gironí Francesc Eximenis, amb el qual sembla que estava familiaritzat Joan Llorenç, «pare» de la Germania valenciana. Eulàlia DURAN. «Profecia i revolta social al regne de València a l'inici del segle XVI». A: *Storia e figure dell'Apocalisse fra '500 e '600*. Viella Libreria Editrice, Roma 1996, p. 175-194; V. J. VALLÉS. *La Germania, op. cit.*, p. 28-29.
- [40] Peter BLICKLE. «El principio del “bien común” como norma para la actividad política. La aportación de campesinos y burgueses al desarrollo del Estado moderno temprano en Europa central». *Edad Media. Revista de Historia*, núm.1 (1998), p. 29-46.
- [41] Els agermanats eren conscients que les seves iniciatives no serien gaire ben rebudes als senyorius i a les poblacions mudèjars, però confiaven en el suport general del reialenc. P. PÉREZ GARCÍA. *Las Germanías...*, *op. cit.*, p. 179-205.
- [42] Peter BLICKLE. *Der Bauernkrieg. Die Revolution des Gemeinen Mannes*. C. H. Beck, Múnic 2012; Heide WUNDER. «'Gemeiner mann' und 'Weyberregiment'». A: *Le-sebuch Altes Reich*. De Gruyter, Oldenbourg-Múnic 2006, p. 161-167.
- [43] Juan Francisco PARDO. «Ideas de corporación y de gobiernos entre los comuneros y los agermanados». A: *Paradigmas rebeldes. Prácticas y culturas de la desobediencia a l'époque moderne*. Peter Lang, Brusselles 2018, p. 285-311.
- [44] Norman HOUSLEY. «Crusading as Social Revolt: the Hungarian Peasant Uprising of 1514». *The Journal of Ecclesiastical History*, núm. 49/1 (1998), p. 1-28; Gabriella ERDÉLYI. «Tales of a peasant revolt. Taboos and memories of 1514 in Hungary». A: *Memory before Modernity. Practices of Memory in Early Modern Europe*. Brill, Leiden i Boston, 2013, p. 93-109; Katalin PÉTER. «Peasant Rebellion in 1514». A: *Studies on the history of the Reformation in Hungary and Transylvania*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2018, p. 53-62.
- [45] V. J. VALLÉS. *La Germania, op. cit.*, p. 26; Juan Francisco PARDO. «Movidos de equidad. El Consejo Real y el gobierno del Patrimonio en Valencia (1506-1531)». A: *El gobierno de la virtud. Política y moral en la Monarquía Hispánica (siglos XVI-XVIII)*. FCE, Madrid 2017, p. 53-88; Pablo PÉREZ GARCÍA. «Entre Fernando y Carlos: conflictos y violencia política en el reino de València (1516-1519)». A: *El advenimiento de la casa de Austria a los reinos hispánicos*. Dykinson, Madrid 2021, p. 319-351.
- [46] V. J. VALLÉS. *La Germania, op. cit.*, apèndix documental [ap.] 3, p. 322-327.
- [47] Com a part d'un catàleg virtual d'institucions iusnaturalistes i iusprivatistes prèvies a l'aparició de l'Estat modern sobirà i centralitzat, a mig camí entre els acords conjunts i les lligues polítiques contractuals, l'agermanament (cristià) ni comportava infidelitat a la Corona ni, per ell mateix, suposava una recusació de l'autoritat del rei. De fet, la Germania de la capital mai no va intentar crear —formalment, almenys— una lliga o federació de poblacions agermanades, és a dir, una mena d'«eidgenossenschaft des königreichs» (confederació del reialenc), ni tampoc una «bund des einfachen mannes» (unió d'hommes comuns) o una «brüderliche vereinigung» (unió fraternal), com l'establida pels cavallers (*niederale*) del Reich en agost de 1522. Cap institució comuna, amb representació de totes les ciutats i viles agermanades, o de les seves tretzenes i prohoms locals, es va crear mai, encara que sembla que totes elles reconeixien l'autoritat «moral» dels tretze de la capital i que, durant la guerra, les diverses milícies locals gaudiren d'una certa coordinació militar o d'una mena de comandament jerarquitzat.
- [48] V. J. VALLÉS. *La Germania, op. cit.* (ap. 3), punt IV, p. 325.
- [49] V. J. VALLÉS. *La Germania, op. cit.* (ap. 3), punt III, p. 324.
- [50] P. PÉREZ GARCÍA. *Las Germanías...*, *op. cit.*, p. 121-135.
- [51] P. PÉREZ GARCÍA (coord.). *Más allá de la capital...*, *op. cit.*; Pablo PÉREZ GARCÍA (coord.). *Más allá de la capital del reino. La Germania y el territorio valenciano: de Xàtiva a Orihuela*. Universitat de València, València 2022.
- [52] V. J. VALLÉS. *La Germania, op. cit.* (ap. 6), p. 337-341.
- [53] Eulàlia DURAN. «Aspectes mil·lenaristes en les Germanies valencianes». *El Contemporani. Revista d'Història*, núm. 5 (1995), p. 21-29; Eulàlia DURAN. «El mil·lenarisme al servei del poder i del contrapoder». A: *De la unió de coronas...*, *op. cit.*, p. 293-308.
- [54] P. PÉREZ GARCÍA. *Las Germanías...*, *op. cit.*, p. 77-95.
- [55] Enric GUINOT. «El campesinado mudèjar de la Valencia bajomedieval. De la libertad a la servidumbre (siglos XIII-XV)». A: *Campo y ciudad. Mundos en tensión (siglos XII-XV)*. Gobierno de Navarra, Pamplona 2018, p. 147-170.
- [56] Des de *Nosaltres els valencians* (1962) de Joan Fuster a *La Germania* (2000) de Vicent J. Vallés, aquesta interpretació del moviment ha marcat el treball de camp i la refle-

- xió del historiadors (García Cárcel, Duran i d'altres com Terol o Parma).
- [57] R. GARCÍA CÁRCCEL. *Las Germanías...*, op. cit., p. 116-122.
- [58] Manuel DANVILA. *La germanía de Valencia*. Urgoiti, Pamplona 2016, p. 213; V. J. VALLÉS. *La Germanía*, op. cit., p. 246-250; Vicent TEROL. *Un regne sense cavallers? La Germania a la governació de Xàtiva* (en premsa).
- [59] M. DANVILA. *La germania...*, p. 86-92.
- [60] E. DURAN. *Les Germanies...*, op. cit., p. 266-268.
- [61] Albert ROSENKRANZ. *Der Bundschuh. Die Erhebung des südwestdeutschen Bauernstandes in den Jahren 1493-1517*. Schriften des Wissenschaftlichen Instituts der Elsaß-Lothringer im Reich, Heidelberg 1927, 2 v.; Peter BLICKLE i Thomas ADAM. «Bundschuh. Untergrombach 1502, das unruhige Reich und die Revolutionierbarkeit Europas». *Sehepunkte*, núm. 5/78 (2005). <<http://www.sehepunkte.de/2005/07/6324.html>>.
- [62] E. DURAN. *Les Germanies...*, op. cit., p. 268.
- [63] J. JUAN VIDAL. *Els agermanats*, op. cit., p. 67.
- [64] Encara que la part forana gaudia d'una tradició associativa des de 1315, amb el Sindicat de Fora que representava les viles foranes davant el Gran i General Consell, els seus 28 integrants pertanyien a l'anomenada «mà major» (cavallers i ciutadans). El sindicat de l'any 1520, tanmateix, va estar obert a les altres dos mans: mitjana (mercadors) i menor (artesans i llauradors). Malgrat la seva composició elitista, el Sindicat s'havia posicionat a favor de Lluçmajor enfront del noble Pere Descatlar (1436-1441) i havia tingut un paper molt destacat en les primeres reivindicacions de la revolta forana de 1450, amb propostes agosarades, encara que després es veuria ultrapassat pels esdeveniments. Antoni PLANAS. *El Sindicat de Fora, corporación representativa de las villas de Mallorca (1315-1834)*. Moll, Palma 1995; Guillem MORRO. *Mallorca a mitjan segle xv. El sindicat i l'alçament forà*. Documenta Balear, Palma 1997. Alguna institució semblant al Sindicat de Fora, com ara la Contadinanza friuliana, va sorgir després de la revolta d'Udine (1511) per a contribuir a la pacificació de la terra. Carlo GINZBURG. *El queso y los gusanos*. Península, Barcelona 2002, p. 54.
- [65] J. JUAN VIDAL. *Els agermanats*, op. cit., p. 65-66.
- [66] J. JUAN VIDAL. *Els agermanats*, op. cit., p. 67.
- [67] A les poblacions valencianes es duia primer a terme el jurament de la Germania i després l'acte de sindicació i elecció de procuradors, prohoms o síndics encarregats, en primer lloc, de l'adesenament, sempre que les autoritats locals no l'hagueren assumit prèviament.
- [68] El jurament constava de quatre punts: fidelitat al rei i a la fe catòlica, suport a la Germania i a la quitació. J. JUAN VIDAL. *Els agermanats*, op. cit., p. 71.
- [69] G. MORRO. «Lo poble era...», op. cit., p. 35-41.
- [70] Les sospites d'un assassinat ordenat per Joanot Colom són versemblants.
- [71] J. JUAN VIDAL. *Els agermanats*, op. cit., p. 73-74.
- [72] Belenguer va demostrar que el Segle d'Or valencià havia estat més aviat un «segle d'Oripell»; vegeu Ernest BELEN-
- GUER. *València en la crisi del segle xv*. Edicions 62, Barcelona 1976.
- [73] Eulàlia DURAN. «La crisi rural mallorquina: els segles xv i xvi». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 3 (1979), p. 53-77.
- [74] Mentre els mercaders i botiguers ja tenien els teixits tallats i segellats en peces estàndard que podien vendre a l'instant, els petits productors havien d'enviar a buscar l'oficial tallador de la Generalitat abans de vendre qualsevol peça de tela.
- [75] V. J. VALLÉS. *La Germanía*, op. cit., p. 26; Germán NAVARRO. «La primacía de los sederos en el mundo gremial valenciano y su participación en las Germanías». A: *La participación valenciana en la Ruta de la Seda: historia, paisaje y patrimonio*. Universitat de València, València 2021, p. 22-27. En realitat, hi hagué de tot. Un exemple: per evitar aldarulls i protestes, els jurats d'Ontinyent encarregaren la recaptació del maridatge de la vila a quatre clavaris agermanats (VI-1520). En lloc de negar-s'hi, els nomenats acceptaren l'encàrrec i contribuïren a apaivagar els seus correligionaris. Vicent TEROL. «Els síndics del Poble i Germania, reformadors de la cosa pública. Constitució i intervenció de la Germania en la política municipal a Albaida i Ontinyent». A: *Actes del Primer Congrés d'Estudis de la Vall d'Albaida*. Ajuntament d'Aielo, Aielo 1996, p. 849.
- [76] En qualsevol cas, no es pot negar que el lluïment o quitament de censals avançava a bon ritme abans de la Germania. R. GARCÍA CÁRCCEL. *Las Germanías...*, op. cit., p. 113, 170-171 i 182-183; Remedios FERRERO. *La hacienda municipal de Valencia durante el reinado de Carlos V*. Ajuntament de València, València 1987, p. 139-141; Vicent J. VALLÉS. «Vida pública i mort de Joan Caro, mercader». A: *L'univers dels prohoms. Perfils socials a la València baixmedieval*. Eliseu Climent, València 1995, p. 257-291; V. J. VALLÉS. *La Germanía*, op. cit., p. 216-219.
- [77] V. J. VALLÉS. *La Germanía*, op. cit., p. 220.
- [78] Ricardo GARCÍA CÁRCCEL. «Los censales y su repercusión en las Germanías». A: *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*. Vol. 3. Universitat de València, València 1976, p. 133-142.
- [79] José M.ª CASTILLO. «Diputación y Germania. Nueva historia de una aportación financiera». *Hispania. Revista Española de Historia*, núm. 193 (1996), p. 497-515.
- [80] Josep BARCELÓ i Cèsar MURILLO. «Escrit d'en Joanot Colom dirigit als Jurats de Mallorca a 12 d'octubre de 1521». *BSAL*, núm. 59 (2003), p. 327-334.
- [81] Tots els detalls de la qüestió censal a Josep JUAN VIDAL. «La problemática de los censales: su incidencia en las Germanías (1521-1523)». *Mayurqa*, núm. 13 (1975), p. 101-158; J. JUAN VIDAL. *Els agermanats*, op. cit., p. 68-78 i 84-85; G. MORRO. «Lo poble era...», op. cit., p. 41-46.
- [82] Anne-Lise RICHARD. «Entre interprétations et omissions. Les Germanías de Valence dans quelques textes historiographiques espagnols de l'époque moderne au XIXe siècle». A: *La Mémoire des révoltes en Europe à l'époque moderne*. Garnier, Paris 2018, p. 41-58. Un símbol

- d'aquesta rehabilitació va ser el despenjament durant el Trienni (1822) del cap tallat i engabiats de Joanot Colom, després de 299 anys de vergonyosa exposició pública a la Porta Pintada de Palma.
- [83] Rafael ROCA. «El record de la Germania en la segona meitat del segle XIX i el primer terç del XX». *Revista Valenciana de Filologia*, núm. 5 (2021), p. 181-202.
- [84] Ricardo GARCÍA CÁRCEL. «Comunidades y germanías: algunas reflexiones». A: *En torno a las Comunidades de Castilla*. Universidad de Castilla-La Mancha, Toledo 2002, p. 209-230.
- [85] William ROBERTSON. *Historia del reinado del emperador Carlos V*. P. Madoz i L. Lagarti, Madrid 1846, 8 v.; A. Antonio FERRER. *Historia del levantamiento de las Comunidades de Castilla, 1520-1521*. Mellado, Madrid 1850.
- [86] Roberto LÓPEZ VELA. «Carlos V y España en la obra de Modesto Lafuente. La interpretación liberal de la nación española dentro del imperio de los Austrias». A: *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530-1558)*. Vol. 3. SECCCVFII, Madrid 2001, p. 180-183.
- [87] Manuel DANVILA. *La Germania de Valencia. Discurso leído ante la Real Academia de la Historia en la recepción pública del Excmo. Sr. D. ___ el día 9 de noviembre de 1884*. Manuel G. Hernández, Madrid 1884; Manuel DANVILA. *Historia crítica y documentada de las Comunidades de Castilla*. Real Academia de la Historia, Madrid 1897.
- [88] Margalida BERNAT i Jaume SERRA. «La Germania de Mallorca. Història i memòria, 500 anys després». A: Josep M. QUADRADO. *Informacions judicials sobre els addictes a la Germania en la ciutat i l'illa de Mallorca*. Lleonard Muntaner, Palma 2021, p. VII-XXX.
- [89] Pere d'A. PEÑA. *Consideraciones sobre el levantamiento de los comuneros de Mallorca, llamados ajermanats...* Pedro José Gelabert, Palma 1870.
- [90] Santiago LADRÓN de CEGAMA. *Memoria histórica sobre la guerra de Germanías de Valencia*. Imprenta de Esteve Pàmies, Tarragona 1887, p. 5 i 37.
- [91] Pablo PÉREZ GARCÍA. «La Germania 500 años después». A: *Reflexiones históricas y artísticas en torno a las Germanías de València*. Universitat de València, València 2020, p. 17-85; M. M. PERELLÓ. *La Germania mallorquina...*, op. cit., p. 9-39; Antoni FURIÓ. «El record de la Germania en la segona meitat del segle XIX i el primer terç del XX». *Revista Valenciana de Filologia*, núm. 5 (2021), p. 265-296.
- [92] Pablo PÉREZ GARCÍA. «Germanies i Comunidades, 500 anys després». *L'IO. Lectures de l'Institut Obrer. Revista de Pensament i Acció Social*, núm. 7 (2021), p. 5-17.
- [93] Gabriel Jover i Ricard Soto han analitzat per què a Mallorca no es va crear una estructura de propietat de la terra amb grans porcions nobiliàries basades en el domini directe i útil de la terra. Gabriel JOVER i Ricard SOTO. «Els dominis feudals a la Mallorca baixmedieval (segles XIII-XVI)». *Revista d'Història Medieval*, núm. 8 (1997), p. 217-274.
- [94] Encara que el frau en la gestió de la consignació mallorquina s'ha arribat a avaluar en unes 20.000 ll. anuals que caldria afegir a la despesa de 42.000 ll. esmentades. Álvaro SANTAMARÍA. «Sobre los orígenes de la Germania de Mallorca». *Mayurqa*, núm. 5 (1971), p. 32; R. GARCÍA CÁRCEL. *Las Germanías...*, op. cit., p. 180.
- [95] Una de les primeres mesures adoptades pel comte de Mèlito (30-V-1520) va ser demanar 2.000 ducats als estaments militar i eclesiàstic per restablir la Reial Audiència rere quatre anys de suspensió.
- [96] La bibliografia sobre aquests aspectes és molt abundant. Només en citarem un parell de compendis breus: Joan REGLÀ. *Aproximació a la història del País Valencià*. L'Estel, Valencia 1968; J. JUAN VIDAL. *Mallorca en tiempos del descubrimiento de América*. El Tall del Temps, Mallorca 1991.
- [97] Josep POU. *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*. Universitat d'Alacant, Alacant 1996; Eulàlia DURAN i Joan REQUESENS. *Profecia i poder al Renaixement. Texts profètics catalans favorables a Ferran el Catòlic*. Tres i Quatre, València 2012; M. BERNAT i J. SERRA. *La veu de la revolta...*, op. cit., p. 181-259.
- [98] Eulàlia DURAN. «Aspectes ideològics de la Germania». *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, núm. 2 (1982), p. 53-67.
- [99] J. JUAN VIDAL. *Els agermanats*, op. cit., p. 63-93; R. GARCÍA CÁRCEL. *Las Germanías...*, op. cit., p. 168-191; Vicent J. VALLÉS. *Bases ideològiques y programa reivindicativo de la Germania*. Ediciones Histórico Artísticas, Borriana 1990.
- [100] P. VALOR. «Los miembros del Consell General...», op. cit., p. 11-38; Pablo PÉREZ GARCÍA. «Cofradías y Germania: la Real Cofradía de Inocentes y Desamparados (1519-1524)». A: *Palacios, plazas, patíbulos*. Tirant lo Blanch Humanidades, València 2018, p. 421-431, especialment p. 430-431.
- [101] Vicent J. VALLÉS. «Notarios y juristas al servicio de la Germania». *Estudis. Revista d'Història Moderna*, núm. 26 (2000), p. 203-226; Pilar VALOR. «Los abogados de la ciudad de Valencia durante el reinado de Carlos I». *Studia Historica. Historia Moderna*, núm. 38-1 (2016), p. 319-350.
- [102] Romà PIÑA. *El Gran i General Consell. Asamblea del Reino de Mallorca*. Diputació Provincial de Balears, Palma 1977.
- [103] Álvaro SANTAMARÍA. *El Consell General de Valencia en el tránsito a la modernidad*. Biblioteca Valenciana, València 2000.
- [104] Encara que hi ha acord entre els historiadors a subratllar que les tretzenes locals nascudes sota l'ombra de Crespí gaudiren d'autonomia, mentre que les comissions executives creades per Colom estigueren sota el control del líder. M. BERNAT i J. SERRA. *La veu de la revolta...*, op. cit., p. 95-102.
- [105] Pablo PÉREZ GARCÍA. «Los electos de la germanía (1520-1522): de la invisibilidad a la evidencia». A: *Homenatge al prof. Rafael Benítez* (en premsa).
- [106] Juan Francisco PARDO. «Con buena concordia. Las infraestructuras defensivas en el reino de Valencia en visperas de la Guerra de las Germanías (1509-1520)». A:

- Germanías e infraestructuras: concomitancias*. Universitat de València, València 2022, p. 61-89.
- [107] De tots els seus escrits, citaré només l'últim, en col·laboració amb Enrique GARCÍA HERNÁN. *Entre un papa y un santo: Juan de Borja (1494-1543)*. CEPC, Madrid 2021, p. 87-90.
- [108] Javier HERNÁNDEZ. «Financiación del ejército de Carlos V y represión económica a los agermanados. El castigo al señorío de Montesa». *Cuadernos de Historia Moderna*, núm. 47-1 (2022), p. 35-60; Javier HERNÁNDEZ. «La unió diabòlica del Maestrazgo Viejo de Montesa: sociologia, motivaciones y definición de las germanías en el centro de la Corona de Aragón». *Hispania. Revista Española de Historia*, núm. 270 (2022), p. 9-38.
- [109] J. JUAN VIDAL. *Els agermanats*, op. cit., p. 80; E. DURAN. *Les Germanies...*, op. cit., p. 300.
- [110] Andreu SEGUÍ. «Contra la diabòlica desmandada. La reducció militar de la Germania mallorquina». A: *Familia, cultura material y formas de poder en la España moderna*. Fundació Espanyola de Historia Moderna, Madrid 2016, p. 797-805.
- [111] J. JUAN VIDAL. *Els agermanats*, op. cit., p. 67-93.
- [112] E. DURAN. «Aspectes millenaristes...», op. cit., p. 21-29; Rafael BENÍTEZ. «El verano del miedo: conflictividad social en la Valencia agermanada y el bautismo de los mudéjares». *Estudis. Revista d'Història Moderna*, núm. 22 (1996), p. 27-51; Juan F. PARDO. *La guerra de Espadán (1526). Una cruzada en la Valencia del Renacimiento*. Ajuntament de Sogorb, Sogorb 2001; M. BERNAT i J. SERRA. *La veu de la revolta...*, op. cit., p. 130-134.
- [113] J. F. PARDO. *La defensa del Imperio...*, op. cit., p. 143-148; Juan F. PARDO. «Después de la Germania: control militar en Xàtiva y Alzira (1522-1524)». *Saitabi*, núm. extra 1 (1996), p. 95-114.
- [114] Al primer setge de l'Alcúdia, entre els mesos de novembre i desembre de 1521. En campanyes posteriors, el nombre d'homes degué ser inferior: al voltant d'uns 2.000, en el millor dels casos. A. SEGUÍ. «Contra la diabòlica desmandada...», op. cit., p. 802.
- [115] Amb totes les precaucions necessàries, podria apuntar-se que si els morts a la guerra agermanada de València foren, segons el parer sempre interessat de Viciàna, al voltant de 12.000, tal vegada a Mallorca la xifra podria aproximar-se a 3.000 o 4.000.
- [116] J. F. PARDO. *La defensa del Imperio...*, op. cit., p. 148. Molt probablement, la despesa militar degué ser major.
- [117] J. JUAN VIDAL. *Els agermanats*, op. cit., p. 95-114; E. DURAN. *Les Germanies...*, op. cit., p. 334-363; G. MORRO. «Lo poble era...», op. cit., p. 61-65.
- [118] Les 46 composicions individuals sumarien 26.100 ll., els 53 oficis i gremis valencians haurien pagat 75.804 ll., les 126 poblacions valencianes haurien estat multades amb 209.840 ll. (de les quals, 33 poblacions reials = 143.170 ll. + 62 senyories laics = 44.368 ll. + 34 senyories eclesiàstics = 22.302 ll.).
- [119] Ambdues rebel·lions superaren els dos anys de durada i es convertiren en les dos commocions socials més llargues del període 1490-1530.
- [120] Pablo PÉREZ GARCÍA. «Alguns aspectes de les relacions entre València i les Illes Balears durant el conflicte agermanat». A: *La Germania a Mallorca i la seva transcendència*. Universitat de les Illes Balears, Palma 2022, p. 91-109.
- [121] En qualsevol cas, l'actuació dels agermanats a escala local va ser molt variada: abastiment, obres públiques, fàbrica de les esglésies, atenció dels pobres, policia, vigilància nocturna, acaparadors, impostos, impagats, defensa, etcètera.
- [122] Ardit va qualificar la Germania com «la revolta antisenyorial de la història valenciana». Manuel ARDIT. *Els homes i la terra al país valencià (ss. XVI-XVIII)*. Vol. 2. Curial, Barcelona 1993, p. 153-154.

NOTA BIOGRÀFICA

Pablo Pérez García (València, 1961) és catedràtic d'història moderna de la Universitat de València. Forma part del grup d'investigació consolidat «El mediterrani hispànic a l'època moderna – MEDHISMO» [GIUV2016-313] de la mateixa universitat. Ha estudiat diversos aspectes de la història moderna valenciana i espanyola: història social i del conflicte, història política i institucional, història de la criminalitat i de la justícia penal, història de la cultura i del pensament, la primera Il·lustració, etc. Durant els últims anys s'ha ocupat de l'estudi de la Germania de València i ha publicat diversos llibres i articles sobre aquest tema.

El creixement econòmic català del segle XVIII i l'Estat borbònic

David Ferré Gispets*
Universitat Pompeu Fabra

Rebut 22 desembre 2023 · Acceptat 20 gener 2024

RESUM

La influència de l'Estat i de les institucions en el creixement econòmic és un camp d'estudi que ha gaudit d'un notable èxit en els darrers anys. En les properes pàgines repassarem la influència que tingueren algunes reformes empreses pels governs de l'Espanya borbònica en el creixement econòmic que experimentà Catalunya durant el segle XVIII. Per fer-ho, contrastarem els estudis existents sobre cadascun dels àmbits d'acció de l'Estat en l'aparell fiscal i productiu català. Així mateix, per valorar l'abast real del seu impacte, descriurem quins foren els fonaments més profunds i determinants de la transformació de l'economia catalana del moment.

PARAULES CLAU: Catalunya, creixement econòmic, Estat, segle XVIII, Borbó

UN DEBAT INTERESSANT... I INTERESSAT?

L'estudi del paper dels estats o de les institucions en l'esperonament del creixement econòmic ha sigut un tema de recerca que ha atret l'interès d'economistes i historiadors de l'economia d'arreu del món durant les darreres dècades.¹ No és estrany, doncs, que aquest apropament analític també hagi tingut impacte en l'estudi de l'arrencada econòmica catalana del segle XVIII.² En aquest sentit, la conjunció temporal existent entre l'inici d'aquesta etapa d'important creixement econòmic amb els profunds canvis polítics i institucionals que comportà l'establiment de la casa dels Borbó al tron de Madrid ha dut molts autors a relacionar ambdós fenòmens. En massa ocasions, aquest apassionant camp de recerca ha acabat degenerant en un agre debat entre modernistes d'arreu centrat en l'expressió de judicis més o menys benvolents sobre el que la nova dinastia significà per a Catalunya i la seva economia.³

Una polarització que tocà sostre durant la primera dècada i mitja del nou segle, coincidint amb l'efemèride dels tres-cents anys de la Guerra de Successió. Davant de les glosses més o menys efusives dels beneficis que l'acció de l'Administració borbònica tingué sobre l'economia catalana expressades per estudiosos com Gabriel Tortella, Carlos Martínez Shaw o Roberto Fernández, altres historiadors com Josep Fontana, Jaume Torras, Llorenç Ferrer, Francesc Valls o Josep Maria Delgado no han dubtat a matisar o a contravenir sòlidament aquestes lectures tan

positives posant més èmfasi en el pes de les transformacions prèvies al canvi dinàstic.⁴

La fi dels actes, congressos i conveniències editorials emmarcats en la commemoració del Tricentenari no significà pas l'acabament del debat, ans al contrari. En els darrers anys han vist la llum diverses recerques i síntesis que han contribuït a la seva continuïtat en oferir noves observacions i aprofundir en àmbits d'estudi alternatius que poden complementar i/o confrontar les visions plantejades.⁵ És per aquesta raó que, en les properes pàgines, procurarem oferir una aproximació actualitzada sobre aquest subjecte d'anàlisi, repassant els pilars fonamentals de la discussió historiogràfica i incloent-hi les darreres aportacions. Emperò, per fer-ho d'una manera solvent, és imprescindible que abans centrem la nostra atenció a descriure quins foren els veritables fonaments que sostingueren el creixement econòmic català del segle XVIII. Sols així podrem jutjar quin fou el paper que tingué l'Estat borbònic en les transformacions que se succeïren durant aquest període i l'abast de la seva acció.

LES AUTÈNTIQUES BASES DE L'ARRENCADA CATALANA DEL SET-CENTS

A dia d'avui, és ben conegut que el creixement econòmic català del Set-cents tingué l'inici en la transformació experimentada per múltiples àmbits de l'agricultura catalana, deixant de dedicar-se a la producció d'autoconsum per orientar-se a la producció per al mercat. Un procés clarament encapçalat pel sector vitivinícola i aiguardenter, que permeté la integració del Principat en els circuits

* **Adreça de contacte:** David Ferré Gispets. Universitat Pompeu Fabra, Departament d'Humanitats, Edifici Jaume I (campus de la Ciutadella). Carrer Ramon Trias Fargas, 25-27, 08005 Barcelona.
E-mail: david.ferre.gispets@gmail.com

comercials atlàntics a causa de la creixent demanda de vins i espirituosos iniciada durant la segona meitat del segle XVII. És impossible iniciar aquest apartat sense fer referència a Pierre Vilar i a la seva monumental obra *Catalunya dins l'Espanya moderna*, on l'autor llenguadocià ja apunta cap a aquesta direcció en el cèlebre capítol dedicat al «segon redreçament català». ⁶ Uns anys abans que els estudis de Vilar veïessin la llum, Emili Giralt ja havia sigut pioner a assenyalar la rellevància del monocultiu de la vinya penedesenca a finals del XVII i la influència dels agents comercials holandesos i britànics per l'exportació de vins i licors catalans al mercat atlàntic. ⁷ Contemporàniament, un jove Josep Fontana observà quantitativament l'existència d'un important creixement del comerç exterior barceloní entre els anys 1664 i 1693/1699 en la seva tesi. ⁸ Més recentment, els estudis monogràfics de Francesc Valls i Agustí Segarra han refermat aquesta interpretació. ⁹ D'altra banda, les obres de Benet Oliva i Pere Molas sobre les estretes relacions entre la burgesia mercantil catalana del període, o els treballs d'Albert Garcia Espuche i Josep Fàbregas sobre alguns comerciants neerlandesos destacats com Joan Kies o Arnold Jäger han permès aprofundir notablement el nostre coneixement actual sobre la rellevància d'aquest sector i els seus principals implicats en l'arrencada econòmica del país. ¹⁰

Així, doncs, de quina manera la demanda creixent de vins i aiguardents des del nord d'Europa fou l'element essencial que dinamitzà l'economia catalana i que donà inici a transformacions de llarg abast que esdevindrien el fonament clau del creixement català del segle XVIII? En primer lloc, el conreu de la vinya —seguit d'altres cultius de naturalesa i ritmes de treball similars com l'olivera o la fruita per assecar— fou un dels principals responsables del creixement general de la superfície cultivada al Principat a través de les rompudes i de la creació de feixes en zones abruptes i tradicionalment poc productives, alhora que esdevingué clau en la flexibilització de l'accés a la terra gràcies al protagonisme dels contractes de rabassa morta. ¹¹ Així mateix, l'especialització vitivinícola de les comarques litorals, prelitorals i centrals obrí la porta a altres especialitzacions agràries i manufactureres comarcals o locals que, combinades, donaren lloc a un mercat intern progressivament més integrat i compensat. ¹²

Alhora, l'exportació de vins i aiguardents també possibilità una creixent integració de l'economia catalana en els mercats atlàntics i nord-europeus, tot i la recomposició que aquests àmbits de negoci patiren després de la Guerra de Successió i de la renovada competència francesa que hagueren d'afrontar. ¹³ Aquesta circumstància esdevindria clau per incentivar i alimentar altres sectors essencials de la producció manufacturera catalana, com els de l'àmbit tèxtil. ¹⁴ Al mateix temps, la reinversió dels capitals obtinguts d'aquests trànsits atlàntics també serví per a compensar i reforçar algunes vies tradicionals del comerç mediterrani. L'exemple més clar en serien les importacions de grans castellans, italians, francesos i nord-africans per sostenir el creixement de la demanda genera-

da per l'alça poblacional del segle XVIII. ¹⁵ A més, aquestes dinàmiques de negoci també acabarien motivant la penetració comercial catalana a altres províncies de la monarquia de les dues ribes de l'Atlàntic. En trobaríem una bona mostra a Galícia, on l'arribada progressiva de comerciants i botiguers catalans tingué com a objectiu tant el sector del peix salat com els arrendaments municipals —o estats— de provisió de vins, que serviren per a compensar les inversions inicials en el camp de la salaó. ¹⁶

Finalment, tant l'impuls dels mercats hispànics com l'arribada de les inversions estrangeres provinents de la demanda del mercat nord-europeu contribuïren a una major redistribució de la renda agrària, a incentivar la pluriactivitat pagesa, les formes de complementarietat i diversificació amb altres activitats productives o comercials, alimentant la imprescindible voluntat emprenedora per dur-les a terme. Cal no oblidar que la parària i la fragmentació productiva del sector tèxtil serien el pal de paller de la producció llanera del país, formant part d'aquest sistema de diversificació de l'activitat camperola i permetent l'entrada al món de la manufactura d'una important bossa de mà d'obra tant masculina com, especialment, femenina. ¹⁷ En conseqüència, la conjunció de totes les dinàmiques descrites acabà afavorint una major circulació de capitals dins dels mercats locals i en les pròpies economies pageses, repercutint de retruc en l'alça de la natalitat i la fecunditat. ¹⁸ Ho va fer tant en algunes zones del territori que historiadors com Rosa Congost han arribat a proposar l'existència d'una «revolució industriosa» al llarg del Set-cents en àmbits com l'Empordà i les terres gironines, seguint el concepte emprat per Jan de Vries. ¹⁹

Tanmateix, tots aquests canvis transcendents que es veieren impulsats per la demanda atlàntica de vins i aiguardents mai hagueren pogut succeir si abans el país no hagués posseït les capacitats i condicions necessàries per dur-los a terme i aprofitar els estímuls d'aquest nou mercat. És precisament en aquestes *preconditions* o «potencialitats acumulades» —en paraules emprades per Antoni Simon i Tarrés— ²⁰ on hem de cercar els elements diferencials que permeten explicar la particularitat del creixement català del segle XVIII.

Una de les més evidents i transcendents fou l'afermament de l'emfiteusi com a via flexible i preferent d'accés a la terra després de la reestructuració del sistema feudal català que significà la Sentència Arbitral de Guadalupe, i tot i la diversitat de models agraris existents al territori. ²¹ D'altra banda, la figura tradicional de l'hereu actuaria com a força aglutinadora o de conservació del patrimoni en evitar una parcel·lació excessiva de les terres més productives i actives. Alhora, també forçà els cabalers a cercar noves oportunitats de negoci, entre les quals es podria trobar l'explotació de noves terres liminars o de menor productivitat a través de la rabassa morta, la mitgeria i altres contractes o establiments similars. ²² Tots dos elements combinats facultaren el sistema agrari català per assumir sense el perill de col·lapse maltusià el creixement poblacional experimentat durant el Set-cents, sempre comptant amb el co-

merç com a eina de compensació davant de les mancances productives puntuals dels cultius més essencials per a la subsistència. Aquest model permeté la superació de crisis alimentàries importants com la de 1765, per bé que obrí la porta a nous tipus de crisis originades per la interrupció dels fluxos comercials.²³ Un segle abans, però, tota aquesta arquitectura jurídica i legal ja es trobava ben consolidada.²⁴

Seguint amb altres factors de naturalesa no econòmica, cal parar atenció a l'existència d'un element essencial i de llarga tradició dins la cultura empresarial catalana: la companyia o societat. Ja des de la seva generalització com a instrument d'emprenedoria i autoorganització dels mercaders catalans dels segles XIV i XV, la flexibilitat d'aquest model organitzatiu de l'activitat i la iniciativa econòmiques la feren enormement atractiva per a la consecució de negocis de totes menes.²⁵ Per a la Catalunya de la segona meitat del Sis-cents, Isabel Lobato Franco analitzà la versatilitat d'aquestes companyies tant en l'àmbit comercial com en el manufacturer, així com en la gestió d'arrendaments públics i privats. Així, definí les seves potencialitats com a eina d'acumulació de capitals i de repartiment del risc, com a plataforma per a la diversificació de les inversions i, en definitiva, com un instrument idoni per a l'emprenedoria i la col·laboració empresarial.²⁶

Tampoc podem oblidar les potencialitats del capital social existent a les viles i ciutats catalanes i que es deixà veure a través de la vitalitat de gremis i parròquies, o la influència d'una cultura cívica particular amb unes fortes arrels contractualistes i legalistes, clarament demostrada per la decisiva i contínua acció dels notaris catalans en la fixació dels termes i la legitimació legal i consensuada de les activitats econòmiques privades entre tots els seus participants.²⁷ Un fet que es mantingué inalterat durant el segle XVIII per la supervivència del dret privat català a l'establiment de la Nova Planta.

Finalment, com ha demostrat Albert Garcia Espuche, la primera descentralització de les activitats productives esdevinguda a la segona meitat del segle XVI i principis del XVII ja avançà algunes de les dinàmiques manufactureres i comercials que esdevindrien majoritàries durant la centúria següent. De manera paral·lela, l'estructura urbana de Catalunya patí una nova reorganització i jerarquització demogràfica, bastint una xarxa cada vegada més integrada amb Barcelona al capdavant, però amb una importància creixent de les ciutats mitjanes. Dins d'aquest mateix període, Espuche també observa una reactivació del comerç de cabotatge arreu de la costa del Principat, així com les primeres iniciatives de penetració a mercats castellans empreses per mercaders catalans.²⁸ En relació amb aquest darrer àmbit, és important fer notar que les dinàmiques d'irrupció dels mercaders nord-europeus a l'àrea mediterrània —vitals per canalitzar la demanda de vins i aiguardents durant la segona meitat del segle XVII— també s'havien iniciat de manera irreversible al tombant del Cinc-cents a través de les grans importacions de blat bàltic fetes per pal·liar les males anyades constants de collites cereal·loques d'arreu del Mediterrani occidental.²⁹

L'ACCIÓ DE L'ESTAT. PROJECTES, INTERESSOS I (IN)CAPACITATS

Però, on queda el paper de l'Estat dins d'aquest esquema i quins efectes hi tingué? Per a Roberto Fernández, cal entendre l'absolutisme borbònic com el gran defensor i patrocinador del creixement econòmic del Set-cents, formant un binomi d'èxit juntament amb la «iniciativa catalana».³⁰ Per a Gabriel Tortella, la Guerra de Successió i la Nova Planta foren directament l'element clau que permeté a Catalunya desfer-se d'unes cadenes feudals que n'oprimien les capacitats, beneficiant-la gràcies a l'establiment d'una fiscalitat —pretesament— més equitativa i suportable.³¹ Per a tots dos autors —i per a molts d'altres—, la voluntat reformadora pròpia dels governs borbònics de tot el segle els dugué a plantejar importants iniciatives de redreç i reorganització encarades a cercar el major estímul econòmic possible. Unes reformes dins l'àmbit fiscal, comercial o militar que tingueren com a resultat l'obertura general i generosa dels mercats hispànics peninsular i americà als comerciants i botiguers catalans, que pogueren alimentar els seus establiments gràcies a una manufactura salvaguardada per lleis de naturalesa proteccionista i incentivada mercès a una demanda estatal canalitzada a través dels contractes de subministrament militar.³²

Aquesta línia argumental s'emmarca clarament dins dels estudis sobre les capacitats, efectes i limitacions del reformisme borbònic, que ha gaudit d'un notable èxit des de fa dècades, que també han impactat de manera clara en l'elaboració de moltes de les biografies dels primers Borbons espanyols.³³ Tanmateix, alguns autors com Pedro Ruiz Torres ja han posat de manifest l'existència de notables limitacions internes d'aquest reformisme per al conjunt de la monarquia.³⁴ Per al cas que ens ocupa, Jaume Vicens Vives, tot i reconèixer els possibles beneficis que rebé l'economia catalana d'algunes mesures preses pels governs borbònics, ja avançà a mitjan segle passat que calia tenir una certa prudència davant de les lectures més eufòriques i positivistes sobre la capacitat d'incidència de l'Estat en un fenomen tan complex i de fonaments tan heterogenis com el creixement econòmic català.³⁵ Tot seguit repassarem els principals punts argumentals sobre els quals es basteix el discurs més positiu sobre l'acció de la Corona en el creixement econòmic català, procurant contrastar-los amb els principals estudis que cada aspecte ha rebut durant les darreres dècades.

El nou sistema fiscal del Principat

Tal com ja hem avançat, la profunda reforma de la fiscalitat catalana iniciada per la nova Administració borbònica l'any 1713 és un dels elements més adduïts com a positius per al creixement econòmic del país. Com a conseqüència d'aquestes consideracions, disposem d'una quantitat important d'obres dedicades a l'estudi general del model fiscal borbònic a Catalunya i, particularment, a la creació del cadastre. Ens en servirem per a contraposar les opinions

enfrentades sobre els efectes que aquest àmbit tingué en el creixement català del Set-cents.

En el seu estudi clàssic sobre la hisenda reial espanyola d'antic règim, Miguel Artola va defensar que l'establiment del cadastre significà una modernització tributària d'inspiració equitativa, criticant les lectures més matisades d'investigadors com Joan Mercader, Pierre Vilar o Jordi Nadal.³⁶ Més recentment, en el seu examen dels efectes dels impostos «equivalents» a tots els territoris de la Corona d'Aragó, Josep Juan Vidal també posa èmfasi en aquest element de «modernitat» del nou sistema fiscal borbònic català, comparant-lo molt positivament amb el castellà.³⁷ Tanmateix, el més defensor de les benaurances del cadastre seria, novament, Gabriel Tortella, que el qualificà com un impost «mejor diseñado, más justo y más equitativo».³⁸ A banda de la consideració de modernitat i de l'avantatge competitiu amb la hisenda castellana, tots aquests autors també coincideixen a assenyalar que el manteniment més o menys estable de la quota a cobrar des de la dècada de 1720 fins a la fi del segle suposà una fossilització de l'impost en relació amb l'evolució a l'alça dels preus corrents. Aquest fet hauria beneficiat clarament els catalans amb una fiscalitat progressivament més lleugera en els moments de major creixement econòmic.

Tal com es desprèn de les referències d'Artola, al darrer terç del segle passat diversos experts sobre el Set-cents català ja havien assenyalat la necessitat d'atenuar les lectures més positivistes sobre la nova fiscalitat borbònica, qüestionant-ne definitivament l'essència «moderna».³⁹ La principal discrepància entre els uns i els altres rau en la consideració diferent de la pròpia naturalesa de l'impost. D'una banda, Artola o Tortella defensen que es tracta d'una imposició progressiva, amb una major taxació a les fortunes i als tenidors més grans. Una consideració que es desprèn clarament dels debats intel·lectuals contemporanis a la seva conceptualització i establiment, així com de la documentació oficial produïda per l'Administració fiscal.⁴⁰ De l'altra, Mercader, Nadal o Delgado defensen que es tracta d'un impost de quota, és a dir, amb una quantitat total fixada per la Corona, però distribuïda arbitràriament pel territori i repartida localment de maneres molt heterogènies. Un tribut que nasqué com una eina imprescindible per a sostenir la nova guarnició militar del Principat i que funcionà amb pràctiques de cobrament directament vinculades a la fiscalitat d'excepció instaurada durant el bienni 1713-1714. Pràctiques que, en alguns casos, es continuaren duent a terme fins a la segona meitat del segle.⁴¹ A tots aquests elements, cal sumar-hi el pes de la resta de noves impositcions creades amb el mateix fi de sostenir les tropes, com els tributs de bagatges o utensilis, a banda dels ja coneguts serveis d'allotjaments que havien afectat enormement el país des de mitjan segle XVII.⁴²

Així mateix, amb la fi del conflicte successori, la hisenda reial prengué possessió de totes les rendes i impostos que anteriorment havien estat privatis de la Diputació del General o del Consell de Cent de Barcelona. Alhora, instaurà nous monopolis ja existents a Castella, que fins

llavors no havien afectat el Principat, com el del tabac, el del paper segellat o el de la sal.⁴³ De fet, seguint les dades aportades pel clàssic estudi d'Emiliano Fernández de Pinedo, el cadastre sols suposava a l'entorn del 66,5 % del total de la càrrega fiscal catalana durant la dècada de 1720, mentre que el 33,5 % restant sortia d'aquest conjunt d'impostos assimilats i dels monopolis reials.⁴⁴ Precisament, el creixement substancial de les quantitats cobrades a través d'aquestes taxes indirectes durant la segona meitat del segle —provocat pel creixement general de l'economia catalana— permeté a la Corona compensar la progressiva disminució de la càrrega fiscal cadastral.⁴⁵

Aquest darrer aspecte esdevé clau per respondre a l'existència d'un eventual desavantatge competitiu entre els sistemes fiscals de l'antiga Corona d'Aragó amb els de Castella. Un argument basat en el poc pes de la fiscalitat indirecta catalana vers la castellana, i que serviria per a explicar els desenvolupaments econòmics diferents d'ambdós territoris.⁴⁶ A la darrerria del segle, la pressió fiscal a les corones de Castella i d'Aragó es trobava en una situació certament equilibrada, a excepció de les províncies exemptes basques i navarreses.⁴⁷ Una situació que es mantingué en termes similars a partir de la dècada de 1780, tenint en compte la pèrdua de rellevància conjunta de les rendes provincials castellanes i dels seus equivalents aragonesos, motivada per la reorientació general de la recaptació fiscal de la monarquia cap a les rendes provinents del comerç americà, com els monopolis del tabac o les operacions comercials fetes directament després de l'obertura general dels ports colonials.⁴⁸

Així mateix, el sistema de recaptació del cadastre català tingué algunes particularitats que cal fer notar. Atesa la naturalesa forçosa del seu establiment, el procés per fixar les quantitats a cobrar en relació amb el valor de propietat immobiliària —l'impost «reial»— o de les rendes del treball —els coneguts com a «personal» i «ganancial»— fou clarament difícil a causa de la resistència més o menys passiva de la població, un fet que es traduí en ocultacions o taxacions incorrectes i desiguals. Per aquesta raó, des de 1719, les autoritats borbòniques es veieren obligades a dur a terme múltiples revisions del valor de les terres taxades.⁴⁹ La complexitat de calcular les rendes del treball també dugué l'intendent Antonio de Sartine a fixar el *ganancial* en un 10 % dels guanys provinents de la manufactura i el comerç, i a establir unes quotes fixes per al «personal» sobre els caps de família i mestres artesans, així com per als assalariats majors de 14 anys en el seu *Reglamento* de 1735.⁵⁰

D'altra banda, la responsabilitat d'aquests cobraments acabaria recaient sempre sobre les autoritats municipals, que anualment eren informades de les quantitats a recaptar localment fixades per aquests grups d'experts de la Intendència.⁵¹ Aquest fet obrí la porta a nombroses males pràctiques, desigualtats i corrupteles en els repartiments, atès que l'autoritat central sols comprovava l'arribada de les quantitats fixades en cadascun dels tres terços anuals, i no pas el procés pel qual es recaptaven.⁵² Finalment, a tra-

vés de l'estudi de les fonts cadastrals lleidatanes de la segona meitat del segle, Delgado també ha observat l'existència d'increments puntuals en les quantitats a cobrar municipalment, de vegades ascendint molt per sobre de les quotes fixades per l'intendent i pretesament fossilitzades. Aquestes variacions —que es donarien en les quantitats a percebre en cada ciutat, vila o lloc del corregiment— respondrien tant a recàrrecs forçosos sobre el sistema de cobrament cadastral com a les pròpies dinàmiques de cobrament locals i a la situació conjuntural de la hisenda del corregiment.⁵³

La conjunció de totes les dinàmiques descrites fins ara ens mostra una realitat que s'allunya notablement d'aquell impost progressiu, just i equitatiu descrit per Tortella. Amb tot plegat, aquestes característiques fonamentaren la seva consideració com una taxa punitiva i desigual molt estesa pel gruix de la societat catalana del moment exceptuant, això sí, alguns membres destacats de l'elit comercial barcelonina o de restringits cercles intel·lectuals que abonaren la visió positivista de l'impost expressada pels cercles il·lustrats castellans. Aquest fet acabà generant mobilitzacions constants en contra dels seus repartiments durant tota la centúria.⁵⁴ Un fet que costaria d'entendre en una societat pretesament beneficiada per un sistema tributari lleuger, eficient i modern.

Però el cadastre no fou l'únic tribut que despertà aquesta mena de recels i demandes de la seva supressió. L'establiment definitiu de l'estanc de l'aiguardent l'any 1740 —després de nombroses moratòries des de la dècada de 1720— generà una activa resposta per part del cos comercial català que acabà aconseguint que l'any 1746 la Corona el canviés per una taxa equivalent. Quelcom similar succeí amb el consolidat dret de bolla i plom, que fou formalment extingit i transformat en un impost indirecte de valor equivalent sobre l'entrada de productes i matèries primeres locals i colonials l'any 1770, gràcies a una activa campanya de súpliques iniciada per la Junta de Comerç de Barcelona.⁵⁵

La reforma duanera, l'ocupació progressiva del mercat peninsular i la liberalització del comerç amb Amèrica
Justament aquests darrers impostos afectaven dos dels sectors econòmics més actius de l'economia catalana, com eren el de les exportacions d'espirituosos i el de la producció i venda de teixits tant en mercats exteriors com en el creixent mercat peninsular i americà. No resulta estrany, doncs, que la presència cada vegada més important de productes i mercaders catalans arreu dels territoris europeus i americans de la monarquia al llarg del Set-cents també hagi sigut identificada com una conseqüència clara de les mesures preses pels governs borbònics.

Autors com Guillermo Pérez Sarrión han defensat sense embuts l'existència d'una acció conscient i activa de les autoritats reials «il·lustrades» que seguiren un programa mercantilista netament destinat a assolir els interessos nacionals que es coordinaria harmoniosament amb les xarxes comercials locals que havien aflorat arreu de la mo-

narquia per vertebrar un mercat igualment «nacional» i aconseguir, així, el creixement econòmic general.⁵⁶ Una política que, al capdavant, hauria beneficiat competitivament els agents econòmics catalans.⁵⁷

És evident que al llarg del segle XVIII, traginers i comerciants d'arreu del Principat estengueren les seves xarxes de botigues i agents per tota la Península, encetant d'aquesta manera una progressiva «colonització» dels diversos mercats provincials desplaçant la competència local i estrangera. Com en l'àmbit de la reforma fiscal, l'anàlisi d'aquestes dinàmiques comercials ha generat conclusions certament diferents. En aquest cas, l'origen de la discòrdia historiogràfica rau en quins foren els elements que generaren aquest procés. Ho fou la capacitat d'aquests comerciants catalans d'oferir uns preus i productes més atractius que la seva competència o bé l'existència d'un estat absolutista amb governs d'inspiració il·lustrada que, a través de la seva capacitat de legislar, havien creat un mercat captiu i obert a la seva disposició?⁵⁸

Els defensors d'aquesta segona opció solen adduir que la reforma duanera esdevinguda durant el regnat de Felip V havia eliminat la majoria de traves en el comerç entre les províncies, afavorint així la competitivitat dels productes catalans.⁵⁹ Van desaparèixer la majoria de duanes internes o *puertos secos* existents entre les diverses províncies de la monarquia des de 1717 a excepció, novament, de les províncies basques i Navarra.⁶⁰ D'aquesta manera, ja no hi hauria entrebancs que entorpiessin el pas de mercaderies des dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó als de Castella i viceversa. Amb tot, aquesta reforma no suposà pas una unificació dels aranzels pels gèneres estrangers, que a Catalunya es trobaven tradicionalment molt menys taxats que als territoris veïns.⁶¹ Per suavitzar aquestes diferències, la Corona decidí instaurar dues duanes de compensació o «de adeudo» per igualar la càrrega fiscal territorial a Fraga i Tortosa l'any 1742, alhora que a la primera vila es continuaven cobrant les taxes per la importació de llana aragonesa cap a Catalunya tot i la desaparició formal de la duana.⁶²

Així mateix, un altre element que s'ha emfatitzat com a particularment beneficiós fou l'abolició de l'estrangeria dels súbdits del rei catòlic dins de tots els territoris sota la seva sobirania. Aquesta fou una conseqüència secundària de l'aplicació del Decret de Nova Planta, imprescindible perquè els oficials castellans ocupessin els càrrecs de la nova Administració. Tot i els pretesos beneficis d'aquesta darrera mesura, hi hagué nombrosos intents de recuperar-la al llarg del segle.⁶³

Com ja afirmà Jaume Torras, tot i els innegables efectes positius que tingueren aquestes mesures per a les exportacions catalanes als mercats peninsulars, es fa difícil valorar el volum i les particularitats d'aquest creixement del comerç atès que no comptem amb cap balança comercial que permeti comparar la seva evolució secular i l'abast de l'impacte que hi tingué la reforma duanera.⁶⁴ De la mateixa manera, tal com han demostrat les excel·lents investigacions de Torras mateix i d'Assumpta Muset, la clau per

a l'èxit mercantil català a l'interior peninsular fou l'establiment de les xarxes estretes de traginers, botiguers i comerciants intermediaris que, a través de la seva iniciativa i organització interna, es pogueren permetre emprendre iniciatives comercials minimitzant el risc a través de la multiinversió, gràcies a la ja esmentada cultura associativa de la «companyia».⁶⁵ Unes eines necessàries per a fer front a les dificultats per operar en tots aquests mercats ja ocupats, atès que la supressió duanera no acabà pas de cop amb les xarxes comercials locals existents arreu del territori ni tampoc amb les comunitats mercantils estrangeres establertes a les viles i ciutats castellanes des de feia segles.⁶⁶

Totes aquestes pràctiques també es donaren entre els catalans que, ja a la darrerria del segle XVII, s'instal·laren a Sevilla i Cadis per participar en el lucratiu comerç colonial dins de les cotilles monopolistes que llavors el vertebraven.⁶⁷ Les comunitats comercials catalanes a les ciutats andaluses anaren a l'alça durant les dècades centrals del segle XVIII —a redós de la ràpida recuperació econòmica del Principat després de la Guerra de Successió— i esdevingueren la principal plataforma per vertebrar el comerç català amb les Índies abans de la liberalització.⁶⁸ Així ho demostren les activitats i xarxes d'agents a Cadis i a les Índies de la Reial Companyia de Barcelona instaurada per privilegi reial el 1758, que ha estudiat monogràficament Josep Maria Oliva.⁶⁹ Després de la liberalització del comerç amb el *Reglamento* de 1778, el ritme dels intercanvis es disparà, fet que generà un trànsit comercial d'un volum molt important entre les poblacions costaneres catalanes i els grans ports comercials de les Índies.⁷⁰

La creixent rellevància d'aquesta demanda americana ha dut diversos historiadors a identificar-la com una mostra més dels beneficis provocats pel reformisme il·lustrat de la monarquia borbònica, mostra que ha esdevingut una de les claus de volta que explicarien l'èxit de l'economia comercial i productiva del Principat. Una opinió no exempta de polèmica.⁷¹ Un dels autors més crítics amb aquesta lectura és Josep Maria Delgado, que ja des de la dècada de 1980 demostrà que la força del mercat americà no suposà un incentiu net i sostingut de la demanda de productes catalans i que al darrer quart del segle XVIII es trobava clarament per darrere de la demanda provinent del mercat peninsular.⁷² Així mateix, Delgado no dubta a defensar que la motivació principal que explica la liberalització del comerç americà fou senzillament la necessitat desesperada de la Corona d'augmentar la recaptació fiscal, i que els efectes positius d'aquesta demanda es veieren notablement afectats tant per la ràpida saturació del mercat com per les contínues crisis militars amb la Gran Bretanya.⁷³ Finalment, tot i reconèixer la importància que tingué la necessitat de vaixells per al nou comerç americà en el creixement espectacular que veié la indústria naviliera catalana durant el segle XVIII, el mateix autor n'ha relativitzat el paper com a principal element dinamitzador del sector, emfatitzant les transformacions ocorregudes abans de 1778.⁷⁴ Igualment, els treballs de Josep Maria

Fradera, Pere Pascual o Francesc Valls han servit per a constatar que l'etapa de major influència del mercat americà en el creixement econòmic i la transformació industrial catalana no fou pas en la primera liberalització del comerç colonial, sinó que s'inicià després de la Guerra del Francès i de la primera onada d'independències dels virregnats continentals.⁷⁵

Més enllà de totes aquestes observacions, és innegable que ja des d'abans de 1778 els ports americans foren un destí ben atractiu per a les manufactures i productes de tota mena que s'embarcaren a les costes del Principat. Les investigacions de Vilar, Oliva, Segarra o Valls han ressaltat la rellevància que tingué el mercat americà en l'assumpció d'una part cada cop més important de la demanda de vins i aiguardents catalans que no es destinaven al nord d'Europa, així com per a les exportacions de productes sumptuaris o de luxe, com ara les puntes de coixí, les sedes o utilitatges com ara guants, barrets i mitges, entre d'altres.⁷⁶

Amb tot, els gèneres que han rebut una major atenció historiogràfica són, precisament, els relacionats amb la manufactura cotonera i, especialment, amb el sector de les indians.⁷⁷ Per a autors com Antonio García-Baquero o Carlos Martínez Shaw, la demanda americana hauria esdevingut un element clau per a explicar la consolidació de la indústria d'estampació del cotó a Catalunya.⁷⁸ Per contra, Josep Maria Delgado defensa la necessitat d'atenuar els possibles beneficis que la liberalització del comerç americà tingué en aquest àmbit de la manufactura, i arriba a apuntar que els incentius de suplir ràpidament els nous mercats frenà la inversió dels fabricants en noves tecnologies per millorar la filatura i el tissatge, els elements clau per a la transformació tecnològica del sector. Per aprofitar la nova demanda, els cotoners catalans s'haurien centrat en la fase de l'estampat i dels acabats tot afavorint la compra de teixits crus de cotó o de lli fets a l'estranger, que eren més barats.⁷⁹

Entre totes dues posicions hi trobaríem les lectures més ponderades de Jordi Maluquer, Jordi Nadal i, sobretot, d'Àlex Sánchez. Sánchez no comparteix aquesta visió de la demanda colonial com un fre per a la inversió dels propietaris de fàbriques d'indians en àmbits com la filatura, tot i que sí que observa l'existència d'una excessiva prioritització de l'estampat de teixits crus importats que ja es donaria abans de la liberalització dels ports americans. Alhora, també afirma que l'acció de la demanda americana derivà en una progressiva diferenciació entre fàbriques grans i petites segons la seva capacitat de produir indistintament tant per al mercat peninsular com per a l'india o bé dedicar-se exclusivament a un de sol.⁸⁰ Així mateix, mentre la producció de llenços de lli estampats sí que s'hauria vist clarament afectada pels avatars del mercat colonial, la manufactura estrictament cotonera n'hauria quedat al marge per la seva major vinculació amb el mercat interior.⁸¹ Segurament, l'àmbit d'aquest sector més afectat pel mercat colonial fou el de la creixent importació de cotó americà en floca per alimentar les fàbriques bar-

celonines, tal com han demostrat els estudis de Sánchez mateix amb Francesc Valls o els de James Thompson.⁸²

La protecció de la nova indústria cotonera a través de la prohibició i el privilegi

Més enllà del motor de demanda que l'obertura dels mercats americans hauria suposat per a la creixent manufactura cotonera catalana, durant el segle XVIII aquest sector es veié afectat de manera notable per diverses iniciatives estatals que han estat ben estudiades i descrites per Thomson.⁸³ La primera foren els decrets de prohibició d'importació de teixits acabats provinents de la Xina i d'altres punts de l'Àsia instaurats l'any 1718, que varen ser reblats deu anys després amb la prohibició de l'entrada de calicós o llenços pintats d'imitació oriental provinents d'altres països europeus, i que constituïen el veritable gruix dels gèneres que inundaven el mercat català i peninsular des de feia dècades.⁸⁴ Segons apunten la gran majoria dels estudiosos de la fabricació catalana d'indianes, aquestes prohibicions crearen una oportunitat de mercat i el marc legal adequat que incentivà la creació de les primeres fàbriques d'estampació de teixits a finals de la dècada de 1730.⁸⁵

En segon lloc, la pràctica totalitat dels individus i companyies que se situaren a la punta de llança de la creació d'aquests nous establiments cotoners sol·licitaren al rei la seva protecció mitjançant la concessió de franqueses i privilegis, que podien anar des de les exempcions fiscals diverses fins a l'obtenció de la dignitat de fàbrica reial. Mentre que aquesta política s'inicià com un conjunt d'iniciatives privades per part dels pioners del sector i fou rebuda amb una certa receptivitat per la Corona, a partir de 1741, amb la creació de la Junta de Comerç (1758) i de la Reial Companyia de Filats de Cotó de Barcelona (1772), les demandes passaren a fer-se de manera corporativa i afectaren el conjunt dels fabricants actius.⁸⁶ A través de la conjunció d'aquestes dues esferes d'intervenció estatal, la manufactura cotonera en general i la producció d'indianes en particular experimentaren un creixement notable durant el segle, i a la dècada de 1780 se superà el centenar de fàbriques barcelonines en funcionament.⁸⁷

El que no crearen les disposicions reials fou la important demanda de teixit estampat que alimentà les comandes d'aquestes noves fàbriques. Més enllà de les consideracions expressades en el capítol anterior sobre la demanda peninsular i americana, des de les darreres dècades del segle XVII i les primeres del XVIII va ser la pròpia força del mercat català la que creà els incentius necessaris perquè homes de negocis actius i influents com Esteve Canals o Bernat Glòria decidissin invertir en aquesta nova manufactura.⁸⁸ D'altra banda, els efectes de les prohibicions de 1718 i 1728 foren particularment intermitents durant les dècades següents, i s'arribà a una primera gran suspensió d'aquesta política l'any 1760, en què s'instaurà de nou amb les pragmàtiques de 1770 i 1771. Aquesta intermitència vingué acompanyada d'una important pujada dels impostos a partir de 1760 sobre les importacions tant de teixits estampats estrangers com de cotó filat i en floca de fins al

20 % del preu, i que es mantingué sobre les matèries primeres amb les noves prohibicions de 1770 i 1771.⁸⁹ Una política notablement menys intensa de protecció que la que es feu a Anglaterra, però més activa que la neerlandesa i lluny de les prohibicions fèrries tant del comerç com de la producció de teixits de cotó estampats existent a França.⁹⁰

A més, és important constatar que les franqueses i els privilegis concedits per la Corona a les fàbriques d'indianes catalanes fins a la consolidació de l'acció corporativa sempre foren una resposta a la iniciativa privada dels empresaris o fabricants locals. Aquest fet les diferenciava clarament d'altres manufactures reials impulsades i finançades directament des de la Corona com ho seria, per exemple, la Real Fábrica de Hilados y Tejidos de Algodón d'Àvila, creada el 1788.⁹¹ De la mateixa manera, aquesta iniciativa pròpia també es troba al darrere de la creació d'òrgans de coordinació i defensa dels interessos comuns de tots els fabricants davant de la política canviant de l'Estat, com la ja esmentada Reial Companyia de Filats de Cotó.⁹² Com veurem en el darrer dels apartats del present article, bona part de les dinàmiques de relació entre l'Estat i les forces productives catalanes que acabem de descriure també foren clarament presents en l'àmbit de la demanda militar generada per l'exèrcit borbònic.

El proveïment de l'exèrcit com una via de reinversió i redistribució de la riquesa

Segurament, el paper de l'exèrcit en l'economia catalana del Set-cents ha sigut un dels elements que, juntament amb els estudis sobre el cadastre, ha rebut una major atenció historiogràfica recent. Tot i l'existència de referències a la producció per a les tropes en múltiples obres anteriors, el primer historiador català que abordà monogràficament aquest aspecte fou Manuel Arranz.⁹³ Ja en la present dècada, Eduard Martí ha tractat diversos aspectes de la demanda militar a Catalunya entre 1715 i 1725, mentre que l'autor d'aquestes planes ha fet el primer estudi complet sobre la naturalesa i els efectes d'aquesta demanda durant tot el regnat de Felip V.⁹⁴ Gràcies a aquests treballs i a la conjunció d'obres que han examinat d'una manera o d'una altra aquest àmbit particular de l'economia setcentista catalana, a dia d'avui el coneixem notablement bé, especialment pel que fa a la primera meitat de la centúria.⁹⁵

Tal com ja constataren Jaume Carrera, Joan Mercader o Manuel Arranz, el notable increment de la presència militar establerta a Catalunya després de la Guerra de Successió suposà l'existència d'un important flux de demanda de recursos econòmics i materials que n'asseguressin el sosteniment, que fou clarament entomat per una suma més o menys àmplia de proveïdors catalans.⁹⁶ Aquest contingent d'homes, que es mogué sempre entre els 15.000 i els 25.000 efectius, tenia com a objectius estratègics principals el control del territori, la gestió política i militar de bona part de l'Administració territorial catalana i, de manera molt especial, esdevenir la punta de llança de l'agressiva política mediterrània de Felip V.⁹⁷ Des de

1715, el Principat es convertí en la principal plataforma logística per a l'aprest i el sosteniment de les expedicions militars espanyoles destinades a la recuperació dels territoris italians i nord-africans alienats a la monarquia pels tractats d'Utrecht, com els regnes de Sardenya, Sicília, Nàpols o l'enclavament d'Orà.⁹⁸

La notable intensitat d'aquesta política exterior feu que l'Estat hagués de cobrir desesperadament les necessitats financeres i materials dels exèrcits expedicionaris de manera ràpida, efectiva i, sobretot, eficient.⁹⁹ Per fer-ho, no dubtà a recórrer a aquest conjunt heterogeni d'individus i companyies del Principat que posseïen les capacitats econòmiques i organitzatives necessàries per a complir de manera solvent les comandes i transferències de capital que requeria l'Administració militar. Una relació que, més enllà de les experiències prèvies sostenint els exèrcits de Carles II i els contingents aliats durant la Guerra de Successió, tingué la seva arrel més immediata en l'activa participació de diversos membres destacats de la burgesia comercial barcelonina i matoronina en el proveïment de l'exèrcit de les Dues Corones durant el setge de Barcelona (1713-1714).¹⁰⁰

Aquesta evidència ha fonamentat l'existència d'una particular consideració historiogràfica que defensa el rol de l'exèrcit borbònic com un element de recuperació i d'estímul notable de l'economia catalana durant la primera meitat del segle. Un estímul que afectà de manera general enormes sectors del teixit productiu del país com la construcció, la fusteria i l'explotació forestal, la manufactura armera o la draperia i el treball del cuir.¹⁰¹ A més a més, atès que la despesa militar de la guarnició fou el principal destí dels recursos extrets fiscalment a Catalunya, l'exèrcit també ha estat identificat com una eina de captació d'aquests recursos locals i de la seva redistribució i inversió en el propi país a través de les comandes logístiques i dels pagaments fets privadament pels soldats amb el seu estipendi a serveis locals d'indole diversa.¹⁰²

Efectivament, el flux de negoci provinent de la demanda militar fou certament important en diversos moments del segle, fet que beneficià notablement certs agents econòmics locals que aconseguiren mantenir-s'hi actius de manera sostinguda. Això no obstant, com ja hem observat en seccions anteriors, aquestes assumpcions generals sobre els efectes globalment positius de les polítiques estatals borbòniques en l'economia solen requerir algunes notables matisacions, especialment després d'aprofundir en el coneixement de cada àmbit d'acció particular més enllà d'apriorismes i de lògiques mecanicistes.

Com ja advertiren diversos intel·lectuals del segle XVIII, aquesta demanda no hauria pogut ser entomada per proveïdors catalans si no haguessin disposat de les eines financeres, productives i organitzatives necessàries. Així mateix, els possibles beneficis d'aquesta demanda no foren sempre sostinguts en el temps ni afectaren de la mateixa manera tots els individus que hi participaren.¹⁰³ Els estudis comparats dels registres de contractes de la Intendència i de les grans comandes gestionades a la cort que

foren entomades per companyies catalanes ens mostren l'enorme irregularitat d'aquesta mena de negocis, que estaven especialment vinculats als pics puntuals de demanda de gran intensitat relacionats amb els aprestos d'expedicions militars seguits de períodes de poca o nul·la activitat. Així mateix, els *asientos* generals o grans contractes de més entitat i estabilitat —com els de cordam naval, vestuaris o queviures— solien negociar-se a la cort, fet que els feia accessibles sols als membres més actius i econòmicament puixants del conjunt de contractistes catalans. D'altra banda, amb el pas del temps, les autoritats militars provincials tendiren a concentrar la demanda en contractes més grans que emprendrien un nombre cada cop més restringit de grans proveïdors de confiança. Un fet que limità substancialment l'accés a aquest tipus de negocis als contractistes més humils i que, de retruc, generà una progressiva subordinació dels productors efectius a uns agents gestors i directius cada cop més privilegiats. Fou precisament en aquest mercat restringit on es donà el moment de major presència de la gran contractació militar a Catalunya entre les dècades de 1740 i 1770.¹⁰⁴

A la inconstància de la demanda caldria sumar-hi la gran inestabilitat existent en el sistema logístic borbònic provocada pels canvis i mutacions constants en la manera com es conduïen els proveïments, passant de l'Administració directa a la externalització a través de contractes privats, o bé a la barreja dels dos sistemes de manera constant. De fet, un dels elements que serví per a contrarestar aquesta inestabilitat fou la notable continuïtat existent entre alguns proveïdors locals, que s'adaptaren als diversos canvis de model i oferiren els seus serveis a la Corona de manera indistinta com a oficials directors o com a proveïdors. Uns subministradors que comptaven amb capitals suficients per fer front als constants retards en els cobraments, a compensar les mancances del sistema productiu local a través de la importació de gèneres i a resistir la creixent competitivitat del sector. I que, a excepció d'uns pocs individus destacats, participaven en el negoci de la demanda militar com una inversió més en una estratègia empresarial diversificada.¹⁰⁵

Així doncs, els principals beneficiats d'aquesta demanda militar foren els membres més destacats dels sectors comercials barcelonins —com els Milans, Duran, Glòria, Esmandia, Alegre, Gibert, Seguí...— així com alguns individus particulars provinents de sectors menestrals —com Josep Serrat o Francesc Clota— que aconseguiren bastir grans carreres com a proveïdors a partir de l'acumulació de contractes, la col·laboració amb altres proveïdors i un progressiu acostament a l'Administració militar local.

Finalment, hem de constatar que el Principat no fou l'única província de la monarquia que es veié afectada per aquesta demanda. Tot i que els principals aparellaments de les expedicions militars dels primers tres quarts de la centúria es varen fer a Catalunya, tant a les campanyes de conquesta de Mallorca (1715), Sardenya (1717), Sicília (1718) o Ceuta (1720) com a les d'Orà (1732) o la Toscana

(1733), els esforços logístics també afectaren d'una manera notable altres territoris com València, Andalusia, Galícia o el País Basc.¹⁰⁶ De fet, a partir del darrer quart del segle, els proveïdors catalans perderen el control dels principals contractes de subministrament en favor de les grans companyies cortesanes com ara el Banco de San Carlos o els Cinco Gremios Mayores de Madrid. Així mateix, el rol de plataforma logística prioritària de l'exèrcit borbònic espanyol es traslladà a Andalusia per sostenir el creixent trànsit militar cap a Amèrica.¹⁰⁷

CONCLUSIONS. DE CORRELACIONS I CAUSALITATS

Abans de l'arribada de Felip V al tron, Catalunya ja havia entrat definitivament al camí del creixement econòmic. El seu principal estímul —la demanda de vins i aiguardents provinent del mercat atlàntic— ja s'havia deixat sentir amb tota la seva força des de les dècades de 1670 i 1680. Així mateix, el país gaudia d'unes excel·lents condicions prèvies que feren possible l'aprofitament general d'aquest important estímul.

Unes condicions consolidades al llarg dels segles anteriors, com ho serien el reforç de l'emfiteusi com a eina d'accés a la terra, la figura de l'hereu o una cultura associativa, empresarial i contractualista favorable a l'emprenedoria. A més a més, a mitjan Sis-cents ja s'havia esdevingut la primera descentralització productiva de la corona barcelonina i l'articulació d'una xarxa urbana progressivament jerarquitzada i ben connectada, malgrat les mancances en el transport terrestre. Totes aquestes transformacions, impulsades per l'element dinamitzador de la demanda vinícola, acabarien afavorint de manera decisiva la capitalització de les economies familiars rurals i urbanes de grans àrees del país. D'aquesta manera, els mercats d'abastiments i les pròpies famílies serien capaços de sostenir l'important creixement demogràfic iniciat a partir de la dècada de 1720. Aquest fet, combinat amb els elements anteriors, resultaria en la vertebració d'un mercat intern i d'una demanda creixent de productes tant bàsics com també sumptuaris que seria entomada per uns agents econòmics locals actius i capacitats.

Fou sobre aquesta Catalunya que el règim borbònic desplegà els decrets de Nova Planta i tota la seva legislació posterior. Tot i les preteses benaurances de la nova fiscalitat, la llosa de les noves impositcions sumada a les ja existents fou una càrrega notable per a les maltractades i endeudades economies locals durant tot el segle, malgrat que les reformes de la segona meitat de la centúria traslladessin el pes de l'extracció cap a les impositcions indirectes sobre el consum. Uns canvis que no serviren per a alleujar la càrrega fiscal ni oferiren cap avantatge competitiu vers les províncies veïnes. Per bé que la situació de puixança econòmica permeté sostenir aquest sistema de manera més o menys notable, moltes economies municipals catalanes patiren notablement tant per les muntanyes de deu-

tes acumulades des d'abans de la Guerra de Successió com per les pràctiques irregulars i desiguals en els repartiments del cadastre.¹⁰⁸

A més, cal constatar l'evidència que la clau de l'èxit comercial rau en la capacitat i la iniciativa de fer-se amb els mercats, de guanyar-los. Les lleis i les facilitats productives com la reforma duanera o l'abolició de l'estrangeria foren mesures que podien afavorir o incentivar aquestes conquestes. D'altres, com la liberalització del comerç americà, foren imprescindibles per a consolidar l'accés als mercats indians i obrir així noves oportunitats de negoci. Això no obstant, és evident que hom havia de posseir les capacitats de capitalització, d'organització i d'emprenedoria necessàries per aprofitar-les. Així doncs, per molt efectives que fossin aquestes reformes, mai no haurien pogut generar per si soles les dinàmiques de negoci pròpies de les companyies comercials catalanes i les seves xarxes de botigues i agents a l'interior peninsular i a terres americanes, ni la capacitat de competir amb èxit amb els productors locals o amb l'arribada de gèneres estrangers. Aquesta demanda donaria continuïtat a les dinàmiques ja iniciades per les necessitats del mercat interior i pel comerç atlàntic d'aiguardents i vins.

Precisament serien alguns d'aquests individus econòmicament més actius els qui, en la seva estratègia de diversificació de les inversions, decidirien apostar per les noves manufactures cotoneres —aprofitant les prohibicions d'entrada de gèneres estrangers— i també prestar importants serveis a la Corona actuant com a proveïdors i financers de les tropes del rei. En aquest darrer àmbit, alguns agents econòmics catalans pogueren oferir a l'Estat una opció competitiva que respongués a les imperioses necessitats derivades de la seva activa política militar d'una manera eficient i solvent. L'èxit en aquestes tasques aplanà el terreny a la consecució de títols, franqueses i privilegis o a la creació de nous òrgans de representació corporativa sota protecció reial.

Així doncs, el motor de les transformacions experimentades per la societat i l'economia catalanes des de feia segles, alimentat per la nova influència del mercat atlàntic, fou el pal de paller del creixement català del segle XVIII. Les mesures empreses pels governs de la monarquia borbònica tingueren un impacte evident en aquest creixement, però els seus eventuals beneficis sols s'assoliren en la mesura que la iniciativa pròpia dels agents econòmics catalans els pogué aprofitar i condicionar.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Vegeu-ne alguns exemples en síntesis i reculls d'obres com: Elhanan HELPMAN (ed.). *Institutions and Economic Performance*. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts) 2008; Daron ACEMOGLU, Simon JOHNSON i James A. ROBINSON. «Institutions as a Fundamental Cause of Long-Run Growth». A: *Handbook of Economic Growth*. Vol. 1-A. Ed. a cura de Philippe Aghion i

- Steven N. Durlauf. North-Holland, Amsterdam 2005, p. 385-472; Fernando RAMOS PALENCIA i Bartolomé YUN CASALILLA. *Economía política desde Estambul a Potosí. Ciudades estado, imperios y mercados en el Mediterráneo y en el Atlántico ibérico, c. 1200-1800*. PUV, València 2012; Sheilagh OGILVIE i A. W. CARUS. «Institutions and Economic Growth in Historical Perspective». A: *Handbook of Economic Growth*. Vol. 2. Ed. a cura de Philippe Aghion i Steven N. Durlauf, North-Holland, Amsterdam 2014, p. 403-513; Zoltan J. ACS, Saul ESTRIN, Tomasz MICKIEWICZ i László SZERB. «Entrepreneurship, institutional economics, and economic growth: an ecosystem perspective». *Small Business Economics*, núm. 51 (2018), p. 501-514.
- [2] Antoni SIMON i TARRÉS. *Els orígens del miracle econòmic català*. Rafael Dalmau, Barcelona 2021, p. 204.
- [3] Josep Maria DELGADO RIBAS. «Después de Utrecht. El impacto de la nueva fiscalidad borbónica sobre la economía y la sociedad catalana del siglo XVIII». A: Joaquim ALBAREDA i Agustí ALCOBERRO (coord.). *Actes del congrés «Els Tractats d'Utrecht. Clarors i foscors de la pau. La resistència dels catalans»*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 2015, p. 373.
- [4] Gabriel TORTELLA CASARES. «La economía catalana en el siglo XVIII: algunas precisiones». Discurs d'investidura del Doctorat Honoris Causa llegit a la Universitat d'Alacant el dia 21 de novembre de 2014. En línia, a <<https://web.ua.es/es/protocolo/eventos/honoris/tortella-casares-gabriel-2014/doctor-honoris-causa-gabriel-tortella-casares.html>> [recuperat el dia 02-12-2023]; Gabriel TORTELLA CASARES. «La renovación económica y social de los Borbones: la política económica de España en el siglo XVIII». A: 1714. *Cataluña en la España del siglo XVIII*. Ed. a cura d'Antonio Morales. Cátedra, Madrid 2014, p. 266-275; Carlos MARTÍNEZ SHAW. «La Cataluña del siglo XVIII bajo el signo de la expansión». A: Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ (dir.). *España en el siglo XVIII. Homenaje a Pierre Vilar*. Crítica, Barcelona 1985, p. 55-131; Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ. *Cataluña y el absolutismo borbónico: historia y política*. Crítica, Barcelona 2014, p. 446, 469, 479-486 i 513-549; Josep FONTANA LÁZARO. *La formació d'una identitat*. Eumo, Vic 2014, p. 243-254; Jaume TORRAS ELIAS. *La industria antes de la fábrica*. Ediciones de la Universidad de Salamanca, Salamanca 2019, p. 135-159; Jaume TORRAS ELIAS. «L'economia catalana abans i després de 1714, continuïtat i canvi». *Anuari de la Societat Catalana d'Economia*, núm. 23 (2020), p. 109-125; Llorenç FERRER i ALÒS. «El creixement divers de la Catalunya del segle XVIII. Protoindustrialització?». *Catalan Historical Review*, núm. 5 (2012), p. 201-209; Josep Maria DELGADO RIBAS. «Barcelona i el model econòmic de l'absolutisme borbònic: un tret per la culata». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 23 (2016), p. 225-242. Sens dubte, l'excel·lent síntesi historiogràfica elaborada per Francesc Valls és el millor treball per seguir aquest debat historiogràfic. Francesc VALLS-JUNYENT. «Els debats entorn dels orígens setcentistes de la industrialització catalana». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 27 (2016), p. 235-260.
- [5] John H. ELLIOTT. *Scots and Catalans: Union and disunion*. Yale University Press, New Haven 2018, p. 100-127. A. SIMON i TARRÉS. *Els orígens del miracle...*, p. 230-249. Joaquim ALBAREDA i SALVADÓ. *Vençuda però no submissa. La Catalunya del segle XVIII*. Edicions 62, Barcelona 2023, p. 69-106.
- [6] Pierre VILAR. *Catalunya dins l'Espanya moderna: recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. Vol. II. Edicions 62, Barcelona 1964-1969, p. 384-391; vol. III, p. 356-362.
- [7] Emili GIRALT i RAVENTÓS. «La viticultura y el comercio catalán del siglo XVIII». *Estudios de Historia Moderna*, núm. 2 (1952), p. 159-175.
- [8] Josep FONTANA LÁZARO. «En els inicis de la Catalunya contemporània: l'economia a la segona meitat del segle XVII». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 7 (2002), p. 13.
- [9] Agustí SEGARRA BLASCO. *Aiguardent i mercat a la Catalunya del segle XVIII*. Eumo, Vic 1994; Francesc VALLS-JUNYENT. *La Catalunya atlàntica. Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*. Eumo, Vic 2004.
- [10] Pere MOLAS RIBALTA. *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*. Curial, Barcelona 1977; Benet OLIVA RICÓS, *La generació de Feliu de la Penya. Burguesia mercantil i Guerra de Successió entre el Maresme i Barcelona*. Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida 2001; Albert GARCIA ESPUCHE. *Barcelona entre dues guerres. Economia i vida quotidiana (1652-1714)*. Eumo, Vic 2005; Josep FÀBREGAS ROIG. «Els Kies: d'Holanda al Camp de Tarragona». *Pedralbes*, núm. 39 (2019), p. 158-192.
- [11] P. VILAR. *Catalunya dins l'Espanya...*, vol. III, p. 223-225, 356-368 i 551-580; Francesc VALLS-JUNYENT. «Contractació a rabassa morta i conjuntura vitícola a Catalunya, 1720-1850». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. 15 (1997), p. 299-334; Juan CARMONA i James SIMPSON. «The "Rabassa Morta" in Catalan Viticulture: The Rise and Decline of a Long Term Sharecropping Contract, 1670s-1920s». *The Journal of Economic History*, núm. 59/2 (1999), p. 290-315; A. SIMON i TARRÉS. *Els orígens del miracle...*, p. 51-55. Aquest contracte era de plantació de vinya i el propietari cobrava una part dels fruits; la duració del contracte era la de la vinya plantada.
- [12] Jaume TORRAS ELIAS. «Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo XVIII». *Revista de Historia Económica. Journal of Iberian and Latin American Economic History*, núm. 2/3 (1984), p. 113-127; Llorenç FERRER i ALÒS i Antoni SEGURA. «Organització de la producció agrària a la Catalunya del Set-cents». *Pedralbes*, núm. 8 (1988), p. 532-534; Josep FONTANA LÁZARO. *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*. Edicions 62, Barcelona 1998, p. 71; Llorenç FERRER i ALÒS. «El segle XVIII: culminació i final d'un model de creixement econòmic agrari». A: Eva SERRA i PUIG

- (coord.). *Història agrària dels Països Catalans*. Vol. III. *Edat Moderna*. Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona 2008, p. 61-62; L. FERRER I ALÒS, «El creixement divers...», p. 197-201.
- [13] A. SEGARRA BLASCO. *Aiguardent i mercat...*, p. 255-258; Jaume TORRAS ELIAS. «Productes vitícoles i integració mercantil a Europa, ss. XVI-XVIII». A: *Jornades sobre la viticultura de la conca mediterrània*. Universitat Rovira i Virgili, Tarragona 1995, p. 527-535.
- [14] Precisament, aquest 2024 fa vint anys de la publicació de l'excel·lent estudi de Francesc Valls que demostrà la importància de l'exportació de vins i licors en l'arrencada de la manufactura cotonera del Principat. F. VALLS-JUNYENT. *La Catalunya atlàntica...*, p. 27-48.
- [15] P. VILAR. *Catalunya dins l'Espanya...*, vol. III, p. 340-341. Eloy MARTÍN CORRALES. *Comercio de Cataluña con el Mediterráneo musulmán (siglos XVI-XVIII)*. *El comercio con los «enemigos de la fe»*. Ediciones Bellaterra, Barcelona 2001, p. 319-354.
- [16] Isidro DUBERT GARCÍA. «El desembarco de los catalanes en Galicia y los remedios de los naturales a la crisis de sus pesquerías, 1757-1788». A: Manuel GARCÍA HURTADO (coord.). *Modernitas. Estudios en homenaje al Profesor Baudilio Barreiro Mallón*. Universidade da Coruña, la Corunya 2008, p. 351-368. Pel que fa a l'àmbit estatal, la companyia d'Antoni i Domingo Gispert, Josep Lleonart, Joan Pasqual i Joan Sanmartí aconseguí un contracte per al subministrament de tot el vi per al Real Astillero de Esteiro al Ferrol, entre 1752 i 1756. AHPB [Arxiu Històric de Protocols de Barcelona], 1019/19, Notari Sebastià Prats, f. 379v-381r [23-11-1762].
- [17] J. TORRAS ELIAS. «Especialización agrícola e industria...», p. 113-127.
- [18] L. FERRER I ALÒS. «El creixement divers...», p. 203-204. Llorenç FERRER I ALÒS. «Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII a partir dels registres parroquials». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 20 (2007), p. 17-68.
- [19] Rosa CONGOST I COLOMER. «Els canvis en l'Empordà del segle XVIII: la tesi d'una revolució industriosa». *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 46 (2015), p. 371-388.
- [20] A. SIMON I TARRÉS. *Els orígens del miracle...*, p. 241-242.
- [21] Eva SERRA I PUIG. «El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe». *Recerques*, núm. 10 (1980), p. 17-32; Llorenç FERRER I ALÒS. «La diversitat de l'activitat econòmica a la Catalunya moderna: més enllà de la renda feudal». *Pedralbes*, núm. 28 (2008), p. 730-743.
- [22] Llorenç FERRER I ALÒS. *Hereus, pubilles i cabalers. El sistema d'hereu a Catalunya*. Afers, Catarroja i Barcelona, 2007; Llorenç FERRER I ALÒS. «Desmitificant els masos. Reivindicant la Història». *Dovella*, núm. 137 (2023), p. 8-10.
- [23] Àlex SÁNCHEZ SUÁREZ i Francesc VALLS-JUNYENT. «Les crisis a Catalunya en una etapa de creixement i transició (1680-1840)». *Recerques*, núm. 72-73 (2017), p. 138-155.
- [24] J. TORRAS ELIAS. *La industria antes...*, p. 136-138.
- [25] Per als antecedents medievals i la inspiració italiana, vegeu Mario DEL TREPPO. *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalanoaragonesa al segle XV*. Curial, Barcelona 1976, p. 339-534.
- [26] Isabel LOBATO FRANCO. *Compañías y negocios en la Cataluña preindustrial*. Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Sevilla, Sevilla 1995.
- [27] A. SIMON I TARRÉS. *Els orígens del miracle...*, p. 216-217 i 243.
- [28] Albert GARCIA ESPUCHE. *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña 1550-1640*. Alianza, Madrid 1998.
- [29] Fernand Braudel ja ho apuntà en el seu monumental Fernand BRAUDEL. *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*. Vol I. Fondo de Cultura Económica, Madrid 2016, p. 792-796.
- [30] R. FERNÁNDEZ DÍAZ. *Cataluña y el absolutismo...*, p. 516.
- [31] G. TORTELLA CASARES. «La economía catalana...», p. 32-33.
- [32] Per no recarregar més les notes, vegeu alguns reculls historiogràfics d'autors que defensaven aquestes postures a F. VALLS-JUNYENT. «Els debats entorn...», p. 247-249; A. SIMON I TARRÉS. *Els orígens del miracle...*, p. 13; J. ALBAREDA I SALVADÓ. *Vencuda però no submissa*, p. 80-83.
- [33] Vegeu, com a mostra, Agustín GUIMERÁ RAVINA (coord.). *El reformismo borbónico. Una visión interdisciplinar*. Alianza, Madrid 1996; María LÓPEZ DÍAZ i María del Carmen SAAVEDRA VÁZQUEZ (ed.). *Gobernar reformando: los primeros Borbones en la España del siglo XVIII*. Comares, Granada 2023; Agustín GONZÁLEZ ENCISO. *Felipe V: la renovación de España*. EUNSA, Pamplona 2003; José Luis GÓMEZ URDÁÑEZ. *Fernando VI y la España discreta*. Punto de Vista Editores, Madrid 2019; Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ. *Carlos III: un monarca reformista*. Espasa, Barcelona 2016.
- [34] Pedro RUIZ TORRES. «Los límites del reformismo del siglo XVIII en España» a Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ i Marició JANUÉ I MIRET (coord.). *El nacimiento y la construcción del estado moderno. Homenaje a Jaume Vicens Vives*. PUV, València 2011, p. 111-150.
- [35] Jaume VICENS VIVES. *Coyuntura económica y reformismo burgués y otros estudios de historia de España*. Ariel, Barcelona 1968, p. 24-25.
- [36] Miguel ARTOLA GALLEGO. *La Hacienda del Antiguo Régimen*. Alianza, Madrid 1982, p. 241-246.
- [37] Josep JUAN VIDAL. «Les conseqüències de la Guerra de Successió: nous impostos a la Corona d'Aragó, una penalització o un futur impuls per al creixement econòmic?». *Pedralbes*, núm. 33 (2013), p. 278.
- [38] G. TORTELLA CASARES. «La renovación económica...», p. 275.
- [39] A banda dels autors ja citats, cal sumar-hi també la síntesi de Manuel ARRANZ HERRERO i Ramon GRAU HERNÁNDEZ. «L'economia urbana de Barcelona i la Guerra de Successió». *Recerques*, núm. 24, (1991), p. 140-142. La crítica més directa i fonamentada a la idea del cadastre com a impost «modern», a Josep Maria DELGADO RIBAS.

- «Presión fiscal y asignación de recursos en la monarquía borbónica». *Manuscrits*, núm. 4-5 (1987), p. 25-40.
- [40] J. ALBAREDA I SALVADÓ. *Vençuda però no submissa*, p. 52-55.
- [41] Josep Maria TORRAS I RIBÉ. *Felip V contra Catalunya*. Rafael Dalmau, Barcelona 2005, p. 285-318; F. VALLS-JUNYENT. «Els debats entorn...», p. 250-251. Vegeu les notes 32 i 33 per a moltes de les obres essencials per entendre aquesta visió. Per a la vigència de pràctiques com els *apremios* o cobraments fets directament per la tropa, vegeu J. M. DELGADO RIBAS. «Después de Utrecht», p. 377.
- [42] Agustí ALCOBERRO I PERICAY. «El cadastre de Catalunya (1713-1845): de la imposició a la fossilització». *Pedralbes*, núm. 25 (2005), p. 244-245.
- [43] Les rendes segrestades més importants foren el dret de bolla de plom o els drets de portes de la Ciutat Comtal. Joan MERCADER RIBA. *Felip V i Catalunya*. Edicions 62, Barcelona 1985, p. 153-166 i 187-190.
- [44] Emiliano FERNÁNDEZ DE PINEDO. «Els ingressos de la hisenda reial a Catalunya (1717-1779)». *Recerques*, núm. 17 (1985), p. 130. Tanmateix, com ja apuntà Agustí Alcobarro, en els càlculs de Fernández de Pinedo no s'hi comprenen els tributs d'allotjaments, utensilis i bagatges, fet que modificaria substancialment les xifres presentades. A. ALCOBERRO I PERICAY. «El cadastre de Catalunya...», p. 245.
- [45] Eduardo Escartín apunta que l'any 1785 les rendes generals superaven en un 25 % l'import cobrat pel cadastre. Eduardo ESCARTÍN SÁNCHEZ. «El Catastro catalán: teoría y realidad». *Pedralbes*, núm. 1 (1981), p. 262. A. ALCOBERRO I PERICAY. «El cadastre de Catalunya...», p. 254-256.
- [46] Un discurs sobre els greuges comparatius que té les arrels al mateix segle XVIII. J. M. DELGADO RIBAS. «Presión fiscal y asignación...», p. 32-35 i 39.
- [47] F. VALLS-JUNYENT. «Els debats entorn...», p. 252-253.
- [48] J. M. DELGADO RIBAS. «Después de Utrecht», p. 379-381.
- [49] Per fer-ho, a partir de 1727 comptaren amb un cos de geòmetres especialitzat propi de la Intendència de Catalunya. J. M. DELGADO RIBAS. «Después de Utrecht», p. 375-376.
- [50] J. M. DELGADO RIBAS. «Presión fiscal y asignación...», p. 31-32. Vegeu el document complet del Reglament de 1735 a José LÓPEZ JUANA PINILLA. *Biblioteca de Hacienda de España*. Vol. V. Imprenta y fundición de Don Eusebio Aguado, Madrid 1847, p. 54-74.
- [51] Eduardo ESCARTÍN SÁNCHEZ, *La Intendencia de Cataluña en el siglo XVIII*. Santandreu, Barcelona 1995, p. 218-222.
- [52] F. VALLS-JUNYENT. «Els debats entorn...», p. 251. Josep Maria Torras ha estudiat nombrosos exemples d'aquestes males pràctiques al llarg del segle a: Josep Maria TORRAS I RIBÉ. *Misèria, poder i corrupció a la Catalunya borbònica (1714-1808)*. Rafael Dalmau, Barcelona 2020.
- [53] J. M. DELGADO RIBAS. «Después de Utrecht», p. 376-377.
- [54] Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ. «Contra el catastro. Movilización y protestas en Cataluña a lo largo del siglo XVIII». A: *Gobernar reformando...*, p. 333-356.
- [55] J. TORRAS ELIAS. «L'economia catalana abans...», p. 117-118. Àngel RUIZ I PABLO. *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona (1758 a 1847)*. Altafulla, Barcelona 1994, p. 131-140.
- [56] Vegeu-ne un dels exemples més clars a Guillermo PÉREZ SARRIÓN. *The Emergence of a National Market in Spain, 1650-1800. Trade Networks, Foreign Powers and the State*. Bloomsbury, Londres 2017. Guillermo PÉREZ SARRIÓN (coord.). *Más estado y más mercado. Absolutismo y economía en la España del siglo XVIII*. Sílex, Madrid 2011. Vicent A. LOMBART ROSA. «Economía política y reforma en la Europa mediterránea del siglo XVIII: una perspectiva española». *Mediterráneo Económico*, núm. 9 (2006), p. 95-113.
- [57] F. VALLS-JUNYENT. «Els debats entorn...», p. 520-521.
- [58] Jaume TORRAS ELIAS. «La penetració comercial catalana a l'Espanya interior en el segle XVIII. Una proposta d'explicació». A: *Els catalans a Espanya, 1760-1914*. Universitat de Barcelona, Barcelona 1996, p. 27-30; Jaume TORRAS ELIAS. «De Verdú a Valdemoro. Sobre la comercialització de teixits catalanes en la Espanya interior (siglo XVIII)». *Estudis*, núm. 36 (2010), p. 9-20; Joaquín OCAMPO SUÁREZ-VALDÉS. «Los catalanes en España y la economía política de la Ilustración. ¿"Conquista pacífica" o Españas vencidas?». *Revista de Historia Moderna*, núm. 29 (2011), p. 185-204.
- [59] R. FERNÁNDEZ DÍAZ. *Cataluña y el absolutismo...*, p. 521-523.
- [60] La voluntat de traslladar les duanes internes a la costa i a la frontera francesa fou el causant principal de la revolta de la Matxinada de 1718. Les duanes internes amb la resta de Castella es tornaren a instaurar el 1722. Álvaro ARAGÓN RUANO i Alberto ANGULO MORALES (coord.). *Una década prodigiosa. Beligerancia y negociación entre la Corona y las Provincias Vascaas (1717-1728)*. Universidad del País Vasco, Bilbao 2019.
- [61] «A Catalunya, l'impost se situava a l'entorn del 3,33 %, mentre que a l'Aragó, València o Castella creixia fins el 15%». A. SIMON I TARRÉS. *Els orígens del miracle...*, p. 236.
- [62] J. TORRAS ELIAS. «L'economia catalana abans...», p. 119-120.
- [63] Jordi GÜNZBERG MOLL. «Origen, desarrollo y extinción de un derecho histórico en Cataluña. El derecho de extranjería». *Ius Fugit*, núm. 15 (2007-2008), p. 175-198.
- [64] J. TORRAS ELIAS. «L'economia catalana abans...», p. 120.
- [65] Assumpta MUSET I PONS. *Catalunya i el mercat espanyol al segle XVIII. Els traginers i els negociants de Calaf i Copons*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1997; J. TORRAS ELIAS. «La penetració comercial...», p. 28-29.
- [66] Alguns agents catalans ja havien penetrat al mercat castellà al tombant dels segles XVI i XVII per vendre productes com draps, estampacions, llibres, puntes de coixí o vidres treballats. A. SIMON I TARRÉS. *Els orígens del miracle...*, p. 120-121.
- [67] Encara avui, per conèixer el comerç americà català abans de la liberalització, és de referència l'obra de Carlos MAR-

- TÍNEZ SHAW. *Cataluña en la Carrera de Indias, 1680-1756*. Crítica, Barcelona 1981.
- [68] Josep Maria DELGADO RIBAS i Josep Maria FRADERA BARCELÓ. «La diàspora atlàntica. De Cadis a les Antilles». A; *Els catalans a Espanya...*, p. 31-32.
- [69] José María OLIVA MELGAR. *Cataluña y el comercio privilegiado con América en el siglo XVIII*. Edicions de la Universitat Barcelona, Barcelona 1987.
- [70] F. VALLS-JUNYENT. *La Catalunya atlàntica...*, p. 201-209.
- [71] Per un apropament a les arrels de totes les postures d'aquest debat, vegeu les contribucions de Carlos Martínez Shaw, Antonio García-Baquero i Josep Fontana a Jordi NADAL OLLER i Gabriel TORTELLA CASARES (ed.). *Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea*. Ariel, Barcelona 1974. Per a una síntesi més recent, vegeu José María OLIVA MELGAR. «Carlos Martínez Shaw y el comercio colonial. Explorador y conquistador de nuevos territorios para la historia», i Àlex SÁNCHEZ SUÁREZ. «Carlos Martínez Shaw y la manufactura algodonera catalana del siglo XVIII» a Roberto FERNÁNDEZ (coord.). *Carlos Martínez Shaw: historiador modernista*. Universitat de Lleida, Lleida 2010, p. 89-122.
- [72] Josep Maria DELGADO RIBAS. «Comercio colonial y crecimiento económico en la España del siglo XVIII. La crisis de un modelo interpretativo». *Manuscrits*, núm. 3 (1986), p. 23-40. Josep Maria DELGADO RIBAS. «Mercado interno versus mercado colonial en la primera industrialización española». *Revista de Historia Económica. Journal of Iberian and Latin American Economic History*, núm. 13/1 (1995), p. 11-31.
- [73] J. M. DELGADO RIBAS. «Después de Utrecht», p. 379-380. Josep Maria DELGADO RIBAS. *Dinámicas imperiales (1650-1796): España, América y Europa en el cambio institucional del sistema colonial español*. Bellaterra, Barcelona 2007, p. 417-519.
- [74] Josep Maria DELGADO RIBAS. «La construcció i la indústria navals a Catalunya (1750-1820)». *Recerques*, núm. 13 (1983), p. 45-64; Josep Maria DELGADO RIBAS. «La indústria de la construcció naval catalana (1750-1850): una visió a llarg termini». *Drassana*, núm. 2 (1994), p. 34-39.
- [75] Josep Maria FRADERA i BARCELÓ. *Indústria i mercat. Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845)*, Crítica, Barcelona 1987; Pere PASCUAL i DOMÈNECH. *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX. Formació i desestructuració d'un sistema econòmic*. Crítica, Barcelona 1990. F. VALLS-JUNYENT. *La Catalunya atlàntica...*, p. 287-415.
- [76] P. VILAR. *Catalunya dins l'Espanya...*, vol. IV, p. 519-535 i 543-546; J. M.ª OLIVA MELGAR. *Cataluña y el comercio privilegiado...*, p. 267-285; A. SEGARRA BLASCO. *Aiguarent i mercat...*, p. 164-166; F. VALLS-JUNYENT. *La Catalunya atlàntica...*, p. 143-252.
- [77] Vegeu un interessant recull d'estudis sobre aquesta relació fins a principis de la dècada de 1990 a Àlex SÁNCHEZ SUÁREZ. «La indianería catalana, ¿mito o realidad?». *Revista de Historia Industrial*, núm. 1 (1992), p. 213-228.
- [78] Antonio GARCÍA-BAQUERO GONZÁLEZ. «La industria algodonera catalana y el libre comercio. Otra reconsideración». *Manuscrits*, núm. 9 (1991), p. 13-40. També es troben a R. FERNÁNDEZ DÍAZ. *Cataluña y el absolutismo...*, p. 534-535.
- [79] Josep Maria DELGADO RIBAS. «La industria algodonera catalana (1776-1796) y el mercado americano: una reconsideración». *Manuscrits*, núm. 7 (1988), p. 103-116. Josep Maria DELGADO RIBAS. «“El algodón engaña”. Algunas reflexiones en torno al papel de la demanda americana en el desarrollo de la indianería catalana». *Manuscrits*, núm. 11 (1993), p. 61-83.
- [80] Pel que sembla, al darrer terç del segle, la immensa majoria de les indians produïdes a Barcelona es vengueren dins el mercat peninsular. Àlex SÁNCHEZ SUÁREZ. «La era de la manufactura algodonera en Barcelona, 1736-1839». *Estudios de Historia Social*, núm. 48-49 (1989), p. 77-85 i 92-93.
- [81] À. SÁNCHEZ SUÁREZ. «La indianería catalana...», p. 217-227.
- [82] En moments de guerra oberta i estroncament del comerç, els cotoners catalans no dubtaren a compensar els talls en el subministrament amb importacions de cotó maltès o llevantí. James K. J. THOMSON. «The Spanish trade in american cotton: atlantic synergies in the Age of Enlightenment». *Revista de Historia Económica. Journal of Iberian and Latin American Economic History*, núm. 26/2 (2008), p. 277-314. Més endavant s'importaria del Brasil o de la costa andalusa. Àlex SÁNCHEZ SUÁREZ i Francesc VALLS-JUNYENT. «El mercado del algodón en Barcelona durante la crisis del Antiguo Régimen (1790-1840)». *Revista de Historia Industrial*, núm. 58 (2015), p. 61-93.
- [83] James K. J. THOMSON. «La política del algodón en la España del siglo XVIII». *Revista de Historia Industrial*, núm. 36 (2008), p. 15-44. Vegeu-ne alguns esments en l'estudi pioner sobre les fàbriques d'indians i el sector cotoner català del segle XVIII a Ramon GRAU FERNÁNDEZ i Marina LÓPEZ GUALLAR. «Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII. Introducció a l'estudi de les fàbriques d'indians». *Recerques*, núm. 4 (1974), p. 19-57.
- [84] James K. J. THOMSON. «Explaining the take-off of the Catalan cotton industry». *Economic History Review*, núm. 58/4 (2005), p. 704-705.
- [85] Jaume CARRERA PUJAL. *Historia política y económica de Cataluña. Siglos XVI al XVIII*. Vol. IV. Bosch, Barcelona 1947, p. 133-137; James K. J. THOMSON. *Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona*. Edicions 62, Barcelona 1994, p. 89-108; R. GRAU FERNÁNDEZ i M. LÓPEZ GUALLAR. «Empresari i capitalista...», p. 22-23; À. SÁNCHEZ SUÁREZ. «La era de la manufactura...», p. 69-72.
- [86] Mercès a aquestes mesures, la Junta de Comerç calculava que els estampadors catalans podien vendre els seus gèneres entre un 4% i un 6% més barats. À. SÁNCHEZ SUÁREZ. «La era de la manufactura...», p. 73-74.
- [87] À. SÁNCHEZ SUÁREZ. «La indianería catalana...», p. 219, n. 29.

- [88] James K. J. THOMSON. *Els orígens de la industrialització...*, p. 69-88. Lídia TORRA FERNÁNDEZ. «El consum d'indianes a Barcelona, 1650-1800». *Barcelona. Quaderns d'Història*, núm. 17 (2011), p. 283-290.
- [89] J. K. J. THOMSON. «La política del algodón...», p. 23-33.
- [90] Patrick O'BRIEN, Trevor GRIFFITHS i Philip HUNT. «Political Components of the Industrial Revolution: Parliament and the English Cotton Textile Industry, 1660-1774». *The Economic History Review*, núm. 44/3 (1991), p. 395-423.
- [91] Tot i que, en aquest cas, se n'encomanà la direcció a dos tècnics anglesos que s'havien ofert a la Corona. Gonzalo MARTÍN GARCÍA. *La industria textil en Ávila durante la etapa final del antiguo régimen. La Real Fábrica de Algodón*. Diputación de Ávila, Ávila, 1989.
- [92] À. SÁNCHEZ SUÁREZ. «La era de la manufactura...», p. 80-81.
- [93] Manuel ARRANZ HERRERO. «Demanda estatal i activitat econòmica a Catalunya sota els primers borbons (1714-1808)». A: *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Vol. II. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1984, p. 259-265.
- [94] David FERRÉ GISPETS. «Exèrcit i negoci. El proveïment militar a Catalunya durant el regnat de Felip V (1700-1746)». Tesi doctoral dirigida per Antonio Espino López i Antoni Simon Tarrés. Universitat Autònoma de Barcelona, 2023; Eduard MARTÍ FRAGA. «El efecto de la política de asientos militares de Felipe V sobre la economía catalana (1715-1725)». A: Joaquim ALBAREDA i Núria SALLÉS (dir.). *La reconstrucción de la política internacional española. El reinado de Felipe V*. Casa de Velázquez, Madrid 2021, p. 283-307.
- [95] Vegeu un repàs historiogràfic sobre aquest àmbit des del segle XVIII fins a l'actualitat a: D. FERRÉ GISPETS. «Exèrcit i negoci...», p. 29-96.
- [96] J. CARRERA PUJAL, *Historia política y económica...*, vol. IV, p. 166-171, 177-178 i 272-286; J. MERCADER RIBA. *Felip V...*, p. 195-217; Manuel ARRANZ HERRERO. «Demanda estatal i...», p. 259.
- [97] Lluís ROURA i AULINAS. *Subjecció i revolta al segle de la Nova Planta*. Eumo i Pagès, Vic i Lleida 2005, p. 38-44 i 50-55. Christopher STORRS. *The Spanish Resurgence, 1713-1748*. Yale University Press, New Haven i Londres, 2016, p. 1-16.
- [98] També serví per a controlar la base de la Royal Navy a Menorca. D. FERRÉ GISPETS. «Exèrcit i negoci...», p. 429-454.
- [99] Rafael TORRES SÁNCHEZ. *Military Entrepreneurs and the Spanish Contractor State in the Eighteenth Century*. Oxford University Press, Oxford, 2016; Agustín GONZÁLEZ ENCISO. «Guerra y movilización de recursos económicos en el siglo XVIII. Un ensayo historiográfico». *Cuadernos Dieciochistas*, núm. 21 (2020), p. 15-43.
- [100] Benet OLIVA RICÓS. «Els proveïdors catalans de l'exèrcit borbònic durant el setge de Barcelona de 1713-1714». *Estudis històrics i documents dels Arxius de Protocols*, núm. 32 (2014), p. 205-248.
- [101] R. FERNÁNDEZ DÍAZ, *Cataluña y el absolutismo...*, p. 468-469 i 516-517.
- [102] J. M. DELGADO RIBAS. «Después de Utrecht», p. 383-384.
- [103] A. SIMON I TARRÉS. *Els orígens del miracle...*, p. 235-236; J. ALBAREDA I SALVADÓ. *Vençuda però no submissa*, p. 88-89.
- [104] D. FERRÉ GISPETS. «Exèrcit i negoci...», p. 469-500.
- [105] D. FERRÉ GISPETS. «Exèrcit i negoci...», p. 1066-1067.
- [106] Eduard MARTÍ FRAGA. «La capacidad de "No poder hacer milagros": Reflexiones sobre el abastecimiento de las expediciones de 1715, 1718 y 1720». *Global Journal Of Human-Social Science Research*, núm. 20, 4-D (2020), p. 37-53. David FERRÉ GISPETS, «El papel de los asentistas catalanes en el apresto de la expedición para la conquista de Orán (1732)». A: Alberto GUERRERO MARTÍN (ed.). *Imperialismos y ejércitos*. Universidad de Granada, Granada 2020, p. 349-367; Agustín GONZÁLEZ ENCISO. «La Marina a la conquista de Italia, 1733-1735». *Revista de Historia Naval*, núm. 69 (2014), p. 15-35.
- [107] A. GONZÁLEZ ENCISO. «Guerra y movilización...», p. 26-30; D. FERRÉ GISPETS. «Exèrcit i negoci...», p. 1063-1064.
- [108] Jordi CASAS I ROCA. «L'endeutament dels municipis catalans en l'edat moderna (segles XVII i XVIII)». *Revista de Dret Històric Català*, núm. 20 (2021), p. 11-85.

NOTA BIOGRÀFICA

David Ferré Gispets (Sant Fruitós de Bages, 1994) és doctor en història comparada, política i social per la Universitat Autònoma de Barcelona i actualment és contractat postdoctoral a l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives de la Universitat Pompeu Fabra. Els seus camps d'estudi principal són la Catalunya dels primers Borbons, el proveïment dels exèrcits del segle XVIII i el paper que hi tingueren els agents privats. Té diversos articles publicats en revistes indexades i ha participat en nombrosos congressos nacionals i internacionals. La seva tesi, «Exèrcit i negoci. El proveïment militar a Catalunya durant el regnat de Felip V (1700-1746)», ha estat guardonada en la trentena edició de les Beques Notari Raimon Noguera i es troba en via de publicació.

Picasso i Catalunya. Una obra d'abast internacional

Eduard Vallès*

Museu Nacional d'Art de Catalunya

Rebut 13 juny 2023 · Acceptat 20 setembre 2023

RESUM

La relació de Picasso amb Catalunya és un tema conegut i divulgat però, tot sovint, s'ha focalitzat més aviat en el seu vessant biogràfic o fins i tot sentimental. Si bé aquest enfocament és correcte, i es correspon amb els testimonis que ens han arribat, volem incidir en els resultats plàstics d'aquesta vinculació. Les estades en terres catalanes van donar lloc a una producció d'una extraordinària singularitat, de manera que algunes de les obres creades en territori català es corresponen amb alguns dels períodes més brillants de l'artista. Per exemple, les millors obres de l'època blava foren pintades a Barcelona i, pel que fa al Cubisme, les creacions a Horta, Cadaqués o Ceret suposen moments culminants del moviment d'avantguarda més revolucionari en termes artístics del segle xx. Per tant, més enllà de la vinculació sentimental amb Catalunya, admesa pel mateix artista, cal posar en relleu la dimensió internacional de les creacions que sorgiren d'aquestes estades, la majoria escampades per les millors pinacoteques del món.

Paraules clau: Picasso, Acadèmia, Barcelona, època blava, Cubisme

La vinculació amb Catalunya configura un dels episodis troncats de la trajectòria artística, però també humana, de Picasso. És a Catalunya, en concret a Barcelona, on finalitzà els estudis de belles arts, que havia començat a Màlaga i havia continuat a la Corunya. Fou també a Catalunya on donà les primeres passes com a artista i on va rebre la influència de tot l'entorn artístic del moment, el d'una Barcelona que a partir del 1888, amb l'Exposició Universal, iniciaria un dels períodes més extraordinaris, en termes artístics, de la seva història. Aquest jove Picasso s'abeuraria del que a Catalunya es va conèixer com a Modernisme, però que, amb diverses variacions, en altres llocs d'Europa era conegut com a Art Nouveau o Jugendstil, per exemple. Posteriorment, va iniciar el que coneixem com a època blava, sens dubte el primer període netament personal de Picasso, lluny dels seus inicis eclèctics.

Va ser a partir d'aquest moment que Picasso va començar a fer algunes de les seves obres més importants, però que no serien reconegudes fins força més tard. Durant molts anys, des de la historiografia internacional se n'havia bandejat la rellevància. El fet que els seus anys de residència regular a Catalunya fossin anteriors al Cubisme va provocar que durant els primers temps d'eclosió de l'estudi de l'obra de Picasso gairebé no es tinguessin en compte. Es considerava una època de formació i era gairebé desco-

neguda. Fins i tot la primera aproximació seriosa des de la historiografia catalana —si bé en castellà—, a càrrec d'Alexandre Cirici Pellicer, va rebre el títol *Picasso antes de Picasso* (1946), és a dir, es considerava que aquesta producció era allunyada del cànon internacional picassà que llavors s'anava consolidant.¹

No va ser fins a l'any 1966 que es va publicar un primer llibre a càrrec de Josep Palau i Fabre, *Picasso en Cataluña*, que per primer cop va tractar el tema de manera monogràfica. Aquest llibre fou editat anys més tard en català, *Picasso a Catalunya* (1975).² Aquestes publicacions van ser les primeres que van reproduir de manera sistemàtica les obres més destacades que el pintor va crear durant els anys d'estada a Catalunya, algunes de les quals hem de dir que són obres mestres de l'època blava (*La vida*, 1903) o de l'època rosa (*L'harem*, 1906). Si bé no ha estat de manera monogràfica, alguns historiadors francesos i anglosaxons, com ara Pierre Daix, Pierre Cabanne o John Richardson, es compten entre els primers que van treballar els anys catalans de Picasso en les seves respectives biografies sobre l'artista.³

En aquest article pretenem desenvolupar, en paral·lel i en disposició cronològica, els episodis més rellevants d'aquesta vinculació entre Picasso i Catalunya, i alhora fer referència a les obres més destacades de cada període. Al capdavall, les estades a Catalunya podrien haver estat anecdòtiques, però es dona la circumstància que, per un motiu o per un altre, totes han tingut un pes específic important en la seva trajectòria artística. Com que vida i

* **Adreça de contacte:** Museu Nacional d'Art de Catalunya, Parc de Montjuïc. 08038 Barcelona. Tel. +34936220360. E-mail: eduard.valles@museu-nacional.cat

obra construeixen un correlat gairebé exacte en Picasso, les pàgines que segueixen ens serviran per a confegir un escenari molt complet de la vinculació entre Picasso i Catalunya.

CATALUNYA, ESPAI DE CREACIÓ DE PRIMER ORDRE

Malgrat no ser un artista nascut a Catalunya, la seva vinculació amb el Principat va ser molt estreta, sobretot durant la joventut i molt especialment amb Barcelona. Picasso va arribar a aquesta ciutat l'any 1895 i, al marge de diferents estades fora, hi va residir fins a l'any 1904. L'abril d'aquest any va abandonar definitivament la capital catalana i es va instal·lar a París, ciutat on triomfaria i on desenvoluparia el gruix de la seva carrera artística. A Barcelona, hi va arribar amb tretze anys procedent de la Corunya amb la seva família, tot acompanyant el seu pare, que havia aconseguit una plaça a l'Escola de Belles Arts de la Ciutat Comtal. Fou allà mateix on va ser matriculat durant un parell de cursos, tot reprenent una formació iniciada a la ciutat gallega. Foren uns primers anys de temps romangué sota l'ègida familiar. Progressivament s'anà incorporant als cenacles artístics i intel·lectuals, però també a la vida mundana, en un procés de formació que seria alhora artístic i humà. Picasso tractarà els artistes més destacats de la cultura catalana i a Barcelona muntarà la seva primera exposició personal important. També serà aquí on desenvoluparà el primer període netament personal, l'època blava.

Però la importància de Catalunya en la vida de Picasso depassa els anys de residència efectiva, ja que hi va mantenir contacte amb amics i coneguts fins al final de la seva vida. De fet, la gran donació de més de mil obres de 1970 a la ciutat de Barcelona (fet que no es donà amb França) és la torna de l'agraïment que sempre va tenir cap als seus amics catalans, vehiculat a través del seu secretari personal i amic íntim Jaume Sabartés. A Catalunya va tenir els seus primers grans amics, es va formar a Llotja, va celebrar la seva primera gran exposició i va aprendre a fer escultura i gravat. També va rebre les primeres crítiques, va tenir els seus primers mecenes i fins i tot el seu primer marxant, Pere Mañach, fou català.

L'obra creada per Picasso en terres catalanes es reparteix per institucions d'arreu del món com ara museus o fundacions, però també en col·leccions particulars diverses entre les quals destaquen les dels hereus de l'artista, ja que moltes de les peces foren conservades tota la vida pel seu creador. La presència d'obres seves a les col·leccions catalanes és notable només pel que respecta a la primeríssima època (anys de formació) i, més concretament, està focalitzada en el fons del Museu Picasso de Barcelona, que en bona part està integrat per la gran donació feta per l'artista l'any 1970. També trobem obres de Picasso fetes a Catalunya en altres institucions catalanes, si bé en menor mesu-

ra, per exemple a la Fundació Palau de Caldes d'Estrac creada pel poeta i expert picassà Josep Palau i Fabre, al Museu de Montserrat, al Cau Ferrat de Sitges o a la Fundació Francisco Godia, entre d'altres. Pel que fa a col·leccions particulars, la seva obra es redueix, sobretot, a dibuixos, ja que la presència d'olis és excepcional, fet degut a la important diàspora d'obres creades a Catalunya que van ser adquirides per col·leccionistes i museus estrangers.

Actualment, la majoria d'obres catalanes —i sobretot les més destacades— es troben en col·leccions i sobretot museus d'arreu del món, especialment dels Estats Units, Europa i el Japó. Per exemple, la producció blava de Picasso, fora d'algunes excepcions al Museu Picasso de Barcelona, es troba esparsa per museus internacionals. El cas més trist és el de l'obra cubista creada a Horta, Cadaqués i Ceret, ja que, per diversos motius, no n'ha quedat cap representació a les col·leccions públiques catalanes; en primer lloc, a causa del fet que els anys cubistes, malgrat les estades que Picasso hi feu, ja no residia a Catalunya i això l'allunyava dels col·leccionistes i crítics catalans. Però el motiu principal fou que, al marge d'alguna excepció, tant la crítica com el col·leccionisme mai no arribaren a copsar la importància de la producció cubista en general ni la de Picasso en particular. Un fet que tingué lloc en temps real, però que es perllongà molts anys i donà lloc a l'erm cubista que s'estén per col·leccions públiques i privades catalanes.

Malgrat que Catalunya fou un lloc de formació i amb molta obra de primera època, també hi creà obres molt significatives dintre de la seva carrera artística, fins i tot diverses obres mestres. Destaquem que a Barcelona executà les obres acadèmiques més importants, que són un document valuós per conèixer en profunditat la seva formació. Però, al marge d'aquestes obres d'alumne de belles arts, trobarem les primeres peces de gran format que feu per competir en exposicions nacionals, una cosa normal en un jove artista el pare del qual volia situar dintre d'una carrera oficial. Les dues obres més importants conservades són també barcelonines —*Ciència i caritat* i *La primera comunió*—, a les quals caldria afegir, per importància, *L'escolanet* del Museu de Montserrat. Però Picasso, des de molt aviat, es desinteressà pels certàmens oficials i veié el seu camí en el que podríem anomenar la via alternativa, en aquells moments expressada per espais com Els Quatre Gats. Posteriorment, va fer el seu primer viatge a París, ciutat que alternà amb Barcelona entre 1900 i 1904, fins que s'instal·là a la capital francesa. Durant aquests anys tingué lloc el que es coneix com a època blava, que s'inicià a París, però que es desenvolupà sobretot a Barcelona. Fou en aquesta ciutat on feu les obres destacades d'aquest període, algunes de les quals són autèntiques icones mundials; cal citar, entre elles, *La flor del mal*, *El vell guitarrista* o *La vida*, considerada l'obra mestra del període blau.

Ja fora dels anys barcelonins, Picasso tornà a Catalunya diverses vegades. No foren estades menors, sinó que comportaren avenços destacats en la seva producció i fins i tot hi creà obres d'un gran interès. A Gósol deixà una impor-

tant producció de tall classicitzant hibridada amb la realitat rural, i fou on pintà *L'harem* (1906), una de les obres més importants mai creades per Picasso i que prefigura *Les senyorettes del carrer d'Avinyó*, que pintaria l'any següent. L'any 1909 va pintar a Horta —actualment Horta de Sant Joan— dues de les obres més icòniques del Cubisme, *La bassa* i *La fàbrica*, incardinades dintre del conegut com a Cubisme geomètric. L'any següent, a Cadaqués, va reblar el clau del Cubisme tot portant-lo pels viarans del cripticisme proper a l'abstracció. Hi va crear peces tan importants com *El port de Cadaqués* o *El remer*. Per no parlar de la rellevància de les tres estades consecutives a Ceret durant les campanyes dels anys 1911, 1912 i 1913. Totes representaren fites diverses en l'evolució del Cubisme, des de les manifestacions més brillants del Cubisme sintètic fins a la modernitat dels *papiers collés*. En definitiva, podem concloure que l'obra picassiana feta a Catalunya té, per diversos motius, una importància en la seva carrera que depassa la que li pertocaria pels anys de residència. De fet, ni més ni menys que en tres períodes o moments importants de la vida artística de Picasso resulta clau el territori català: l'etapa de formació (i, per extensió, de formació acadèmica), l'època blava i, en menor mesura, però amb fites destacades, l'època cubista.

A causa de l'excepcional dispersió de l'obra en terres catalanes feta per Picasso, tant en la seva residència com en les posteriors campanyes catalanes, pensem que val la pena descompartir l'article en diversos moments. Els àmbits segueixen un criteri mixt que avança en una línia cronològica que puntualment reconeixerà agrupacions temàtiques clàssiques en Picasso. Per aquest motiu, comença amb l'entorn familiar de Picasso —models preferents quan arriba a Catalunya— i continua amb la producció de formació (bàsicament de tall acadèmic), clau per entendre'n la solidesa. Posteriorment, es fa referència a les primeres incursions del jove en el medi artístic (altres artistes, Els Quatre Gats, exposicions, etc.) i a continuació se situa el focus en la nova ciutat, Barcelona, com a espai d'experimentació i creixement de l'artista (la geografia urbana, la vida mundana...). El cinquè àmbit respon a raons cronològiques i temàtiques: la primera estada a Horta, amb tot el que això significa d'allunyament del medi urbà i de la família, però sobretot de l'Acadèmia. Més tard s'aborda temàticament un dels aspectes més sistemàticament nuclears del picassianisme, l'erotisme —aquí parcialment vinculat al món de la nit barcelonina—. Es tracta d'una producció que serà pionera en l'obra de Picasso i que s'estendrà transversalment per totes les etapes de la seva carrera. El setè àmbit s'ocuparà de la temàtica principal de període blau, el miserabilisme i totes les seves derivacions, ja que, al nostre entendre, el criteri d'agrupació d'obres no hauria de ser cromàtic (el blau), tal com s'ha anat fent, sinó conceptual, ja que el període blau no es pot explicar des del monotematisme. L'àmbit vuitè està dedicat només a l'estada a Gósol i el novè, més voluminós, en realitat és el conjunt de tres àmbits en un, atès que abasta les estades consecutives a Horta, Cada-

qués i Ceret que, tot i ser administrativament francès, és un territori històricament català i, de fet, així ho considerava Picasso mateix. El motiu de l'agrupació respon al fet que es tracta de diferents moments de l'evolució del Cubisme, cadascun dels quals amb la seva singularitat, però amb obres que comparteixen el segell resultant d'haver estat inspirades per un mateix territori. Un darrer apartat se centrarà en la darrera estada significativa que dugué a terme a Catalunya, l'any 1917, perquè, si bé hi tornà en moments posteriors, ni pel temps de sojorn ni per l'entitat de l'obra aquestes estades mereixen ser consignades en el present article.

ELS PRIMERS ANYS. L'ENTORN FAMILIAR DE PICASSO

Quan Picasso arribà a Barcelona l'any 1895, encara era un nen de només tretze anys; per tant, la seva obra es va centrar en el seu entorn familiar i, com veurem més endavant, en el paisatge més proper al seu domicili. En aquests primers temps, els seus models predilectes foren els membres de la seva família directa, pares i germana. També va retratar alguns amics, però no sistemàticament fins a l'any 1899, quan s'inseriria de ple en la vida sociocultural barcelonina, després del retorn d'Horta. Així, doncs, durant els primers anys, els seus principals escenaris serien l'Escola de Belles Arts de Llotja i el domicili familiar. La iconografia de la família nuclear de Picasso ja s'havia iniciat a la Corunya uns anys abans i els retrats barcelonins en serien una continuació, si bé no es perllongaria gaire en el temps. De fet, seria en aquesta ciutat on finalitzaria el seu interès plàstic per pares i germana, cap a l'any 1900.

Els dos personatges més retratats per Picasso són el pare, José Ruiz Blasco, i la germana, Lola. La mare, María Picasso López, només apareix testimonialment i és l'únic dels tres membres de la família del qual no es coneix ni un sol oli de l'estada barcelonina. Evidentment, no podem oblidar Picasso mateix, que quedà immortalitzat en els abundants autoretrats que pintà durant la seva estada a Catalunya. Se'n coneixen diversos olis, però la majoria dels autoretrats són dibuixos on té lloc una certa narrativa; per contra, els olis són més asèptics i no responen a un correlat biogràfic, com passa tot sovint amb els dibuixos.⁴ En general, ja en aquests primers autoretrats, Picasso s'aparta per complet del model i construeix la seva pròpia imatge, sovint a partir d'una certa introspecció psicològica. És per aquest motiu que de vegades resulta difícil identificar el pintor en alguns dels retrats, ja que des de molt aviat establirà uns codis d'autorepresentació que en diferents moments de la seva carrera artística s'aproparan al cripticisme.

Don José Ruiz Blasco és el responsable del fet que, a causa d'una permuta de plaça, tota la família es traslladés des de la Corunya fins a Barcelona. La iconografia que Picasso construirà del pare seguirà un patró molt similar, propi del mètode analític picassà. Un grup considerable

de retrats ens mostren un home melancòlic i devastat, amb postures de cansament o avorriment, aguantant-se el cap amb les mans. Aquesta imatge del pare s'inicià a la Corunya i de ben segur era resultat d'una problemàtica vital de consideració que es veuria agreujada per diversos motius. El més rellevant fou la mort, el mateix any del trasllat a Barcelona, de la seva altra filla, Maria de la Concepción Ruiz Picasso. Conchita, la més petita dels tres fills i genèticament la més semblant al pare, morí de diftèria el mes de gener de 1895 i aquest hauria estat un dels factors que accelerà l'arribada a Barcelona. L'altre motiu va ser l'assumpció del seu fracàs com a artista, ja que, malgrat que era professor de belles arts, no va reeixir en les seves exposicions i això li suposà una certa frustració. En aquest sentit, les demolidores crítiques que va rebre a Galícia amb motiu d'algunes mostres van contrastar amb els elogis que rebé el seu fill de només 12 anys. Els retrats del pare respondran a diverses tècniques com ara l'oli, el llapis, la tinta o la sanguina. De fet, un dels millors retrats és una sanguina del Museu Picasso de Barcelona on s'aplica amb gran mestratge en el bust del seu pare. L'altra línia iconogràfica serà la dels retrats del pare dempeus, de cos sencer, on apareix abillat amb una gran gavardina i amb barret. Aquesta sèrie, amb diversos dibuixos, culmina amb un oli d'una notable modernitat, sobretot en comparació als dibuixos previs.

Pel que respecta a la mare, Maria Picasso López, els seus retrats són comptats dintre de l'obra de Picasso, si bé fou a Barcelona la ciutat on van viure la seva eclosió. Al contrari del pare, es tracta d'una imatge més neutra, sense entrar en la dimensió psicològica com fa amb el pare. En aquest sentit, la peça més destacada és un retrat al pastel de 1896 on apareix retratada frontalment a la manera convencional en el que sembla ser un retrat per plaure la progenitora. La resta de retrats es reparteixen entre dibuixos de petit format, alguns dels quals formen part d'un carnet on la retrata a l'aquarel·la en diferents perspectives. Malgrat la poca presència a l'obra del fill, cal dir que la mare seria un personatge clau pel que fa a la conservació d'aquesta obra primerenca, que d'una altra manera hauria desaparegut. I ja no diguem dels retrats dels familiars que, per descomptat, tenien una dimensió emocional i íntima que no és present en altres obres.

Sens dubte, el personatge més ric des de l'òptica retratística és la seva germana Lola. Els seus retrats també es van iniciar a la Corunya, i va ser a Barcelona on es van multiplicar. De fet, es pot afirmar que Lola fou el primer model que Picasso adoptà de manera sistemàtica amb voluntat d'experimentar en el gènere retratístic. Va immortalitzar Lola com no ho faria amb cap altre familiar, de manera que la retrataria anticipant diverses tòniques picassianes que serien estructurals en la seva obra futura: jugar amb l'edat dels models o bé disfressar-los. Picasso convertirà Lola en una senyora gran, tot fent-la acompanyar de grans xals, paraigües o barrets pomposos, o fins i tot la representarà com una folklòrica, amb flors i tocats al cap. Però, a efectes tècnics, els retrats més destacats són

aquells en què experimenta amb efectes lumínics, per exemple un parell d'olis on el pintor s'interessa per captar l'efecte de la llum, tant interior com exterior, com ara *Lola al clar de lluna* o *Lola davant la finestra*. Els retrats de Lola no anirien més enllà del 1901, any en què ja trobem un retrat seu amb la signatura «Picasso», que adoptaria definitivament aquell any. L'assumpció de la nova signatura coincidí exactament —i simbòlicament— amb la desaparició dels familiars a la seva obra.

ELS ANYS DE LLOTJA. EL PICASSO ACADÈMIC

Tan aviat com Picasso arribà a Barcelona —aquell mateix any 1895— es va matricular a l'Escola de Belles Arts, que ocupava l'edifici de Llotja; al capdavant, era una decisió presa pel seu pare, professor de belles arts, que impartia classes en aquell mateix edifici. La base de la sòlida formació acadèmica que va rebre Picasso fou resultat de diversos factors convergents. En primer lloc, la docència «domèstica» que el pare li impartia al domicili familiar i tothora. Aquest aprenentatge es manifestà en paral·lel a les classes a les acadèmies de belles arts, però fins i tot amb anterioritat. De fet, a Màlaga, quan encara no assistia a cap classe, ja li coneixem algun treball acadèmic, sens dubte instigat pel pare.

Però on realment s'inicià fou a l'Escola de Belles Arts de la Corunya, on es matriculà entre els anys 1892 i 1895. A Barcelona, Picasso va assistir a un parell de cursos sencers a l'Escola de Belles Arts, que llavors era a la segona planta de l'edifici de la Llotja de Mar, al Pla de Palau. És per aquest motiu que habitualment la paraula «Llotja» equival, en realitat, a l'elisió de l'Escola de Belles Arts d'aquella època. Don José demanà el trasllat a Barcelona precisament per fer classes a Llotja, on podia tenir coneixement de l'evolució del seu fill a través dels seus col·legues. Tan aviat com arribà a la Ciutat Comtal, Picasso va fer l'examen d'ingrés, que va superar amb una gran facilitat, atesa la seva formació prèvia. Dels cursos 1895-1896 i 1897-1898 ens n'han arribat molts estudis acadèmics, conservats per la seva família, tant olis com dibuixos. La majoria d'aquestes obres de formació que es conserven formen part del fons del Museu Picasso de Barcelona —i en menor mesura són en mans dels seus hereus— i són documents de primera magnitud que ens traslladen a la perfecció que hi havia darrere de la formació d'un artista com ell: el treball abnegat i repetitiu que permet adquirir els recursos, les tècniques i els secrets de la formació d'artista. A Barcelona pintà i dibuixà a partir de models del natural, d'escultures o bé de còpies de guixos i de làmines, és a dir, a partir del ventall d'exercicis que qualsevol alumne havia d'executar en l'època de formació.⁵

L'objectiu del pare era que el fill fes carrera dintre del món acadèmic a la recerca dels reconeixements que proveïa l'oficialitat de l'art, és a dir, medalles, accèssits, etcètera. Amb aquest horitzó, Don José animà el fill a presentar-se a diverses exposicions de belles arts, fet que comportava

haver d'afrontar grans composicions o màquines acadèmiques a les quals Picasso no estava acostumat a causa del gran format. És per això que tant la tria del tema com l'execució —i fins i tot els protagonistes— deixen entreveure la influència paterna. La primera gran obra que presentà fou *La primera comunió*, concretament a l'Exposició de Belles Arts de Barcelona de 1896; per tant, en paral·lel al primer curs acadèmic a Barcelona i poc després d'haver arribat a la ciutat. L'any següent, el 1897, presentà una altra obra, *Ciència i caritat*, a l'Exposició Nacional de Bellas Artes de Madrid. Totes dues responien a temàtiques d'èxit en aquesta mena de certàmens: la primera era de tema religiós i la segona apel·lava a la idea de caritat, molt pròpia de l'època. Tant en l'una com en l'altra, el protagonista masculí era el pare, fet que demostra fins a quin punt interveïa en la carrera del seu fill. De totes dues se n'han conservat esbossos i estudis preparatoris, sobretot de *Ciència i caritat*, que va suposar un considerable treball previ. En canvi, no ens ha arribat l'obra que presentà a l'Exposició Nacional de Bellas Artes de Madrid de 1899, *Costums aragoneses o Pati d'una casa d'Aragó*, obra actualment desapareguda i que sabem que pintà a Horta durant l'estada que hi feu els anys 1898-1899.

Altres derivacions inherents a la formació de tot jove artista com Picasso consistien a afrontar determinats temes com la pintura d'història o la religiosa i, en menor mesura, la natura morta. Pel que respecta a la primera, se'n coneixen molts esbossos, però no ens ha arribat cap obra major. En canvi, el tema religiós serà gairebé hegemònic durant aquells primers anys, amb imatges de capellans, interiors d'església, processons, aparicions, passatges bíblics en general, etcètera. Una de les peces majors és *L'escolanet* del Museu de Montserrat, obra bessona de *La primera comunió*. L'acadèmia suposava igualment haver de copiar l'obra d'altres artistes, i també ens n'han pervingut diverses còpies, tant de models clàssics (la Venus de Milo, obres de Velázquez o Goya...) com d'artistes més propers com ara Arcadi Mas i Fondevila, per exemple. Però, en contrast amb l'obra escolar —i fins i tot en paral·lel—, Picasso endegà tota una altra producció, normalment menor, en què es deslliurà de l'encotillament de l'Acadèmia. En aquestes obres, mostrà més llibertat creativa, un gran atreviment tècnic i, sobretot, apuntà diverses línies de futur que va reproduir al llarg de la seva carrera artística. També fou a Llotja on va fer els primers amics entre els condeixebles, per exemple Joaquim Bas o Manuel Pallarès. Amb aquest darrer compartí el primer taller de la seva vida artística l'any 1897 i hi establí una relació que va anar més enllà de les aules, fins al punt que Pallarès va esdevenir per a Picasso una mena de cicerone durant els primers anys, abans d'integrar-se a fons en la vida artística i cultural barcelonina.⁶

Picasso continuà la seva formació a Madrid, a la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, durant el curs 1897-1898, però de seguida es cansà de les classes i hi assistia només molt puntualment. De retorn a Barcelona, el perllongament del que havia de ser una estada curta a

Horta suposà que ja no iniciés el curs acadèmic 1898-1899, amb el consegüent disgust dels seus pares. Picasso havia assolit un nivell que depassava el dels seus professors i per aquest motiu no tenia cap incentiu per continuar per aquell camí. Quan tornà d'Horta només assistí a algunes classes al Cercle Artístic, més per agafar experiència com a dibuixant i tenir models a mà que no pas per enyorament d'una formació acadèmica que li resultava antiquada i ineficient. Aquell mateix any va ser el del trencament amb el món acadèmic i el d'intensificació de la relació amb amitats del món artístic no oficial. Aquest era exactament el context artístic que a ell realment li interessava i va ser el que, finalment, acabaria per triomfar en el futur.

UN NOU ESCENARI. LA BOHÈMIA BARCELONINA

Val a dir que Picasso, malgrat que en el futur blasrà la formació acadèmica, és un dels artistes moderns amb una formació més sòlida, però això no fou obstacle perquè en un moment determinat considerés que ja no li podia aportar més, contra el criteri del seu pare. L'any 1899 es considera el del seu accés definitiu als cenacles artístics barcelonins. Després dels anys de formació acadèmica, es començà a relacionar de manera sistemàtica, no puntual, amb els pintors i els literats més reconeguts de Barcelona. A poc a poc s'anava introduint en els ambients intel·lectuals, de manera que la seva integració al medi artístic barceloní va tenir lloc en un doble vector, transgeneracional i interprofessional. Malgrat la seva joventut, va tractar tant amb artistes desconeguts com amb altres de cèlebres que, en la majoria de casos, li duïen uns quants anys. Són els casos de Santiago Rusiñol, Sebastià Junyent, Ramon Casas o Miquel Utrillo, entre d'altres. Però no solament es va relacionar amb artistes, sinó també amb gent d'altres professions, amb una predilecció especial —que mantindria intacta tota la vida— pels escriptors i, més concretament, pels poetes. Entre els escriptors, al marge dels citats, caldria mencionar noms com Frederic Pujulà i Vallès, Pompeu Gener *Peius* o Eduard Marquina, entre molts altres. Aquest contacte amb personalitats de generacions diferents i amb interessos diversos li resultà enormement enriquidor, no tan sols des del punt de vista de la formació intel·lectual pròpiament dita, sinó també a efectes d'evolució en els seus coneixements artístics. Per exemple, tant la tècnica del gravat com la de l'escultura —que en el futur seran estructurals en la creació picassiana— tenen els seus orígens en els anys d'estada a Catalunya. La tècnica del gravat la va aprendre amb el seu amic i artista Ricard Canals, segons reconegué Picasso mateix. I la primera escultura de la seva carrera artística la va fer amb l'assessorament de l'escultor Emili Fontbona a la casa d'estiueig que la família d'aquest tenia al carrer de Pàdua de Barcelona.

El procés d'aquest apropament al món artístic tingué lloc a diversos escenaris on sabem que Picasso es relacio-

nava amb altres artistes, per exemple al Cafè Continental —a la plaça de Catalunya—, o a El Guayaba, al Barri Gòtic, tots dos espais avui desapareguts. Però el local més emblemàtic al qual es vinculà Picasso, per sobre de qualsevol altre, fou Els Quatre Gats, que ocupa un lloc d'honor en la seva biografia per diversos motius, en primer lloc perquè fou en aquest local on muntà les primeres exposicions rellevants de la seva carrera artística.⁷ També fou un espai de contacte amb la intel·lectualitat de l'època, on es feien no únicament exposicions, sinó altres activitats com ara recitals poètics, espectacles de putxinellis, ombres xineses i, per descomptat, tertúlies de tota mena. Però Els Quatre Gats era, sobretot, un espai de trobada d'artistes que anaven i venien de París —el nom del local és un epígon de Le Chat Noir parisenc—, fet que no tan sols accelerà la seva immersió en el medi artístic, sinó que li anticipà, a petita escala, una modernitat que havia de trobar posteriorment a la capital francesa, llavors el centre neuràlgic de l'univers artístic.

En un primer moment, la seva vinculació amb el local no fou tan intensa, ja que als primers anys de funcionament del cafè, Picasso gairebé no parà a Barcelona, ja que els alternà entre Horta i Madrid. La primera exposició que hi penjà fou monogràfica i tingué lloc el mes de febrer de 1900 a la Sala Gran del local. No n'existeix llista d'obres, però sabem que constava de més d'un centenar de dibuixos i un oli. Entre els retrats de l'exposició hi havia personalitats llavors poc conegudes, però que amb el temps serien noms cèlebres: Eveli Torent, Joan Vidal Ventosa o Josep Maria Folch i Torres, entre d'altres. Amb motiu de l'exposició, Picasso establí relació amb altres de més famosos i això donà lloc a una sèrie de retrats aquarellats, de petit format i tancats per un modernista marc negre. En aquesta segona sèrie ja retratà personalitats com ara Santiago Rusiñol, Ramon Casas, Ramon Pichot o Juli Vallmitjana, que tenien una preeminència en el món artístic. La segona exposició a Els Quatre Gats, probablement amb altres artistes com ara Carles Casagemas, se celebrà el mes de juliol del mateix any i només hi exposà alguns pastels de tema taurí. La seva relació amb la taverna s'anà estretint amb el temps: retratà el propietari, Pere Romeu, i la seva família; feu alguns retrats en el seu interior i n'esdevingué un assidu visitant quan es trobava a Barcelona. Romeu fins i tot li encarregà el material publicitari del local, tant del menú com dels espectacles de putxinellis. Es conserven a dia d'avui alguns exemplars de tiratge i fins i tot l'exemplar original d'un cartell amb la llegenda «Plat del dia», propietat del The Hunt Museum de Limerick, a Irlanda.

Aquells retrats de la primera exposició, duts a terme en la línia estilística de Ramon Casas, que prèviament havia triomfat a la Sala Parés, serien només una bestreta dels abundants retrats que Picasso feu d'artistes, literats i personalitats en general de l'època en què va viure a Catalunya. Molts dels retrats s'han conservat i es reparteixen entre museus, col·leccions particulars i fins i tot n'hi ha en mans dels hereus de l'artista. El pintor no abandonà el re-

trat en els anys barcelonins i el continuà durant l'època blava, de la qual ens han arribat magnífics olis blaus d'alguns dels seus millors amics d'aleshores, com Jaume Sbartés, Sebastià Junyent o el cèlebre retrat d'Àngel Fernández de Soto, també conegut com *El bevedor d'absenta*. En aquest sentit es pot afirmar que, més enllà del valor patrimonial, la galeria de personatges que ens ha llegat Picasso és un dels testimonis més valuosos —i probablement més nombrosos— que reflecteix el món artístic català del canvi de segle.

BARCELONA, CARTOGRAFIA D'UNA CIUTAT MODERNA. EL PAISATGE

Al contrari de Màlaga o de la Corunya, les dues ciutats on Picasso havia viscut amb anterioritat, la Barcelona de finals del segle XIX era una ciutat cosmopolita, amb línia directa amb París, també en clau artística. Aquest fet va ser determinant per a la formació de Picasso, com hem vist, però també ho seria a efectes plàstics: Barcelona esdevindrà un dels motius o temes de la seva creació artística, i ho serà a partir de diverses aproximacions d'allò més singulars a través del gènere del paisatge.⁸

El gènere paisatgístic és un dels més antics a l'obra picassiana, des dels primers dies a Màlaga, però ara parlem bàsicament de paisatges rurals o semirurals. En canvi, a partir de l'arribada a Catalunya, i més concretament a Barcelona, el paisatge urbà esdevé hegemònic. El paisatge a manera de crònica de la ciutat moderna presentarà un registre més aviat patrimonial, central, sobretot en els terrats i els edificis religiosos, i un altre estrictament humà, focalitzat en imatges de la vida domèstica dels barcelonins del canvi de segle.

El terrat esdevindrà un tema llegendari en l'obra de Picasso i quedarà lligat per sempre als seus anys barcelonins. Els primers quadres ja daten del 1895 i foren pintats des del terrat del seu domicili familiar, de ben segur l'espai de soledat i reflexió d'un nen que encara no ha adquirit una vida social, sinó que es mou en un nucli familiar tancat. El terrat li permet tant una certa llibertat com la possibilitat de tenir una òptica nova i original sobre una ciutat que res té a veure amb Màlaga o la Corunya, ja que en aquella època Barcelona era sens dubte la ciutat més avançada de l'Estat. Són obres sense cap finalitat comercial; són simplement exercicis que responen a pulsions internes allunyades de les estrictes classes de Llotja. Cal tenir en compte que es tracta d'una producció que no era considerada «tema» prestigiada i que contrastava amb les temàtiques imposades als joves artistes de la seva edat com ara la pintura històrica o la religiosa, per exemple. De fet, potser els paisatges barcelonins més cèlebres són un parell d'olis de terrats, dels anys 1902 i 1903, respectivament, on juga amb els efectes de la llum, per exemple el clar de lluna. Repetiria experiències similars amb l'oli *Nocturn barceloní* de l'Emil G. Bührle Foundation de Zúric, una magnífica vista zenital en blau presa des del

seu estudi del carrer de la Riera de Sant Joan l'any 1903. Tres anys abans, des del mateix espai, però en un registre diferent, havia pintat un oli de concepció molt moderna des de la mateixa perspectiva que transmetia perfectament la vitalitat d'aquella artèria ciutadana, avui dia desapareguda.

La vista de l'*skyline* de Barcelona va més enllà dels terrats i s'estén als edificis de culte, una altra temàtica recurrent dels primers anys. Se'n coneixen olis o dibuixos d'esglésies com Santa Marta, la Mercè o el Pi, per exemple. Però l'interès de Picasso es perllongarà a l'interior dels edificis, tot deixant testimonis excepcionals d'alguns d'ells, per exemple del claustre de Sant Pau del Camp, però sobretot de la catedral de Barcelona, que devia ser un espai de visita habitual, atès que ens n'han arribat diversos olis, un dels quals del claustre i que es troba al Museu de Vevey, a Suïssa. Picasso ha estat, des de sempre, un artista eminentment marítim, i això té la seva repercussió a l'obra barcelonina. Des de la seva arribada a la ciutat, i facilitat perquè el seu domicili era a tocar del mar, ens ha llegat un testimoni impagable de la zona marítima del canvi de segle. Així, ens han arribat olis de la platja de la Barceloneta, del port o fins i tot un parell de vistes de la rocalla costanera a partir d'una pinzellada empastada i sincopada a la manera de Joaquim Mir.

El jove Picasso s'interessà també per la vida urbana en el sentit més estricte, amb una especial preferència per tots aquells espais amb un cert caràcter, de vegades obertament típics. Per descomptat, la seva afició als toros quedà immortalitzada en algunes teles i dibuixos, molt especialment en un oli que representa l'avui desapareguda plaça de toros de la Barceloneta, també coneguda com El Torín, que tenia a la vora de casa. Aquest oli es troba actualment al Prefectural Museum of Modern Art de Toyama. I pel que respecta a l'espectacle pròpiament dit, es coneixen una gran quantitat d'obres de temàtica taurina, de les quals destaquem dues peces: un luminista pastel del Cau Ferrat de Sitges i *El zurdo*, obra que significa el primer gravat de la seva vida artística. Tots dos quadres foren pintats a Barcelona i *El zurdo* sembla que té l'origen en un error degut al fet que Picasso desconeixia el procés d'inversió que suposa la tècnica del gravat. El nombre d'escenes taurines és extraordinari, fins al punt que arribà a reproduir tots els qui intervenien en una *corrida*, com ara els mossos de cavalls, el públic, el matador o el picador. Però també, com a bon tauròmac, tots els moments o situacions d'un espectacle totalment protocol·litzat: la sortida del toro, la *suerte de varas*, el cavall esventrat o el toro agonitzant, entre tantes altres.

A mesura que passen els anys i adquireix més llibertat, Picasso es mou per escenaris més amplis que li proveeixen imatges noves i suggeridores d'una ciutat curulla de contrastos. Un parell de pastels com *Gitana en una musclera* o *Parella davant d'una taverna* són paradigmàtics del seu interès pels entorns amb més càrrega típica. En un registre urbà similar, crearà diverses obres de *merenderos*, parcs i, sobretot, personatges passejant pels carrers, prova

que s'interessava pel nervi de la vida urbana barcelonina. Amb obres com aquestes, Picasso llegarà al món —ja que alguns dels olis més importants estan repartits per museus de diversos continents— un fabulós testimoni de la Barcelona del canvi de segle, tant des de l'òptica arquitectònica com des de l'etnològica.

HORTA, EL PARADÍS PERDUT

Fins i tot en la seva vellesa, Picasso va repetir de manera recurrent una frase: «Tot el que sé ho he après a Horta.» Es tracta, sens dubte, d'una llicència hiperbòlica, pròpia d'una personalitat excessiva com la seva, però en l'anècdota s'amagava una categoria. Amb aquesta frase ens estava dient que no devia res a ningú i que, sigui com sigui, un artista —en el seu cas, un artista d'avantguarda—, per renovar-se, necessita sempre retornar a allò primitiu per trobar l'essència de la vida, però també de l'art. En certa manera, aquella estada a Horta va tenir per a Picasso un caràcter regenerador en la seva obra, com tants altres artistes que van fer el seu viatge exòtic com a pas previ a l'assalt a l'avantguarda, cas de personatges com Gauguin, per exemple.

El primer dia de classe del curs 1895-1896, Picasso va conèixer Manuel Pallarès, un estudiant cinc anys més gran que ell que era natural d'Horta. Els uní una gran amistat tota la vida, però, al marge d'aquells primers cursos acadèmics, la seva relació se solidificà arran de la llarga estada que tots dos van fer al poble de Pallarès entre 1898 i 1899. El juny de 1898, Picasso tornà malalt de Madrid —on havia anat per estudiar a la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando— i Pallarès l'invità al seu poble per refer-se. En principi, havia de ser una estada puntual, però, inopinadament, Picasso l'allargà gairebé vuit mesos. Això significà que ja no inicià el tercer curs acadèmic a Barcelona i que, per tant, Horta representaria el final dels anys de formació. De fet, quan Picasso tornà a la ciutat només assistí a unes poques classes al Cercle Artístic i mai més no va tornar a cap escola de belles arts.

Durant el temps passat a Horta, va viure a Can Tafetans, la casa pairal del seu amic Pallarès, i s'integrà de ple en la vida rural. D'aquella estada han arribat fins avui diverses obres, de temàtiques força variades, però amb predomini del paisatge i, en menor mesura, de la figura humana. Des del punt de vista etnològic, són especialment interessants alguns apunts del natural que prengué de diversos oficis i feines, com ara pagesos, moliners i pastors, entre d'altres. Es tracta d'obres que denoten una gran capacitat d'observació i, sobretot, una tècnica depurada. Els primers dies a Horta, els dos amics visitaren els entorns del poble, entre els quals la muntanya de Santa Bàrbara, paisatges que havia d'immortalitzar en diversos dibuixos i, sobretot, olis com ara *Processó al convent*. En aquest oli, unes vilatanes es dirigeixen en processó cap al convent de Sant Salvador, on es confonen figura humana i paisatge,

una constant d'aquesta primera estada. També durant els primers dies degué pintar un oli del *Mas de Tafetans* on ens mostra en primer terme el potent groc del sembrat que devien segar en aquelles dates, cap al juny o juliol. En aquesta línia de feines i oficis tenim olis com *Tres bugaderes*, que mostra una activitat habitual de les dones en una època en què al poble no hi havia aigua corrent. En general, els olis mostren una pinzellada més atrevida i expressionista, al contrari de bona part dels dibuixos, notòriament més aplicats i acadèmics. En tot moment, Picasso s'interessà per la geografia urbana del poble, de manera que s'han conservat alguns olis que mostren perspectives geomètritzants dels carrers, ja sigui en punt de fuga o bé elements individualitzats dels edificis. En destaca l'oli *La costereta*, per l'interès per la disposició amuntegada dels edificis que anticipa les propostes cubistes de 1909, durant la segona estada al poble. També té un interès especial l'oli sobre fusta *Vista parcial d'Horta*, on es pot veure no només la serralada de Montsagre, al fons de la composició, sinó també la silueta de l'antic hospital amb l'espaldanya, on es troba actualment la seu del Centre Picasso d'Horta.

A l'estiu, Picasso i Pallarès s'instal·laren en una balma a l'interior de la zona dels Ports, a dotze quilòmetres del poble. Es tractava d'un lloc gairebé deshabitat i hi van menar una vida en estat semisalvatge.⁹ D'aquell moment es conserven diversos apunts naturalistes així com alguns olis, el més emblemàtic dels quals és el *Mas de Quiquet* del Museu Picasso de Barcelona, en la línia luminista de la Colla del Safrà. L'estada als Ports es veié interrompuda per una gran tempesta que destruí les dues grans composicions en què tots dos treballaven. Picasso pintava un oli de grans dimensions que volia titular *Idilli* i que representava un pastor i una pastora festejant en primer terme, davant d'una vall reculada al fons.

Cap al final de l'estiu es tornaren a instal·lar a Can Tafetans, on Picasso va pintar l'obra més destacada d'aquesta estada, *Costums aragonesos*, un gran oli avui desaparegut amb el qual obtingué una menció d'honor a l'Exposició de Bellas Artes de Madrid l'any 1899 i on constava amb el nom *Pati d'una casa d'Aragó*. Se'n conserven diversos esbossos que ens permeten intuir com era la composició definitiva, de tall costumista, amb un pagès fent llenya amb una destal i una dona netejant peroles. Picasso marxà d'Horta el gener de 1899 i no hi tornaria fins a l'estiu de 1909. L'any 1903, però, apareixen en la seva obra diverses escenes de vida rural que cap expert sabia situar, ja que en aquelles dates només s'estigué a Barcelona i a París. Preguntat per Palau i Fabre, Picasso li revelà que es tractava d'evocacions d'aquella primera estada a Horta. És un grup de dibuixos sobre paper, gairebé tots aquarellats, novament de tall etnològic. Són escenes com balls de jotes o interiors pagesos que recreaven una realitat que Picasso havia viscut pocs anys abans al poble del seu amic. Presenten un to idealitzant i idíl·lic que confirma la importància que el pintor atribuï tota la vida a aquesta primera estada a Horta.

ELS PLAERS DE LA NIT

Per raons d'edat, i no per cap altre motiu —Picasso residí a Catalunya entre els 13 i els 22 anys—, fou a Barcelona on Picasso entrà en contacte amb el món de l'esbarjo i de la nit. De fet, la seva proverbial capacitat de treball es veuria contrapuntada per les seves estones d'esbarjo, un fet propi, d'altra banda, d'una persona jove i en formació que maldava per experimentar en tots els aspectes de la vida. Aquest àmbit se centra en la iconografia resultant de les sortides nocturnes, dels cafès concert, dels prostíbuls i fins i tot dels interiors d'aquests, que Picasso immortalitzà fidelment gràcies a la seva condició de client habitual. Si bé el vessant sexual en Picasso esdevindrà estructural en la seva obra —fins poc abans de morir—, el món de la nit es circumscriurà sobretot als anys de joventut, amb menció especial per a la nit barcelonina, un ambient del qual s'anirà allunyant amb el pas dels anys. Com altres artistes coetanis, Picasso deixà una magnífica crònica nocturna, especialment de tavernes i locals on tenien lloc espectacles de tota mena. Un d'aquests espais era l'Edén Concert, que freqüentaria tot sovint i on sabem que va començar a tractar alguns dels seus millors amics de l'època. Fins i tot l'any 1902 tingué un estudi a pocs metres d'aquest local, al carrer Nou de la Rambla. Una de les obres més representatives d'aquest moment és l'oli *Cafè-Concert*, que durant molts anys va ser propietat de la col·lecció Barbey i que actualment forma part del fons del Musée Picasso de París.

La imatge de la dona, en tota mena d'actituds i positures, serà legendària en l'obra de Picasso, però en poques altres coordenades de la seva carrera la seva representació serà tan explícita pel que respecta a la seva intimitat o a la seva sexualitat.¹⁰ A l'obra barcelonina veurem dones abillant-se, en actitud sensual o fins i tot obertament sexual. La presència de l'erotisme dintre d'aquest conjunt es dona a diversos nivells. Existeix un primer nivell, el que podríem anomenar erotisme subtil, on trobem obres que deixen entreveure una certa pulsio eròtica, per exemple *Autoretrat amb nu ajagut* o *Dona amb mitges verdes*. En segon lloc, cal parlar d'un erotisme explícit, que presenta abundants exemples, com veurem. Però en aquest terreny destaca un dels que podríem considerar subgèneres de la producció picassiana: les escenes de bordell. Es tracta d'una iconografia que Picasso analitzarà a partir de tots els seus integrants: prostitutes, escenes de sexe i, sobretot, l'alcovota. Una de les peces iniciàtiques és *El divan*, on ja apareix l'alcovota en segon terme, un personatge i un tema que Picasso reprendrà puntualment en la seva obra i que tractarà amb màxima intensitat durant els darrers anys de la seva vida, especialment quan il·lustrà *La Celestina* de Fernando de Rojas amb un total de 66 gravats. Aquesta, com tantes obres eròtiques o sexuals de joventut, ens evoca l'experiència viscuda a Barcelona, on s'inicià en la vida prostibularia. En aquesta línia destaca per sobre de totes les obres el cèlebre oli *La Celestina*, del Musée Picasso de París, una alcavota

real que va conèixer en un dels bordells que freqüentava a Barcelona, concretament al carrer Nou de la Rambla. Un dels millors amics de Picasso, Sebastià Junyer Vidal, apareix en nombrosíssims dibuixos com a acompanyant en les visites als bordells, fins al punt que serà el protagonista d'un dels olis més importants d'aquesta temàtica, avui al Los Angeles County Museum of Art, on apareix assegut al costat d'una prostituta.

Tinguessin o no com a escenari l'interior d'un bordell, dintre d'aquest erotisme explícit l'obra barcelonina de Picasso mostra diverses escenes obertament sexuals, en solitari o en parella, ja siguin penetracions, fel·lacions, masturbacions o cunnilingus. Bona part de les que impacten més formen part d'un important conjunt d'obra eròtica que destaca per la seva singularitat i que prové de la donació del col·leccionista barceloní Lluís Garriga Roig, que llegà un total de tretze dibuixos que van ingressar a les col·leccions municipals l'any 1953, en la seva majoria dibuixos aquarellats pertanyents al període 1902-1903 i que actualment es conserven al Museu Picasso. Els protagonistes de les obres no sempre són anònims, sinó que de vegades hi apareix l'artista mateix i amics seus, com els germans Mateu i Àngel Fernández de Soto o Isidre Nonell, entre d'altres. Aquest esglaonament ens porta fins a l'escatologia, tema del qual el museu és dipositari d'alguns exemples prou inhabituals en la producció picassiana, com ara la zoofília. Aquest grup d'obres, en la seva majoria de petit format, constitueixen la llavor d'una temàtica, la sexual, que esdevindrà transversal en el decurs de l'obra picassiana, no només entesa com a tema en sentit estricte, sinó com a element inherent al propi acte creatiu.

ELS BLAUS DE BARCELONA

L'època blava és, sens dubte, un dels períodes més emblemàtics de la creació picassiana, i si bé es desenvolupà entre Barcelona i París, la veritat és que les millors manifestacions artístiques van tenir lloc durant l'estada a Barcelona. En realitat, el que anomenem època blava es podria considerar el primer període artístic netament personal de Picasso. Malgrat l'etiqueta, no estem parlant d'una producció uniforme, sinó que hi convergiren diverses temàtiques, ja que ens referim a un període llarg i molt prolífic que abasta des de l'any 1901 fins al 1904. A la tardor de 1900 Picasso feu el primer viatge a París amb el seu amic i artista Carles Casagemas. En la segona estada a la capital francesa, el juny de 1901, inaugura la seva primera exposició a França, a la galeria Vollard, on presenta obres d'una gamma cromàtica viva i estrident i d'una temàtica mundana i desenfadada. En canvi, poc després, durant la tardor hivern del 1901, les tonalitats blavenques comencen a senyorejar en la seva obra fins a esdevenir hegemòniques. La monocromia blava es veia matisada per marrons, ocres, verds o grocs, però sempre subalterns del blau. Aquest canvi va suposar un dels girs més sobtats i singulars de la carrera artística de Picasso.

Per justificar la utilització del blau, l'artista es referí al suïcidi del seu amic Casagemas: «Va ser pensant en Casagemas que vaig començar a pintar-ho tot en blau.» I, de fet, algunes de les primeres manifestacions del blau serien un parell de retrats de Casagemas mort amb el senyal del tret a la temple. A finals de 1901 ja va fer a París alguns retrats femenins de les internes de la presó hospital parisenca de Saint-Lazare. Però, en realitat, el període blau es va desenvolupar sobretot a Catalunya i, de fet, les temàtiques centrals que adoptà Picasso transiten en paral·lel a les preocupacions plàstiques i socials d'artistes coetanis catalans de la generació postmodernista, sobretot d'Isidre Nonell. Però, a nivell d'influències, es tracta, en realitat, d'un període en què convergeixen en la creació picassiana recursos tècnics i iconogràfics de molts artistes i de diferents èpoques: El Greco, Carrière, Puvis de Chavannes o Gauguin, entre d'altres.

Quan Picasso torna a Barcelona a principis de 1902 comparteix estudi al carrer Conde del Asalto 10 (ara Nou de la Rambla) amb els seus amics Josep Rocarol i Àngel Fernández de Soto. A Barcelona, el blau adquireix una intensitat que no tenia a París i s'enriqueixen els registres temàtics. És per aquest motiu que molts experts han situat l'inici virtual de l'època blava a Barcelona. L'ús del blau abastarà temàtiques com el paisatge, sobretot amb les vistes zenitals des dels terrats. També ens han arribat algunes natures mortes, entre les quals destaca *La copa blava* del Museu Picasso de Barcelona, on contrasta el blau intens amb un toc vermell, recurs que serà pregon en altres obres del període, especialment a *Maternitat vora el mar* —també coneguda com *La flor del mal*— del Pola Museum of Art del Japó.

Però el gènere hegemònic del període blau serà el retrat, si bé amb registres i amb intencionalitats molt diverses. Una primera línia, més mundana, està composta per retrats dels seus amics i coneguts, per exemple Sebastià Junyer, Jaume Sabartés o *La Celestina*, tots ells personatges del seu entorn immediat. En canvi, la proverbial dualitat picassiana, que consistia a combinar la pròpia realitat amb una realitat sublimada, donarà lloc a la producció més cèlebre d'aquest període. Es tracta d'unes composicions que no pretenien tant retratar personatges sinó conceptes o idees, tot prenent com a models referents que podien ser reals o bé allegoritzats. Picasso es desinteressa de la identitat en un sentit estricte per transmetre conceptes com la vellesa, la soledat, la malenconia, la malaltia o la vulnerabilitat; en definitiva, allò que amb els anys ha caracteritzat el clixé de l'època blava. Si ens centrem en la producció major d'aquells anys, la temàtica dominant seran personatges que responen a les coordenades següents: o bé es troben situats als marges de la societat, o bé projecten una gran sensació de debilitat, o bé entren de ple en el miserabilisme. En general, domina la individualització de la figura humana, amb algunes excepcions com ara grups familiars reduïts, parelles o mares amb fill.

En bona part dels olis es detecta una experimentació amb la volumetria i una voluntat de tancament de l'espai

pictòric ajudat pel blau, un color que contribueix a recloure els espais. Gairebé com un procés natural, en la línia d'alguns olis del moment, l'any 1902 fa la primera escultura de la seva vida artística, *Dona asseguda*, de la mà de l'escultor Emili Fontbona. Els inicis en aquesta tècnica van ser lents i no adquirí una certa sistematicitat en la seva obra fins uns anys més tard. De tota manera, a Barcelona va fer algunes escultures més com ara *El cantant cec* o *Picador amb el nas trencat*, ambdues del 1903. Aquell mateix any, després d'una curta estada a París, Picasso va tornar a Barcelona i no la va abandonar fins a l'abril de 1904. Va retornar al seu estudi de la Riera de Sant Joan 17, on s'installà amb Àngel Fernández de Soto, i més endavant va traslladar-se al carrer del Comerç 28, el seu darrer estudi a la ciutat. De fet, aquell 1903 la seva obra pren un caire diferent i es combinen influències de la pintura espanyola manierista i del Romànic, però també de l'art egipci o del grecoromà. Fins i tot podríem afirmar que algunes composicions adquireixen un to paral·lel, gairebé de retaules, el que algun autor ha anomenat «martiris contemporanis». En destaquen peces de gran format com ara *El vell jueu* del Museu Puixkin de Moscou o *El vell guitarrista* de l'Art Institute of Chicago. Aquest mateix any, Picasso pinta *La vida*, actualment al Cleveland Museum of Art, que esdevindrà l'obra major de l'època blava i la més important pintada mai per Picasso a Catalunya. Malgrat que l'ús del blau s'estendria fins al 1904, veuria el seu zenit amb aquesta obra que sintetitza en ella mateixa bona part dels ítems que van caracteritzar el període: la parella, la soledat, la maternitat o la mort.

GÓSOL I L'ASSALT A L'AVANTGUARDA

El paisatge català com a espai de repòs i de creació alhora quedà fixat en Picasso a partir de la primera estada a Horta, i tingué continuïtat anys més tard a partir de diverses estades. Poc més de dos anys després d'abandonar definitivament la seva residència a Barcelona l'any 1904, Picasso decideix tornar a passar-hi una temporada. Fou durant l'any 1906, entre els mesos de maig i agost, que Picasso decidí canviar París per una estada a Gósol, un poble del Prepirineu lleidatà.¹¹ S'hi traslladà amb la seva companya des de feia un parell d'anys, la francesa Fernande Olivier. Tots dos s'hostatjaren en una fonda que rebia el nom de Can Tempanada, al centre del poble. Aquest seria el primer dels sojorns catalans que reprendria el 1909 a Horta i es perllongarien fins a l'any 1913 a Ceret. El canvi respecte a París fou dràstic, sobretot a causa de passar d'un espai urbà a un entorn rural d'allò més primitiu com era el Gósol de principis de segle. Amb tot, part de l'obra gosolana estarà en sintonia —i fins i tot presentarà una certa continuïtat— amb l'obra parisenc dels primers mesos de 1906. Gósol representa, en certa manera, el procés normal d'un artista que aquell any havia evolucionat envers solucions formals de caire primitivista.

A grans trets, l'obra gosolana evolucionarà a partir de dues línies iconogràfiques principals que, de fet, respondran a les clàssiques pulsions picassianes. En primer lloc, una línia més naturalista que estarà centrada en la vida i el paisatge local i que es mantindrà en un cert realisme sublimat. Una segona línia, completament al marge de la realitat, beurrà de dues fonts: la iconografia clàssica —particularment de Grècia o mediterrània— i la provinent de la història de l'art més propera, que acusarà la influència d'artistes com Gauguin o Ingres. Des de l'òptica cromàtica, aquesta estada es caracteritzarà pel recurs a una paleta càlida, amb domini de colors ocres, marrons i rosats, que ja era anterior a Gósol, però que s'accentuà en contacte amb el paisatge que hi trobà.

Aquesta producció neoclassicista apropià puntualment Picasso a les propostes noucentistes que progressivament s'imposen a Catalunya, però aquest procés serà més degut a una confluència d'època que no pas a la influència de l'art català, ja que, de camí a Gósol, a Barcelona només s'hi estigué al voltant d'una setmana. En canvi, seria el temps suficient per a rebre una influència literària provinent del poemari *Enllà* de Joan Maragall, publicat aquells dies. Estem parlant de finals de maig de 1906, quan després d'aquests dies a Barcelona, Picasso i Fernande farien el viatge a Gósol, on s'estarien els mesos següents. Picasso copià a mà en un carnet de mà un dels poemes del recull, «Vistes al mar», de tall mediterrani-zant. Posteriorment, en un altre full el traduí al francès perquè el pogués llegir la seva companya Fernande. Aquest carnet ha esdevingut mundialment conegut com a *Carnet català* i l'any 1958 se'n feu una tirada facsimilar.

Pel que fa a la línia més realista, Picasso dibuixà una gran quantitat de retrats de personatges gosolans, entre els quals destaquen olis com *La dona dels pans* del Philadelphia Museum of Art, o *Jove gosolà* del Göteborgs Konstmuseum, tots dos d'una gran càrrega etnològica. A mig camí entre el realisme i la idealització, caldria situar bona part dels paisatges purs de Gósol, on ja apunta un interès per la disposició cúbica de les cases que desenvoluparà a Horta tres anys més tard. Entre els retrats de tipus gosolans destaca la sèrie dedicada al vell Josep Fondevila, amb qui Picasso establí amistat. Al marge de Fernande, Fondevila esdevingué el seu model predilecte i li feu un nombre considerable de retrats entre olis i dibuixos, en el que era un procés d'experimentació sobre el rostre humà en totes les seves variants. En un intent de depuració de les formes, operarà un procés de mascarització al rostre del vell que serà a la base de provatures posteriors, especialment durant el Cubisme. En aquesta línia experimental, en les úniques escultures que feu a Gósol emprà un material inèdit a la seva obra, el boix; en destaquen peces com *Dona amb els braços alçats*, del Musée Picasso de París.

Pel que fa al vessant més classicitzant, es projectarà tant en aspectes formals vinculats al tractament de la figura humana (rostres, perfils, positures...) com en la recreació del món clàssic i els seus arquetips. En la primera línia destacarien obres com *Tors de dona* o *Els dos germans*, del

Musée Picasso de París. La iconografia del món clàssic es farà present en figures masculines que ens evoquen la imatge del *curios* grec, o més explícitament dues obres de títol homònim, *Els adolescents*; una de la National Gallery of Art de Washington —deutor del clàssic nen de l'esquina— i l'altre del Musée de l'Orangerie de París. Però entre les peces que sobresurten d'aquesta estada cal citar *Tres nus* i, sobretot, *L'harem* del Cleveland Museum of Art. En certa manera, aquestes dues peces anticiparan la que una part de la historiografia —amb notables excepcions— considera l'obra iniciàtica del Cubisme, *Les senyorettes del carrer d'Avinyó*, que va ser executada el 1907, però els primers esbossos de la qual daten de final d'aquell 1906. Una obra que, d'altra banda, partia de l'evocació, manifestada per Picasso mateix, de les seves visites als prostíbuls barcelonins com els del carrer d'Avinyó.

ELS PAISATGES CATALANS DEL CUBISME: HORTA, CADAQUÉS I CERET

Des de la historiografia de l'art s'ha convingut que el Cubisme és, sens dubte, el canvi més rellevant en termes artístics que va tenir lloc al segle xx. I es dona la circumstància que l'estada a Catalunya de Picasso donà lloc a algunes de les creacions més rellevants d'aquest corrent. Si bé com a període canònic presenta un recorregut més llarg en el temps —i amb diferents fases—, la veritat és que, segons molts experts, en la seva accepció més pura va finalitzar l'any 1914. Aquest punt de vista encara dona més rellevància a l'obra cubista de Picasso en terres catalanes. En total, en cinc anys consecutius, concretament entre 1909 i 1913, va fer-hi cinc estades absolutament determinants per al Cubisme. Es tractava de les habituals campanyes d'estiu, en la línia de tants altres artistes que cercaven apartar-se de la competitiva i absorbent dinàmica de París. De tota manera, aquestes estades picassianes no responien a cap intencionalitat de lleure, sinó tot al contrari, tenien per objectiu treballar i, sobretot, experimentar. De fet, aquestes cinc estades representaran avenços considerables en l'evolució del Cubisme. Pel que respecta a la producció en un sentit estricte, totes foren especialment prolífiques per la senzill raó que Picasso ja havia assolit tal prestigi que una part important d'aquelles obres o bé ja li havien estat encarregades o bé tenia la certesa que les vendria amb facilitat. De fet, sabem per correspondència de l'època que marxants com Kahnweiler o Gertrude Stein mantenien el contacte amb Picasso i que ell els anava informant de les noves creacions, fins i tot amb fotografies que els enviava.

La primera estada cubista tingué lloc a Horta, el poble del seu amic Pallarès, on no havia tornat des de 1899. Hi va anar acompanyat de la seva parella Fernande Olivier i s'hi van estar entre els mesos de maig i setembre de 1909. Es van hostatjar a l'Hostal del Trompet i en un pis proper Picasso va establir el seu taller i el va omplir d'obres a una gran velocitat. L'obra d'Horta es caracteritzarà per l'eclo-

sió del que es coneix com a Cubisme geomètric, amb una tendència a reduir les formes naturals a estructures geomètriques, bàsicament rectes i corbes. Es tracta d'una evolució dintre del Cubisme que s'havia iniciat en un cert cubisme cézannià i que es duria a l'extrem en aquesta estada. De fet, la influència de Cézanne encara es feu notar en les primeres obres d'Horta, on Picasso parafraseja els cèlebres paisatges de Santa Victòria del Mestre d'Ais de Provença quan pinta la muntanya de Santa Bàrbara, com en un oli del Denver Art Museum. També dintre del paisatgisme, l'obra cubista d'Horta esdevindrà icònica a partir de dos olis que sintetitzen en ells mateixos el Cubisme en la seva fase geometritzant: *La bassa*, en dipòsit al MoMA, i *La fàbrica*, del Museu Ermitage de Sant Petersburg. Picasso duu a l'extrem la geometrització consistent en la descomposició dels volums en facetes que ja havia començat a París. La perspectiva espacial clàssica dona lloc a la creació de punts de vista simultanis que, per contra, constitueixen una unitat. Picasso juga amb perspectives i contraperspectives i s'ajuda del color, contraposant clars i obscurs i diferents gammes cromàtiques de grisos i ocres a la recerca de compondre espais atemporals.

Al marge del paisatge, les altres dues temàtiques centrals d'Horta són el retrat i, en menor mesura, la natura morta. Pel que respecta al retrat, en destaquen diversos que va fer dels seus amics d'Horta, com ara Manuel Pallarès (pintat a Barcelona) o *L'atleta*, un retrat del cafeter Joaquim-Antoni Vives, del Museu d'Art de São Paulo. Però els més nombrosos són els retrats de Fernande, en solitari o amb natures mortes, amb menció especial per a aquells en què Picasso confon o fusiona la seva companya amb la muntanya de Santa Bàrbara. En diferents registres destaquen el retrat de l'Städel Museum de Frankfurt o el del Pola Museum of Art.

La segona estada catalana tingué lloc l'estiu de l'any següent i el lloc escollit fou Cadaqués. Picasso i Fernande —amb el matrimoni Derain— foren invitats pel seu amic Ramon Pichot, amb la família del qual van fer el viatge des de Barcelona a Cadaqués.¹² Aquella estada va tenir lloc entre principis de juliol i finals d'agost de 1910, i els van visitar alguns amics barcelonins com Àngel Fernández de Soto. Va ser, de nou, una estada extraordinàriament profitosa i, si bé l'entorn marítim diferia completament d'Horta, Picasso era un artista eminentment mediterrani i això es faria notar a la seva obra. Entre les peces més emblemàtiques destaquen les de temàtica marítima com ara *El port de Cadaqués* de la Narodni Gallery de Praga o *El remer* del Museum of Fine Arts de Houston. També va pintar diverses i importants natures mortes, com ara *La fruitera* del Museo Nacional - Centro de Arte Reina Sofía de Madrid. A Cadaqués, Picasso va començar un encàrrec del marxant Kahnweiler: les il·lustracions del llibre *Saint Matorel* del seu amic Max Jacob, però no les va finalitzar fins que va arribar a París. La singularitat més destacada del Cubisme a Cadaqués és que marca un punt d'inflexió pel que respecta a l'apropament a l'abstracció. És el que s'ha conegut com una nova fase del Cubisme, l'hermètic,

en què el lligam amb la realitat és gairebé inexistent i opera el trencament del volum a partir de plans oberts que s'entrellacen els uns amb els altres. Al contrari d'Horta o de períodes posteriors com Ceret, a Cadaqués, les referències reals es redueixen a la mínima expressió, fet inhabitual en Picasso, que sempre va evitar trepitjar els terrenys de l'abstracció i que quan ho feu era de manera puntual i experimental. Picasso i Fernande van abandonar Cadaqués al final de l'estiu.

Com a colofó del Cubisme en terres catalanes cal citar les tres estades consecutives a Ceret, els anys 1911, 1912 i 1913, a les quals cal afegir l'estada a Sòrga de 1912.¹³ El motiu d'escollir Ceret fou l'amistat amb Manolo i amb Frank Burty Haviland, tots dos instal·lats al poble. La primera estada tingué lloc el 1911, entre els mesos de juliol i principis de setembre, i Picasso s'hi estigué en solitari aproximadament un mes. Fernande, amb qui la relació anava de baixada, arribà més tard amb el pintor Braque i la seva esposa. L'obra picassiana de Ceret suposa una evolució figurativa respecte a les propostes de l'any anterior a Cadaqués. En destaquen olis de gran format, molts de verticals i a partir d'una estructura piramidal nova que conviurà amb una iconografia recurrent d'aquesta estada, el ventall. Entre les peces més importants cal destacar *Paisatge de Ceret* i *L'acordionista*, tots dos del Museu Guggenheim de Nova York. En aquest sentit, de la mateixa manera que a Horta proliferen les formes cúbiques de les cases i a Cadaqués els motius marítims, al marge d'altres aspectes formals a efectes temàtics, l'obra ceretana es veurà influenciada per la temàtica musical. El poble tenia una banda de música on tocava un bon amic de Picasso, Déodat de Séverac, i això provocaria l'aparició de diversos instruments musicals a l'obra de Ceret. A nivell formal, cal destacar que aquells dies es va donar una extraordinària osmosi amb l'obra de Braque, fins al punt que les respectives produccions resulten certament mimètiques en un cas certament singular dintre de la història de l'art.

La segona estada tingué lloc l'any 1912 i Picasso ja no hi anà amb Fernande, amb qui havia acabat la relació, sinó amb la seva nova parella, Eva Gouel. S'hi van estar un mes, entre maig i juny (amb una estada puntual cap al desembre), i va pintar obres tan destacades com *Natura morta espanyola* o les cèlebres peces amb inscripcions que feien referència a la nova parella, «Ma Jolie». D'allà van passar a Avinyó i, posteriorment, a Sòrga, on s'estigueren uns mesos abans de tornar a París. Durant aquest període, Picasso va experimentar amb novetats com l'efecte de falsa fusta o del fals marbre, així com amb tota mena de *trompe-l'oeil*. A Sòrga va crear, entre les obres més destacades, *L'aficionat* o *El poeta*.

La darrera estada a Ceret fou també la més llarga de totes i tingué lloc entre març i agost de 1913 (també amb diverses sortides puntuals); en destaca sobretot la proliferació dels *papiers collés*, amb retalls de diaris o hules de taula, amb obres com *La guitarra* del MoMA de Nova York, en què emprà un retall del diari *El Diluvio*. En un registre diferent, una de les obres més agosarades d'aques-

ta estada és *Cases de Ceret*, del Musée Picasso de París, que representa l'edifici que actualment ocupa la seu del Museu d'Art Modern de la ciutat del Vallespir. També feu diversos *papiers épingleés*, una variant del *papier collé*, però agafada amb agulles, com ara *Paisatge de Ceret* del Musée Picasso de París. En definitiva, les estades a Ceret, per la producció realitzada i per les novetats introduïdes —algunes de ja iniciades a París—, són d'una gran rellevància dintre de l'evolució de l'obra de Picasso, en concret, i del Cubisme, en general.

LES DARRERES GRANS CREACIONS A CATALUNYA

L'obra feta per Picasso en terres catalanes finalitza en una data primerenca dins els anys en què hi mantingué relació. El 1917 hi feu les darreres obres realment importants. Hi tornà en estades posteriors, tant a Barcelona com a Ceret, o fins i tot a Perpinyà als anys cinquanta, però ja no estem parlant de creacions d'obres rellevants dintre de la seva trajectòria artística. Des que se n'anà de Barcelona l'any 1904, malgrat diverses tornades, mai no va viure tant de temps a la seva antiga ciutat. De fet, no ho tornaria a fer mai més en un període tan llarg. Malgrat que hi estigué entre finals de 1916 i principis de 1917, l'estada més important tingué lloc entre els mesos de juny i novembre de 1917. Picasso havia fet un tomb important a la seva carrera i en aquelles dates havia iniciat la seva col·laboració amb els Ballets Russos de Serge de Diaghilev. Ell seria l'encarregat de dissenyar el vestuari i els telons d'alguns dels ballets més cèlebres, per exemple de *Parade*. Precisament amb motiu de l'estrena d'aquest ballet al Gran Teatre del Liceu, Picasso havia viatjat a Barcelona procedent de Roma, acompanyat de la seva recent parella, Olga Khokhlova, que s'instal·là amb la resta dels membres del ballet a l'Hotel Ranzini. Olga era una de les joves ballarines de la companyia i Picasso volia que la conegués la seva família barcelonina; de fet, es van casar l'any següent a París.

Els Ballets Russos van actuar en dos moments diferents, al juny i al novembre, i entre aquestes dues dates Picasso va viure de manera regular a Barcelona. Aquest període tan llarg significà una represa notable de les relacions personals que donà lloc a diversos homenatges que li van fer, perquè ja era una personalitat de renom internacional. Pel que respecta a la seva obra, seria el darrer gran conjunt de peces que faria a Barcelona i que, per sort, acabaria quedant en bona part al domicili familiar i posteriorment passaria a la col·lecció del Museu Picasso de Barcelona. Es tracta d'un conjunt d'olis que transmeten dues de les constants que caracteritzen l'obra picassiana de 1917, el classicisme i el tardocubisme.

Instal·lat des de feia anys en les propostes cubistes, poc abans havia iniciat una virada cap a un cert neoclassicisme que aquell any adquiriria carta de naturalesa professional amb la seva incorporació als Ballets Russos. Això representava un gir extraordinari a la seva carrera, en un moment en què el Cubisme —ja lluny dels anys heroics de

la incomprensió i l'avantguarda en el sentit més estricte— veuria l'aparició d'una gran quantitat de seguidors i epígons. L'eclecticisme es fa explícit en un moment en què s'alternen canvis personals (coneixença d'Olga i posterior casament) i professionals (Ballets Russos) i a la seva obra convergiran una varietat de temes i de registres tan diferents com poques vegades s'ha vist en la seva carrera artística. Obres vinculades al període rosa com l'*Arlequí*—retrat del ballarí Léonide Massine— conviuran amb olis que semblen reminiscències del primer Cubisme, concretament del geomètric, per exemple *Home assegut* o *Dona en una butaca*. Aquesta confluència entre propostes formals cubistes i neoclassicistes tindria el seu zenit en el ballet *Parade*, que al capdavant no era altra cosa que un ballet cubista, és a dir, un gènere clàssic i convencional passat pel filtre de la modernitat més absoluta. Aquest fet va contribuir—fora d'algunes crítiques excepcionals— al seu fracàs a Barcelona, ciutat on l'obra cubista dels anys anteriors, en general, no havia tingut bona recepció entre la majoria de la crítica i menys encara entre els col·leccionistes. Picasso també feu diverses obres lligades a aspectes més domèstics i menys conceptuals, per exemple retrats de caire més tipista com ara *Olga amb mantellina* o bé *Dona amb mantellina i Blanquita Suárez*, del Museu Picasso de Barcelona. Una de les obres més emblemàtiques seria l'oli *Passeig de Colom*, en realitat l'únic paisatge conegut d'aquesta estada i que és una vista que oscil·la entre el Puntillisme, el Realisme i el Cubisme, fet des d'un balcó de l'Hotel Ranzini, davant del passeig mateix.

Picasso va tornar a Catalunya, i més concretament a Barcelona, algunes vegades a les dècades dels vint i dels trenta, concretament fins a l'any 1934, en què feu la que oficialment es considera, a dia d'avui, la seva darrera estada. Fou amb motiu de la inauguració del futur Museu d'Art de Catalunya (actual Museu Nacional d'Art de Catalunya) que Picasso tindria el privilegi de visitar, poc abans de la seva inauguració, de la mà del seu director, Joaquim Folch i Torres. El nou museu s'inaugurava amb una important sala monogràfica dedicada a la seva obra, amb l'*Arlequí* del 1917 i les peces adquirides recentment al col·leccionista Lluís Plandiura. Aquestes obres es conserven actualment al Museu Picasso i constitueixen el conjunt més sòlid i de més qualitat d'obra picassiana present als museus catalans. Dos anys més tard, el juliol del 1936, va esclatar la Guerra Civil espanyola, que va donar pas a una dictadura militar que Picasso combatria i que significà la interrupció de les seves estades i, en conseqüència, de la seva producció catalana.

La vinculació entre Picasso i Catalunya continuaria més enllà de la relació estrictament física que hem referit, però des del punt de vista artístic, que és allò que realment defineix un artista, ja no aniria més enllà. D'ara endavant la relació tindria un caire més aviat sentimental, amb històries d'amistats, de visites, d'anècdotes i d'incomptables regals que va fer l'artista als seus amics i coneguts catalans. Però la concreció més rellevant d'aquesta vinculació sentimental va ser la creació del Museu Picasso de Barce-

lona. L'any 1963, el seu amic de joventut i posteriorment secretari personal, Jaume Sabartés, va fer donació a la ciutat de Barcelona de tota la seva col·lecció d'obres de Picasso. Juntament amb les obres dels museus municipals, entre les quals les citades de Plandiura, van configurar la base de l'actual Museu Picasso. Posteriorment a la mort de Sabartés, el pintor va donar la cinquantena de pintures que formava la sèrie de *Las Meninas* i un retrat a l'oli de Sabartés. Només era l'avantsala de la gran donació que va fer el 1970, amb més de mil obres, un autèntic tresor que completaria la donació inicial del seu amic Sabartés. Aquest museu és, a dia d'avui, no solament el principal vincle simbòlic entre Barcelona i l'artista, sinó també amb Catalunya, atès que la majoria d'obres que s'hi conserven, algunes de les quals hem citat en aquest article, foren creades en terres catalanes.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Alexandre CIRICI PELLICER. *Picasso antes de Picasso*. Iberia-Joaquín Gil, Barcelona 1946.
- [2] Josep PALAU I FABRE. *Picasso a Catalunya*. Polígrafa, Barcelona 1975.
- [3] Pierre CABANNE. *El siglo de Picasso*. Vol. I. 1881-1937. Ministerio de Cultura, Madrid 1982; John RICHARDSON (amb la col·laboració de Marilyn McCully). *Picasso. Una biografia*. Vol. I. 1881-1906. Alianza Editorial, Madrid 1991.
- [4] Eduard VALLÈS i Isabel CENDOYA (comissaris). *Yo Picasso. Autoretrats*. Museu Picasso de Barcelona, Barcelona 2013. [Catàleg d'exposició]
- [5] Josep PALAU I FABRE. *Picasso. Academic and Antiacademic. 1895-1900*. Yoshii Gallery, Nova York 1996. [Catàleg d'exposició]
- [6] Eduard VALLÈS i Elias GASTON (com.). *Homenatge a 78 anys d'amistat Manuel Pallarès-Pablo Picasso*. Centre Picasso d'Horta. Horta de Sant Joan 2003. [Catàleg d'exposició]
- [7] Maria Teresa OCAÑA (com.). *Picasso i els 4Gats. La clau de la modernitat*. Museu Picasso de Barcelona, Barcelona 1995. [Catàleg d'exposició]
- [8] Maria Teresa OCAÑA (com.). *Picasso. Paisatges 1890-1912. De l'acadèmia a l'avantguarda*. Museu Picasso de Barcelona, Barcelona 1994. [Catàleg d'exposició]
- [9] *Picasso als ports. Horta, estiu 1898*. Centre Picasso d'Horta / Parc Natural dels Ports, Horta de Sant Joan 2011.
- [10] *Picasso eròtic*. Museu Picasso de Barcelona, Barcelona 2001. [Catàleg d'exposició]
- [11] Jèssica JAQUES PI. *Picasso en Gósol, 1906. Un verano para la modernidad*. Machado Libros, Madrid 2007.
- [12] Ricard MAS PEINADO i Pere VEHÍ (com.). *Cadaqués de Picasso. Centenari de l'estada de Pablo Picasso a Cadaqués. 1901-2010*. Museu de Cadaqués, Cadaqués 2010. [Catàleg d'exposició]
- [13] Josefina MATAMOROS (com.) *Picasso, dessins et papiers collés. Ceret 1911-1913*. Musée d'Art Modern de Céret, Ceret 1997. [Catàleg d'exposició]

NOTA BIOGRÀFICA

Eduard Vallès (Tortosa, 1971) és Cap de Col·leccions del Museu Nacional d'Art de Catalunya. És doctor en història de l'art per la Universitat de Barcelona, amb una tesi sobre la influència de l'art català sobre Picasso; màster en estudis avançats en història de l'art per la mateixa universitat, i postgraduat en direcció d'institucions, plataformes i equipaments culturals per la Universitat Pompeu Fabra. Ha alternat tasques de recerca científica amb el comissariat d'exposicions i la gestió d'equipaments museístics. Anteriorment va ser director-conservador de la Fundació Palau de Caldes d'Estrac i conservador del Museu Picasso de Barcelona. Entre les seves publicacions destaquen *Picasso i Rusiñol. La cruïlla de la modernitat* (Consorti del Patrimoni de Sitges, 2008), *Picasso. Obra catalana* (Enciclopèdia Catalana, 2015), *Picasso i el món literari català* (Enciclopèdia Catalana, 2015) i *Nonell. Visions des dels marges* (Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2020, amb Francesc Quílez). Ha dirigit i coordinat la guia del Museu Nacional d'Art de Catalunya i el llibre *Museu Nacional d'Art de Catalunya. De Tàpies a Taüll* (Enciclopèdia Catalana, 2021).

Semblances dels nous membres de la Secció Històrico-Arqueològica

Maria Carme Belarte Franco (Barcelona, 1967) es llicencia en geografia i història el 1990, en l'especialitat de prehistòria i història antiga, i es doctora en geografia i història el 1995 per la Universitat de Barcelona, en l'especialitat de prehistòria i història antiga.

El 1991 va obtenir una beca predoctoral FI de la Generalitat de Catalunya per fer la tesi «Arquitectura domèstica a Catalunya durant la protohistòria», dirigida pel professor Joan Sanmartí Grego.

Del 1996 al 1998 va ser investigadora postdoctoral al CNRS (Unitat Mixta de Recerca 5140, Montpeller) gràcies a un ajut de la Generalitat de Catalunya. Entre el 1999 i el 2003 va gaudir de diversos contractes postdoctorals a la Universitat de Barcelona, a través de convocatòries competitives.

El maig de 2004 es va incorporar a l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC) com a investigadora; entre el 2006 i el 2009 va gaudir d'un contracte d'investigadora d'ICREA (Institució Catalana de Recerca i Estudis Avançats) i des del setembre de 2009 fins a l'actualitat és professora d'investigació ICREA adscrita a l'ICAC. El 2013 va obtenir l'acreditació de Recerca Avançada (cateràtica) de l'Agència per a la Qualitat del Sistema Universitari de Catalunya (AQU).

A l'ICAC dirigeix l'equip de recerca d'arqueologia protohistòrica integrat dins del grup de recerca MIRMED-GIAC, reconegut com a grup consolidat en les convocatòries de 2014 i 2017 de la Generalitat de Catalunya (2014SGR1197 i 2017SGR970) i del qual actualment és la coordinadora (convocatòria del 2022 pendent de resolució).

És especialista en l'estudi de les societats protohistòriques del nord-oest de la Mediterrània. Els seus temes de recerca inclouen els processos d'urbanització, l'arquitectura domèstica i l'urbanisme, així com les pràctiques i els rituals funeraris.

Entre el 2013 i el 2022 ha estat investigadora principal de tres projectes dins del programa del Pla Nacional del Ministeri de Ciència i Innovació espanyol, i de tres projectes dins del programa de Projectes Quadriennals d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, sempre relacionats amb l'arqueologia protohistòrica.

En aquests anys, la seva recerca ha estat finançada de manera competitiva amb prop de 800.000 € entre projectes de recerca i captació de personal predoctoral i postdoctoral. La seva recerca sobre l'arquitectura domèstica, els assentaments i les pràctiques funeràries ha contribuït a la comprensió de les activitats domèstiques i l'organització de les societats de l'edat del ferro de la península Ibèrica, el sud de França i el nord d'Àfrica.

En l'àmbit internacional, ha estat responsable d'una de les zones d'excavació del jaciment nùmid i romà d'Althiburos (el Kef, Tunísia), en relació amb el qual va dirigir el projecte d'I+D «Urbanización y desarrollo urbano en los márgenes del territorio de Cartago. La ciudad nùmidoromana de Althiburos». Així mateix, ha estat responsable dels estudis d'arquitectura i urbanisme en alguns dels principals jaciments arqueològics de l'edat del ferro del sud de França com ara Lattara (Latas, Erau) i Pech Maho (Sijan, Aude). Ha estat investigadora visitant a les universitats de Chicago i Montpeller.

El resultat de tota aquesta recerca s'ha traduït en nombroses publicacions. En els darrers deu anys ha publicat quaranta-dos articles (trenta-dos com a única o primera autora) i cinquanta-set llibres o capítols de llibre (quaranta-un com a única o primera autora), i ha fet quaranta contribucions a congressos. Ha coorganitzat sis reunions o sessions en congressos internacionals.

A més d'aquestes publicacions científiques, els resultats de la seva investigació s'han difós també àmpliament a un públic general per diferents mitjans: a través de conferències adreçades a la població local en els municipis on es duen a terme les intervencions arqueològiques o publicant materials divulgatius i articles de difusió al web de l'ICAC i a les xarxes socials.

En aquest sentit, destaquen dos projectes: DIGIBERS (2017) i TRANSCOMB. «Estudio transdisciplinar y experimental de estructuras de combustión en el Mediterráneo occidental durante la protohistoria (1er milenio aC)» (2020-2023).

El primer es va centrar en la difusió de la cultura ibèrica per mitjà de materials basats íntegrament en tecnologies audiovisuals. Quant al segon, és un estudi sobre estructures de combustió a l'edat del ferro utilitzant una metodologia interdisciplinària i experimental; els treballs d'arqueologia experimental en el marc d'aquest projecte a la ciutatella ibèrica de Calafell s'han difós àmpliament a través de les xarxes socials i d'activitats de portes obertes *in situ* i en jornades dins la Setmana de la Ciència o la Setmana Europea del Patrimoni (a més de la difusió en revistes d'impacte i en congressos especialitzats). Encara dins l'apartat de difusió, el 2020-2021 va ser assessora científica de l'exposició «L'enigma ibèric», organitzada pel Museu d'Arqueologia de Barcelona, on va participar en les activitats de difusió amb un article, un audiovisual, una conferència i un pòdcast.

Des de l'any 2019 és supervisora acadèmica de l'Àrea de Formació Avançada (Màster Interuniversitari d'Arqueologia Clàssica Aplicada, UAB-URV-ICAC) de

l'ICAC i és membre de la Comissió Acadèmica del doctorat en arqueologia clàssica.

Ha dirigit o codirigit set tesis doctorals (una de les quals una codirecció internacional amb la Universitat de Montpeller), així com vint-i-sis treballs de màster. En els darrers cinc anys, i mitjançant convocatòries competitives, ha aconseguit per al seu equip quatre investigadors predoctorals (dos FI de la Generalitat de Catalunya i dos FPU del Ministeri d'Educació), quatre postdoctorals (convocatòries Juan de la Cierva del Ministeri de Ciència i Innovació i Beatriu de Pinós d'AGAUR) i un tècnic (convocatòria PTA del Ministeri de Ciència i Innovació).

Ha estat avaluadora de diferents agències tant privades com de l'Administració pública; entre les primeres consta

la National Geographic Society (Washington, EUA) i AGAUR (Catalunya, Espanya), i entre les públiques, l'Agència Andaluza del Conocimiento (Andalusia, Espanya), el Govern d'Andorra o el LABEX Archimede (CNRS, França). També ha estat revisora de revistes nacionals (*Complutum*, *Pyrenae*, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, *Saguntum*, *Cuadernos de Arqueología de la Universidad de Granada* o *Lucentum*) i internacionals (*Athenium*, *Archaeological Dialogues*, *Archaeological and Anthropological Sciences*, *Journal of Mediterranean Archaeology* o *African Archaeological Review*).

Joan Ramon TORRES

Josep Capdeferro i Pla (Girona, 1973) és llicenciat en dret (1995) per la Universitat Pompeu Fabra. Es va doctorar en dret a la mateixa universitat (2010) amb una tesi dirigida per Tomàs de Montagut i Estragués titulada «Joan Pere Fontanella (1575-1649), un advocat de luxe per a la ciutat de Girona. Plets i negociacions juridicopolítiques d'un municipi català a l'alta edat moderna». L'àmbit temporal de la seva recerca cobreix els segles en què Catalunya i la resta de la Corona d'Aragó van participar activament en la cultura del *ius commune* —els drets romà i canònic, vinculats estructuralment amb els drets propis del país. Així, estima i remarca les continuïtats i els canvis que es van succeir entre la baixa edat mitjana i l'alta edat moderna. Des del 2017 és professor agregat d'història del dret a la Universitat Pompeu Fabra.

Del seu perfil científic escau destacar els cinc trets següents: *a*) investiga sobre molts àmbits de recerca complementaris a partir de documents inèdits o infrautilitzats; *b*) compatibilitza la recerca amb una docència innovadora i una gestió universitària eficaç, principalment enfocada a la internacionalització; *c*) a títol personal, també presta una atenció creixent a la internacionalització de les seves investigacions; *d*) treballa en xarxa per vocació i lidera iniciatives col·lectives de recerca i transmissió del coneixement, i *e*) té àmplia experiència en edició de textos. Aplegats, aquests cinc factors el van fer un candidat idoni per a la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans. Tot seguit, s'esbossen unes línies —forçosament de traç gruixut— sobre cadascun dels factors esmentats. Com a colofó, es recullen algunes de les seves publicacions de referència en català.

Les recerques de Josep Capdeferro el situen en la intersecció de tres vectors: història institucional de caràcter tradicional, història de la cultura jurídica i història social del dret. A partir de fonts d'arxiu de tipologies molt diverses, des de correspondència entre poders públics i operadors jurídics fins a expedients de netedat de sang, passant per processos de les Corts Generals o protocols notariais, i sobretot processos jurisdiccionals i sentències, està teixint

una producció científica que abraça temes com ara: institucions municipals, parlamentàries, Diputació del General i altres àmbits de participació i representació política preliberal; fiscalització i redreç d'aquestes institucions; confraries i col·legis professionals, i les seves ordinacions i pràctiques; mecanismes de discriminació de descendents de judeoconvertos; biografies i prosopografies d'advocats; obres de ciència jurídica; justícies d'àmbit fiscal, local, reial o senyorial; garanties de l'observança del dret; repressió de l'adulteri femení; dones i treball; i més recentment, història d'hospitals des d'una perspectiva jurisdiccional i, en via de publicació, jurisprudència sobre epidèmies.

Des de fa dues dècades, a la Universitat Pompeu Fabra, Josep Capdeferro ha demostrat un interès excepcional i genuí per innovar en la docència i incentivar l'alumnat en els processos d'aprenentatge. Més enllà de la docència regular o invitada a universitats catalanes, ha estat professor visitant a la Universitat Pública de Navarra (2005-2006) i a la Universitat Capítol de Tolosa I (2019). Des del 2004 ha estat ininterrompudament membre de l'equip deganat de la Facultat de Dret, com a coordinador de mobilitat (2004-2018) i com a coordinador del doble grau en dret King's College London - UPF (des del 2018 fins a l'actualitat).

Més enllà de congressos i seminaris a l'estranger, ha efectuat dues estades de recerca predoctorals anuals a la Universitat Panthéon-Assas París II (1999-2000 i 2000-2001) i dues estades de recerca trimestrals postdoctorals, una a la mateixa universitat francesa (2012) i l'altra a l'Institute of European and Comparative Law de la Universitat d'Oxford (2022). També ha fet estades breus a la Universitat de Trento (2017) i a la Universitat de Tel-Aviv (2018). Té en curs de publicació alguns dels seus resultats científics en editorials estrangeres de prestigi com Brill, Routledge, Springer o l'École Française de Rome.

Actualment, Capdeferro és investigador principal del projecte d'R+D+I del Ministeri de Ciència i Innovació «Conflictos singulares para juzgar, arbitrar o concordar

(siglos XII-XX)» (2021-2024), que consta de vint-i-cinc investigadors de sis comunitats autònomes espanyoles diferents i dos investigadors estrangers. També coordina el projecte de transferència del coneixement «Juristes catalans a l'abast» de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya. Com a exemple d'iniciatives menors, acaba de coordinar un col·loqui científic sobre «Manuals de poder a Andorra la Vella» (novembre del 2022). Té diversos treballs, en coautoria, amb Eva Serra (1942-2018) i Jaume Ribalta; recentment, ha coordinat monogràfics a *Scripta* (2019, sobre processos judicials com a font d'estudis filològics i històrics), a *eHumanista* (2021, sobre par-

lamentarisme històric a la Corona d'Aragó entre els segles XIII i XVIII) i a *Afers: Fulls de Recerca i Pensament* (2022, sobre historiografia emergent als Països Catalans).

Des del 2002 és secretari del Comitè Tècnic d'edició de la col·lecció «Textos Jurídics Catalans», promoguda pel Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya i el Parlament de Catalunya —gairebé vint volums han vist la llum sota la seva coordinació—; també és membre del Consell de Redacció de la revista *Recerques: Història, Economia, Cultura*.

Tomàs DE MONTAGUT

Vicent Josep Escartí i Soriano (Algemesí, 1964) va ser professor meu a la Universitat de València ara fa exactament trenta anys, quan els estudis sobre literatura catalana de l'edat moderna començaven a desempallegar-se de múltiples prejudicis —com ara el que li conferia l'etiqueta despectiva de «Decadència», fins aleshores àmpliament acceptada— i ell emergia com un eximi especialista en la dietarística del període.

Llicenciat en geografia i història, havia començat a fer classes al Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València en 1989, amb a penes vint-i-cinc anys d'edat. I ben aviat s'hi doctorà amb una tesi sobre el millor dietari català del Barroc: el de Joaquim Aierdi, un treball que, en 1996, li meresqué el premi Enric de Larratea de l'Institut d'Estudis Catalans.

Treballador diligent i infatigable, ha publicat vora dos centenars d'articles i capítols de recerca, fins al punt que deuen ser escasses les revistes i editorials de l'àmbit de la catalanística que no hagen acollit algun dels seus treballs. Ha participat en nombrosos projectes d'investigació que, successivament, han sigut encapçalats per Albert Hauf, Rosanna Cantavella i Josep Enric Rubio, de la Universitat de València; Vicent Martines, de la Universitat d'Alacant, i Antoni Simon, de la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha coordinat una dotzena de monogràfics i miscel·lànies. I des de fa una dècada dirigeix el grup d'investigació consolidat «Llengua, literatura i cultura valenciana des del Segle d'Or a la Renaixença», de la Universitat de València. Així mateix, ha estat investigador principal de diversos projectes de recerca: primer, sobre el cronista Pere Antoni Beuter, i, en els darrers anys, sobre biografies marginals i violència de gènere i identitats, matèria en la qual ha esdevingut un especialista, potser el més autoritzat de la nostra àrea cultural, tot centrant-se en la recuperació i l'edició dels textos que en parlen.

Les seues principals línies de recerca s'han desenvolupat dins de la història de la cultura catalana de l'edat moderna i s'han concretat en l'edició i estudi de nombrosos autors i obres de les èpoques medieval i moderna, entre d'altres: el *Llibre dels fets* de Jaume I, la crònica de Ramon Muntaner, els sermons de sant Vicent Ferrer, el *Dietari del capellà*

d'*Alfons el Magnànim*, les poesies d'Ausiàs March, el *Tirant lo Blanch* de Joanot Martorell, la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena, *El cortesano* de Lluís del Milà, la crònica de Beuter, els escrits de Pere Esteve, els dietaris de Jeroni Sòria, Josep Vicent Ortí i Joaquim Aierdi, i la poesia festiva de Carles Gasulla d'Ursino. D'aquesta manera, podem dir que la seua contribució màxima a la història de la literatura moderna al País Valencià s'ha centrat a dotar d'autors un període que es considerava pràcticament desert.

A més, i en prova de la seua capacitat i eficàcia a l'hora de reunir un grup de deixebles que treballen en aquestes línies d'investigació, cal subratllar que ha dirigit quasi una vintena de tesis doctorals d'història de la literatura catalana, algunes amb menció internacional, i que, ara mateix, en té sis més en curs. D'una altra banda, dirigeix dues publicacions periòdiques especialitzades: *Scripta: Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna* de la Universitat de València, que ell va fundar en 2013, i la *Revista Valenciana de Filologia* de la Institució Alfons el Magnànim - Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació, on també ocupa el càrrec de subdirector de la col·lecció «Biblioteca d'Autors Valencians» que fundà Joan Fuster. Encara, durant els anys 2015-2017, fou director de la revista *Caplletra* del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València.

Membre corresponent de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona des de 2015, i del Center for Catalan Studies de la University of California at Santa Barbara (EUA), ha organitzat i dirigit múltiples congressos, jornades i seminaris d'història de la cultura i la literatura catalanes. Des de 2018 és catedràtic de literatura catalana medieval i moderna de la Universitat de València, i des de 2019, director de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, que disposa de seus a les universitats de València, Alacant i Jaume I de Castelló.

A aquesta frenètica activitat com a investigador i docent, cal sumar-hi una no menys intensa ocupació periòdica, amb la publicació de centenars d'articles d'opinió sobre temes de la seua especialitat a periòdics com *Avui*, *Levante-EMV*, *El Mundo* i *El País*, i a revistes com *Serra d'Or*, *Saó* i *El Temps*. I també una molt significativa dedi-

cació com a narrador que, d'ençà de 1988, l'ha portat a publicar una desena de novel·les (una de les quals ha sigut traduïda a l'anglès) i a obtenir alguns dels principals premis de narrativa de l'àrea catalanoparlant: l'Andròmina

dels Premis Octubre, el Ciutat d'Alzira, el Ciutat de Xàtiva i el Ciutat d'Elx.

Rafael ROCA

Carles Santacana i Torres (Barcelona, 1961) es va formar com a historiador a la Universitat de Barcelona (UB), on es va doctorar l'any 1991. Actualment és catedràtic d'història contemporània en aquesta universitat. Va començar la seva carrera investigadora amb l'anàlisi de les col·lectivitats durant la Guerra Civil (1936-1939), temàtica a la qual va dedicar la seva tesina de llicenciatura. Aquesta especialització el va portar a coordinar el volum col·lectiu *Col·lectivitats al Baix Llobregat (1936-1939)*, editat per Publicacions de l'Abadia de Montserrat (1989). El 1991 va llegir la seva tesi doctoral centrada en una recerca sobre la postguerra civil espanyola, feta des de la perspectiva de la història local i amb una anàlisi multifactorial, que incloïa aspectes econòmics, polítics, socials i culturals, el resultat de la qual es va plasmar en el llibre *Victoriosos i derrotats. El franquisme a l'Hospitalet, 1939-1951* (1994).

A partir d'aquí, la seva activitat investigadora es va centrar en tres línies de recerca: la història social de l'esport, el paper dels intel·lectuals en les dinàmiques socials i el franquisme.

Pel que fa a la primera, juntament amb el professor Xavier Pujadas, va obrir una temàtica inèdita fins aleshores al nostre país, que és la història social de l'esport i que es va concretar en nombroses publicacions entre les quals cal destacar *L'altra olimpíada: Barcelona'36* (1990), *Història il·lustrada de l'esport a Catalunya* (1994 i 1995), *L'esport és notícia: Història de la premsa esportiva a Catalunya (1870-1992)* (1997) i *Esport, espai i societat en la formació urbana de Barcelona (1870-1992)* (1999). A més d'aquestes obres en coautoria, també ha publicat en solitari *La Mancomunitat de Catalunya i la política esportiva* (2004), *El Barça i el franquisme: Crònica d'uns anys decisius (1968-1978)* (2005) i *Esport i cultura a Catalunya* (2015). També en aquest àmbit cal destacar la direcció de l'*Enciclopèdia de l'esport català* (en cinc volums), publicada per Enciclopèdia Catalana entre el 2012 i el 2014.

Respecte a la segona línia de recerca, com a integrant del Grup d'Estudi d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals de la UB, dirigit pel doctor Jordi Casassas, ha dedicat atenció a analitzar el paper dels intel·lectuals, especialment durant el període franquista. El resultat s'ha concretat en diverses contribucions a obres col·lectives, com ara *L'Ateneu i Barcelona* (2006) i *Les identitats a la Catalunya contemporània* (2009), i en la coordinació de dos projectes de recerca amb resultats que van aparèixer en els llibres *Entre el malson i l'oblit: L'impacte del franquisme a la cultura a Catalunya i les Balears (1939-1960)* (2013) i *Quan tot semblava possible... Els fonaments del canvi cultural a Espanya (1960-1975)* (2018).

La tercera línia de recerca està centrada en la història política de l'etapa franquista, analitzada tant des de la perspectiva de les autoritats franquistes com des de la perspectiva de l'antifranquisme i l'exili. Les obres més rellevants d'aquest àmbit són *El franquisme i els catalans: Els informes del Consejo Nacional del Movimiento (1962-1971)* (2000), i *Josep Tarradellas: L'exili 1 (1939-1954)* (2014) i *Josep Tarradellas: L'exili 2 (1954-1977)* (2015).

Més enllà d'aquesta selecció de llibres, ha publicat una cinquantena d'articles en revistes especialitzades i un centenar de capítols en obres col·lectives. Entre les revistes cal destacar *Afers*, *L'Avenç*, *Cercles*, *Revista de Catalunya*, *Historia Social*, *Hispania*, *Historia y Comunicación Social*, *Ayer*, *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, *International Review for the Sociology of Sports* i *Revista de História das Ideias*, i entre les editorials, Publicacions de la Universitat de València, *Afers*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Sílex, Alianza Editorial, Biblioteca Nueva, Peter Lang, Cambridge Scholars Press, Societ  Editrice Internazionale,  ditions Hispaniques de la Sorbona i Ellipses.

Ha dirigit onze tesis doctorals i ha participat en prop de quaranta tribunals de tesis doctorals en setze universitats. President del Centre d'Estudis de l'Hospitalet (1994-2004) i director del Centre de Documentació i Estudis del Futbol Club Barcelona (2006-2011), va ser, a més, director del suplement *Plecs d'Història Local de L'Avenç* (2000-2006). També ha tingut responsabilitats en l'àmbit acadèmic: com a secretari del Departament d'Història Contemporània de la UB (2005-2011), director del mateix departament (2011-2015) i director del Departament d'Història i Arqueologia (2016-2020).

En relació amb l'Institut d'Estudis Catalans es poden esmentar diverses col·laboracions, com la participació en activitats del centenari de l'IEC, amb una ponència en el simposi «Els Països Catalans i Europa durant els darrers cent anys» sobre la dimensió europea de la política catalana, i en el Cicle de Conferències sobre les Ciències Experimentals i la Tecnologia sobre l'exili interior, totes dues publicades en les edicions del centenari. També ha publicat un article a la *Historial Catalan Review*, número 7 (2014), «Esport, societat i identitat col·lectiva a la Catalunya contemporània», i un capítol en el llibre *Anàlisi hist rica de la identitat catalana* (2015), coordinat per Flocel Sabaté i publicat per l'IEC. I encara, dos articles a *Treballs de la Societat Catalana de Llengua i Literatura* (al número 16 sobre Rafael Tasis i al número 20 sobre Edicions 62).

Teresa ABELLÓ

GUIDELINES FOR AUTHORS

General information

Authors are requested to register and submit manuscripts to the journal directly through the journal's web site. The author is asked to upload the item, and provide associated metadata or indexing information to facilitate online searching and for the journal's own use.

The author may also accompany the manuscript with supplementary files in the form of data sets, research instruments, or source texts that will enrich it while contributing to more open and robust forms of research and scholarship.

The author can track the article through the editorial process — and participate in the copy-editing and proofreading of articles accepted for publication — by logging in with the username and password provided.

Manuscripts should be prepared in accordance with the journal's accepted practice, form, and content; they should be checked carefully to avoid the need for corrections in proof. The author should mark where figures and tables are to be inserted. The author vouches that the work has not been published elsewhere and that the manuscript has not been submitted to another journal.

A system of double-blind review is to be adopted, which helps editors and the editorial board to make decisions on manuscripts submitted and the same time gives authors an opportunity to improve their work.

Format of manuscript

Contributions should not exceed 30 printed pages, including tables, maps and figures. Manuscripts (including references, tables, etc.) should be 1½ spaced in standard A4 format.

The first page of the manuscript should contain only the following:

1. Title of the article, containing keywords pertaining to the subject matter. No abbreviations should be used in the title.
2. Names (including forenames) of the author and institutional affiliation.
3. An abstract not exceeding 200 words, summarizing the manuscript's argument and major contribution.
4. Full name and postal address of the author to whom all correspondence is to be sent. Phone, fax, and email address should be included to speed up communication.
5. A list of abbreviations or acronyms used in the article, if they are not explained in the text.
6. A maximum of five keywords.

Notes and bibliography

Notes in the manuscript should be in the form of footnotes. (Articles published in the Catalan Historical Review appear with endnotes). Footnote numbers may be placed in the text in superscript after the punctuation marks.

References and notes in the footer should match the following models:

- (a) Books: Eugene GENOVESE. *Roll, Jordan, Roll: The World the Slaves Made*. Vintage Books, New York 1976.
- (b) Articles: Kenneth LEDFORD. "German Lawyers and the State in the Weimar Republic". *Law and History Review*, 13 (1995), pp. 317-349.

If the pagination of a periodical is continuous throughout the year, it is not necessary to give the number or season, only the volume and year. Articles that have appeared in electronic journals may be cited, provided access is unrestricted and the URL or DOI is supplied.

- (c) Chapters in edited books (citation of pages as for articles): Thomas KLUG. "Employers' Strategies in the Detroit Labor Market, 1900-1929" in *On the Line: Essays in the History of Auto Work*. Ed. Nelson Lichtenstein and Stephen Meyer. University of Illinois Press, Urbana 1989, pp. 41-72.

Tables, maps and figures, including photographs

Tables, maps and figures must be numbered consecutively in the text with Arabic numerals and submitted separately at the end of the article. Tables may be edited to permit more compact typesetting. The publisher reserves the right to reduce or enlarge figures and tables.

The acceptance of colour illustrations is at the publisher's discretion.

Proofs

Proofs will be submitted to the author for the correction of printer's errors. It is essential that author return the corrected proofs as quickly as possible with minimum alterations. Proofreading is the responsibility of the author. Only typesetting errors should be corrected at this stage. The corrected proofs must be returned by the date requested.

Biographical details

Each author should provide a short biography (maximum 300 words). It should include details of the author's affiliation and research activities.

Authors are recommended to have the manuscript thoroughly checked and corrected before submission. The editors warmly appreciate the co-operation of authors in preparing papers in a manner that will facilitate the work of editing and publication.

For further information, please contact the Editorial Office.

Copyright and responsibilities

The intellectual property of the articles belongs to the respective authors.

At the time of submitting the articles to CATALAN HISTORICAL REVIEW, authors accept the following terms:

- Authors assign to the Institut d'Estudis Catalans the rights of reproduction, public communication (including communication through social networks) and distribution of the articles submitted for publication to CATALAN HISTORICAL REVIEW, in any form and medium, including digital platforms. The Publications Committee reserves the right to accept or refuse submitted articles and the right to make any editorial changes it deems appropriate. If the suggested changes are accepted by authors, they should re-submit the article with such changes.
- Authors answer to the Institut d'Estudis Catalans for the authorship and originality of submitted articles. In other words, authors assure that submitted articles do not contain fragments of works by other authors or fragments

of their own previously published works; that the content of articles is original, and that the copyright of third parties is not infringed upon. Authors accept this responsibility and undertake to hold harmless the Institut d'Estudis Catalans for any loss or damage resulting from non-compliance with this obligation. Furthermore, they should include a statement in articles submitted to the journal regarding their responsibility for the content of the articles.

- Authors are responsible for obtaining permission for the reproduction of all graphic material included in articles, and they should moreover ensure that images, videos, etc., have been created with the consent of the individuals appearing in them, and that material belonging to third parties is clearly identified and acknowledged as such within the text. Likewise, authors should provide the respective consents and authorisations to the Institut d'Estudis Catalans when submitting articles.
- The Institut d'Estudis Catalans is exempt from any liability arising from the possible infringement of intellectual property rights by authors. In all cases, it undertakes to publish corrections, clarifications, retractions and apologies, if necessary.
- Unless otherwise stated in the text or in the graphic material, the contents published in the journal are subject to an Attribution - Non-Commercial - NoDerivs 3.0 Spain (by-nc-nd) license from Creative Commons, the full text of which may be consulted at <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.en>. Therefore, the general public is authorised to reproduce, distribute and communicate articles as long as their authorship and publishing entity are acknowledged, and no commercial use is made of them nor derivative work produced from them.
- The journal is not responsible for the ideas and opinions expressed by the authors of published articles.

Protection of personal data

The Institut d'Estudis Catalans (IEC) fulfils the provisions of the General Data Protection Regulation of the European Union (Regulation 2016/679 dated 27 April 2016). In compliance with this regulation, you are hereby informed that by accepting the rules of publication, the authors hereby authorise that their personal data (full name, contact information and affiliation) may be published with the corresponding volume of the Catalan Historical Review.

These data will be incorporated into a processing for which the IEC is responsible with the purpose of managing this publication. The authors' data will only be used to manage the publication of Catalan Historical Review and will not be given to third parties, nor shall transfers be made to third countries or international organisations. Once Catalan Historical Review has been published, these data will be conserved as part of the historical record of authors. The authors may exercise their rights of access, rectification, erasure, objection, restriction of processing and portability by addressing the Institut d'Estudis Catalans in writing (Carrer del Carme, 47, 08001 Barcelona, Spain) or by sending an email to the address dades.personals@iec.cat, stating the name of the publication.

INDEXED IN

DIALNET · DOAJ · ERIH PLUS · IBZ Online · InDICES-CSIC · ISOC · LATINDEX · RACO · REDIB · REGESTA IMPERII · SCOPUS

Contents

Number 17

2024

Albert Balcells	7	Foreword
Miquel Molist and Anna Bach-Gómez	9	Life and death of the first groups of farmers on the Catalan coast. Historical essay on the settlement of the Catalan coast between 5500 and 4000 BCE
Pere Ripoll Sastre	23	The late mediaeval General Court of Catalonia and early constitutionalism
Pablo Pérez García	35	The <i>Germanies</i> (revolts of the Brotherhoods) in the kingdoms of Valencia and Mallorca
David Ferré Gispets	53	Catalonia's eighteenth-century economic growth and the Bourbon State
Eduard Vallès	67	Picasso and Catalonia. An international corpus
	81	Biographical sketches of the new members of the History-Archaeology Section
	87	Historical publications of the Institut d'Estudis Catalans during 2023
	93	Catalan Version